

PATRIMONI I HISTÒRIA LOCAL

*Jornades d'homenatge a
Lluís Esteva i Cruañas*

PATRIMONI I HISTÒRIA LOCAL

*Jornades d'homenatge a
Lluís Esteva i Cruañas*

AJUNTAMENT DE SANT FELIU DE GUÍXOLS
Servei de Publicacions i d'Arxiu

DIPUTACIÓ DE GIRONA

CONSELL COMARCAL DEL BAIX EMPORDÀ

Edita: Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols
Servei de Publicacions i d'Arxiu

Impremta: Gràfiques Bigas - C/ Sant Adolf, 16
Sant Feliu de Guíxols

Dipòsit Legal Gi-1001-96

I.S.B.N. 84-920253-3-6

L'obra d'un investigador té la seva vàlua tant en allò que aporta com en el que motiva els altres, i és amb aquests dos vessants que cal veure la figura del Sr. Lluís Esteva i Cruañas. Però també cal afegir-hi una altra característica que el definia com a persona, el ser **un ciutadà exemplar**, un veí que tenia en tot moment la seva ciutat al cap i al cor.

És per tot això que des de l'Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols s'ha buscat sempre comptar amb la col.laboració del Sr. Esteva i en el moment del seu decés es donà el màxim suport a qualsevol iniciativa que fes perdurar la seva figura entre tots els guixolencs i més enllà dels nostres límits. En aquest projecte de seguir d'una manera o altra l'obra del Sr. Esteva cal veure les Jornades d'Homenatge que recullen les pàgines d'aquesta publicació i que van ser un exemple clarificador de la importància que té per tots el patrimoni i la història local.

El conjunt d'investigadors que van participar a les Jornades són una mostra àmplia de l'interès que existeix al nostre país per aquestes qüestions, interès que evidentment és compartit per aquells que tenim el mandat democràtic dels guixolencs per portar endavant la ciutat. Sense aquestes dues voluntats, la dels ciutadans i la dels responsables polítics, difícilment es podria progressar en la recuperació del nostre passat i la conservació de tot allò que ens han deixat els avantpassats. Per sort, els guixolencs tenim un camí molt planer mercès a tot allò que ens va ensenyar el Sr. Esteva. Només ens queda seguir-lo.

Josep M. Muñoz i Ayats
Regidor de Cultura

INTRODUCCIÓ

S'acaba d'acomplir just un any de la celebració de les Jornades d'Homenatge a Lluís Esteva i Cruañas, sota el títol de "**Patrimoni i història local**", que tingueren lloc els dies 6 i 7 d'octubre a fi de recordar que la personalitat i tasca d'aquest il·lustre guixolenc, com a investigador local, anava lligada també a l'actitud valenta de defensa del patrimoni històric i natural del seu poble i entorn.

A partir d'aquest objectiu inicial, amb aquesta publicació el lector podrà valorar les aportacions fetes pel que fa a aquests dos gran temes.

En aquesta introducció crec que és oportú d'evocar les sentides paraules de dues personalitats del món de l'arqueologia, el Dr. Pere de Palol i el Dr. Eduard Ripoll, que ens feren l'honor de ser-hi i de participar-hi a fons. El primer, catedràtic emèrit d'arqueologia cristiana de la Universitat de Barcelona, obrí les Jornades amb una intervenció molt personal i emotiva. Recordà la vella amistat que l'unia al senyor Esteva i remarcà els trets més singulars de la seva persona, com a investigador, com a pedagog i com a impulsor de l'Institut d'Estudis del Baix Empordà. En l'àmbit científic, ressaltà el treball que Lluís Esteva aportà al coneixement del món dolmènic català, fins al punt d'afirmar sense la més lleugera vacil·lació que avui no es pot estudiar-lo sense tenir en compte les investigacions de l'Esteva. També enaltí i comentà amb detall la seva tasca, primordial, en les excavacions a l'entorn del monestir i de Bell-lloc.

El Dr. Ripoll, més breument, intervingué com a testimoni personal de l'adhesió de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi de Barcelona, qui també insistí en la vàlua del corpus de monuments megalítics publicats per l'Esteva. Recordà que figures com la del senyor Esteva van ser les que, durant els difícils darrers quaranta anys, van mantenir la seva veu sempre present en el camp de la recerca.

A les Jornades, s'hi adheriren, amb la Reial Acadèmia citada, els Amics de Besalú, l'Associació d'Arxivers de Catalunya, Francesc Riuró i Llapart i altres personalitats i institucions del món cultural del país.

Després de les Jornades de 1995, s'ha seguit publicant altres treballs, obra pòstuma, del senyor Esteva.

Tot plegat ens obliga a deixar constància de la nostra admiració per la persona i l'obra que ha deixat un buit tan gran en la recerca científica, sobretot pel que fa a l'arqueologia d'aquestes contrades, que encara hores d'ara ningú no l'ha omplert. No hi ha ningú, a la nostra ciutat, que segueixi —de primera mà i a primera línia— la tasca d'excavacions arqueològiques que dugué a terme l'Esteva. I ho lamentem profundament.

Tot amb tot, continua la institució i la publicació per ell iniciada (*Estudis del Baix Empordà*), els treballs que deixà a mig fer, les notes, els apunts, les fotografies..., perquè es pugui continuar parlant, en el futur, de la persona i tasca de Lluís Esteva i Cruañas.

Àngel Jiménez
Director de l'Arxiu i Museu de la Ciutat

EL PATRIMONI CULTURAL LOCAL. Què és, a qui i per a què serveix

Narcís Soler i Masferrer

EL PATRIMONI

EL PATRIMONI EN SENTIT ESTRICTE

En el seu sentit més usual, anomenem patrimoni els béns que posseeix una persona, una família o una institució, ja sigui que els hagi adquirit, ja sigui que els hagi heretat dels seus ascendents.

Patrimoni és doncs allò que és valuós, que val la pena d'ésser llegat i transmès. És per això que el seu concepte va lligat al d'herència, de llegat, de cosa que interessa conservar i transmetre.

Des del punt de vista de la persona física o jurídica propietària dels béns podem parlar de patrimoni personal, familiar, institucional, municipal, reial, estatal. Els béns que conformen aquests patrimonis figuren en el registre de la propietat o estan inventariats d'alguna forma, i en general els seus propietaris en poden disposar lliurement d'acord amb la legislació, que sol imposar algunes servituds a la lliure disposició. Així i tot no és estrany que la seva possessió sigui motiu de conflictes.

La que acabem de donar és una definició restrictiva, jurídica, adaptada al funcionament de la nostra societat actual, capitalista i occidental. Ens hem referit a béns mobles o immobles que existeixen físicament. N'hi ha que no compleixen aquestes condicions, però també es poden valorar, inventariar o llegar, com els drets d'autor o copyright.

ALTRES PATRIMONIS

Al costat del patrimoni individual o institucional, hi ha també el patrimoni col·lectiu i l'herència social, dels quals els patrimonis individuals i institucionals també en poden formar part. És el que ens interessarà més aquí. Coses com les sardanes, els castells humans i un determinat tipus de cuina són patrimoni compartit.

En formen part molts altres béns valuosos, un patrimoni que no s'ajusta a la definició anterior, ja sigui perquè el disfruten societats ben diferents de la nostra, ja sigui perquè la seva apropiació privada o institucional és per ara impossible, o almenys discutible. Existeixen societats sense propietat privada i no per això deixen de tenir llur patrimoni, i hi ha béns com la netedat de l'aire o de l'aigua que serien de mal inscriure al registre, malgrat que puguin ésser avaluats d'alguna forma, com veiem cada dia amb els índexs de contaminació de l'aire o de netedat de l'aigua de les platges. En el número de tardor de 1995 de la revista *La Llúdriga* el director de l'associació naturalista Limnos es preguntava, parlant del cas de l'estany de Banyoles: "A qui pertanyen les aigües d'un aquífer?", i ell mateix es responia "En principi sembla clar que el patrimoni natural que hem heretat dels nostres avis, el mateix que haurem de deixar als nostres néts, és de tots i no tan sols d'uns quants". Això tan clar no evita que a molts llocs s'hagi de lluitar contra apropiacions abusives, perquè la història de l'apropiació abusiva, per interessos particulars, del patrimoni col·lectiu probablement és tan vella com la història de la humanitat després del paleolític.

A més, tant en el cas de persones com d'institucions o societats hi ha un patrimoni intangible, de mal fer constar en acta, però real. El caràcter i simpatia d'una persona, el seu físic, el prestigi d'una institució com l'Institut d'Estudis Catalans o el suposat caràcter treballador d'una col·lectivitat.

Avui dia es comença a considerar les comunitats indígenes o primitives, tradicionalment espoliades, propietàries de ple dret del seu patrimoni material, cultural i antropològic. Aquí s'inscriu

el fet que als Estats Units la llei obligui els museus i altres institucions científiques a tornar esquelets d'indígenes i objectes valuosos, resultats d'excavacions o compres de legalitat discutible a col·leccionistes, i dipositats en museus, als indis que puguin demostrar ésser descendents d'aquelles antigues poblacions. Aquests volen tornar a disposar dels objectes que els foren arrabassats i enterrar els ossos dels seus avantpassats. Encara avui dia, però, companyies farmacèutiques o de millora de cultius registren especimens, productes o varietats que formen part del patrimoni de pobles indígenes aïllats i empobrits, que no es beneficien en res d'allò que ells han descobert o conservat. En aquest context s'explica que actualment hi hagi comunitats indígenes que es neguen fins i tot a lliurar mostres de sang per a les anàlisis genètiques.

EL VALOR DELS BÉNS PATRIMONIALS

El concepte de bé i de valor, d'allò que és bo i d'allò que val o té un preu, no pot ésser més variable. Cada societat té els seus, com dins de cada societat cada persona valora més unes coses que altres.

Imaginem només per un moment una societat prehistòrica de caçadors nòmades. Llevat d'algun objecte d'abillament personal, que probablement servia per assenyalar la categoria d'un individu dins de la banda, els béns materials no hi podien tenir gaire importància, perquè els nòmades no poden posseir ni traçar gaire res. Aspectes molt més valuosos devien ésser les aptituds personals per a la cacera o per a la relació social, una zona rica en caça o en plantes llevadores o la possessió d'un santuari al qual tornar periòdicament a practicar certs ritus. Al costat d'aquesta societat primitiva la nostra es caracteritza per valorar molt més la possessió de coses, objectes i màquines que ens fan la vida més planera. Però ells, a l'igual que nosaltres, tenien un patrimoni molt més enllà de la cultura material: els coneixements i les tradicions necessàries per saber sobreviure en un medi hostil.

Uns béns són més valuosos o més significatius que altres. Un propietari, una comunitat, pot entendre que una part del seu patrimoni li és més essencial que una altra. Moltes guerres han estat el resultat del desig de les nacions d'augmentar o de preservar el territori, considerat un patrimoni irrenunciable. D'entre totes les coses que una societat usa, n'hi ha que seran oblidades i abandonades. Una selecció, conscient o no, encertada o no, té lloc sempre entre els objectes de passat.

EL PATRIMONI CULTURAL

DEL PATRIMONI ARTÍSTIC AL PATRIMONI HISTÒRIC I CULTURAL

En la nostra societat el concepte de patrimoni que és essencial per a una col·lectivitat, i que cal de totes totes conservar i evitar que caigui en mans alienes o que es destrueixi i s'arruïni, ha anat variant i ampliant el seu camp. Més enllà del territori, els recursos vitals i les comunicacions, no fa pas molts anys es valoraven particularment les obres d'art i els edificis monumentals i només es parlava de patrimoni artístic, i sobre aquest es legislava. Després ha quedat clar que les obres d'art només es poden entendre correctament dins del seu món i el seu moment, i de la mà de l'arqueologia es començaren a valorar objectes i llocs sense interès artístic, però amb gran interès històric. Vam parlar aleshores del patrimoni històric-artístic. Actualment hem ampliat

encara més el camp dels béns patrimonials valorant altres aspectes propis de la nostra societat actual o del llegat de les societats que ens han precedit. Ja no es tracta només d'obres d'art i d'objectes materials. Tots aquests no tenen massa sentit sinó ens expliquen la vida social de les comunitats, la seva cultura.

HISTÒRIA, ARQUEOLOGIA I ANTROPOLOGIA

Tot això al costat de la gran influència que sobre la història i l'arqueologia ha fet sentir l'antropologia tal com és entesa en els països anglosaxons, especialment als Estats Units. Ara parlem doncs de patrimoni cultural. El canvi en el punt de vista és interessant. La història s'ocupa sobretot del canvi entre les societats. L'antropologia, que s'ocupa de la cultura, estudia tots els aspectes materials, socials i espirituals d'una societat i les relacions entre ells. És, però, la negació de la història en el sentit que s'interessa més per l'estructura que pel canvi.

CULTURA

Així quan ara parlem de patrimoni cultural ens referim a les manifestacions pròpies de la cultura d'una societat. En els països d'una llarga història, com el nostre, no podem oblidar que en bona part són herència de les societats del passat, i que la nostra cultura és l'evolució de la d'aquestes. Per tant en formen part totes les manifestacions des de la prehistòria fins avui dia. Per poder definir bé la seva extensió caldria definir què entenem per cultura, cosa que no és gens fàcil. Dels del punt de vista d'un arqueòleg prehistoriador com jo mateix la cultura no es limita als temes que apareixen en les pàgines de cultura dels diaris ni als coneixements literaris o científics que diccionaris i enciclopèdies relacionen amb la cultura. Per mi cultura és tot allò que va més enllà del propi cos i dels instints, tot allò que no s'hereta genèticament, sinó que es trasmet entre els membres de la societat i que s'aprèn. És en aquest sentit que es pot dir que els ximpanzés, que aprenen a manipular branquetes per menjar formigues i rocs per trencar nous, tenen també llur cultura.

PATRIMONI CULTURAL

Els aspectes que pot contemplar el patrimoni cultural són infinits. Al llarg de la meua vida he après a apreciar nous aspectes que m'havien passat desapercebuts i noves idees que vénen a ampliar-lo. I suposo que ens ha passat a tots. Moltes vegades només n'hem valorat aspectes a mida que anaven desapareixent. Jo mateix, ocupat molts anys darrere de les manifestacions més antigues de la humanitat, m'adono que he passat pel costat de mil i un aspectes de la vida, de la cultura quotidiana, sense haver-hi posat prou atenció i interès. Només me n'he recordat quan els he trobat a faltar. Però per aquest camí la idea de patrimoni pot esdevenir vaga i inabastable, perquè el passat també és inabastable en tota la seva durada i tots els seus aspectes. J. Ballart (1994: 18) esmenta un personatge de Jorge Luís Borges, Funes el Memorioso, que tenia una memòria tan fidel que li permetia recordar exactament tot un dia del seu passat. Però aquesta operació durava també un dia i per tant resultava poc interessant.

El concepte de patrimoni cultural és polisèmic i això li dona una ambigüitat útil i perillosa alhora. Tot pot ésser patrimoni. Hi tenen cabuda una bona part de les ciències humanes, les quals des del punt de vista acadèmic podrien acabar estant al servei del patrimoni.

ELS PERILLS DE CERTS CONCEPTES DE PATRIMONI

El gran historiador Jacques le Goff comenta en una entrevista (Maello 1988: 50-51) la por que li fa que l'arqueologia es converteixi en la ciència de les coses mortes i la por que li fa el concepte de patrimoni i de béns culturals, idees que considera molt perilloses, perquè generalment es dona per entès que el patri-

moni el formen objectes i monuments. Aquesta idea ha donat lloc al fet que a Itàlia hi hagi un ministeri de Béns Culturals i que a França s'organitzés amb un èxit insospitat al 1980 un "any del patrimoni". Ell voldria deixar clar que el patrimoni és espiritual, i que el forma tot allò que ha permès que un poble sigui el que és. No només els objectes d'un passat mitificat. La llengua i les tradicions que no es concreten en res material formen part també del patrimoni cultural.

Tornant on hem començat, al patrimoni inventariat, al registre de propietat i a cal notari, que són els llocs on segons l'escriptor Josep Pla s'aprecia millor la realitat d'un país, hem de fer notar que la gent amb molt de patrimoni, que té molt a conservar i a perdre, té també en general una certa tendència al conservadurisme. És la rèmora dels béns materials que ja Jesús demanava d'abandonar als seus deixebles. El patrimoni d'una col·lectivitat no s'hauria de convertir en una rèmora que impedisca de destinar recursos a altres aspectes culturals i espirituals.

Apreciar béns del passat perquè sí, pel seu valor de fetitx, porta a accions que avui entendríem que són negatives: saquejar masies per fer xalets, traslladar monuments sense una raó imperiosa.

ACTUALITAT DEL PATRIMONI CULTURAL

Avui dia hi ha ganes de trobar les arrels, la pròpia identitat. És una reacció contra els canvis accelerats que ens toca viure en el nostre medi i la nostra societat. Aquests canvis fan que ens sembli, ben segur que per manca de perspectiva històrica, que no hi ha res essencial ni durador en el nostre món, i ens girem cap al passat. "Qui perd els orígens perd la identitat", que deia el cantant Raimon. Aquest passat és el que representa el patrimoni històric-artístic, que són les relíquies de l'antigor. Es produeix aleshores un interès mai no vist pel patrimoni, especialment en els països més avançats, perquè el passat pot ésser afirmació, estimul, educació moral i també evasió. Avui dia a les universitats un màster o postgrau sobre patrimoni tindrà probablement un èxit que no assolirien els d'arqueologia o història.

A França es pot traçar una curiosa història del patrimoni cultural. En la seva primitiva versió és un invent literari, romàntic, francès i contrarevolucionari. L'utilitzà Chateaubriand a la seva obra *Le Génie du Christianisme* perquè, en detallar el patrimoni cultural, reforçava el patrimoni immaterial. D'aquí parteixen les categories estètiques que fan de vell sinònim de bell i nou sinònim de lleig i de vulgar. Ha conegut un interès renovat amb el replegament que comportà la pèrdua de les colònies. Ara a França hi ha una *École nationale du patrimoine* i són molts els esforços i els diners que giren al voltant d'aquest concepte. És camp de batalla entre els diferents grups que comprèn: arquitectes, restauradors, arqueòlegs, inventariadors, etnògrafs, etc.

PATRIMONI NATURAL I PATRIMONI CULTURAL

El concepte de patrimoni natural és també un valor en alça. Al costat de l'ascensió del concepte de patrimoni cultural hem assistit a l'ascensió i l'ampliació del concepte de patrimoni natural. La seva valoració i conservació ja no es limita només als parcs i reserves, sinó que el moviment conservacionista s'ha estès arreu. Aquí no hem d'ocupar-nos d'aquest concepte, però no em puc estar de dir que la relació entre tots dos tipus de patrimoni, el que és propi de la naturalesa i el que ho és del que va més enllà de les bases naturals, o sigui el cultural, és molt forta.

El patrimoni natural en estat pur es deu donar només en els comptats llocs on l'home no ha pogut deixar la seva empremta. Molts paisatges i ambients naturals són també el resultat de l'acció modificadora de la naturalesa per la mà de l'home. Fins i tot els més purs ho són gràcies a la protecció que els atorga el mateix home que els amenaça. Per tant, quan parlem de patrimoni

cultural no hem d'excloure molts aspectes del que en principi és patrimoni natural. Així, les suredes que puguin quedar a les Garrotxes són alhora patrimoni natural i cultural. Els centenars de varietats silvestres i cultivades de tomatera, de blat de moro o d'arròs d'arreu del món, que algun dia poden ésser essencials per millorar els cultius, i que ara estan amenaçades per la difusió dels nous productes híbrids, tant poden formar part del patrimoni cultural com natural. També determinades varietats d'animals, típiques d'una zona, com ara el burro català o la vaca de les Alberes, formen part del seu patrimoni. Per resumir direm que es pot defensar que quasi tots els paisatges són paisatges arqueològics, humanitzats.

EL PATRIMONI LOCAL

USUARIS I BENEFICIARIS DEL PATRIMONI

El patrimoni cultural comprèn doncs multitud d'aspectes que són tinguts per valuosos per explicar les societats i llur història. Des del punt de vista del potencial usuari o beneficiari del patrimoni parlarem de patrimoni personal, familiar, de la comunitat local, nacional o de patrimoni de tota la humanitat. És natural que cada individu o col·lectivitat propietària o beneficiària d'un patrimoni es preocupi de la seva conservació i bon ús i assumeixi unes responsabilitats sobre la seva conservació. És des d'aquest punt de vista que hi ha intents de classificació del patrimoni, tant per assenyalar la seva importància relativa com per delimitar responsabilitats en la seva conservació.

EL PATRIMONI MUNDIAL

Una organització mundial, la Unesco, està establint un inventari del patrimoni de la humanitat. Hi incorpora patrimoni cultural d'una altíssima significació des d'algun punt de vista, d'un valor que suposadament interessa tota la humanitat, o llocs que estan especialment amenaçats, en la conservació dels quals cal implicar-hi totes les nacions. Es tracta tant de parcs naturals d'arreu del món, com de conjunts arquitectònics o arqueològics excepcionals. En són exemples el parc de les muntanyes Virunga al Zaire, on viuen els últims gorilles de muntanya (per cert, que això no els ha protegit de les terribles guerres entre tutsis i hutus i dels grans moviments de refugiats que aquesta ha comportat entre Ruanda i el Zaire), obres d'art de gran significació com el Sant Sopar de Leonardo da Vinci, o els cursos baixos de l'Awaix i de l'Omo a Etiòpia, llocs aquests últims on han estat trobades restes dels homínids més antics. Espanya és dels països que més n'hi té: l'Alhambra i el Generalife, els monuments mudèjars de Terol, les ciutats velles d'Àvila, Càceres, Sant Jaume de Galícia, Toledo i Segovia, la catedral de Burgos, el monestir de l'Escorial, la mesquita de Còrdova, les esglésies pre-romàniques d'Astúries, la cova d'Altamira, el Parc i el Palau Güell i la Casa Milà de Barcelona, i el parc nacional de Garajonay a l'illa de Gomera. Girona fa uns anys va intentar que el seu barri vell hi fos inclòs però no es va aconseguir. Semblaria doncs, que tota la humanitat està implicada en la conservació d'aquest patrimoni, o almenys que la UNESCO es preocuparà de la seva conservació.

EL PATRIMONI NACIONAL

Els estats també fa molts de temps que estableixen llistes de béns que cal conservar. La Constitució espanyola en el seu article 46 obliga els poders públics a conservar i promoure el patrimoni històric, artístic i cultural d'Espanya, i ja molt abans es declaraven monuments d'interès nacional, provincial i local. Actualment aquesta funció ha passat a dependre de les autonomies. La Llei del Patrimonio Histórico Español, 16/1985 de 25 de juny, diu que formen part del patrimoni històric els immobles i objectes mobles d'interès artístic, paleontològic, arqueològic, etnogrà-

fic, científic i tècnic, el patrimoni documental, bibliogràfic, els jaciments arqueològics, les zones arqueològiques i els llocs naturals, jardins i parcs. La Llei del Patrimoni Cultural Català aprovada el 17 de setembre de 1993 (Butlletí Oficial del Parlament de Catalunya de 29-IX-93) hi afegeix la cultura tradicional i popular.

Aquesta activitat de declaració de monuments ha tingut importància per salvar-los quan han estat amenaçats per interessos particulars o econòmics. Així i tot, aquesta activitat queda limitada al patrimoni més significatiu o més reconegut i no a tot el que nosaltres hem definit com formant part del patrimoni cultural. De tots és sabut, i només cal llegir els diaris per adonar-se'n, que la mobilització de la societat civil continua essent essencial per la conservació de determinat patrimoni amenaçat pels més diversos interessos.

EL PATRIMONI CULTURAL LOCAL

TOT EL PATRIMONI ÉS LOCAL

De fet, tot el patrimoni cultural és local, perquè està ubicat en un lloc determinat. Però a algun se li suposa un valor que el fa apreciat més enllà de les fronteres de la localitat, per la seva raresa o moltes vegades perquè és patrimoni i resultat de l'esforç d'una comunitat més àmplia que aquella allà on està ubicat. Deixeu-me treure un exemple actual que fa referència a la prehistòria. El gravats de Foz Coa a prop del Duero a Portugal, que han despertat tanta polèmica davant la possibilitat que quedin negats per una presa, no són patrimoni de la petita comunitat de Foz Coa. No és només ella qui hauria de decidir si prefereix el pocs llocs de treball que podrà oferir el manteniment de la presa un cop construïda, o els turistes que podria atreure un parc arqueològic. Ni la regió ni Portugal no en són propietaris. De fet, els gravats de Foz Coa són patrimoni de tota la humanitat, declarats o no.

Una altre bon exemple seria el de la cauna de l'Aragó i el Museu de Prehistòria de Talteüll, al Rosselló. La cauna és un monument nacional declarat i la seva gestió no correspon al municipi, però també és patrimoni local de Talteüll, i aquest es beneficia de l'allau de visitants que cauna i museu comporten. El museu és gestionat pel municipi, però el seu interès és europeu, o si voleu mundial.

PATRIMONI LOCAL EN SENTIT AMPLI

Quan nosaltres parlem de patrimoni cultural local naturalment no volem referir-nos només a aquell classificat o que es pugui classificar algun dia com a patrimoni d'interès local. Ens referim a tot el patrimoni cultural propi de la gent que viu en una localitat i que ha heretat de les societats que s'han anat desenvolupant en el mateix lloc. I en tots els seus aspectes. En primer lloc tot el que es refereix a la subsistència, a l'economia: com els seus homes manipulen la naturalesa per extreure'n recursos, quines plantes es cultiven, quin animals es pugen, què es pesca, i de tot això com i per què. Quines extraccions mineres o quines indústries s'hi desenvolupen. On i com viu la gent. La forma i funció de les cases i de l'urbanisme. Com la gent s'abriga i s'escalfa. En definitiva, què fa la gent per viure i per aconseguir que aquesta vida sigui passadora. Després ens fixarem en les relacions socials. La documentació legal, notarial, ens dirà moltes coses de l'antropologia social de la comunitat i de les relacions establertes entre els seus membres. Tindrem en compte com es diverteix la gent, quines són les festes, com festeja i en què creu.

Tot això ens donaria una visió sincrònica, en un determinat moment, de la cultura d'una comunitat, entesa com una unitat, com un cos que només és possible amb les funcions coordinades de tots els seus membres i les seves parts.

EL PATRIMONI LOCAL DEL PASSAT

Si poguéssim observar la mateixa comunitat cent anys enre-re, molts aspectes serien ben diferents, al costat d'altres que no haurien canviat tant. La cultura d'una comunitat és, en gran part, herència del passat. Però no tot el passat es conserva, sinó que de mica en mica els instruments, les actituds i les creences que havien fet possible la vida d'una comunitat són abandonats, ja no troben més el seu lloc, i passen a formar part del patrimoni històric i arqueològic, que cal conservar i protegir, perquè ja ha perdut el seu sentit original d'existir, si bé en pot guanyar d'altres. Ens lamentem de la dificultat de mantenir en bon estat esglésies romàniques o santuaris. El problema només es presenta quan aquestes esglésies han perdut els seus parroquians o aquests la seva fe, i quan els santuaris han perdut els aplecs i les devocions. Aquest problema no existia quan eren plens de vida.

EL PER QUÈ I PER A QUI DEL PATRIMONI CULTURAL

PER A QUI?

El patrimoni cultural ha de servir en primer lloc la comunitat que l'ha generat i que n'és hereva, perquè pugui comprendre millor el present tenint una idea clara del passat i de les forces que l'han fet tal com avui és.

Primer la gent i la terra i cada cosa en el seu lloc; després, si la gent no hi és o no respon, que els museus siguin un mal menor, com deia el banyolí Jaume Butinyà. El patrimoni ha d'estar al servei de la gent, i en primer lloc dels hereus de la gent per a la qual va ésser pensat. Aquesta és una actitud justa, i la mateixa idea que avui fa que els museus nordamericans tornin als descendents dels indis que en van ésser espoliats algunes de les col·leccions.

En principi el patrimoni cultural ha de servir els membres de la mateixa comunitat i el mateix es pot dir del patrimoni cultural local. De tot el que portem dit es dedueix que aquest patrimoni existeix, sigui o no conegut de forma explícita, i estigui o no valorat, conservat, presentat o gestionat. Estats i nacions fa temps que s'han adonat de la importància de la seva valoració, manipulada o no, quan cal reforçar identitats.

PER QUÈ?

Avui dia podem dir que en general són moltes les comunitats locals que vetllen amb més o menys fortuna pel seu patrimoni natural, arquitectònic, folklòric i cultural en general, si bé encara els casos d'oblits o de destruccions abunden. Actituds ben forassenyades, ja que són contra la pròpia comunitat i la seva identitat.

A aquesta funció van destinats molts museus nacionals, anomenats generalment museus d'antropologia o museus nacionals, en països nous d'unitat poc consolidada o quan això sembla necessari. Fa poc vaig veure a Innsbruck el Museu del Tirol, que vol explicar el patrimoni cultural del Tirol, tant del septentrional austriac com del meridional italià, en un esforç per fer-ne palesa la seva unitat. Suposem que aquesta serà també la funció del Museu Nacional de Catalunya: Posar els trets característics de Catalunya a l'abast dels turistes que ens visiten i reforçar la identitat nacional.

Amb un cert retard sobre les entitats territorialment més importants, les comunitats locals, començant per les més grans i riques, s'han adonat de la necessitat de conèixer, valorar, conservar i presentar llur patrimoni, aspectes que solen anar junts. Aquí el paper de persones com el senyor Lluís Esteva i Cruaños, a qui vam homanar en les jornades que han generat el volum que teniu entre mans, ha estat essencial.

Quan el patrimoni cultural local es presenta en un museu,

aquest generalment pretén reforçar o fer prendre consciència de la identitat del poble i de la comunitat, per reforçar-ne els lligams, perquè la gent se senti orgullosa de pertànyer-hi. Perquè els que no en formen part la puguin conèixer millor, perquè s'adonin de la importància econòmica o cultural que la comunitat que visiten té en el present o tenia en el passat, perquè prenguin nota de la seves peculiaritats.

El que passa és que no sempre això és fa ben fet ni d'una forma racional i econòmica.

LA GESTIÓ DEL PATRIMONI CULTURAL LOCAL

ELS MUSEUS LOCALS

En una comunitat, a l'hora de consolidar la identitat, sol pensar-se en un museu. La idea d'ubicar en un lloc les relíquies del passat o els objectes sumptuosos no utilitaris té el seu origen al Renaixement i més enllà encara. Però el seu concepte ha anat variant radicalment amb el temps, fins avui, que tenen per missió conservar i exposar béns del patrimoni històric-artístic i educar a través d'ells. Per alguns, atenent al fet que l'objecte material és un signe del passat i que en porta el missatge, els museus són les institucions més adequades per explicar passat i present. Per altres, donat que tota la informació es podria emmagatzemar en disquets, els museus haurien de desaparèixer. Ni una cosa ni l'altra. No tot es pot explicar a través dels objectes, però no es pot negar la immensa força que tenen per fer comprendre el present i el passat. En una era dominada per les imatges cal més que mai palpar la realitat.

Ja hem dit que les coses s'han de fer ben fetes. No pot ésser inaugurat un museu local amb quatre rampoines, generalment arqueològiques, que són les que només s'han de buscar i que no cal comprar, ofertes per un erudit local, posades en unes vitrines al costat de les quals s'hi guarden també els gegants. Aquests museus no són visitats per ningú, i si algú ho pretén fer, ho té difícil. Aquests museus afortunadament ja van desaparèixer. Avui dia el Servei de Museus de la Generalitat ja només reconeix els que reuneixen unes condicions mínimes.

El museòleg Gabriel Alcalde em feia adonar que en les vitrines d'aquests museus i en les d'altres molt més importants, i per explicar els objectes exposats, s'hi solen trobar coses tan didàctiques i entenedores com "Buri sobre retoc" o "Sigil.lata sudgà.lica B", o "Fragment d'escudella d'orelles de reflex metàl·lic", expressions lapidàries capaces d'aturar el visitant més animós. D'aquesta actitud poc oberta en som culpables tots els que en alguna ocasió ens hem ocupat de museus. Aquest és un món on encara fan falta moltes idees per acostar-lo a la gent que ha de servir.

LA VALORACIÓ DEL PATRIMONI LOCAL

No es pot destruir la immensa riquesa patrimonial i d'informació que representa per a una població un jaciment arqueològic important per recuperar-ne, il·legalment, malament, i sense context, quatre restes arqueològiques que amb aquesta operació han perdut el 99% del seu interès, i tot per omplir les vitrines d'un museu local. Això ha passat i potser encara passa a les nostres comarques i a molts altres llocs. Imagineu per un moment que la cauna de l'Aragó hagués estat buidada de mala manera pels científics i afeccionats que al segle passat o en aquest s'hi van acostar, per posseir-ne les restes arqueològiques o per omplir un museu local. Aquest avui no tindria ni una mil·lèsima part de les visites que rep gràcies al que s'ha fet a Talteüll des d'una correcta valoració del patrimoni.

Podríem posar altres exemples. A Girona el Museu Arqueològic Provincial començà a formar-se amb les escultures, portes i finestres del convent de Sant Francesc, úniques restes que els va

semblar adient de conservar quan va ésser sacrificat a l'expansió urbana de Girona. Aquí també es va fer una mala valoració del patrimoni. O quan s'enriquien els xalets de la costa amb el saqueig dels monuments de l'interior. El patrimoni mereix uns miraments que no sempre veiem respectats. La seva conservació de vegades implica bones restauracions, i aquest és un aspecte important en el qual s'ha d'actuar amb molta professionalitat i cautela.

S'ha de lluitar contra el fetixisme dels objectes, una lacra que arrosseguem de l'antiga forma de valorar les obres d'art. Aquestes sens dubte poden ésser genials i irrepetibles i fascinar per la seva bellesa. Però això no s'hauria de fer extensiu a altres formes de cultura material on la bellesa està més en relació amb la funcionalitat que amb la decoració.

Un perill obvi de sobrevalorar objectes de la vida quotidiana és la seva descontextualització, que fa que acabin no dient-nos res, no oferint cap explicació racional. El nostre és un país massa propens a l'èxtasi quan es posa una flor al costat d'una pedra vella.

Un plat blau de la sèrie de les faixes no és simplement això, una peça en una col·lecció pública o privada. És un producte que forma part d'una cadena industrial d'operacions immersa en el seu món. Implica l'existència d'uns coneixements tècnics, un centre productor, uns terreres, uns obradors, uns decoradors que imitaven, amb retard, allò que estava de moda als centres culturals d'aquella època, uns forns, un mercat, un sistema de transport, uns costums socials, uns clients que amb els seus gustos i exigències condicionaven el producte, una forma de cuinar, un parament i unes maneres de taula, i només s'explica en relació a tot això.

En prehistòria passa igual. Un raspador o un burí de sílex estan immersos dins d'una cadena operativa que va començar en el moment que un home es fixà en un nòdul de sílex del qual en va provar la qualitat, i que continuà quan el desbastà *in situ* o el portà al campament, quan el preparà i tallà amb una tècnica apresada dels seus avantpassats i característica, vulgues que no, de la seva època, quan seleccionà una làmina, quan sobre aquesta afaïçonà l'útil, quan aquest fou usat, quan es desgastà, quan finalment fou llançat com una cosa inútil, quan determinades condicions l'han conservat, quan es recupera i quan és interpretat.

Un tap de cava de suro forma part d'una llarga cadena operativa que va començar quan es va arrencar la panna de suro de l'alzina surera. O potser fins i tot abans, quan es va plantar el suro. Han estat necessàries centenars de manipulacions per arribar a un producte acabat que només s'explica perquè hi ha un mercat que el destina a tapar una ampolla de forma característica resultat d'una altra complexa cadena operativa, i que conté un vi, resultat d'una altra cadena no menys complexa, tot plegat per satisfer un costum, un tret cultural ben arrelat a la nostra societat actual.

El mateix podríem dir d'un document notarial o diplomàtic, que només es pot explicar dins de la societat que el va generar.

Explicar millor, posar a l'abast de la societat d'una forma més comprensible el seu patrimoni és fer-li un bon servei.

PATRIMONI CULTURAL LOCAL I TURISME

Tradicionalment s'ha considerat que els béns del patrimoni no estan sotmesos a les lleis econòmiques. No es pot expressar el seu valor en moneda i l'estat està obligat a la seva conservació i a possibilitar que els ciutadans en disfrutin.

Recentment hi ha hagut debats on es defensa que els béns culturals han de participar de les lleis del mercat. En són partidaris generalment aquells que veuen l'acció insuficient dels poders públics. Un argument decisiu és que la indústria cultural serà capaç d'estimular la indústria turística.

Ben comptat, són molts els béns del patrimoni que generen importants guanys directa o indirectament

EL TURISME CULTURAL

Actualment la gestió del patrimoni ofereix un altre incentiu, el turístic. Cada vegada hi ha més turisme cultural. Aquest és un turisme fidelíssim, constant, que assegura uns ingressos.

El país s'ha de dotar d'una xarxa de museus, parcs i llocs visitables per al turisme cultural, en el qual caldria posar més les nostres esperances que en el turisme de diners, mal anomenat, per dissimular, turisme de qualitat. Aquest no existeix. Una bona part del turisme ve pels preus i per tant està sotmès als avatars del canvi de les monedes. Els turisme de diners dels camps de golf i dels ports esportius mai no serà tant fidel com el cultural, que s'ampliarà sense parar. Almenys això hem de creure si tenim fe en el futur de la humanitat.

El cultural és un turisme sofert que lluita contra totes les adversitats: contra els horaris estrambòtics, contra els dies de tancament inoportuns, contra la pèssima senyalització. La seva fita és poder veure el que desitja, i no li importa pagar un preu raonable si ho pot fer sense entrebancs i en condicions. Dins d'aquest turisme totes les versions són possibles. Des d'aquells que corren rabent per veure determinada temàtica, a aquells que s'esplaien sense moure's gaire i delectegen tot el que els pot oferir un país. Totes dues són formes sàvies i respectables, i entremig hi ha totes les opcions possibles. Aquest turisme no visita només els llocs obligats com el museu Dalí, i segurament estarà poc atret pel museu del Barça, el més visitat del nostre país. Entren arreu, cadascú segons les seves inclinacions.

ELS EQUIPAMENTS CULTURALS

Això ja fa temps que ho han vist clar al sud de França, per posar un exemple pròxim. La multitud de propostes culturals i de museus que estan apareixent, la forma atractiva com són oferts els productes del país ho demostren a bastament (castells càtars, parc de Tarascon, Museu de Talteüll, etc).

Per tant és molt natural que moltes comunitats locals vulguin treure partit del seu patrimoni natural o cultural. Les dues coses, servir la comunitat local i el turisme cultural no són incompatibles, sinó que es complementen.

Totes les comunitats locals, o almenys les pròximes geogràficament, tenen un patrimoni semblant. Aquest és de gran interès pels seus membres i pot resultar d'un gran exotisme per un visitant ocasional de terres llunyanes. Pel visitant del propi país no tindria cap interès que cada comunitat local presentés el patrimoni cultural que és comú a totes.

Malgrat la monotonia que hi pot haver en el patrimoni cultural, sempre hi ha aspectes originals que es poden destacar i que poden ésser de més interès.

Una vila com Sant Feliu manifestarà la seva capitalitat d'una subcomarca, la seva vocació marinera, la importància de la seva indústria, la importància del l'antic monestir i dels monuments que conté. També són possibles sortides originals: el festival de música de Torroella, el teatre al carrer de Tàrrrega, el parc arqueològic de Serinyà, de Balaguer, d'Alorda Parc, etc. Les possibilitats són infinites. Calen només idees bones i factibles.

BIBLIOGRAFIA CITADA

MAIELLO Francesco (1988): *Intervista sulla Storia*, Gius. Laterza & Figli Spa, Roma-Bari, 1982) Jacques Le Goff. Entrevista sobre la Historia. Estudios Universitarios, 34, Ed. Alfons el Magnànim, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, València, 1988, 109 pp.

TIPOLOGIA DE LES ROQUES EMPRADES EN LA CONSTRUCCIÓ DE LA PORTA FERRADA (Sant Feliu de Guíxols)

Lluís Pallí - Carles Roqué

RESUM

Es descriuen les diferents menes de roques utilitzades en la construcció de la Porta Ferrada de Sant Feliu de Guíxols. Les dades litològiques obtingudes permeten localitzar de manera aproximada les pedreres d'on procedeixen els carreus que la conformen. A més, la posició de les diferents varietats de roques dins el conjunt del monument permet arribar a distingir les parts que corresponen a l'edifici original d'aquelles que s'hi han afegit posteriorment.

1. INTRODUCCIÓ

La Porta Ferrada consisteix en una paret de dos nivells situada a l'extrem de ponent de l'església parroquial de Sant Feliu de Guíxols, a uns tres metres del seu frontis romànic, i emmarcada per les torres del Corn, a migjorn, i del Fum, a tramuntana. Sembla que formava part d'un porxo d'una antiga edificació del s. X, avui desapareguda (Esteve, 1968; Badia, 1977).

Està formada per dos pisos d'arcades. L'inferior o baix, arran de terra, està format per tres grans arcades de marcada ferradura sostingudes sobre quatre columnes cilíndriques monolítiques, excepte la de migjorn, que està formada per dues peces. D'aquesta columna arrenca un quart arc del qual només es conserva un petit fragment. Els quatre arcs esmentats són simètrics a parió. A l'extrem de tramuntana apareix un altre arc, més petit i estret que els anteriors, que no forma part de l'obra original. El pis superior està constituït per tres obertures triforades plaçades sobre cada un dels tres arcs inferiors. Estan separades per pilastres rectangulars que coincideixen amb les columnes del pis inferior. Cada obertura presenta tres arquets de ferradura separats per columnetes cilíndriques. Al cantó de tramuntana hi ha un arc senzill, també posterior a l'obra. Sobre els arcs del cos superior hi ha una filada d'arcuacions llombardes (Badia, 1977; Catalunya Romànica, 1989).

Els primers processos de restauració de la Porta duraren des del 23 de gener fins a final del mes de juliol de l'any 1931. Van consistir a treure tot un conjunt d'edificacions afegides que s'havien anat acumulant davant la façana de ponent de l'església i que amagaven totalment l'estructura global de la Porta Ferrada. Així mateix, i per acabar d'alguna manera l'extrem nord de la Porta, es van construir l'arc de la part baixa i la finestra d'un sol arc del cos superior (Martorell, 1931). Durant les diferents etapes de restauració portades a terme en el període 1962-68, i per tal de donar a la façana de l'església la forma romànica primitiva, es va suprimir la teulada que unia la Porta Ferrada amb la paret de l'església.

Si bé els materials que constitueixen la Porta Ferrada han estat objecte d'un estudi recent encaminat a determinar-ne el grau de degradació i conservació (Vendrell et al., 1993), fins ara les seves característiques litològiques no han estat analitzades amb detall. En aquest treball es descriuen les diferents varietats de roques que van ser utilitzades en la seva construcció. Aquestes dades permeten assenyalar la localització aproximada de les pedreres d'on es van llevar les roques emprades en la construcció de l'edifici i determinar quines parts han estat refetes posteriorment. D'altra banda, pensem que seran de gran ajuda en estudis posteriors encaminats a la restauració del monument.

2. MATERIALS

Les litologies utilitzades en la construcció de la Porta Ferrada són majoritàriament de tipus plutònic. Si bé no hi manquen altres tipus de roques, aquestes apareixen en una proporció molt baixa (fig. 1). A continuació es descriuen les característiques composicionals i texturals de les diferents varietats de roques que hi són presents, com també la seva localització en el monument.

2.1 ROQUES PLUTÒNIQUES

-Granodiorites

Es tracta de roques de color gris fosc i de mida de gra mitjana a grossa. Com a minerals essencials, contenen quars, plagiòclasi (oligòclasi i andesina), feldspat potàssic (ortosa i microclina) i biotita. Entre els accessoris i secundaris hi ha zircó, titanita, apatita, moscovita, epidot, turmalina, clorita i opacs.

Són bastant abundants a l'extrem de tramuntana de la construcció, especialment sobre l'arc petit del pis inferior.

-Granodiorites porfíriques

Són una varietat de les anteriors, les quals es diferencien pel fet de presentar grans cristalls d'ortosa i peritita.

Només apareixen a l'extrem de tramuntana, associades a les altres granodiorites.

-Leucogranits de gra gros

Són roques rosades que contenen ortosa -molt abundant- i quars. Hi ha, a més, clorita i opacs accessoris.

La seva presència és molt escassa; s'han detectat únicament dos carreus d'aquesta litologia.

-Leucogranits de gra gros a mitjà

Es tracta de roques de color rosat i mida de gra variable entre grossa i mitjana. Presenten quars, feldspat potàssic, plagiòclasi (oligòclasi) i biotita, com a minerals essencials. Els accessoris són zircó, apatita i moscovita.

És la roca més abundant de l'obra. Al pis inferior, són d'aquesta litologia tres dels capitells, alguns blocs dels arcs complets, la pràctica totalitat de l'arc incomplet de migjorn i la majoria dels carreus que descansen sobre aquests arcs. Al pis superior constitueixen les tres columnes que limiten les finestres i els espais entre els seus arcs.

-Leucogranits biotítics de gra mitjà

Es tracta de roques de color rosat i mida de gra mitjana. Contenen quars, feldspat potàssic, plagiòclasi (oligòclasi) i biotita, com a minerals essencials. Els accessoris són zircó, apatita i moscovita. De fet, són molt semblants als leucogranits de gra gros a mitjà, dels quals es diferencien perquè contenen més biotita.

És la roca utilitzada per fer els fusts de les columnes del pis inferior. La base i el capitell de la columna de migjorn també és d'aquesta mateixa roca.

-Leucogranits de gra mitjà amb biotita i moscovita

Es tracta de roques de color clar i mida de gra mitjana. Presenten quars, plagiòclasi, feldspat potàssic (microclina), biotita i moscovita. Com a minerals accessoris contenen apatita, zircó, sericita i opacs.

Es troben només a la part de tramuntana de la construcció, sobre l'arc petit del pis inferior.

-Leucogranits de gra mitjà a fi

Es tracta de roques de color rosat i mida de gra variable entre mitjana i fina. Presenten quars, feldspat potàssic, plagiòclasi (oli-gòclasi) i biotita, com a minerals essencials. Els accessoris són zircó, apatita i moscovita. Són una varietat dels leucogranits de gra gros a mitjà, dels quals només es diferencien per la mida de gra més fina.

Constitueixen les bases de les columnes del pis inferior, llevat de la de migjorn, com també de bona part de l'arc petit de tramuntana.

-Leucogranits de gra fi amb biotita i moscovita

Es tracta d'una varietat dels leucogranits de gra mitjà amb biotita i moscovita, caracteritzada pel fet de presentar una mida de gra més petita. La seva composició essencial és idèntica.

Aquesta roca va ser utilitzada per construir els tres arcs centrals del pis inferior, els arcs i els pilars de les finestres del pis superior, com també les arcuacions llombardes de la part alta del monument.

-Leucogranits de gra fi amb biotita

Es tracta de roques rosades de mida de gra fina, compostes de quars, feldspat potàssic, plagiòclasi i biotita. Aquesta darrera és abundant. Conté clorita accessòria.

Es troben principalment a la columna de tramuntana del pis superior i sobre la columna de migjorn del pis inferior.

-Leucogranits aplítics

Són roques rosades i verdoses de mida de gra molt fina. La seva composició essencial és a base de quars, feldspat potàssic i plagiòclasi. Les miques hi són molt poc abundants o absents.

Apareixen majoritàriament a l'extrem de tramuntana, sobre l'arc petit del pis inferior.

2.2 ROQUES FILONIANES

-Felsites

Es tracta de roques de color verd clar i de mida de gra molt fina. La pasta és afanítica. Hi ha fenocristalls de quars i de feldspat.

Apareixen uns pocs fragments, molt petits, d'aquestes roques dispersos entre els carreus granítics.

-Granòfirs

Són roques de color rosat. Tenen textura porfírica, amb fenocristalls de quars, feldspat potàssic i plagiòclasi. La pasta és quarsfeldspàtica, microcristalina i amb textura granofírica. Hi ha biotita, epidot, moscovita i apatita com a minerals accessoris.

La presència d'aquestes roques és molt minoritària. Destaca únicament un bloc bastant gros a l'extrem de tramuntana del monument.

-Pòrfirs granítics

Són roques de color vermellós. Estan constituïdes per fenocristalls de quars, ortosa, plagiòclasi i biotita. La pasta és quarsfeldspàtica. Com a minerals accessoris hi ha epidot, moscovita, titanita i clorita.

Són molt escassos; han estat observats a l'extrem de migjorn.

-Pòrfirs granodiorítics

Són roques de color rosat. Contenen fenocristalls de quars, plagiòclasi, feldspat potàssic i biotita. La pasta és quarsfeldspàtica. Com a accessoris hi ha moscovita, epidot i opacs.

També són molt poc abundants. Destaca un bloc d'aquesta roca col·locat sobre el capitell de migjorn del pis inferior, just a l'arrencada de l'arc incomplet.

2.3 ROQUES METAMÒRFIQUES

-Fil·lites

Es tracta de roques de color verd fosc, de mida de gra molt fina i que es disgreguen en llesques a favor de plans d'esquistositat. En la seva composició domina la clorita, que li dona el color verdós.

Apareixen en una filada bastant llarga sobre els arcs complets de migjorn del pis inferior. Hi ha altres fragments d'aquesta roca col·locats entre els carreus granítics de les columnes del pis superior.

2.4 ROQUES SEDIMENTÀRIES

-Gresos

Es tracta de roques compostes per fragments de mida petita de quars i de feldspat. En alguns casos s'ha observat la presència de glauconita.

La seva presència és molt escassa. N'hi ha un fragment bastant gros a l'arc incomplet de migjorn del pis inferior.

-Calcàries amb Nummulites

Es tracta de roques de color gris, formades per carbonat de calci. Destaca la presència de multitud de restes fossilitzades de *Nummulites*.

Només es troben entre els blocs sobre els quals descansen les bases de les columnes del pis inferior.

A més de les roques descrites, hi ha diversos elements artificials que formen part també de la construcció de la Porta Ferrada. A grans trets, els podem subdividir en dues categories: rajols i morter. Sota la denominació de rajols hem inclòs totes les varietats de materials de rajoleria. Són especialment abundants al pis superior, on constitueixen una filada contínua sota les arcuacions llombardes. Hi ha altres fragments més petits, dispersos entre els carreus granítics. D'altra banda, hem anomenat morter els aglomerants artificials que apareixen sovint a les juntes entre blocs, i també els materials aglomerants, utilitzats per fer reparacions, com les de l'extrem de migjorn del pis inferior, sobre l'arc incomplet.

A la paret de l'església, just darrere de la Porta Ferrada, hi ha, a més de les litologies descrites, altres varietats de roques. Destaca la presència de travertins, pòrfirs quarsdiorítics, diorites, calcàries i bretxes artificials fetes amb fragments de rajols.

3. PROCEDÈNCIA DE LES ROQUES

La major part de les roques utilitzades en la construcció de la Porta Ferrada provenen d'indrets molt pròxims. Així, els leucogranits de gra gros, els de gra gros a mitjà, els biotítics de gra mitjà, els de gra mitjà a fi i els de gra fi amb biotita, procedeixen de la rodalia de la ciutat de Sant Feliu de Guíxols. Els leucogranits aplítics i les roques filonianes localitzades constitueixen filons de gruix variable que travessen els afloraments dels altres leucogranits, per això la seva presència no és estranya.

Els leucogranits de gra fi i de gra mitjà amb biotita i moscovita, utilitzats sobretot per fer els elements ornamentals, van ser portats de més lluny. Els afloraments d'aquesta mena de roca més propers a Sant Feliu es troben a la rodalia de Castell d'Aro, d'on probablement procedeixen.

Pel que fa a les granodiorites, tant porfíriques com no porfíriques, resulta més difícil determinar-ne la procedència exacta. Aquestes roques es troben a la rodalia de s'Agaró i de Solius. També podrien provenir de les Gavarres, en concret de Santa Cristina d'Aro o de Platja d'Aro.

Les fil·lites i pissarres de la Porta Ferrada són també difícils d'atribuir a una localitat concreta. Pel seu color, s'assemblen notablement a les que afloren a Begur, si bé també és possible que

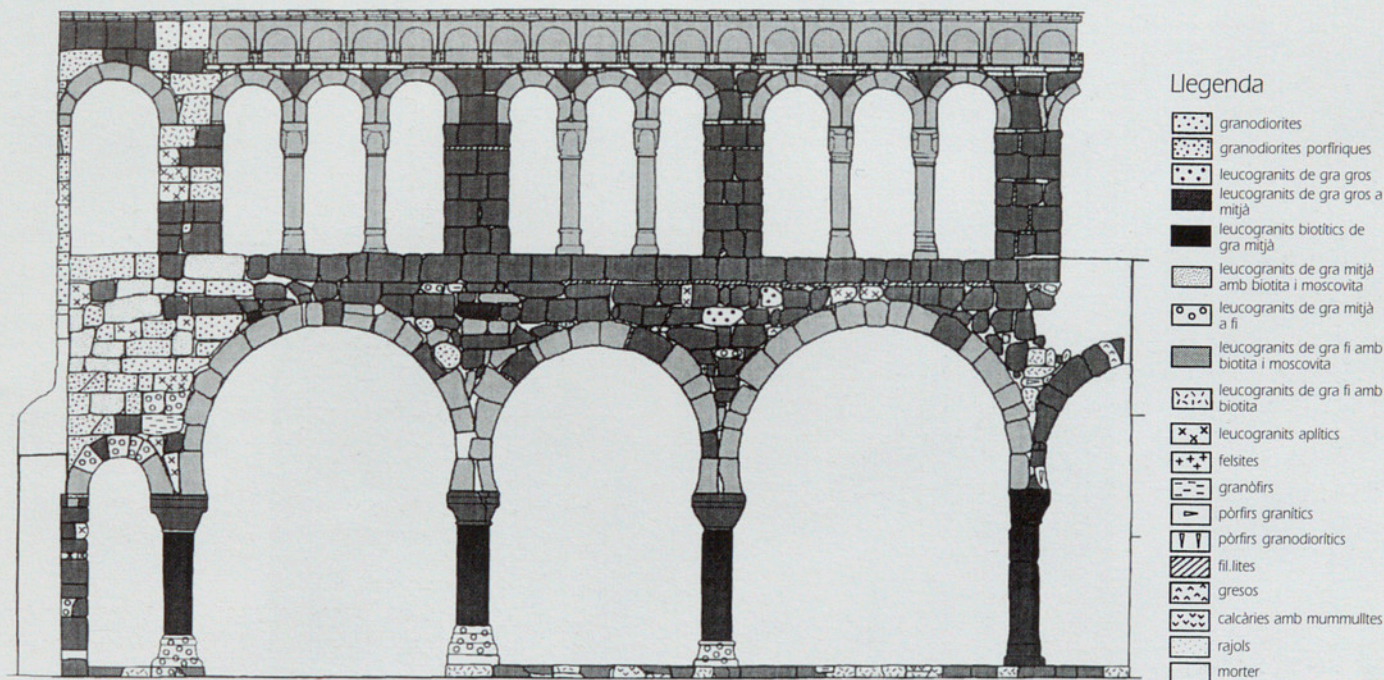

Fig. 1. Distribució de les roques emprades en la construcció de la Porta Ferrada.

procedeixin d'algun indret de la part septentrional de les Gavarres.

Les calcàries amb *Nummulites* pertanyen, sens dubte, a la Formació Girona. Roques amb característiques similars a les que hi ha a la Porta Ferrada es localitzen a Girona, Celrà i Peralta.

Finalment, pel que fa als gresos, la presència de glauconita testimonia que pertanyen al Membre Barcons de la Formació Rocacorba. Aquests materials es troben, com a localitats més pròximes, a la rodalia de Pals i de Peratallada.

4. CONCLUSIONS

La Porta Ferrada de Sant Feliu de Guíxols va ser construïda majoritàriament amb leucogranits rosats de mida de gra grossa a mitjana (taula 1), provinents d'afloraments propers a la ciutat. Els arcs, finestres i arcuacions llombardes del pis superior, com també els arcs del pis inferior, van ser fets amb leucogranits de gra fi amb biotita i moscovita, roques portades molt probablement de la rodalia de Castell d'Aro.

ROCA	PERCENTATGE
leucogranits de gra gros a mitjà	37,4 %
leucogranits de gra fi amb biotita i moscovita	37,2 %
fil.lites	4,4 %
leucogranits de gra fi amb biotita	4,1 %
granodiorites porfíriques	3,1 %
leucogranits aplítics	3,1 %
granodiorites	3,0 %
leucogranits de gra mitjà a fi	2,3 %
leucogranits de gra mitjà amb biotita i moscovita	1,9 %
leucogranits biotítics de gra mitjà	1,4 %
granòfirs	0,5 %
calcàries amb <i>Nummulites</i>	0,5 %
leucogranits de gra gros	0,3 %
gresos	0,3 %
pòrfirs granítics	0,2 %
pòrfirs granodiorítics	0,2 %
felsites	0,1 %

Taula 1. Abundància relativa de les diferents varietats de lito-logies.

L'extrem de tramuntana presenta una composició molt més variada, amb carreus de granodiorites i de leucogranits de diferents tipus. Aquesta notable heterogeneïtat evidencia que es tracta d'un afegit posterior al monument original, fet, com ja s'ha dit, durant la restauració de 1931. El fet que tant l'arc del pis superior com el del pis inferior estiguin construïts, almenys en part, amb blocs de leucogranits de gra mitjà amb biotita i moscovita, testimonia que per refer aquesta part de l'edifici es van aprofitar blocs que pertanyien a l'obra original.

Al pis inferior, l'arc incomplet de migjorn està construït amb leucogranit rosat de gra gros a mitjà, a diferència dels tres arcs complets, que estan fets de blocs de leucogranit de gra fi amb biotita i moscovita. És possible que aquesta diferència sigui deguda al fet que fos refet en un moment posterior. La forma i l'homogeneïtat litològica de la columna de migjorn, que contrasta amb l'heterogeneïtat que presenten les altres tres, podria explicar-se per aquest mateix fet.

5. BIBLIOGRAFIA

Badia, J. (1977): *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, vol I (Baix Empordà), Diputació Provincial de Girona. Girona.

Badia, J.; Adell, J.A. dins *Catalunya Romànica* (1989): *L'Empordà I*, vol. VIII. Enciclopèdia Catalana. Generalitat de Catalunya. pàg. 265-275.

Esteva, L. (1968): "La Porta Ferrada", *Àncora*, núms.1048-1049. Sant Feliu de Guíxols.

Martorell, J. (1931): "La restauració del porxo de la Porta Ferrada", a: *La Costa Brava*. Sant Feliu de Guíxols, Festa Major.

Vendrell, M.; Garcia, M.; Alarcón, S. (1993): "La Porta Ferrada de Sant Feliu de Guíxols: degradació i conservació". *Informatiu de l'Arxiu i Museu d'Història de la Ciutat*, núm. 16, pàg 2-6. Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols.

LA CONSERVACIÓ DE LA PORTA FERRADA DE SANT FELIU DE GUÍXOLS

Eduard Porta

HISTÒRIA

La Porta Ferrada va ser construïda cap el segle X i formava part d'un edifici monacal del monestir de Sant Feliu de Guíxols. Consta de dos pisos de diferent estructura: l'inferior, format per tres arcs de ferradura sostinguts per columnes, i el superior, compost per finestres que coincideixen amb els arcs del pis inferior.

MATERIALS DE CONSTRUCCIÓ

Segons estudis anteriors, la pedra de la Porta Ferrada és de dos tipus principals (granits i aplites) i l'estat de conservació de la Porta és regular, ratllant la deficiència. Hi ha altres tipus de materials emprats en la construcció, com rajols de baixa qualitat i un morter que sembla ser de carbonat càlcic.

ESTAT DE CONSERVACIÓ

Tal i com hem dit, l'estat actual de conservació és deficient amb deterioraments, alguns d'ells importants, en tot el conjunt. Hi ha agressions de tipus vandàlic, moltes d'elles antigues, agressions per efecte de l'aigua de pluja, agressions biològiques i agressions per aigua de condensació. Les alteracions que hem observat a primera vista es produeixen en molts llocs de la superfície de la pedra i queden reflectides en les erosions de superfície i en les degradacions completes. Hem observat en molts llocs de la Porta Ferrada restes de les alteracions de la pedra que s'acumulen a les parts baixes dels elements arquitectònics. Nosaltres mateixos hem recollit sorra de les parts baixes de les columnes del pis superior. El morter està, en conjunt, en bon estat però en restauracions antigues, com la realitzada als anys seixanta, s'hi va afegir ciment com a consolidant d'algunes parts dèbils i això va ocasionar l'aparició de sals solubles en moltes parts de la superfície de la pedra.

HISTÒRIA I CAUSES DE LES ALTERACIONS

La Porta Ferrada havia estat quasi sempre coberta i l'aigua de pluja no podia afectar-la directament. Jo mateix, recordo com es trobava aquesta joia de l'arquitectura als anys cinquanta, abans de la restauració, i existeixen fotografies, que aquí presentem per recolzar aquestes afirmacions, que mostren el conjunt cobert. Creiem que la història passada d'un monument és essencial per establir les causes de deterioració i un estudi tècnic sense aquestes dades pateix una profunda falta de rigor i, molt pitjor encara, pot atribuir falses causes de deteriorament.

En les fotografies més antigues veiem que la Porta Ferrada va estar molt protegida per les cobertes i que l'aigua de pluja no podia afectar-la de cap manera. Aquesta circumstància ja l'havíem intuït: si les degradacions que s'han produït des dels anys seixanta s'haguessin produït al mateix ritme des de la seva construcció, podem assegurar que la Porta Ferrada no existiria des de fa molt temps.

Per això, afirmem que va ser un greu error eliminar els sistemes arquitectònics de protecció d'aigua de pluja que tenia el monument i que les alteracions que s'hi produeixen actualment s'han accelerat per l'acció de l'aigua que avui dia arriba, sense cap entrebanc, a dipositar-se sobre la pedra amb les conegudes accions de rentatge, formació de sals o reaccions d'hidròlisi com,

per exemple, en els feldspats que són una part molt important dels granits. Els efectes d'aquestes agressions són fàcilment visibles en el peu de les columnes del monument en forma de sorra i altres elements de la descomposició ja que s'acumulen a les seves bases.

CLIMA I DEGRADACIÓ

El clima de la ciutat de Sant Feliu de Guíxols és el típic mediterrani, amb humitats relatives elevades durant una part important de l'any. Les temperatures són moderades encara que en alguns anys es poden assolir mides de nivell tèrmic per sota de zero graus però sempre per períodes de temps curts. El major problema el constitueix tant l'aigua de pluja, és a dir, l'aigua líquida, com l'aigua de condensació que es produeix sobre la pedra en aquells llocs temporalment més freds. Aquesta darrera és, al nostre parer, la causa més important quant a la conservació de la Porta Ferrada. La pedra que conforma la Porta té un determinat coeficient tèrmic, és a dir, es refreda o es calenta a una determinada velocitat en funció, principalment, de la major o menor diferència de temperatura que es produeixi entre la pedra i l'ambient que l'envolta. Això vol dir que quan la temperatura de la pedra sigui molt propera a la temperatura ambient i l'aire estigui quasi saturat d'humitat (més del 80%), qualsevol petita variació (de menys d'un grau centígrad) transformarà la superfície de la pedra de la Porta Ferrada en condensant i la pedra, que és molt porosa, absorbirà aigua en forma de vapor de l'ambient. I aquest procés continuarà fins que s'estableixi un equilibri tèrmic en l'«interfície» pedra-aire, tant per disminució de la humitat relativa com per augment de la temperatura.

També hem de tenir en compte que quan hi ha una condensació i, per tant, un canvi d'estat, perquè aquest es produeixi l'aigua ha d'absorbir una determinada quantitat de calor que ha de ser proporcionada per la pedra per la qual cosa aquest es refreda més a causa del fenomen conegut com calor latent de vaporització. Aquest tipus d'agressions, que afecten la superfície de la pedra, es veuen incrementats per la presència de contaminants gasosos que s'absorbeixen sobre la capa líquida d'aigua. Aquest darrer fenomen es produeix només quan els nivells de gasos són mitjans o alts i, de moment, no coneixem l'existència de cap anàlisi dels nivells de contaminants gasosos de la ciutat de Sant Feliu de Guíxols durant períodes de temps llargs.

CONCLUSIONS PRELIMINARS

La degradació de la Porta Ferrada és un fet. La pedra presenta tots els símptomes d'uns processos de degradació importants que, encara que mal estudiats i compresos, som conscients que s'estan produint. També sabem que errònies intervencions antigues han col·laborat a l'acceleració de la degradació de la pedra i que és necessari tornar a cobrir la Porta Ferrada-sempre ho havia estat-, de manera que l'aigua de pluja no l'afecti ni de forma directa ni indirecta. Aquesta intervenció és fàcil i poc costosa, però ha de complir una sèrie de condicionants: que sigui poc visible, que no ocultï el monument, que s'integri en l'edifici, que elimini de forma total l'acció de les aigües de pluja (tant en les parts altes com en les baixes), que els materials emprats no alterin el monument ni es puguin integrar en la pedra de la Porta Ferrada.

Paral·lelament, s'haurà d'emprendre un estudi climatològic profund de totes les variables que influeixen en l'alteració dels materials petris d'aquest monument. Aquest estudi es realitzarà amb sensors d'humitat i temperatura ambient, de temperatura

de superfície i de temperatura interior a la mateixa pedra. Tot això ajudarà a una millor conservació d'aquest únic exemple d'arquitectura mossàrab al nostre país.

ELS DÒLMENS DE L'EMPORDÀ I DEL ROSSELLÓ: UNA VISIÓ DE CONJUNT

E. Carreras, B. Bofarull, P. Gay i J. Tarrús

1- INTRODUCCIÓ

Tradicionalment s'ha considerat que des del Rosselló al Baix Empordà, passant pel dens nucli megalític de l'Albera-serra de Rodes-Cap de Creus a l'Alt Empordà, existia una àrea megalítica molt homogènia, que es diferenciava clarament de les zones immediates, tant al nord (grups de les Corberes a l'Aude) com al sud (grups del Maresme-Vallès i del Moianès-Osona-Bages).

A la zona empordanesa dominaven els sepulcres de corredor, mentre que les zones contigües eren el regne de les grans galeries. En una i altra zona es donava per segura la presència de dòlmens simples, encara que molt sovint es tractava de tombes enderrocades de difícil interpretació.

En els darrers temps, el coneixement de les diferents arquitectures megalítiques d'aquestes àrees ha augmentat considerablement als dos costats del Pirineu, en bona part gràcies als treballs conscienciosos de Lluís Esteva i Cruaños a l'Empordà (Esteva 1964, 1965, 1970, 1979-a, 1979-b) i també per la tasca continuada de Jean Abelanet al Rosselló (Abelanet 1970, 1987, 1988, 1990), per la qual cosa el quadre que ara se'ns presenta és molt més complex i interessant.

Ara es pot començar a parlar de zones originàries amb els primers sepulcres de corredor i cistes tumulars primigènies, al costat d'altres indrets amb desenvolupaments secundaris. Tota la regió se'ns presenta ara com un mosaic de diferents territoris, amb tombes megalítiques variades, encara que la presència de sepulcres de corredor amb cambres poligonals i els seus derivats de planta rectangular (galeries catalanes), li atorguen una certa unitat respecte a les àrees veïnes.

2- ELS TIPUS ARQUITECTÒNICS

Fins gairebé els nostres dies, en la bibliografia sobre el neolític català, s'han separat les cistes - anomenades neolítiques - de les arquitectures megalítiques que se suposaven posteriors, ja dins del neolític final-calcolític. Darrerament, s'ha anat veient que aquesta distinció no es corresponia amb la realitat del registre arqueològic, tant pel que fa a l'època de les construccions com per les característiques arquitectòniques.

En primer lloc, se suposava que no existien arquitectures monumentals i complexes abans de l'aparició dels primers dòlmens (sepulcres de corredor, galeries catalanes, dòlmens simples). Durant el neolític mitjà ple (primera meitat del IV mil·lenni en cronologia C-14 calibrada) només hi havia, a les zones de muntanya pirinenca i altiplans centrals de la Catalunya Vella, petites cistes d'inhumació única o doble, formades per caixes tancades (rectangulars o trapezoidals), soterrades i, per tant, sense un túmul que fes de contrafort, indispensable en una arquitectura aèria, és a dir, bastida damunt del terreny.

Les excavacions dels anys 80 i 90, a la Catalunya interior i de la costa, han demostrat que el panorama era molt més complex (Tarrús 1987). D'entrada s'ha vist que aques-

ta mena de tombes neolítiques no eren una exclusiva dels altiplans centrals de Catalunya (Solsonès, Alt Urgell, Berguedà) sinó que s'estenien per altres comarques costaneres (Alt i Baix Empordà) o de muntanya (Moianès, Garrotxa, Ripollès) i, fins i tot, a la Catalunya Nord, a tocar el vessant nord del Canigó - Arca de Calahons a Catllà (Abelanet 1970)- o encara més al nord- Camp del Ginebre de Caramany (Vignaud 1992)- ja prop de les Corberes.

A més s'han descobert, al costat de les tradicionals cistes soterrades (a vegades amb túmul de pedres senyalitzador o amb esteles), altres de semiaèries o francament bastides damunt del terreny, proveïdes les dues darreres de veritables túmuls, amb funcions de contrafort i per monumentalitzar el sepulcre, alguns grans i complexos com els de les cistes del grup de Tavertet a l'Osona del neolític mitjà inicial- grup de Montboló- (Molist-Cruells-Castells 1987, Cruells-Castells-Molist 1992) i altres de més petits i simples com els de la zona empordanesa (Esteva 1979; Tarrús/Chinchilla 1992).

Una altra passa molt important ha estat el fet de constatar que algunes d'aquestes cistes - típiques del Solsonià- podien haver estat totalment soterrades i sense cap senyalització (ni túmul ni estela), cosa que les convertia en caixes tancades que no estaven pensades per a ser reutilitzades, mentre que altres havien estat construïdes pensant en reutilitzacions futures. D'aquestes darreres, segons Josep Castany, unes continuarien estant soterrades, amb o sense senyalització (ninxols de marge, cambres sense túmul), i altres serien completament aèries (cambres dintre túmul), proveïdes d'un túmul-contrafort (Castany 1991, 1992).

Considerarem, doncs, com a arquitectures megalítiques primitives, les cistes o caixes del neolític mitjà inicial i ple de Catalunya.

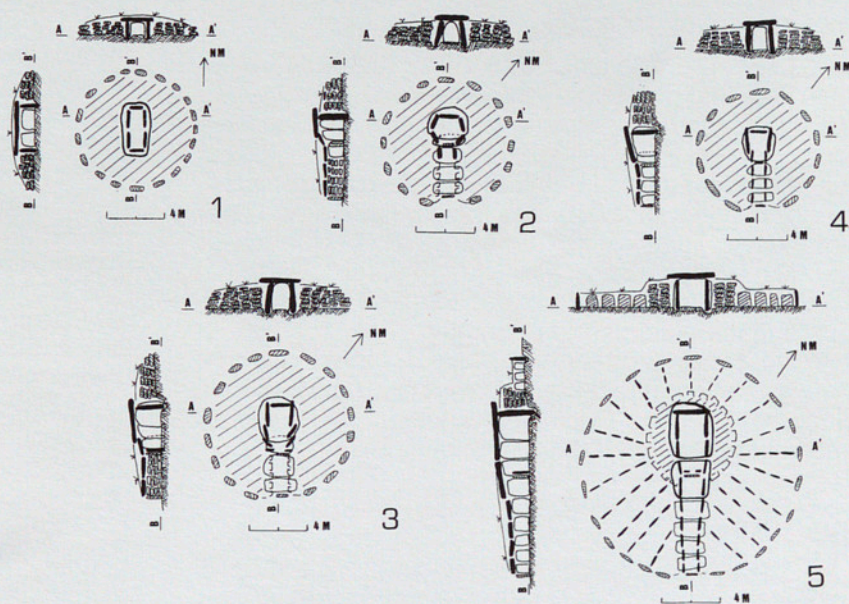

Fig. 1: prototipus ideals d'arquitectures megalítiques durant el neolític mitjà-final:

1= cista neolítica amb túmul

2= sepulcres de corredor antics (cambra subcircular)

3= sepulcres de corredor antics (cambra trapezoidal)

4=sepulcres de corredor evolucionats: cambra rectangular i passadís estret

5=sepulcres de corredor evolucionats: cambra rectangular i passadís ample (o galeries catalanes)

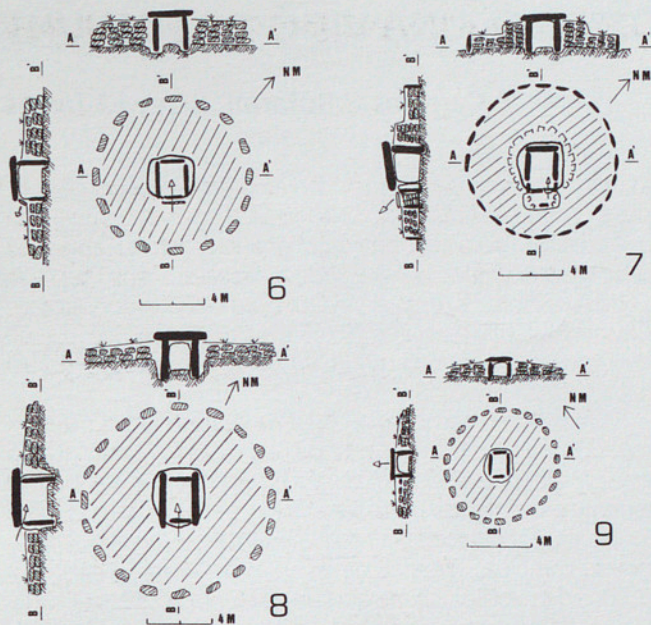

Fig. 2: prototipus ideals d'arquitectures megalítiques durant el calcolític:

- 6= dolmen simple tipus cambra pirinenca
- 7= dolmen simple tipus arca amb vestibul-pou
- 8= dolmen simple tipus gran caixa amb túmul
- 9= cista megalítica tardana.

Deixarem de banda, però, les arquitectures no megalítiques del Camp del Ginebre a Caramany (cubetes cobertes per plats ceràmics, petites cistes aïllades o bé posades dins de cercles empedrats voltats de lloses clavades o ajagudes, totes elles amb restes humanes incinerades) perquè es tracta de casos singulars, no extrapolables, de moment, a un territori ampli (Vignaud 1995). Així les coses, direm que a l'Empordà i al Rosselló es pot dividir les seves tombes megalítiques en els següents grans tipus (figs. 1-2):

TOMBES NO REUTILITZABLES O D'ACCÉS VERTICAL

- Cistes aèries amb túmul: cistes empordaneses tipus Vinya d'En Berta a Pau i cistes rosselloneses tipus Camp del Ginebre a Caramany (Fenollet). Se situen en un neolític mitjà inicial (grup de Montboló).

- Cistes semi-soterrades amb túmul: cistes empordaneses tipus de la Carretera de Calonge a Romanyà de la Selva i cistes rosselloneses tipus Arca de Calahons a Catllà. Se situen en un neolític mitjà ple (Chassey/Vallesià).

Aquestes tombes no estaven pensades per a ser reutilitzades i per això la seva arquitectura és tancada.

Caldria situar les del primer grup dins la segona meitat del V mil·lenni en cronologia calibrada, formant part d'un Megalitisme I; mentre que les del segon grup es bastirien dins la primera meitat del IV mil·lenni, ja en un Megalitisme II.

TOMBES REUTILITZABLES AMB ACCÉS DES DE LA VORA DEL TÚMUL

- Sepulcres de corredor poligonals antics, amb cambres subcirculars o trapezoidals, proveïts de corredors estrets de lloses o de paret seca.

Tipus Font del Roure (subcircular) i del Barranc (trapezoidal), tots dos a Espolla. Se'n coneixen pocs exemples segurs al Rosselló (dolmen de Calahons a Catllà, a tocar la cista del mateix nom, amb cambra trapezoidal), més enllà de la franja nord de l'Albera, on n'hi ha de cambra trapezoidal (Coll del Brau/cova dels Alarbs

de Banyuls). Poden tenir túmuls complexos (dolmens dels Estanys II, la Jonquera), però usualment tenen túmuls simples, fets de pedregar i terra, amb peristàlts de grans blocs ajaguts a la seva base (Tarrús et alii 1988)

Aquestes tombes estaven pensades per a ser reutilitzades i, per això, la seva arquitectura és oberta, incloent portes removibles a l'entrada del corredor (vora externa del túmul) i a l'entrada de la cambra. No devien contenir una gran quantitat d'enterraments sinó pocs i seleccionats, possiblement dipositats en inhumació simple primària, sense selecció de parts de l'esquelet.

En algun cas, s'han documentat estructures de condemnaació - murs de parets seca i de lloses - que volien impedir la reutilització del sepulcre, malgrat la seva arquitectura oberta (dolmens del Barranc a Espolla i Solar d'En Gibert a Rabós d'Empordà).

Caldria situar la seva construcció dins la primera meitat del IV mil·lenni en cronologia calibrada, dins de grups culturals del neolític mitjà ple, com ara el Solsonià o l'Empordanès, formant part d'un Megalitisme II.

- Sepulcres de corredor evolucionats: essencialment sepulcres de corredor de cambra rectangular i passadissos estrets de lloses (Mas Bousarenys a Sta. Cristina d'Aro, Ruïnes a Vilajuïga, Coma de Felis a Rabós d'Empordà) i sepulcres de corredor amb cambra rectangular i passadís ample de lloses, que nosaltres anomenem galeries catalanes.

Aquests darrers - les galeries catalanes - presenten una planta rectangular, però amb la cambra i el corredor ben diferenciats en secció, per la més gran altura i monumentalitat de les lloses de la cambra. Poden tenir túmuls simples, però sovint són complexos, amb murs interns i peristàlts de lloses clavades (Tarrús et alii 1990). Deriven, evidentment, dels sepulcres de corredor clàssics (cambres subcirculars o trapezoidals i rectangulars) i marquen un punt d'inflexió, general a tot Europa Occidental, cap a tombes de més gran cabuda amb plantes de tendència rectangular. Algunes d'aquestes tombes adopten plantes perfectament rectangulars o en U, mentre que en altres els passadissos es tanquen cap a l'entrada del dolmen, formant plantes sensiblement en V.

S'hi inclouen des de grans monuments com la Cova d'En Daina de Romanyà de la Selva i del Cementiri dels Moros de Torrent a l'Empordà o la Balma de Na Cristiana de St. Joan d'Albera i la Balma del Moro de la Roca de l'Albera al Rosselló, fins a tombes més petites com la del Mas de la Mata (Port de la Selva) i del Mas Estanyet (Fitor-Fonteta) a l'Empordà o les del Molí de Vent (Belestar), del Mas Llusanès I (Tararach) i de l'Oratori I (St. Marçal) al Rosselló/Conflent/Vallespir.

Aquestes tombes estaven expressament pensades per a ser reutilitzades, tant a la cambra funerària com, a vegades, al mateix corredor. Devien de contenir, a jutjar pels pocs casos amb què tenim restes humanes conservades (Cementiri dels Moros de Torrent), una gran quantitat d'enterraments amb un aspecte final d'ossera col·lectiva amb inhumacions secundàries, molt similar al de les coves sepulcrales contemporànies.

Caldria situar-los cronològicament a finals del IV i principis del III mil·lenni en cronologia calibrada, dins de grups culturals del neolític final, com ara el Verazià, formant part d'un Megalitisme III.

TOMBES REUTILITZABLES AMB ACCÉS DES DEL CIM DEL TÚMUL

- Dòlmens simples, és a dir, tombes construïdes sense corredor d'accés a la cambra funerària, a la qual s'hi entra des del cim del túmul. Es tracta de sepulcres megalítics proveïts de dues lloses laterals grans, una capçalera petita i una gran coberta. Segons el seu sistema d'accés a la cambra podem distingir-ne tres tipus:

Les cambres pirinenques, amb accés per una porta-finestra frontal, des de la qual es baixa a la cambra. El millor model de la zona que ens ocupa, per la bona conservació de les seves estructures d'accés, és el dolmen de la Sureda a Maurellàs (Claus- tre-Pons 1988), a la zona rossellonesa (Vallespir Oriental), on coneixem algun altre exemple interessant com el dolmen del Plan d'Arques de Fullà (Conflent) o la cova del Misser i la Cabanoto des Tres Peyres de Campossí (Fenollet), amb la zona d'accés i el túmul ben conservats també. No en coneixem cap d'indiscutible a la zona empordanesa, on hi ha alguns dòlmens destruïts que podrien ser d'aquesta classe, però la manca del sistema d'accés a la cambra impedeix d'afirmar-ho.

Les arques amb vestíbul-pou, amb accés a la cambra a través d'un vestíbul frontal, inclòs dins del túmul i al qual s'ha de baixar (pou). Una vegada a dins, s'hi pot entrar remonent una llosa porta, que ocupa la meitat de la zona frontal de la cambra. L'únic model segur d'aquest tipus de dolmen simple és el Salt d'En Peió de St. Climent Sescebes a l'Alt Empordà. A la mateixa zona n'hi sembla haver d'altres d'aquesta classe, però són massa destruïts com per assegurar-ho. No en coneixem cap d'evident a la zona rossellonesa.

Les grans caixes amb túmul, proveïdes d'una capçalera i d'una llosa frontal de dimensions similars, molt més petites que els laterals, però que arriben fins gairebé tocar la coberta. En aquestes circumstàncies, els enterraments es devien efectuar a través de l'esclatxa que quedava entre la coberta i la llosa frontal. És el tipus de dolmen simple, sovint monumental com el Mas Clamí de Castellterçol, que caracteritza els altiplans centrals de Catalunya (Moianès) i que sembla estendre's fins a la zona pirinenca de la Cerdanya (Cova del Camp de la Marunya a Enveig). Aquesta mena de dolmen no és conegut, per ara, ni al Rosselló ni a l'Empordà.

Els dòlmens simples són freqüents a la zona pirinenca i també al altiplans interiors de Catalunya. Són força rars a l'Empordà, però, en canvi, semblen freqüents a la zona rossellonesa, dels Aspres del Canigó cap al nord.

Normalment els dòlmens simples, com els paradòlmens, les coves-dòlmens, els hipogeus i les coves sepulcrales de la mateixa època es troben plens d'enterraments, sota de la forma d'una ossera col·lectiva amb evidències de ritus d'inhumació secundària, és a dir, amb selecció intencionada de les restes humanes.

Caldria situar cronològicament el moment inicial constructiu d'aquests dòlmens simples a finals del III mil·lenni en cronologia calibrada, dins de grups culturals calcolítics, com ara els Campaniformes, formant part d'un Megalitisme IV.

Una darrera classe de monument megalític, que sovint s'ha confós amb les cistes amb túmul neolítiques, són les cistes megalítiques, nom prou establert com per conservar-lo.

- Les cistes megalítiques, són un tipus de tomba ben coneguda a les terres altes lleidetanques de l'Alt Urgell i del Solsonès, amb extensions per les comarques veïnes del Bages i del Berguedà (CURA 1987, Vilardell 1987). Es tracta de petites caixes quadrangulars, situades al mig d'un túmul fet de pedres (tarter), on era possible efectuar-hi noves inhumacions remonent la petita coberta que quedava a flor del túmul, com, per exemple, a la Tomba del Moro del Serrat de Malpàs a El Pujal de Cabó (CURA-FERRAN, 1971). De totes maneres, sembla que moltes d'aquestes cistes megalítiques contenien només alguna inhumació primària, com s'observa al túmul I de Serra Clarena de Castellfollit de Boix al Bages) (CASTELLS-ENRICH 1983).

No en coneixem exemples clars a la zona rossellonesa, com no sigui la cista del Serrat de les Garberes de Fullà (Conflent), una petita caixa envoltada per un gran túmul de pedregar. A la Cerdanya francesa, sí que es coneixen algunes cistes megalítiques al voltant del poble d'Eina (CAMPAJO-BOUSQUET 1988) que podrien correspondre a monuments tardans d'aquesta classe (calcolític-bronze antic).

Aquesta mena de monuments es començaren a construir durant el calcolític (finals III mil·lenni a.C.), ja que contenen a vegades materials Campaniformes, encara que seran usuals durant l'edat del bronze antiga-mitjana (II mil·lenni a.C.), com ens demostra el cas del túmul I de Serra Clarena. Poden situar-se, doncs, en el moment de pas entre el Megalitisme IV i el Megalitisme V, aquest darrer ja ben bé dins l'edat del bronze.

Durant l'edat del bronze els dòlmens continuaran essent reutilitzats, encara que els tipus arquitectònics de les seves tombes s'orienten més cap a les cistes megalítiques, com hem vist i, en general, cap a tipus de tombes de caràcter més individual que col·lectiu, com ara les fosses, encara que continuen els enterraments múltiples - amb inhumacions secundàries - a les coves sepulcrales.

3- LES REGIONS MEGALÍTIQUES: L'EMPORDÀ I ROSSELLÓ

Si observem les diferents regions megalítiques que s'estableixen a la zona costanera, des del Rosselló al Maresme, veurem que els seus monuments megalítics es diferencien clarament dels de la zona de muntanya i dels altiplans interiors de Catalunya (fig.3). A la costa hi trobarem alguna cista amb túmul neolítica (Empordà-Rosselló), sepulcres de corredor antics o evolucionats (cambres rectangulars, galeries catalanes), algun possible dolmen simple (sovint monuments en ruïnes de difícil atribució), però cap evidència de cistes megalítiques tardanes.

A la muntanya i als altiplans interiors, és el regne de les primeres cistes amb túmul neolítiques (grup de Tavertet a l'Osona) i de les cistes neolítiques del Solsonià, mentre que més tard s'hi troben algunes poques galeries catalanes (com la Tomba del Moro de Llanera al Solsonès), al costat de multitud de dòlmens simples i de les cistes megalítiques tardanes.

Dins d'aquest panorama, si ens fixem en la zona costanera

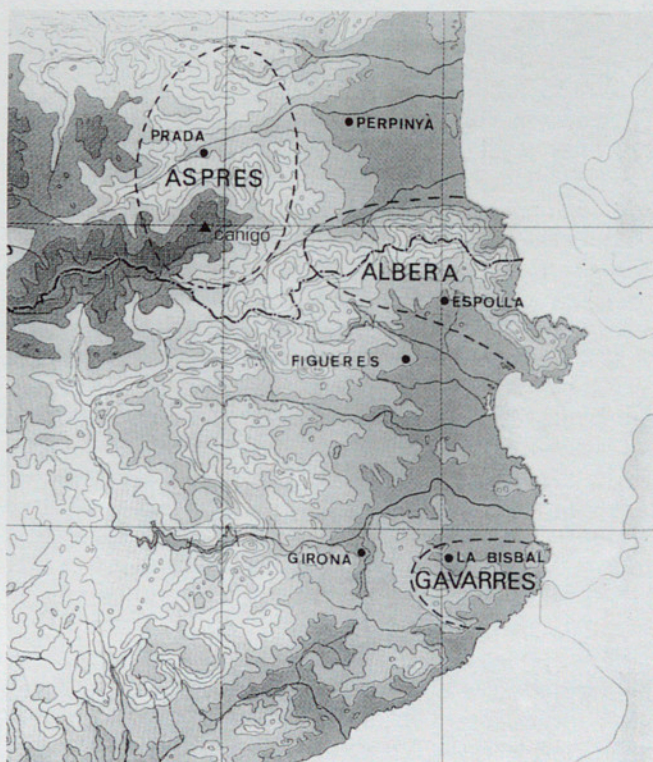

Fig. 3: mapa del Rosselló-Empordà, amb les 3 regions megalítiques: Aspres del Canigó, Albera-serra de Rodes-Cap de Creus i Gavarres.

que ara estudiem veurem que la distribució dels monuments megalítics varia sensiblement de nord a sud, amb un centre natural i de tipologia més antiga: l'Albera-serra de Rodes i el Cap de Creus.

A la zona de les Corberes meridionals (Aude), es coneixen (BOCQUENET 1993) cistes neolítiques amb túmul o sense, alguns sepulcres de corredor evolucionats (galeries catalanes), com el dolmen del Clot de l'Oste (Bouisse) i el dolmen I de l'Arco dal Pech (Cubières-sur-Cinoble), segons Jean-Philippe Bocquet (1993) i els sepulcres 4 a 7 de la necròpoli de La Clape (Laroque-de-Fa), segons Jean Guislain (1972), i dòlmens simples. La tomba 8 de La Clape (Laroque-de-Fa, Aude), que sembla tractar-se d'un veritable sepulcre de corredor poligonal antic, és un cas únic en aquesta regió.

Si baixem cap als Aspres del Canigó (entre els rius Tec, Tet i Agly), agafant la part de muntanya de les comarques del Vallespir Occidental, Conflent, Rosselló i Fenollet, veurem canvis importants. Apareix un grup diferenciats amb cistes amb túmul neolítiques (Camp del Ginebre a Caramany, Arca de Calahons a Catllà), els sepulcres de corredor poligonals antics són ja presents (dòlmens de la Creu de la Llosa, Coll de la Llosa i Mas d'En Peirot 2 a St. Miquel de Llores i dolmen de Calahons a Catllà), però essencialment hi ha sepulcres de corredor evolucionats (galeries catalanes) i dòlmens simples. És possible l'existència d'alguna cista megalítica tardana al Conflent, en ambients propers a la Cerdanya.

Si mirem cap a l'oest, a la zona muntanyenca de la Cerdanya i voltants, veurem com els sepulcres megalítics queden pràcticament reduïts als dòlmens simples i a les cistes megalítiques tardanes. És, doncs, una àrea clarament relacionada amb el món pirinenc central i occidental, on aquesta mena de monuments són gairebé exclusius, al costat d'alguna rara galeria catalana.

Arribats a la zona de l'Albera (nord Alt Empordà, Sud Rosselló i Vallespir Oriental), serra de Rodes i Cap de Creus el panorama canvia substancialment. Encara que a la serra de Rodes i al Cap de Creus es coneixen algunes cistes amb túmul neolítiques, com la de la Vinya d'En Berta a Pau o la Tomba del General a Roses, és ben cert que aquesta zona és, en realitat, el regne dels sepulcres de corredor antics (cambres subcirculars i trapezoidals), que són, de llarg, el tipus de dolmen més abundant i característic.

La presència d'aquesta mena de sepulcre megalític ha estat un fet reconegut des dels primers estudis d'inicis del s.XX, fets per Pere Bosch-Gimpera i Lluís Pericot. Ha estat, però, després de les excavacions dels anys 80 en aquesta àrea (Tarrús 1987) quan s'hi ha demostrat la primacia d'aquest sepulcre amb una àmplia varietat arquitectònica, de les cambres subcirculars a les rectangulars, que ens parla d'una llarga evolució «in situ». N'hi ha de grans (Cabana Arqueta a Espolla) i de petits (La Mora a la Selva de Mar), però tots comporten una cambra ben diferenciada del corredor, estret i baix, de paret seca o de lloses. Representen prop del 70% dels dòlmens d'aquesta zona.

Al seu costat s'han detectat uns pocs exemples clars de sepulcres de corredor ample o galeries catalanes, la darrera fase de la seva llarga evolució arquitectònica (tipus Mas de la Mata al Port de la Selva) i possiblement alguns pocs dòlmens simples, de la varietat coneguda com arques amb vestibul-pou, tipus Salt d'En Peirot (St. Climent Sescebes). No s'ha localitzat mai cap cista megalítica del tipus pirinenc tardà.

Si fem un salt fins a les Gavarres, la serralada costanera del Baix Empordà, hi trobarem una nova concentració de monuments megalítics, centrat en els nuclis de Fitor al nord i de Romanyà de la Selva al sud. S'hi han reconegut nombroses cistes amb túmul (Carretera de Calonge, Suro del Rei, etc.), al costat d'uns pocs sepulcres de corredor (Can Mina, Puig ses Forques, Mas Bousarenys, Serra Mitjana i Llobinar).

De totes maneres, el dolmen per excel·lència de les Gavarres és el sepulcre de corredor evolucionat tipus galeria catalana, de la qual aquí se'n coneixen els millors exemples. Hi ha monuments tan espectaculars i coneguts com la Cova d'En Daina de Romanyà de la Selva o el Cementiri dels Moros de Torrent fins a sepulcres més modestos com el del Mas Estanyet, Roca de la Gla o Puig d'Arques. Tot i l'existència de nombrosos monuments destruïts no es pot assegurar la presència de cap dolmen simple, per manca dels seus sistemes d'accés, ni tampoc de cap cista megalítica de tipus pirinenc.

Ja al final del nostre recorregut pel megalitisme de la zona costanera arribem a les comarques del Maresme-Vallès Oriental/ Occidental, la zona més al sud de les estudiades. En ella observem l'absència de cistes amb túmul neolítiques, que en canvi són ben conegudes al Moianès i també de sepulcres de corredor antics. En canvi, són corrents els sepulcres de corredor evolucionats tipus galeries catalanes, de diverses classes, en general models de mida gran com el de Can Gol I a la Roca del Vallès o de mida mitjana com el de la Roca d'En Toni a Vilassar de Dalt o el de Can Gurri a Martorelles de Dalt.

En aquesta zona no tenim tampoc exemples clars de dòlmens simples, fins que ens enlairem a l'altiplà del Moianès i zones veïnes, on hi ha el territori de les grans caixes amb túmul, sepulcres de considerable grandària (Mas Clamí a Castellterçol, Umbertas a Moià). No es coneixen tampoc cistes megalítiques tardanes.

4- ORIGEN I EVOLUCIÓ DELS GRUPS MEGALÍTICS

Avui dia sembla que hi hagi prou evidències com per pensar que a partir de les cistes amb túmul neolítiques, que s'estenen des del Rosselló al Baix Empordà, algunes comunitats del neolític mitjà de l'Albera, serra de Rodes i Cap de Creus, durant la primera meitat del IV mil·lenni a.C., varen fer evolucionar aquestes cistes fins als veritables sepulcres de corredor de cambra subcircular.

En efecte, fet aquest repàs de nord a sud dels dòlmens de la zona costanera des de les Corberes meridionals a la serra del Corredor queda evident que hi ha una zona central - l'Albera, serra de Rodes i Cap de Creus - on el percentatge de sepulcres de corredor antics és majoritària, amb múltiples varietats que van des de sepulcres de cambra subcircular (Font del Roure, Arreganyats, Tires Llargues, Gutina, Estanyes II, etc.), gairebé exclusius d'aquesta àrea, fins a multitud de tombes de cambres trapezoidals, potser la tomba més característica de l'Alt Empordà.

Les raons que hi pugui haver darrere d'aquesta evolució arquitectònica de les cistes amb túmul al sepulcre de corredor - més gran cabuda de la tomba, voluntat de monumentalitzar els sepulcres, influències de la moda arquitectònica de la zona atlàntica europea, etc - i també perquè es va produir en aquesta àrea de l'Alt Empordà/Rosselló sud i no en una altra, sens escapen totalment (fig. 3).

Sigui com sigui, sembla clar que és a l'Albera, serra de Rodes i Cap de Creus on s'ha de buscar el nucli original dels primers sepulcres de corredor de la zona mediterrània, a jutjar per alguns aixovars conservats i per les datacions de C-14.

Des d'aquesta àrea s'observa una expansió del nou tipus de tomba cap al nord (Aspres del Canigó) i cap al sud (Gavarres), on es detecten encara alguns bons exemplars de sepulcres de corredor antics. Més enllà d'aquestes zones no hi ha proves segures de l'existència d'aquesta classe de dolmen (el cas del dolmen nº 8 de La Clape en podria ser l'única excepció).

En canvi, els sepulcres de corredor evolucionats tipus galeries catalanes sí que arriben a indrets situats més al sud o al nord, des de l'Aude al Maresme/Vallès Oriental-Occidental. Aquesta

mena de monument arribarà fins i tot a les altiplanes interiors (Puig ses Lloses de Folgaroles a l'Osona, Tomba del Moro de Llaenera al Solsonès) o també fins a la ratlla sud del megalitisme català (Mas Pla de Valldossera, a Querol, Alt Camp).

Pel que fa als dòlmens simples, queda clar que, a Catalunya, es tracta de monuments originaris dels altiplans interiors i del Pirineu central, amb ramificacions vers la zona costanera (Aspres del Canigó, Albera occidental, potser al Vallès Oriental-Occidental). Finalment, les cistes megalítiques tardanes semblen monuments molt centrats al Pirineu central (Alt Urgell, Solsonès, Cerdanya) amb alguna possible expansió cap al Conflent, Berguedà i Bages. Són desconegudes a la zona costanera del Rosselló al Maresme.

5- DE L'ESTUDI A LA RESTAURACIÓ

No voldríem pas acabar aquesta comunicació en homenatge a Lluís Esteve i Cruaños sense fer esment d'un dels temes que sempre el varen preocupar: la necessària consolidació i restauració dels monuments megalítics abans que la ràpida degradació (incendis, aiguats, picapedrers, vinyataires, urbanitzacions, excavacions incontrolades, etc) que han sofert durant el segle XX els pugui arruinar definitivament.

Lluís Esteve va donar l'exemple, ja als anys 50, amb la restauració de dòlmens tan importants com la Cova d'En Daina o el Mas Bousarenys, però cal que aquesta tasca continuï.

A l'Albera, durant els anys 1984-1986, amb l'ajuda de la Diputació de Girona, ja es varen començar a restaurar diversos dòlmens, que llavors s'acabaven d'excavar (Júlia Chinchilla i Josep Tarrús). Essencialment, es va actuar als sepulcres del Barranc, de Gutina, de Tires Llargues, de Fontanilles i del Salt d'En Peió.

Anys més tard, a partir de 1994 s'ha reprès aquesta tasca, ara coordinada per Geseart amb financiació per part de la Generalitat de Catalunya i dels ajuntaments locals. En aquesta segona etapa, s'han restaurat ja els dòlmens de Cabana Arqueta, Estany II, Solar d'En Gibert i Font del Roure. Per aquest any 1996, es preveu continuar aquests treballs de restauració a l'Albera, que fins ara s'han centrat en dòlmens que havien estat excavats recentment (anys 80) i en els quals, per tant, es tenien els coneixements necessaris per a realitzar aquestes tasques amb una certa garantia científica (fig.4).

El tipus de restauració que s'està duent a terme segueix dues normes bàsiques:

- Només es reposa (lloses de la cambra, cobertes, murs de pedra seca del corredor, estructures tumulàries) allò que es considera indiscutible, perquè hi ha evidències arqueològiques.

Fig. 4: restauració del dolmen de la Cabana Arqueta (Espolla, Alt Empordà), coordinada pel Geseart l'any 1994.

- Es procura deixar el monument prou fort com perquè pugui rebre visites sense perill de malmenar-lo, fent-lo doncs apte per a itineraris escolars o turístics, amb l'oportuna senyalització que ens procura el Consell Comarcal de l'Alt Empordà i el Parc Natural de l'Albera.

Aquestes restauracions a mínims, respectuoses al màxim amb l'aspecte original o històric del monument són les que millor s'escalen a la majoria dels dòlmens. Això no vol dir, que en algun cas es pugui plantejar, a la llarga, la conveniència de fer una restauració a gran escala, amb reposició de l'estructura tumulària, per tal de disposar d'un monument complet, fàcilment comprensible per a tothom.

De totes maneres, allò que el Geseart pretén a mig termini és disposar de 25 o 30 monuments visitables a l'Albera, serra de Rodes i Cap de Creus, ben restaurats i senyalitzats, que representin una bona mostra - per tipus arquitectònics i situació geogràfica - del més d'un centenar de dòlmens de l'Alt Empordà. Si això s'aconsegueix en els propers anys, tots ens en podem felicitar i s'haurà fet un bon pas endavant per la conservació del patrimoni megalític d'aquesta zona privilegiada.

BIBLIOGRAFIA

ABELANET, J. (1970) - Une tombe néolithique: L'Arca de Calahons (Catlla, Pyrénées-Orientales), rev. *Atacina*, V Actes du Colloque sur les Civilisations Néolithiques du Midi de la France de Narbonne, pàgs. 54-55, Carcassonne.

ABELANET, J. (1987) - Dolmens et rites funéraires en Roussillon, *Conflent* n° 145, pàgs 2-14, Prada.

ABELANET, J. (1988) - *Signes sans paroles. Cent siècles d'Art Rupestre en Europe Occidentale*, col. La Memoire du Temps, ed. Hachette, Paris.

ABELANET, J. (1990) - *Les roches gravées nord-catalanes*, Centre d'Etudes Préhistoriques Catalanes n° 5, Prada.

CAMPMAJO, P./ BOUSQUET, A. (1988) - "Sépultures préhistoriques. Les dolmens d'Eina", dins *Eina-Eyne*, pàgs. 11-17, Perpignan.

CASTANY, J. (1991) - "L'estació neolítica sepulcral de la Costa dels Garrics del Caballol (Pinell, Solsonès)", *Tribuna d'Arqueologia* 1989-1990, pàgs.53-64, Barcelona.

CASTANY, J. (1992) - "Estructures funeràries dels megàlits neolítics del Solsonès", 9è Col.loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. *Estat de la investigació sobre el neolític a Catalunya*, Puigcerdà i Andorra, 1991, pàgs. 249-254, Andorra.

CASTELLS, J./ ENRICH, J. (1983) - "El túmul I de Serra Clarena (Castellfollit del Boix, Bages)", *Excavacions Arqueològiques a Catalunya*, 4, pàgs.55-81, Barcelona

CURA, M./ FERRAN, A. (1971) - "Los sepulcros megalíticos de la vall de Cabó (Alto Urgel, Lérida)", *Corpus de Monumentos Megalíticos*, 7, Barcelona.

MOLIST, M./ CRUELLES, W./ CASTELLS, J. (1987) - "L'àrea megalítica de Tavertet (Osona)", *Cota Zero*, n° 3, pàgs. 55-68, Vic.

CRUELLES, W./ CASTELLS, J./ MOLIST, M. (1992) - "Una necròpolis de «cambres amb túmul complex» del IV mil.lenni a la Catalunya interior", 9è Col.loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. *Estat de la investigació sobre el neolític a Catalunya*, Puigcerdà i Andorra, 1991, pàgs. 244-248, Andorra.

BOCQUENET, J-PH. (1993) - *Monuments et nécropoles mégalithiques dans les Corbières Meridionales (Aude/Pyrénées-Orientales)*, Mémoire de Diplôme d'Études Approfondies, Toulouse.

CLAUSTRE, F./ PONS, P. (1988) - *Le dolmen de la Siureda (Maureillas) et les mégalithes du Roussillon*, Groupe de Préhistoire du Vallespir et des Aspres, Millas.

ESTEVA, LI. (1964) - *Sepulcros Megalíticos de las Gabarras*, I (Gerona), *Corpus de Sepulcros Megalíticos*-3, Girona.

ESTEVA, LI. (1965)- *Sepulcros Megalíticos de las Gabarras*, II (Gerona), Corpus de Sepulcros Megalíticos-4, Girona.

ESTEVA, LI. (1970)- *Sepulcros Megalíticos de las Gabarras*, III (Gerona), Corpus de Sepulcros Megalíticos-4, Girona.

ESTEVA, LI. (1979/a)- *Sepulcros Megalíticos del Alto Ampurdán* (Girona), Corpus de Sepulcros Megalíticos-9, Girona.

ESTEVA, LI. (1979/b)- "Sepulcros megalíticos de las Gabarras. Noticias complementarias", *Cypselá* II, pàgs. 55-89, Girona.

GUILAINE, J. (1972)- "La nécropole mégalithique de La Clape (Laroque-de-Fa, Aude)", *Atacina* 7, Carcassonne.

Tarrús, J. (1987)- "El Megalitisme de l'Alt Empordà (Girona): els constructors de dòlmens entre el Neolític Mitjà i el Calcolític a l'Albera, Serra de Roda i Cap de Creus", *Cota Zero* nº 3, pàgs. 36-54, Vic.

TARRÚS, J./ BADIA, J./ BOFARULL, B./ CARRERAS, E./ PIÑERO, MD. (1988)- *Dòlmens i menhirs. 111 monuments megalítics de l'Alt Empordà i Vallespir Oriental*, Guies del Patrimoni Comarcal, 3. Carles Vallès, editor. Figueres.

TARRÚS, J./ BADIA, J./ BOFARULL, B./ CARRERAS, E./ PIÑERO, MD. (1990)- *Dòlmens i menhirs. 48 monuments megalítics del Baix Empordà, el Gironès i la Selva*, Guies del Patrimoni Comarcal, 8. Carles Vallès, editor. Figueres.

TARRÚS, J./ CHINCHILA, J. (1992) - *Els monuments megalítics*, Quaderns de la Revista de Girona, nº 37, Girona

VIGNAUD, A. (1992)- "Nouvelles données sur les gisements de plein-air néolithiques dans le bassin du Tech et de l'Agly, dans les Pyrénées Orientales", 9è *Col.loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. Estat de la investigació sobre el neolític a Catalunya*, Puigcerdà i Andorra, 1991, pàgs.170-171, Andorra.

VIGNAUD, A. (1995)- "L'occupation néolithique dans la cuvette de Caramany, moyenne vallée de l'Agly (P.O.). Première approche", Xè *Col.loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. Cultures i Medi de la Prehistòria a l'Edat Mitjana*, Homenatge al professor Jean Guilaine, Puigcerdà i Osseja, 1994, pàgs.291-295, Puigcerdà.

UN PROJECTE DE RECERCA I DIFUSIÓ EN L'ÀMBIT DEL MEGALITISME MERIDIONAL CATALÀ: EL SEPULCRE MEGALÍTIC DE LES MAIOLES (RUBIÓ, ANOIA)

Josep Miquel Faura i Vendrell - Xavier Clop i García

En els darrers anys, la recerca arqueològica a Catalunya es caracteritza pel predomini de les excavacions amb caràcter d'urgència. La dinàmica que imposen aquesta mena d'actuacions fa que en molts casos tan sols en quedi constància mitjançant la realització de la preceptiva memòria administrativa. Es tracta de jaciments que gairebé mai s'arriben a publicar i que encara menys arriben a integrar-se en els circuits de difusió del passat històric i patrimonial de Catalunya.

L'actuació d'urgència realitzada en el sepulcre megalític de Les Maioles (Rubió, Anoia) ha permès, gràcies a l'elevat grau de col·laboració aconseguit entre diferents persones, entitats i administracions, la realització d'un projecte que ha contemplat des de l'excavació metòdica del conjunt fins a la seva integració en els circuits de difusió del patrimoni de la comarca. La realització d'aquest projecte, on s'ajunten dues de les grans línies de treball desenvolupades per Lluís Esteve i Cruañas com la recerca sobre el megalitisme i la difusió del patrimoni, posa en evidència la possibilitat de trobar vies que facilitin la realització dels necessaris treballs arqueològics d'urgència i la seva integració en els circuits de difusió del nostre patrimoni històric.

És clar que dur a bon port un projecte com aquest no seria possible sense la col·laboració d'un important nombre de persones (estudiants i col·laboradors), entitats (Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada -CECI- i administracions (Generalitat de Catalunya, Diputació de Barcelona, Consell Comarcal de l'Anoia), que amb el seu esforç personal o material contribueixen decisivament a la seva realització. Volem dedicar un agraïment especial als membres de la Secció d'Arqueologia del CECI, que han col·laborat amb un particular entusiasme en aquest projecte, i s'han responsabilitzat de la realització de gran part dels seus aspectes de difusió.

En aquest article presentem els trets principals del projecte

global així com els primers resultats científics que permeten aportar l'excavació i l'estudi d'aquest monument megalític.

EL SEPULCRE MEGALÍTIC DE LES MAIOLES: UN PROJECTE INTEGRAL

El sepulcre megalític de les Maioles (Rubió, Anoia) es troba a l'extrem meridional dels altiplans de Calaf, prop de la serra de Rubió. Està situat a 790 msnm en una petita elevació en el punt quilomètric 7'6 de la carretera BV-1031, que des d'Igualada porta a Prats de Rei (fig. 1).

Fa set anys un greu incendi va afectar tota aquesta zona, eliminant la densa vegetació que ocultava i protegia el sepulcre. L'any 1991, Pere Tardà (membre del CECI) el va identificar. Aquell mateix any ja fou inclòs en la revisió de la Carta Arqueològica de la Comarca de l'Anoia que van efectuar Montse Coberó i Josep Serra.

La descoberta d'aquest megàlit, inèdit en la historiografia del megalitisme a Catalunya i que semblava que podia haver-se escapat d'espòils més o menys moderns, es presentava com particularment rellevant perquè està situat en una zona on el coneixement del fenomen megalític és escàs en comparació amb altres comarques del país. Atès que les condicions de conservació del sepulcre feien témer l'actuació d'espoliadors, atesa la seva fàcil localització i accessibilitat, però sobretot la constatació que el procés d'erosió del terreny i la presència de dos camins havien alterat bona part del túmul i desencadenat un procés de desmuntatge que s'acostava perillosament a les lloses laterals de la cambra funerària, van fer que finalment es determinés la realització d'una intervenció d'urgència.

Partint d'aquest conjunt de condicions prèvies, es va projectar un pla d'actuació global, que a hores d'ara ja ha estat dut a terme en gran part, i que comprenia:

a) l'excavació metòdica i estudi rigorós del conjunt. Els treballs s'han desenvolupat durant el mes de març de 1995 i han estat realitzats, sota la coordinació del Dr. Miquel Molist, per un equip del Laboratori d'Arqueologia Prehistòrica de la Universitat Autònoma de Barcelona dirigit per Xavier Clop i Josep Miquel Faura;

b) la rehabilitació del conjunt, amb la consolidació de la cambra funerària i del túmul, així com del desmuntatge que amenaçava la conservació de l'estructura. Aquestes feines s'han realitzat durant els mesos de juny i juliol de 1995 i tenien com objectiu assegurar que el conjunt pugui ser visitat sense que el pas del temps o el volum de visites posin en perill la seva conservació. Amb aquesta finalitat s'ha aixecat un petit mur de pedra que envolta el monument i que serveix per contenir la capa de terra aportada que cobreix tot el túmul. El mur ha quedat igualment col·

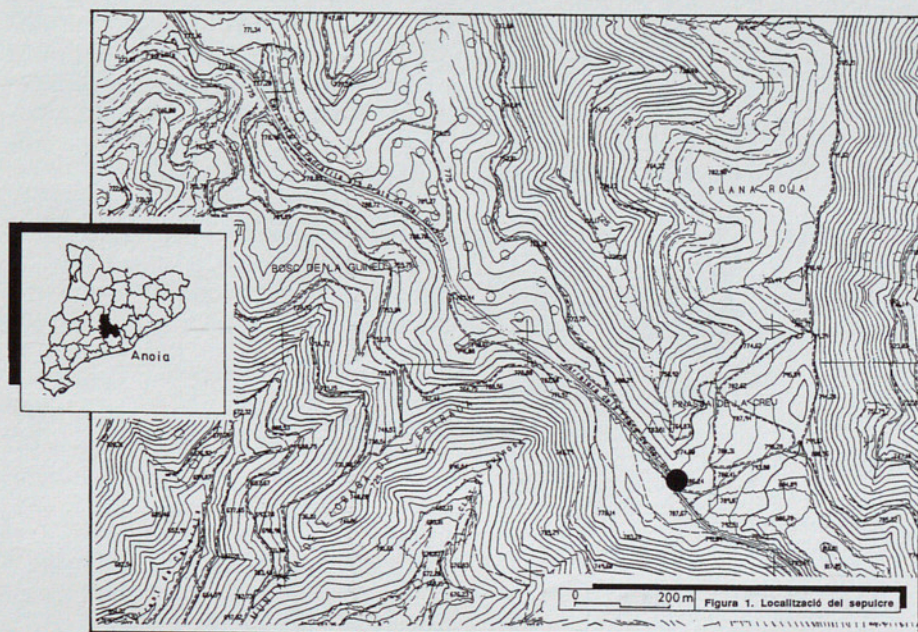

Fig. 1

gat per la terra. Pel que fa a la cambra i el corredor, s'ha consolidat el seu interior amb terra per tal de suportar adequadament les lloses laterals. S'han utilitzat preferentment materials de la zona (terra i pedres) i quan ha estat necessària la utilització de materials moderns (ciment), s'ha fet de tal manera que no sigui visible per l'espectador;

c) divulgació del conjunt monumental i dels resultats científics de la seva excavació. Aquesta part del projecte ha consistit en la realització, conjuntament amb la Secció d'Arqueologia del CECI, d'un programa on es recullen diverses iniciatives que fan possible la rendibilitat social dels treballs arqueològics. D'aquestes iniciatives en destacariem la realització d'un vídeo divulgatiu sobre el procés d'excavació d'un jaciment, la presència d'un panell informatiu en el jaciment on s'expliquen les seves característiques principals, la realització d'un itinerari megalític que inclogui els diferents monuments que hi ha a la comarca, la realització i publicació de l'estudi científic definitiu, etc. Algunes d'aquestes iniciatives ja s'han pogut realitzar, mentre que d'altres estan en curs.

L'EXCAVACIÓ ARQUEOLÒGICA

Els treballs desenvolupats durant un mes han permès la documentació acurada i rigorosa d'un sepulcre inèdit fins ara en la recerca sobre el megalitisme a Catalunya que, a més a més, ofereix com a tret especialment remarcable que no ha estat remogut des de la seva darrera utilització amb finalitats funeràries. La seva excavació sistemàtica i l'acurat estudi de les dades obtingudes permetran, sens dubte, aportar novetats significatives pel que fa al coneixement de les manifestacions més meridionals del megalitisme a Catalunya.

LA CAMBRA

La cambra, de planta trapezoidal, ocupa la meitat meridional del túmul i està orientada al SE. Les seves dimensions són: 195 cm de llargada màxima, 110 cm d'amplada màxima a l'entrada i 90 cm d'amplada a la capçalera (fig. 2).

Les parets estan formades per cinc pedres de forma rectangular i mesures variables:

- els laterals estan formats per dues lloses planes (nº 3 i 4) de 20-25 cm de gruix, 145 cm d'altura per 220 cm de llargada la llosa nº 3 i 165 cm d'altura per 195 de llargada la llosa nº 4. Ambdues pedres estan clavades uns 30 cm per sota el nivell del sòl de la cambra, recolzen la seva base en la roca-mare i presenten una clara inclinació vers l'interior;

- la llosa de capçalera (nº 5) mesura 95 cm d'altura per 130 cm de llargada. La seva base es troba uns 20-25 cm per sobre del nivell del sòl, recolzant-se sobre el túmul;

- l'accés a la cambra està marcat per dues lloses (nº 6 i 7). La llosa nº 6, de 42 cm d'altura per 120 cm d'amplada, està clavada uns 15-20 cm en el túmul, es recolza lateralment en les lloses nº 3 i 7 i presenta una forta inclinació cap a l'interior de la cambra, fent de mur de contenció del sòl del corredor, que manifesta una diferència altimètrica en la zona de contacte entre els dos àmbits de 40 cm per sobre del nivell del sòl de la cambra. La llosa nº 7 fa de nexa d'unió entre les lloses nº 3 i 6 i mesura 112 cm d'altura i per 54 d'amplada, reposant sobre la roca-mare.

Totes les lloses són de gres, material oligocènic que forma part del substrat geològic de la zona (IGME, 1982).

A l'interior de la cambra hi trobem un grup de pedres de tamany petit i mitjà recolzades contra la llosa de capçalera, que formen un petit talús amb la doble funció d'assegurar-la i al mateix temps segellar els racons que forma amb les lloses laterals. Pel que fa al sòl de la cambra, està format per lloses més o menys planes instal·lades sobre una preparació de sorra i pedres de tamany petit i mitjà, del mateix tipus de les que constitueixen el reompliment del túmul (nºs 10 i 11).

Del sistema de tancament de la cambra, malhauradament, no ens ha arribat cap indici. Potser hauria consistit en un element mòbil que se situaria damunt de la llosa nº 6 i que podria posar-se i treure's fàcilment. Tampoc tenim cap indici de la llosa de coberta, que ha desaparegut.

L'excavació de la cambra va permetre la recuperació de materials arqueològics com ceràmica, elements lítics, objectes d'ornament i, sobretot, restes òssies humanes.

EL CORREDOR

El corredor també presenta una planta trapezoidal. Ocupa la zona entre la cambra funerària i el límit meridional del túmul i està orientada a l'E. El seu eix longitudinal està parcialment desplaçat respecte l'eix de la cambra, tot i que guarda una perfecta alineació amb l'entrada de la cambra. Les seves dimensions són: 140 cm de llargada per 114 cm d'amplada màxima (fig. 2).

Les parets les constitueixen dues lloses planes (nº 1 i nº 2) del mateix material que les lloses de la cambra, amb forma rectangular, bastant regulars i de mesures molt semblants. La llosa nº 1, d'uns 15 cm de gruix, 50 cm d'altura i 125 cm de llargada, i està clavada uns 25 cm en el túmul, sense recolzar-se en la roca-mare. La llosa nº 2, d'uns 20 cm de gruix, 60 cm d'altura per 150 cm de llargada, i presenta un progressiu desplaçament respecte l'orientació general d'aquesta llosa nº 3. Està clavada uns 25 cm en el túmul, sense descansar en la roca-mare, i presenta una lleugera inclinació vers l'exterior.

A l'entrada del corredor hi trobem dues

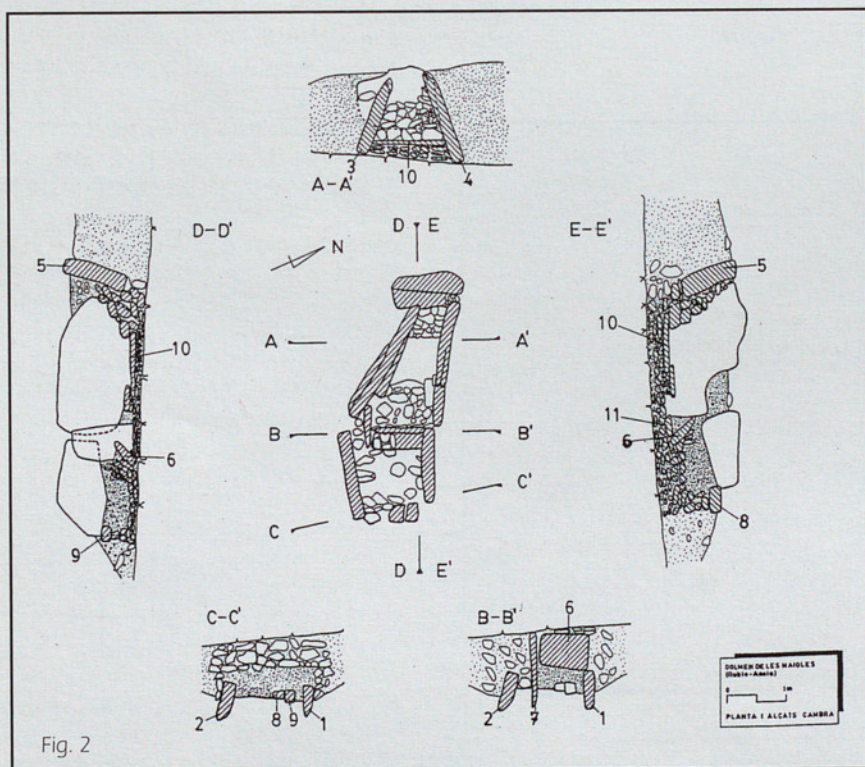

Fig. 2

pedres rectangulars (nº 8 i nº 9), alineades i que podrien correspondre a la part conservada del sistema d'accés o com a mínim, a una certa senyalització de l'entrada a la part funerària del conjunt.

La diferència entre el nivell del sòl a l'entrada del corredor i el nivell del sòl en la zona de contacte amb la cambra funerària és de 35 cm. Si en aquest desnivell hi afegim els 40 cm que hi ha fins arribar al sòl de la cambra, la diferència altimètrica entre el sòl a l'entrada del corredor i el sòl de la cambra és de 75 cm. El corredor, per tant, està situat molt per sobre del nivell del sòl de la cambra.

L'excavació del corredor ha permès recuperar alguns materials arqueològics, particularment denes de collaret.

EL TÚMUL

El túmul que envolta i suporta la cambra i el corredor té forma elíptica i està format per sorra i blocs de pedra. El diàmetre màxim, 10 m, es situa sobre l'eix NO-SE, mentre que en sentit NE-SO el diàmetre és de 8 m. Pel que fa a la seva altura, arriba a tenir 1'5 m en el punt més alt conservat respecte el nivell de la roca-mare.

Per tal de conèixer les seves característiques constructives, es va practicar una rasa en forma de segment de cercle que tenia 1 m en la zona de la llosa de capçalera i 3 m en la zona exterior del túmul, i s'obrí una superfície total de 9 m². Es diferenciaren quatre nivells: un nivell superior, de 15 cm de potència format per la terra orgànica acumulada per aportació eòlica i pel creixement de diferents tipus de plantes, arbustos i arbres; un segon nivell que constitueix el gruix del túmul, format per sorra i blocs de pedra amb una potència que oscil·la entre els 110 cm a la zona de la cambra i els 40 cm part externa; un nivell de terra de 2 a 5 cm de potència, que constitueix el paleosòl del conjunt; la roca-mare o substrat original de la zona, format per gresos oligocènics (IGME, 1982).

El reompliment del segon nivell del túmul està format per blocs de pedra de tamany gros, mitjà i petit. Els blocs més grans els trobem a la base del conjunt, per tal de donar coherència i suportar el pes de la masa de pedres i sorra, i en la part externa del túmul, on formen el peristil·lit que serviria per suportar el conjunt. Les roques del túmul són, majoritàriament, gresos, encara que també hi podem trobar algun conglomerat. Ambdós materials formen part del substrat geològic de la zona on està situat el megalit (IGME, 1982).

Un dels trets més característics d'aquest conjunt megalític el constitueix la utilització de la sorra com element de cohesió del túmul. En efecte, en lloc d'utilitzar la terra que tenien més a prop, els constructors d'aquest megalit van preferir utilitzar sorra, que no es troba en el voltant immediat del megalit sinó que és necessari anar a cercar-la en alguns dels paleocanals que existeixen en aquesta zona, i que es troben a una distància d'1 km del megalit.

L'excavació d'una part del túmul va permetre localitzar alguns materials arqueològics, com algun fragment de ceràmica i la punta de sageta en sílex.

Per les seves característiques, el sepulcre megalític de les Maioles es pot incloure dins dels anomenats sepulcres de corredor, i més específicament en aquells que en la bibliografia se'ls denomina «petites galeries catalanes» o «sepulcres de corredor ample». D'aquest tipus es coneixen una vintena de sepulcres megalítics a Catalunya, com Mas de la Mata (Port de la Selva, Alt Empordà), Barraca del Lladre (Agullana, Alt Empordà), la Fossa d'en Terrades (Muntanyola, Osona), Serra de l'Arca I (Aiguafreda, Vallès Oriental), Vall de la Codina de Sagrera (Llobera, Solsonès), La Pera (Su, Solsonès), etc. (CASTELLS, 1986; CURA/CASTELLS, 1977; CURA/VILARDELL, 1993; TARRÚS/CASTELLS/CHINCHILLA/VILARDELL, 1987).

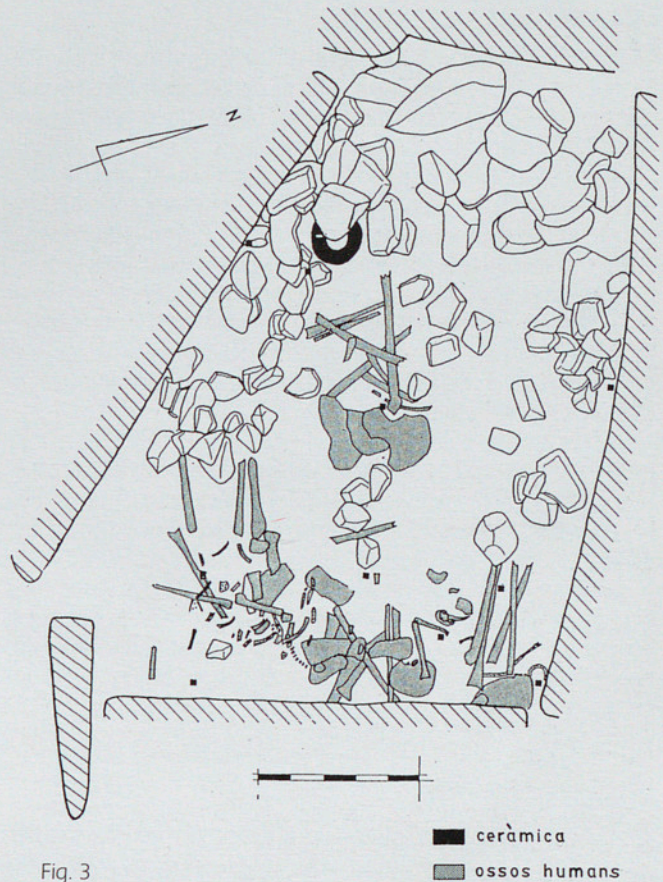

Fig. 3

RESTES ANTROPOLÒGIQUES

S'han recuperat un total de 620 restes antropològiques, en un excel·lent estat de conservació mercès que la terra és poc àcida i que es tracta d'un sepulcre que no ha estat espoliat des de la seva darrera utilització amb finalitats funeràries.

Les principals consideracions que es poden fer, a l'espera del estudi antropològic definitiu (en curs), són:

- hi havia enterrat un nombre mínim de 7/8 individus, a partir del nombre de cranis sencers o fragmentats que s'hi han localitzat;

- un grup molt nombrós d'ossos, on hi destaca la presència de cranis i ossos llargs, que estaven situats molt a prop de la llosa nº 6. Hi havia cranis col·locats uns damunt dels altres i diferents ossos llargs en posició vertical;

- una pelvis i diversos ossos llargs de les cames que es trobaven en el centre de la cambra foren localitzats en connexió anatòmica (fig. 3);

- la presència d'ossos que corresponen a totes les parts de l'esquelet humà ens permet plantejar que la inhumació primària seria un dels elements bàsic del ritual funerari.

La disposició de les restes òssies ens fa pensar que les restes trobades en connexió anatòmica correspondrien al darrer individu inhumat, mentre que les altres correspondrien als individus enterrats amb anterioritat. Cada vegada que fos necessari realitzar una nova inhumació, es recollirien les restes de l'anterior difunt i es col·locarien amb tota cura a l'entrada de la cambra, al costat d'on se situaria el cap del següent inhumat i on ja es trobarien les restes d'altres individus enterrats amb anterioritat. Aquestes restes es posarien en un cert ordre, recollint els ossos llargs, que es posarien formant paquets al voltant o al costat dels cranis. Aquesta disposició podria veure's reforçada en algun cas per la col·locació d'algun pedra més o menys plana de petit tamany.

MANUFACTURES CERÀMIQUES

Del conjunt ceràmic recuperat en aquest jaciment cal destacar sobretot la presència d'una tassa de cos globular sencera, d'un vas de carena baixa que s'ha pogut reconstruir gràficament i de dotze fragments amb forma o decorats.

La tassa globular (fig. 4 nº 1) és un vas tancat, amb la vora secant inclinada a l'exterior, perfil exterior arrodonit còncau i llavi arrodonit. Té una nansa de cinta i base lleugerament umbilicada. Va ser localitzada protegida per diverses pedres i situada als peus de les restes òssies en connexió anatòmica. Per la seva tipologia, és comparable a d'altres vasos similars que es troben en jaciments amb una cronologia relativa del Bronze antic, com la cova d'en Calvet, el Reclau Viver, la Caula II i les Encantades de Martís (TOLEDO, 1990).

El vas amb carena baixa (fig. 4 nº 2) és una forma que, tot i estar molt generalitzada a partir del Neolític mitjà, és al Calcolític-Bronze antic quan esdevé un element característic de la vaixel·la d'ús quotidià (MAYA, 1992). Trobem paral·lels a la cova d'en Calvet, al Reclau Viver, a la Cova 120, a les Encantades de Martís, etc.

Malgrat el reduït volum de la mostra tant els dos vasos com el conjunt de fragments significatius recuperats (vores rectes o lleugerament exvasades, que poden presentar el llavi aplanat; bases planes), encaixen en les característiques assenyalades en conjunts ceràmics de jaciments adscrits al Bronze antic (MAYA, 1992; PETIT, 1985; TOLEDO, 1990).

MANUFACTURES LÍTiques

El conjunt lític recuperat en aquest jaciment està format per 13 suports: dos nòduls, tres nuclis, una làmina, sis ascles i un indeterminat. Sens dubte, l'element més remarcable és la punta de sageta triangular amb peduncle (fig. 4 nº 3), que presenta retoc simple bifacial al cos i al peduncle i retoc invasor al peduncle. Cal remarcar la característica tecnològica d'haver estat feta sobre dues cares ventrals. Les puntes de sageta són l'element lític

més característic dels que es troben en els sepulcres megalítics en contextos del Calcolític-Bronze antic.

MANUFACTURES METÀL·LIQUES

Únicament s'ha localitzat un punxó metàl·lic biapuntat, de secció quadrada (fig. 4 nº 4). Els punxons metàl·lics de secció quadrada són corrents en els sepulcres múltiples de la transició del III mil·lenni B. C. En el proper jaciment del Túmul 1 de Serra Clarena (CASTELLS, ENRICH, ENRICH, 1983), ben datat per C-14 al 1750 ± 100 B. C. (sense calibrar), es localitzà un punxó de coure de secció quadrada. Exemplars similars es troben als sepulcres megalítics de Tossal del Jovell (Muntant) i Coll de Creus II (Gabarra) (PERICOT, 1950), a la Cova 120 (Sales de Llierca, la Garrotxa) (AGUSTÍ et alii, 1987) o a les coves de les Monges, Malvet 2 i Can Simon (TOLEDO, 1990), així com en altres coves i assentaments o estacions a l'aire lliure (PETIT, 1985). A la vessant nord dels Pirineus apareixen en sepulcres megalítics i coves sepulcrales del Calcolític-Bronze antic (GUILAINE 1972).

ELEMENTS D'ORNAMENT

S'han localitzat:

- una dena de collaret en forma de barrilet (fig. 4 nº 5). Denes de barrilet en podem trobar al dòlmen de la Font del Roure (ESTEVA, 1974), a Comes Llobes de Pils (CASTELLS, TARRÚS, VILARDELL, CHINCHILLA, 1983), a la cova de la Masia (Torrelles de Foix, Alt Penedès) (BARTROLÍ, RIBÉ, 1991), etc.;

- 10 denes de collaret de tipus discoïdal amb perforació concèntrica amb diàmetres que varien entre 4'4 i 4'8 mm (fig. 4 nº 6). Les denes discoïdals són un tipus d'objecte d'ornament típicament calcolític, l'ús de les quals es perllonga durant el Bronze antic (PETIT, 1985) i que es troben en sepulcres megalítics com el Llit del General (Roses, Alt Empordà), la Caixa del Moro (Castellcir), Serrat dels Quradrats (Muntant), Cabana del Moro (Bescarà), Carena (Vilajuïga, Alt Empordà), Puig Roig (Torrent) (PERICOT, 1950), Umbertas (Moià, Bages), Cuspinar (Moià, Bages) (BATISTA, 1963), etc.;

- 6 denes de collaret fetes sobre dentalium (fig. 4 nº 7), que probablement pertanyen a la subespècie *vulgare*, força freqüent en el Mediterrani occidental i a les costes de Catalunya. Es coneix la presència de dentaliums en horitzons mesolítics i neolítics, encara que sembla que són més abundants en jaciments amb nivells calcolítics i del bronze (GUITART, 1986).

PRIMERES CONCLUSIONS

El sepulcre megalític de les Maioles és un monument funerari dels anomenats «petites galeries catalanes» o «sepulcres de corredor ample», envoltat en aquest cas per un túmul de tendència elíptica. L'acurada tècnica constructiva utilitzada en la seva realització posa de manifest que es tracta d'una construcció ben planificada, amb una inversió de treball perfectament programada i amb una acurada selecció dels materials utilitzats.

La disposició i característiques dels materials arqueològics que hi han estat localitzats i el seu estat de conservació ens permet afirmar que es tracta d'un enterrament múltiple (nombre mínim d'individus: 7-8) on el ritual funerari emprat seria el de la inhumació primària successiva. Aquest tipus de ritual, que ja havia estat definit en altres sepulcres megalítics de la primera meitat del III mil·lenni B. C. (CASTANY, ESTANY, GUERRERO, 1994; CLOP, FAURA, en premsa), es va perfilant com una pràctica comuna en aquest període.

Acompanyant les restes dels inhumats, hi trobem algunes ceràmiques, peces d'ornament o indústria lítica. Sols en el cas del vas globular podem suposar que formava part de l'aixovar funerari de l'individu localitzat en connexió anatòmica, mentre que la resta d'objectes correspondrien a l'aixovar dels individus

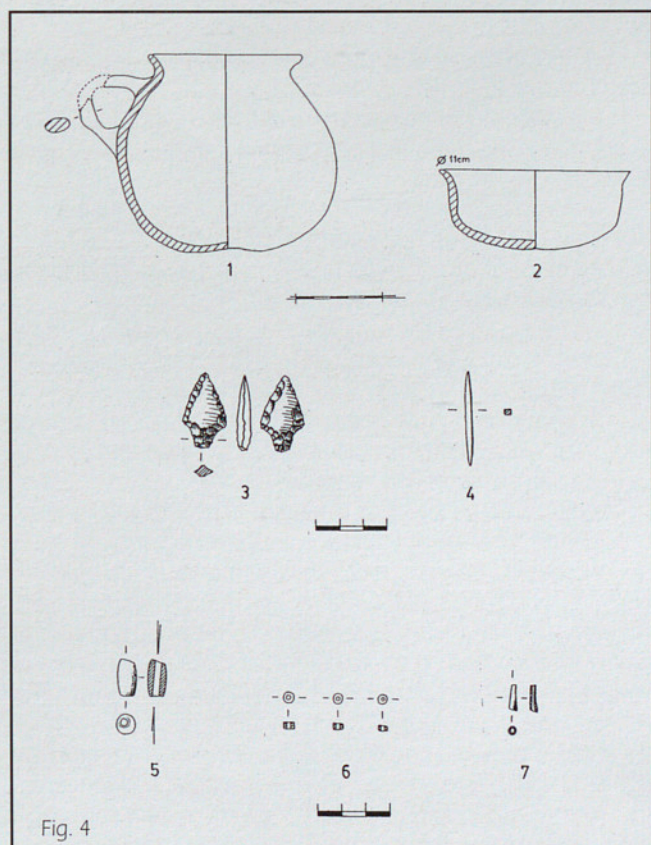

Fig. 4

enterrats amb anterioritat (fig. 3). En tot cas, cal remarcar que l'aixovar no seria en cap cas gaire abundant, limitant-se a escassos elements d'ús quotidià o d'ornament.

Respecte a la possible cronologia de construcció i utilització d'aquest megalit, i a l'espera de la realització de datacions absolutes, la discussió sobre la seva cronologia relativa s'ha de basar en les dades aportades per la tipologia arquitectònica i del conjunt de manufactures recuperades.

Pel que fa a la tipologia arquitectònica, en la bibliografia se sol afirmar que les «petites galeries catalanes» foren construïdes durant la segona meitat del III mil·lenni B. C., i que podien haver estat reaprofitades amb major o menor intensitat durant la primera meitat del II mil·lenni B. C. (CASTELLS, 1986; CURA/CASTELLS, 1977; CURA/VILARDELL, 1993; TARRÚS/CASTELLS/CHINCHILLA/VILARDELL, 1987), a l'igual que altres tipus de monuments megalítics. Aquest podria ser el cas, per exemple, del sepulcre de Mas Pla (MESTRES, 1979/1980), que també es troba al sud del Llobregat i que tipològicament s'inclou dins de les anomenades «grans galeries catalanes». Aquest jaciment compta amb materials campaniformes i epicampaniformes que aparentment situen la seva utilització des dels darrers segles del III mil·lenni B. C. fins a ben entrat el II mil·lenni B. C.

En el cas del sepulcre de Les Maioles això no és tan clar. L'estudi de les restes de produccions ceràmiques, lítiques i metàl·liques recuperades no ens permeten anar amb seguretat més enllà de l'inici del II mil·lenni B. C. El conjunt de les restes ceràmiques, tant vasos sencers com fragments amb forma i/o decorats, encaixa força bé amb les característiques assenyalades en conjunts ceràmics de jaciments adscrits al Bronze antic. Així mateix, la presència de la punta de sageta amb peduncle ens permet situar-los en un ample espai crono-cultural que aniria del Calcolític al Bronze antic. El mateix podem dir dels elements d'ornament recuperats, que en la bibliografia es solen situar en aquesta ampla forquilla cronològica. Potser l'element més clarificador pugui ser, de moment, el punxó metàl·lic biapuntat de secció quadrada, corrent en els sepulcres col·lectius de la transició del III al II mil·lenni B. C. i que per la datació del proper jaciment del Tùmul 1 de Serra Clarena podem situar en aquesta zona al voltant del 1750 B. C.

Globalment, per tant, la utilització d'aquest sepulcre megalític, sembla que s'hauria de situar en els primers segles del II mil·lenni B. C., no havent-se trobat cap evidència que ens permeti anar més enllà d'aquesta ubicació cronològica. Sembla estrany creure, a la vista de les restes localitzades en altres monuments que han estat espoliats al llarg del temps que, precisament aquest que no ho ha estat d'espoliat, s'hauria perdut qualsevol evidència de possibles utilitzacions cronològicament anteriors a les assenyalades.

BIBLIOGRAFIA

AGUSTÍ, B.; ALCALDE, G.; BURJACHS, F.; BUXÓ, R.; JUAN-MUNS, N.; OLLER, J.; ROS, M. T.; RUEDA, J. M.; TOLEDO, A. (1987). *Dinàmica de la utilització de la Cova 120 per l'home durant els darrers 6.000 anys*. Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona; sèrie monogràfica nº 7; 1ª ed.; Girona.

BARTROLÍ, R.; RIBÉ, G. (1991). «La cova de la Masia: una cova-dolmen a la conca alta del riu Foix (Torrelles de Foix, Alt Penedès)» a *Olerdulae*, XVI; pàgs. 91-116; Museu de Vilafranca del Penedès.

BATISTA, R. (1963). *Los sepulcros megalíticos de la comarca de Vich*. Corpus de Monumentos Megalíticos, 2.

CASTANY, J.; ESTANY, I.; GUERRERO, U. (1994). *La cambra pirinenca de Santes Masses. Un sepulcre col·lectiu del Bronze antic*. Memòries d'Intervencions Arqueològiques a Catalunya, 14; Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya; 1ª ed.; Barcelona.

CASTELLS, J. (1986). «El fenómeno megalítico en Cataluña. Últimos trabajos». *Actas de la Mesa Redonda sobre Megalitismo Peninsular (8-14 Octubre 1984)*; pàgs. 111-131; 1ª ed.; Madrid.

CASTELLS, J.; ENRICH, J.; ENRICH, J. (1983). *Tùmul I de la Serra de Clarena*. Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 4; Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya; 1ª ed.; Barcelona.

CASTELLS, J.; TARRÚS, J.; VILARDELL, R.; CHINCHILLA, J. (1983). *Els dòlmens de Comes Llobes de Pils i de Solar d'en Gibert (Rabós d'Empordà)*. Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 4; Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya; 1ª ed.; Barcelona.

CLOP, X.; FAURA, J.-M. (en premsa). «La Cabana de Perauba (Peracalç, Pallars Sobirà) i el megalitisme al Pallars» a *Revista d'Arqueologia de Ponent* (1995)

CURA, M.; CASTELLS, J. (1977). «Evolution et typologie des mégalithes de Catalogne» a AA.VV. (1977) *L'architecture mégalithique. Colloque du 150º anniversaire de la Société Polymathique du Morbihan*; pàgs. 71-97; Vannes.

CURA, M.; VILARDELL, R. (1993). «Estat actual de la investigació sobre el megalitisme a Catalunya» a PADRÓ, J.; et alii (1993) *Homenatge a Miquel Tarradell*; pàgs. 159-196; 1ª ed.; Curial Edicions Catalanes; Barcelona.

ESTEVA I CRUAÑAS, LL. (1974). «El sepulcro de corredor de la Font del Roure (Espolla)» a *Revista de Girona*, 67.

GUILAINE, J. (1972). *L'Age du Bronze en Languedoc occidental, Roussillon et Ariège*. Mémoires de la Société Préhistorique Française, t. 9; París.

GUITART, I (1986)

«Objectes d'ornament personals prehistòrics del Moianès i d'Osona al Museu Episcopal de Vic» a *Ausa*, XII; pàgs. 1-19; Vic.

IGME (1982). Mapa Geològic de España. Calaf. E 1:50.000. Instituto Geológico y Minero de España; segona sèrie, 1a ed.; Madrid.

MAYA, J. L. (1992). «Calcolítico y Edad del Bronce en Cataluña». *Aragón/Litoral mediterráneo: intercambios culturales durante la Prehistoria*; pàgs 515-554; Institución Fernando el Católico; Zaragoza.

MESTRES, J. (1979-1980). «El sepulcre megalític de Mas Pla (Valldosera) Querol, Tarragona» a *Pyrenae*, 15-16; pàgs. 125-142.

PERICOT, L. (1950). *Los sepulcros megalíticos catalanes y la cultura pirenaica*. Monografías del Instituto de Estudios Pirenaicos/Prehistoria y Arqueología, 4; Consejo Superior de Investigaciones Científicas; 1ª ed.; Barcelona.

PETIT, M. A. (1985). Contribución al estudio de la Edad del Bronce en Cataluña (Comarcas del Moianés, Vallés Oriental, Vallés Occidental, Maresme, Barcelonés y Baix Llobregat). Tesis doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, inèdita.

TARRÚS, J.; CASTELLS, J.; CHINCHILLA, J.; VILARDELL, R. (1987). «El fenómeno megalítico en el Pirineo Oriental de Cataluña». *El megalitismo en la Península Ibérica*; pàgs. 211-245; Ministerio de Cultura; 1ª ed.; Madrid.

TOLEDO, A. (1990). La utilització de les coves des del Calcolític fins al Bronze Final al NE de Catalunya (2.200-650 a. C.). Tesis doctoral; Universitat Autònoma de Barcelona; inèdita.

EL POBLAT IBÈRIC DE CASTELL BARRI (CALONGE)

Jordi Caravaca i Delclós¹

El jaciment de Castell Barri es troba situat en el cim de la muntanya de Can Mont, extrem sud del massís de la Creu, en les estribacions meridionals de les Gavarres. El substrat geològic de la zona és de tipus granític, i s'hi troben també afloracions de quarsita. Es localitza al Mapa comarcal de Catalunya nº 10 corresponent al Baix Empordà a escala 1:50.000, a 41° 51' 40" de latitud nord i a 6° 44' 00" de longitud est i la seva màxima alçada sobre el nivell del mar és de 277 metres. Aquest cim és un lloc estratègic, ja que des d'ell es domina per la banda de ponent tota la vall de Molins fins a Romanyà de la Selva i el pla de Cabanyes i per la de llevant la plana de Calonge, la badia de Palamós i bon tros de la costa.

Per tant, no és d'estranyar que hi trobem una torre de guaita d'època medieval que s'assentaria sobre una altra d'època romana o anterior (NOLLA & CASAS, 1984). Aquesta torre, ubicada a sobre d'una plataforma més enlairada, presenta una planta rectangular. Els murs estan constituïts de petits fragments de granit lligats amb morter de calç. Tenen una longitud d'uns 8,5 metres per 6,50 i una gruixudària d'1 metre 80 centímetres. Actualment, el seu estat de conservació és deplorable, i es troba en perill de desaparèixer. Això és el resultat de la feina dels "buscadors de tresors", els quals, foradant els basaments de la torre, l'han descalçada totalment provocant d'aquesta manera la feblesa dels murs.

La primera notícia que tenim del jaciment de Castell Barri és un petit article publicat pel doctor Oliva a la revista *Ampurias* de l'any 1947-48 (OLIVA, 1947-48). En aquest se'ns dona a conèixer l'existència d'aquest poblat i es fa un estudi preliminar de diversos fragments de material ceràmic recollits en superfície. No obstant això, el vertader descobridor del poblat fou el senyor Lluís Barceló i Bou, conservador del Museu de Palamós, a la dècada dels anys trenta.

L'EXCAVACIÓ

La intervenció duta a terme a Castell Barri durant l'any 1994 va ésser efectuada en dues fases. La primera es va dur a terme durant el període comprès entre 18 de maig al 3 de juny i la segona del 21 de novembre al 9 de desembre.

La nostra intervenció va estar motivada per la troballa casual del terç superior d'una àmfora greco-itàlica. En ser comunicat aquest fet al Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona es va decidir dur a terme una prospecció puntual al lloc on havia aparegut la citada peça amb la creença que es tractaria d'una sitja. El resultat fou que no es tractava d'una sitja sinó d'una possible habitació. Davant d'aquest fet, i amb el suport econòmic de l'àrea de Cultura de l'Ajuntament de Calonge, es va decidir endegar una excavació sistemàtica de la zona per tal de poder conèixer una mica més la cronologia i l'abast del poblat².

En el transcurs d'aquestes dues campanyes es posà al descobert una habitació compartimentada en dues estances. La planta presenta una forma irregular. L'estança més gran, presenta una planta més o menys rectangular (sector 1); l'altra estança té la planta trapezoïdal (sector 2). (Làmina 1, 1)

Els murs que delimiten el perímetre d'aquesta habitació presenten diferències constructives remarcables. El que trobem a la banda sud està format per pedres de forma regular, ben disposades i de tamany mitjà. D'aquest només se'n conserva una filada. Els altres són de petites pedres irregulars i de factura molt desigual, dels quals se'n conserva una alçada de 40-50 cm (excepte

la part oest del mur oest, que només presenta una filada). El mur que separa les dues estances té una factura molt similar a aquests darrers, presentant més o menys a la part central un lliard format per una filada de pedres de petites dimensions que serviria per accedir d'una estança a l'altra. Aquest lliard es posa, en els seus extrems est i oest, per sota del mur, tenint una orientació una mica diferent respecte a aquest. Un element remarcable és el reaprofitament de grans blocs granítics amb la finalitat de formar part dels murs. En la totalitat del perímetre n'hi trobem tres: un al mur nord, un altre per sota de la cantonada nord-est (al qual li passa el mur per sobre) i un tercer i últim en el mur de ponent. A aquest darrer es lliura el mur que divideix les dues estances³.

Cap a llevant, i com es podia inferir del pendent ascendent de la roca cap a aquesta direcció, la mateixa roca retallada feia de tancament⁴.

Estratigràficament, aquests dos sectors ens donen una seqüència molt senzilla (Làmina 1, 2, 3 i 4).

- Superficial:

Aquest estrat només es va localitzar a les bandes est i oest del sector, ja que la resta havia estat tret a l'hora d'obrir el camí actual. Estava compost per l'humus vegetal i presentava una coloració negra.

- Estrat 1:

El primer estrat arqueològic que es va treure, i comú als dos sectors, presentava una composició sorrenca de color groc-beix, resultat de la descomposició de la roca mare, és a dir, del granit. Al sector 1, en aquest estrat s'hi trobà gran quantitat de material arqueològic *in situ*. En canvi, en el sector 2, la presència de material era molt escassa.

- Estrat 2:

Es tracta d'un paviment de terra trepitjada. El canvi de nivell corresponia a la profunditat de les pedres del lliard, passant per sota d'aquest. L'estrat presentava una coloració vermell-marronosa. No es conservava en la totalitat de la zona excavada ja que en la part est del sector 1, per sota el nivell anterior, ja hi apareixia la roca natural. En la resta del sector tampoc es conservava de manera homogènia, però es podia distingir clarament. En el sector 2 no es trobà cap testimoni de sòl.

- Estrat 3:

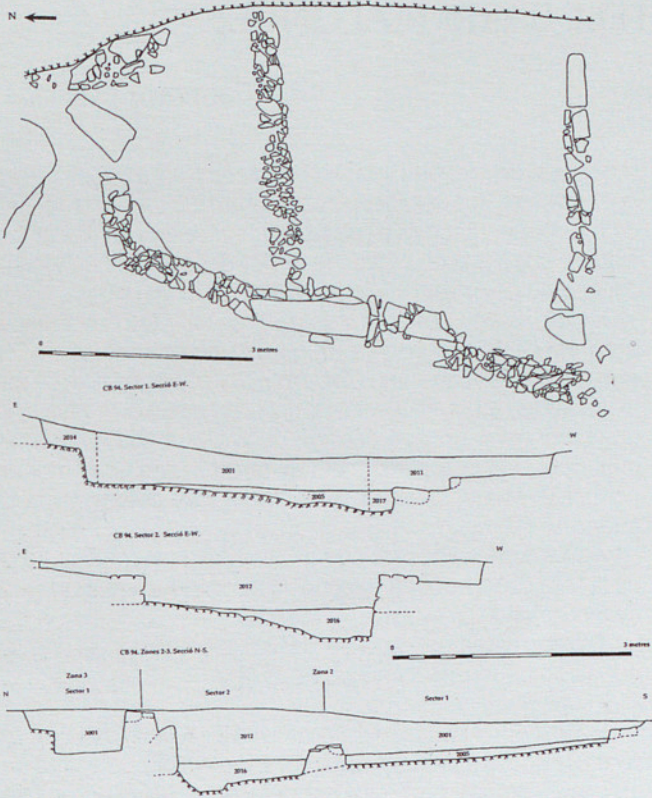
Per sota del sòl, s'hi trobà un estrat de color marró fosc, de composició més argilosa i en el qual la presència de material arqueològic era molt escassa. Serviria com a terraplenament del pendent cap a ponent que presenta la roca natural. Aquesta roca granítica presenta dues formacions diferents: una de granulosa que es desfà amb molta facilitat i filons d'una considera-

¹ Arqueòleg col·laborador del Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona.

² En la prospecció vàrem comptar amb la col·laboració de Mercè Ferré. En el treball de camp hi van participar els estudiants d'arqueologia Ferran Codina, Gabriel de Prado, Joan Margall i Daniel Punseti amb l'ajuda puntual i desinteressada de Sandra Pujadas i Marta Planella.

³ El reaprofitament (en comptes del desplaçament) de blocs per a la construcció de murs es troba en d'altres poblats del mateix moment en àrees granítics (p. ex. el mas ibèric de Can Pons a Arbúcies).

⁴ Aquest fet de tallar el fons de l'habitació en la roca mare aprofitant-la com a paret és freqüent en els poblats ibèrics situats en vessants de muntanya, com per exemple Sant Julià de Ramis.

Làmina 1: 1. Planta de la zona excavada. 2-4. Seccions.

ble duresa que presenten formes angulosos. A l'interior del sector 1 hi trobem un d'aquests filons i en un encaix que fa al costat del mur sud hi apareixeren un conjunt de 8 vasos de ceràmica a mà (Làmina 5, 1-8) i que correspondrien a una possible ofrena fundacional, tal i com succeeix a d'altres poblats ibèrics.

ELS MATERIALS

EL MATERIAL CERÀMIC

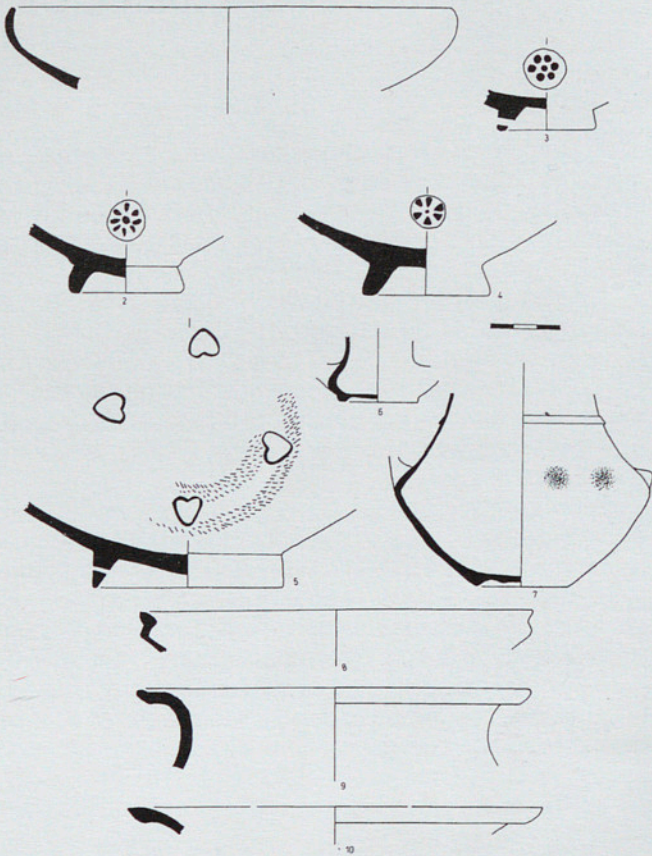
Podem dividir la ceràmica de Castell Barri en dos grans grups: les ceràmiques indígenes i les d'importació. Els diferents tipus de produccions responen en un moment cronològic concret i per tant, presenten una homogeneïtat absoluta, sense que s'hi hagi trobat cap intrusió tot i la superficialitat dels estrats. Cal dir que moltes de les peces que es trobaven en aquesta habitació s'han trobat senceres *in situ*.

LES CERÀMIQUES D'IMPORTACIÓ

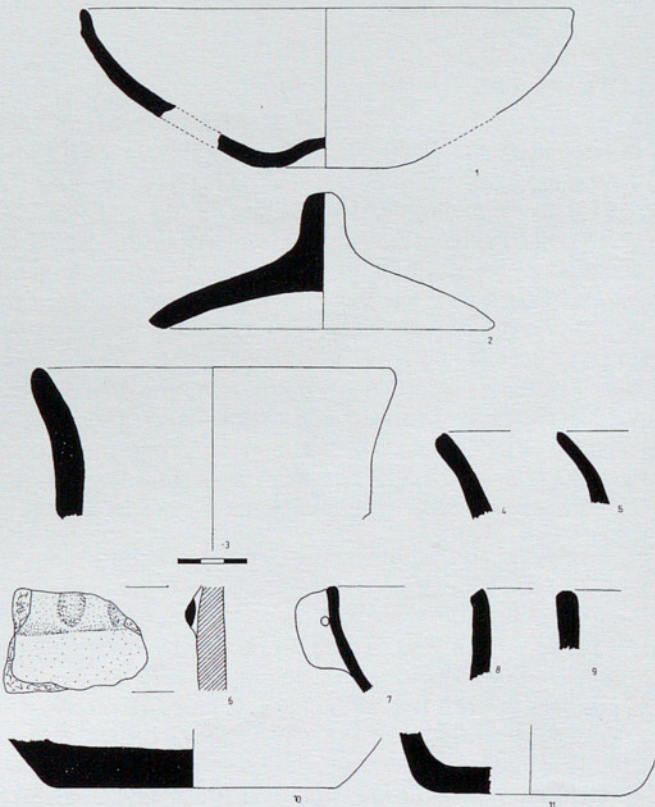
Aquest grup representa la menor part en nombre, però és el que ens permet de datar el conjunt. Hi trobem tant ceràmica a torn fina (Campaniana A) com àmfores (púniques i greco-itàlica). La forma més representada de Campanianes A és la pàtera amb peu i estampilles al fons. En un cas hi trobem una decoració d'estilitzacions de quatre fulles d'heura disposades de manera radial emmarcades per dos cercles d'impressions fetes amb rodeta. En els altres tres casos la decoració es basa en una roseta central (Làmina 2, 1-5). D'àmfores d'importació (Làmina 4, 5-7 i 8) en trobem de dos tipus: púnico-ebusitanes (PE 15) i una greco-itàlica (tipus 4 de Lamboglia).

LA CERÀMICA INDÍGENA

Aquest és el grup més nombrós numèricament, i es pot divi-

Làmina 2: 1-5. Campaniana A, 6-8. Costa Catalana, 9-10. Comuna ibèrica.

Làmina 3: Ceràmica a mà.

dir en quatre tipus diferents: la ceràmica a mà, la de la costa catalana, la comuna ibèrica i les àmfores.

La ceràmica a mà (Làmina 3) és el tipus més representat. La forma més freqüent són els vasos amb perfil en S, amb la vora exvasada i decoració de cordons impresos i mugrons. Solen ser vasos de grans dimensions. Com a peces senceres, i a part dels vuit vasets rituals, hi trobem un bol amb fons umbilicat i una tapadora.

De ceràmica de la costa catalana (Làmina 2, 6-8) hi trobem el característic vas bicònic amb decoracions acanalades i mugrons, pàteres i una cràtera de petites dimensions.

Les àmfores ibèriques (Làmina 4, 1-4 i 9-10) són el grup més nombrós després de la ceràmica a mà, de la qual se n'han trobat peces senceres *in situ* al costat del mur de separació dels dos sectors.

EL MATERIAL CERÀMIC NO RECIPIENT

S'ha trobat un total de tretze fusaïoles (Làmina 5, 9-17), nou de les quals estan senceres i quatre es conserven de manera fragmentària.

A part d'aquestes, s'hi ha trobat també una peça discoïdal retallada de la base d'un vas de ceràmica a mà (Làmina 5, 18).

La pasta vítria.

D'aquest material, de procedència púnica, se n'ha trobat un fragment que correspon a la meitat d'una peça circular i que té com a base el color blau i presenta una decoració de tipus circular groga i vermella.

ELS METALLS

Els fragments de metall que s'han trobat són escassos i molt malmesos, pel qual es fa difícil la seva identificació. Els materials emprats són el bronze, el ferro i el plom.

Entre els objectes de bronze hi ha un fragment d'un instrument quirúrgic ("escalptorium"?), un fragment d'una arracada, el cap d'una agulla i dos fragments més inidentificables. De ferro hi ha tres fragments de petites dimensions. La peça de plom correspondria a un tros d'un petit pes (Làmina 5, 19-21).

LA NUMISMÀTICA

En el transcurs de l'excavació es van trobar dues monedes:

1.- Dracma emporitana. Pes: 4,1 gr. O = 18 mm. Coure folrat amb argent.

A/ Cap de Persèfone amb un dofí al darrera

R/ Pegasus amb cabirol. Llegenda: EMPORITON

2.- Moneda púnica. Pes: 4,1 gr. O = 18 mm. Bronze.

A/ Cap femení cap a l'esquerra (Tanit?)

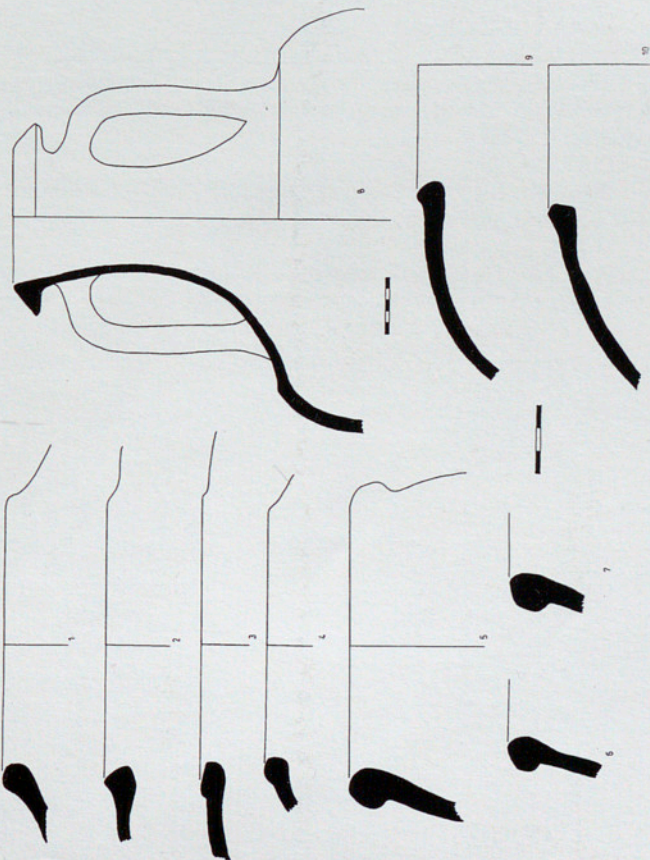
R/ Pròtoma de cavall a la dreta. Anepígrafa.

CONCLUSIONS

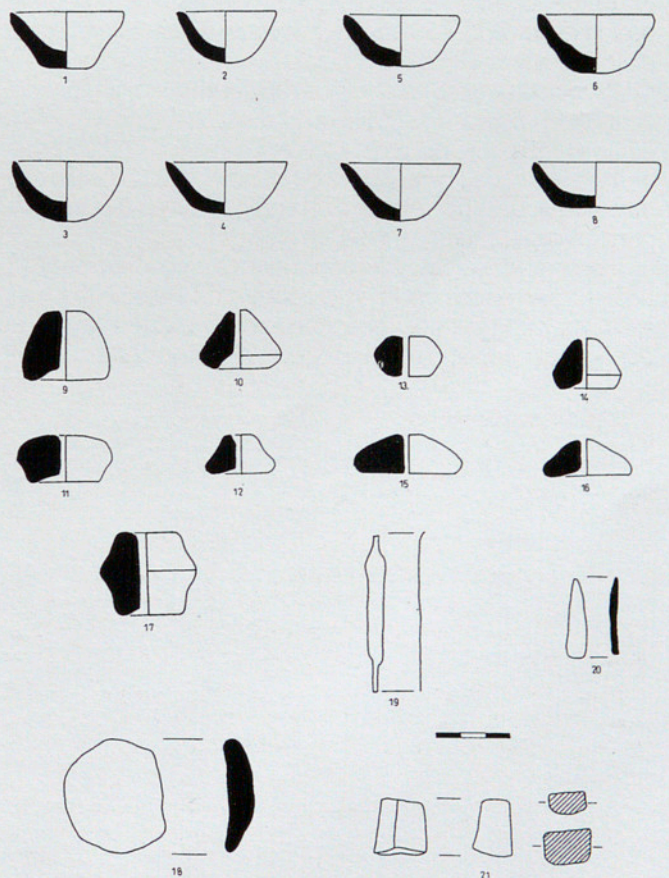
L'excavació d'aquesta petita part del poblat de Castell Barri ens porta a treure un seguit de conclusions que creiem que poden ser molt importants per poder començar a conèixer una mica més la cronologia d'aquest poblat i amb això les possibles relacions amb els altres poblats veïns del mateix moment, com ara poden ser el Castell de la Fosca, el de Plana Basarda o el Fortim de Sant Feliu de Guíxols.

Tots els treballs que s'han referit a Castell Barri fins a l'actualitat han estat elaborats a partir de materials recollits en superfície, i per tant, les conclusions que se'n poden treure d'aquest tipus de material són febles ja que han estat trobats fora de context.

Ara, doncs, amb la nostra excavació, que ha comportat el

Làmina 4: 1-4 i 9-10. Àmfora ibèrica, 5-7. Àmfora púnica, 8. Àmfora greco-itàlica.

Làmina 5: 1-8. Vasets a mà, 9-17. Fusaïoles, 18. Peça discoïdal, 19-21. Metalls.

treball en estrats arqueològics no alterats, podem extreure'n unes conclusions més fiables.

Pel que fa concretament a l'àrea excavada, veiem que es tracta d'una construcció que presenta dos espais diferenciats separats per un mur amb una porta amb llindar. La diferència d'alçada dels paraments dels murs pensem que és degut als treballs d'obertura del camí, ja que presenta un pendent cap al sud. Això comporta una certa dificultat a l'hora d'intentar establir on es trobava la porta del conjunt, cosa que de moment no ha estat possible, es podria trobar en el mur sud o en el de ponent, que són els que conserven menys alçada.

Pel que fa a l'interior de les habitacions, podem veure que només hi ha un sol nivell d'ocupació. Aquest ens ve marcat per la presència d'un sòl de terra trepitjada a sobre del qual s'hi ha trobat la major part del material. Creiem que pot resultar significatiu el fet de la diferència en la quantitat de material que presenten el sector 1 i el 2. Mentre que en el primer la característica és l'abundància, en el segon és tot el contrari. En un primer moment això ens va portar a considerar que la porta es trobaria en algun mur del sector 2 i que aquest actuaria, per les seves dimensions més reduïdes, com una avantsala o zona de pas, fet que explicaria l'escassetat de material. Ara, i després d'una atenta observació dels murs i de l'entorn exterior considerem que no és factible aquesta hipòtesi.

Un altre punt que queda obscur és la possible funcionalitat dels espais ja que no s'ha localitzat cap dels elements que presenten les estructures d'hàbitat d'aquest període, és a dir, una llar o bé una banqueta de terra adossada a un dels murs de l'habitació. Per l'altra tenim la qualitat del material. Com s'ha vist anteriorment, la major part dels recipients trobats són o bé àmfores o bé vasos a mà de grans dimensions, i s'hi pot atribuir als dos tipus una funció d'emmagatzematge.

La funcionalitat del sector 2 també ens resta desconeguda un cop descartada, i pels motius esmentats anteriorment, el seu ús com a avantsala.

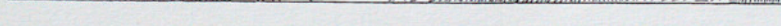
Cronològicament, el material recuperat enguany ens permet de situar el conjunt dins l'últim quart del segle III a. n. e. (-225/-200) o primers anys del segle II a. n. e. Cal remarcar la presència de les dues monedes, la troballa de les quals dins un context de datació tant clara pot resultar d'una gran ajuda en l'estudi de la numismàtica d'aquest període.

Per acabar, i en base a les conclusions a les que hem arribat, podem situar el moment final del poblament al voltant de 200 a. n. e., avançant així la data de l'abandonament respecte a la que es donava en publicacions anteriors, el qual se situava a les darreri-

es del segle II o meitats del I a. n. e. No obstant això, no es tracta d'una cronologia donada de manera taxativa, sinó com a resultat dels últims treballs. Per tant, aquesta es podria desplaçar cap a un moment més recent depenent dels resultats de posteriors campanyes d'excavació en el poblament de Castell Barri.

BIBLIOGRAFIA

- BARTI & PLANA 1989
 BARTI, A. & PLANA, R.: "Un modelo de romanización en el litoral gerundense" a *Studia Historica*, VII, 1989. pp. 11-27.
 CANER 1949
 CANER, P.: "Calonge arqueológico" a *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. IV, Girona, 1949. pp. 311-317.
 CANER 1954
 CANER, P.: "Desplazamiento y crecimiento del casco urbano calongense" a *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*. vol. IX, Girona, 1954. pp. 262-276.
 CANER 1956-57
 CANER, P.: "Nuevos hallazgos arqueológicos calongenses" a *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. XI, Girona, 1956-57. pp. 265-268.
 CANER 1977
 CANER, P.: *La Vall de Calonge*. Ajuntament de Calonge i Generalitat de Catalunya, Calonge, 1977.
 CASAS & NOLLA 1984
 CASAS, J. & NOLLA, J.M.: *Carta Arqueològica de les Comarques de Girona. El poblament d'època romana al N.E. de Catalunya*. Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, Girona, 1984.
 FONT el alii 1994
 FONT, G., MATEU, J., PUJADAS, S., RUEDA, J. M. i TURA, J.: "Can Pons (Arbúcies) Una nova aportació al coneixement del poblament antic del Montseny." a *Quaderns de la Selva*, 7, pp. 131-142, Santa Coloma de Farners, 1994.
 MARTIN 1988
 MARTIN, M. A.: "El S. III a Ullastret (Baix Empordà) Excavació del tall LL-1" a *La romanització del Pirineu*, 8 *Col.loqui Internacional de Puigcerdà*, Institut d'Estudis Ceretans, Puigcerdà, 1990.
 NOLLA & NIETO 1976
 NOLLA, J. M. & NIETO, J.: "Alguns aspectes de la Romanització al Nord-Est de Catalunya" a *Els pobles pre-romans del Pirineu*. 2 *Col.loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Institut d'Estudis Ceretans, Puigcerdà, 1978, pp. 235-244.
 OLIVA 1947-48
 OLIVA, M.: "El poblado ibérico de Castell Barri (Calonge)" a *Ampurias*, IX-X, Barcelona, 1947-48, pp. 288-193.
 PY 1993
 PY, M. (dir): "DICOCER, Dictionnaire des Céramiques Antiques (VII s. av. n. è.- VII s. de n. è.) en Méditerranée nord-occidentale (Provence, Languedoc, Ampurdan)" a Lattara 6, Lattes, 1993.

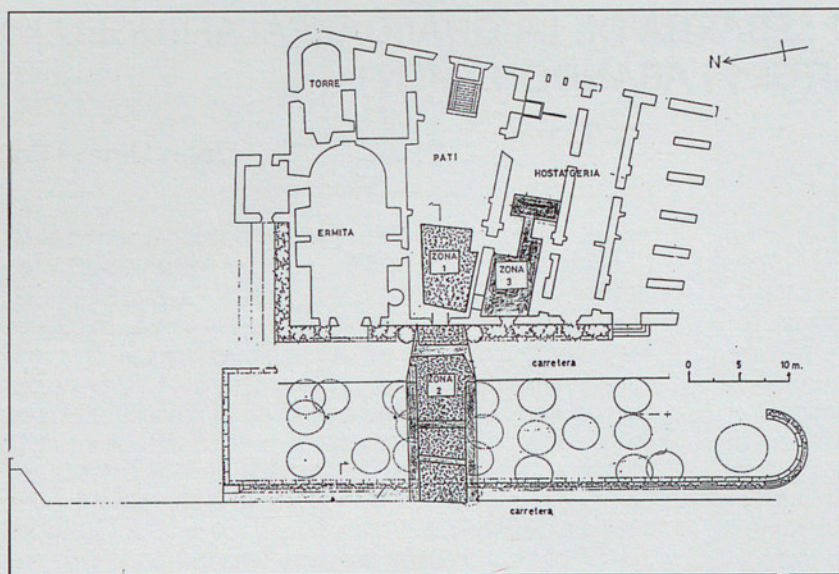

Fig. 2: Planta de les estructures modernes, amb la situació de les zones excavades al 1993 (puntejat) i al 1994-95 (ombrejat).

ra visual significativa. Alhora, els bons condicionaments topogràfics exposats es combinarien amb els avantatges de la proximitat de zones aptes per al conreu i dels ports costaners, molt especialment el de Llafranc, als mateixos peus de la muntanya.

L'EXCAVACIÓ

L'excavació del pas subterrani contemplat en el projecte arquitectònic comportava rebaixar un ampli sector d'uns 25 x 7 metres de superfície total situat en part sota el pati interior que s'estén entre el restaurant i l'ermita (zona 1), i en part sota les escales exteriors d'accés al mencionat pati, en un terreny en pendent vers l'oest i amb un desnivell total que voltava els quatre metres (zona 2). La profunditat prevista per als rebaixos, condicionada pel pendent, oscil·lava entre els 57 cms. de l'extrem oest de la zona afectada (una de les carreteres d'accés al far) i els prop de 5 metres de l'extrem est (dins del pati). Aquest fou l'indret on es concentraren els treballs del 1993 (fig. 2).

Arran de les troballes d'aquesta primera intervenció va caldre modificar parcialment el projecte arquitectònic, modificació que, un cop aprovada per la Comissió de Patrimoni de la Generalitat de Catalunya, va requerir una nova campanya d'excavació, efectuada el desembre del 1994 i el gener del 1995, que se centrà en l'ampliació d'un metre a banda i banda de la zona 2 i al rebaix fins a roca mare de la meitat occidental del menjador (zona 3) situat a migdia i a tocar del pati interior excavat al 1993 (fig. 2).

Les zones que van ser objecte d'excavació es troben situades al bell mig de l'àrea hipotèticament ocupada pel poblat ibèric, a meitat de camí entre les cales de l'oratori de Sant Baldiri i la plataforma de sota l'aparcament del restaurant. S'emporten, de fet, a la part superior i menys inclinada del vessant oest de la muntanya, molt a prop del cim, el qual se situaria -tot i que la construcció de l'hostatgeria l'ha emmascarat considerablement- a la part descoberta del pati, a uns vuit metres a llevant del límit est de la zona 1.

-ZONA 1

En el pati s'obrí una cala més o menys rectangular d'uns 8'5 per 6 metres. Els treballs en aquesta zona evidenciaren que les hipotètiques estructures d'època ibèrica que s'hi haguessin po-

gut trobar havien desaparegut pràcticament del tot, destruïdes en el moment de construcció de l'hostatgeria i de les seves ampliacions posteriors, entre els segles XVII i XIX. A l'extrem SW de la zona s'hi realitzà l'única troballa d'època ibèrica de la zona, una sitja (U.E. 1031, sitja 1), que, per la seva natura, profundament excavada a la gresca, s'havia salvat de la destrucció general.

-ZONA 2

La zona 2, a l'oest de la zona 1, s'estenia per una superfície de 16 per 5 metres. En el moment previ a l'excavació estava ocupada, de llevant a ponent, per les escales de pedra d'accés al pati, la carretera que conduïa a l'ermita i una escala feta amb graons de rajol, que comunicava la carretera esmentada amb una altra que, situada en una cota més baixa, delimitava per ponent la zona a excavar (fig. 3).

Aquesta zona proporcionà els resultats més significatius de l'excavació. Tot i que s'hi pogué constatar com un important rebaix realitzat a la primera meitat del nostre segle havia destruït una part dels vestigis de l'hàbitat ibèric, s'havia respectat una faixa de terra d'entre 10 i 70 cms. de potència que guardava

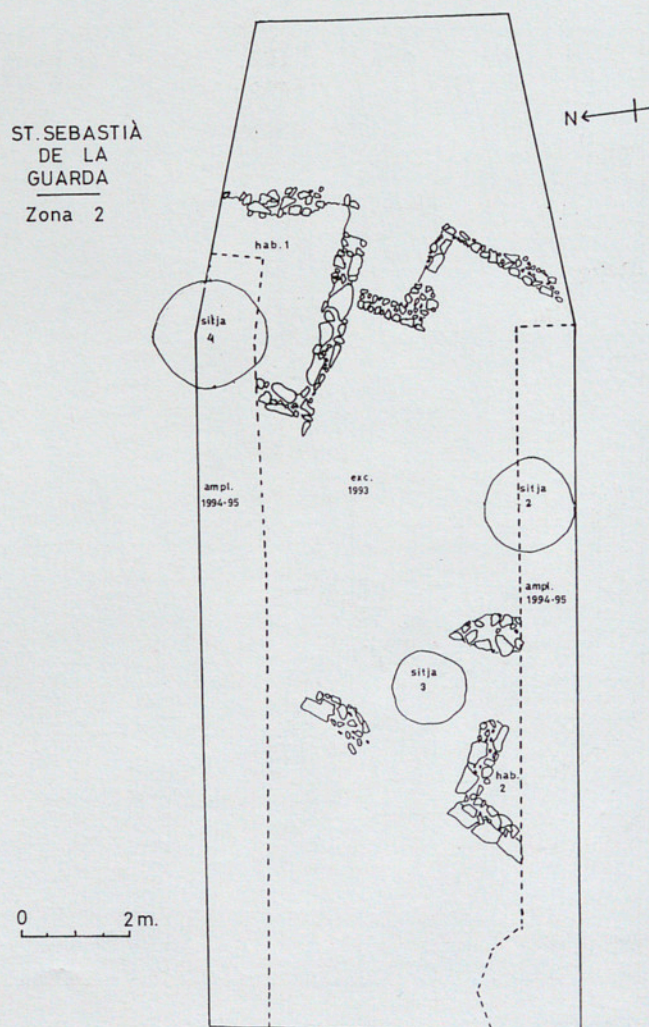

Fig. 3: Planta general de la zona 2.

restes d'època protohistòrica. En el decurs de l'excavació es va poder constatar com les troballes efectuades pertanyien a diverses etapes successives de la vida del poblat, situables cronològicament entre un moment indeterminat del segle IV a.C. i finals del segle II a.C., en una interessant seqüència estratigràfica i temporal.

-ZONA 3

A l'excavació del menjador de l'hostatgeria va passar quelcom semblant a la zona 1. Afectada per la sedimentació natural del terreny i per la contrucció de l'edifici modern, l'àrea excavada tan sols proporcionà, d'època ibèrica, un total de cinc sitges (sitges 5 a 9), preservades gràcies al fet d'estar, també, profundament retallades a la roca mare.

ELS RESULTATS

-LES TERRASSES

Cronològicament, els vestigis més antics corresponen a unes petites terrasses retallades a la gresa del subsòl –bastant tova i fàcil de treballar en la seva capa superficial–, localitzades a la zona 2. La seva funció seria la d'anivellar i corregir el pendent natural del terreny, gens còmode per a la construcció d'estructures i per al desenvolupament de la vida humana. Amb tota segu-

retat, se'n pogueren identificar dues. La superior va ser reforçada exteriorment amb uns murets de contenció (U.E. 2021, 2025 i 2029, fig.3), que ens han arribat molt malmesos, tret d'un d'ells (U.E. 2021), que es conserva en una alçada d'entre 43 i 67 cms. Si bé la seva mida és sensiblement menor, la tècnica constructiva d'aquest mur, a base de filades horitzontals de pedres planes (pràcticament lloses) lligades amb fang, recorda enormement, per exemple, la d'un altre mur excavat l'any 1990 al poblat ibèric de Peralada (Alt Empordà), que va poder ser datat a la primera meitat del segle IV a.C.

La terrassa inferior, a ponent, va ser enormement malmesa pel retall modern U.E. 2022. Malgrat tot, la preservació, a la banda sud, de l'estructura de pedres U.E. 2045 fa pensar que també es trobava recoberta per murets.

No sembla, tanmateix, que aquestes terrasses comportessin la immediata ocupació del sector, si més no pel que fa referència a la construcció d'estructures d'habitació. Adossats a les filades inferiors dels esmentats murets, assentats directament sobre la roca mare i sense relació directa amb cap estructura d'habitació, hi havia tan sols uns nivells generals de terra heterogènia amb materials datables, sense massa precisions, a la primera meitat del segle III a.C., entre els que podem destacar una vora d'àmfora púnico-ebussitana del tipus PE-15 (fig. 4, 1).

Hem de concloure, doncs, que la informació extreta d'aquesta primera fase deixa molts interrogants. Ha estat impossible escatir si la realització de les terrasses destruï possibles estructures anteriors pertanyents al mateix poblat ibèric; en tot cas, no n'ha pervingut cap resta, i les troballes de material datable als segles VI i V a.C. es pot considerar poc més que anecdòtica. Així mateix, la mateixa cronologia d'aquestes terrasses resta insegura, davant tan sols de l'esmentat ante-quem de principis del segle III a.C. i de la similitud d'un dels murs de recobriment amb el que fou trobat a Peralada i que es pogué datar a la primera meitat del segle IV a.C.

-L'HABITACIÓ 1

En qualsevol cas, la zona esdevé clarament lloc d'habitació a partir de mitjan segle III a.C., aproximadament. Pertanyents a aquesta etapa es pogueren identificar part de dues habitacions, també a la zona 2, l'excavació de les quals fou incompleta, donat que s'endinsaven en els perfils de la cala.

L'habitació 1, la més ben coneguda, es troba situada al NE de la zona i se'n pogué excavar únicament la banda meridional (potser poc menys de la meitat), donat que s'endinsava en el perfil nord de la cala i que es trobava malmesa per construccions modernes. És de planta molt probablement rectangular, amb vestigis d'una avantsala a l'oest, afectada pel retall modern U.E. 2022 (fig. 3). Per construir l'habitació es retallà acuradament el nivell de circulació a la roca mare, tot destruint part d'una de les terrasses anteriorment citades. A continuació, hom procedí a aixecar els murs a tot volt de la part superior del graonet que el rectangle excavat havia deixat a la roca natural. Les parets de l'habitació, que conservaven tan sols una filada de pedres, assolien una amplada de 40-45 cm. i estaven construïdes amb aparell mixt de pedres grans i petites, tot plegat lligat amb fang. No es pogué trobar cap vestigi de llar ni d'altra estructura interna, tret d'un rierenc pla de mida considerable posat amb cura prop d'una de les parets i assentat directament sobre el sòl de l'habitació, i d'un petit forat de pal rodó, a la banda oest de l'àmbit.

L'habitació 1 és clarament posterior al nivell general extern de la primera meitat del segle III a.C., abans esmentat, al qual retalla. A la vegada, mentre l'habitació funcionava, en el seu exterior es detecta la formació d'un anivellament (U.E. 2020), que

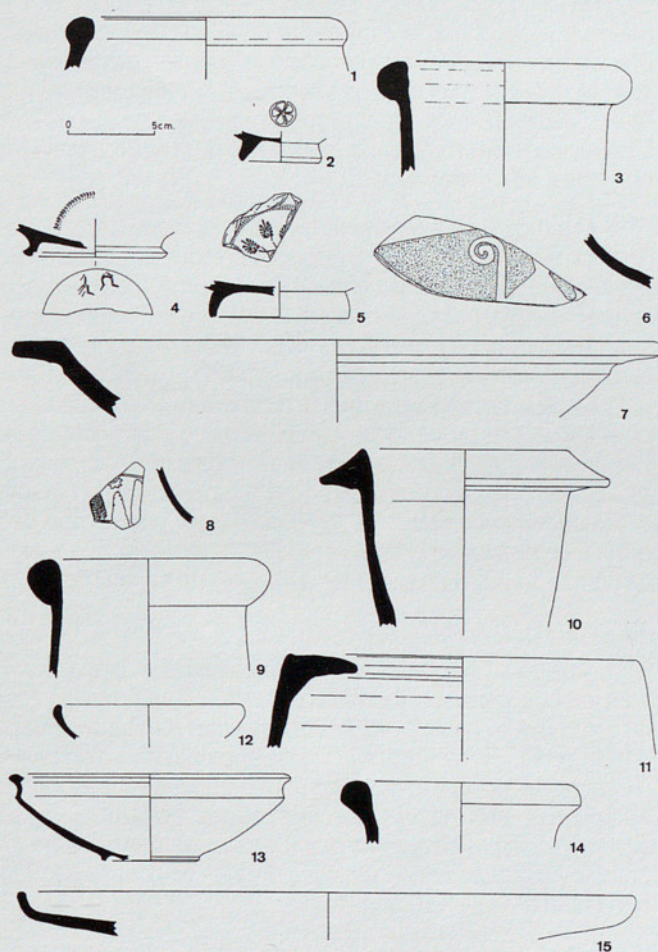

Fig. 4: Material significatiu: 1-Àmfora púnico-ebussitana, f. PE-15; 2-Taller de Roses; 3-Àmfora púnico-ebussitana, f. PE-16; 4 i 5-Àtica de vernís negre; 6-Ibèrica pintada; 7-Morter massaliota; 8-Bol decorat hel·lenístic; 9-Àmfora púnico-ebussitana, f. PE-16; 10-Àmfora greco-itàlica; 11-Àmfora cartaginesa, f. Mañà D; 12-Campaniana A. f. Lamb. 25; 13-Grisa de la costa catalana; 14-Àmfora púnico-ebussitana, f. PE-17; 15-Campaniana B, f. Lamb. 5.

arribarà a inutilitzar l'esgraonament creat al segle anterior. Aquest anivellament ha pogut ser datat a partir del darrer terç del segle III a.C. gràcies a la presència de vernís negre del Taller de Roses i a àmfora púnico-ebussitana del tipus PE-I 6, entre d'altres (fig. 4, 2-3).

Amortitzaven l'habitació dos estrats, un dels quals, segons tots els indicis, podria tractar-se del tapial caigut de les parets. El material proporcionat per aquests nivells, escàs i poc significatiu, ens remet, sense massa precisions, a principis del segle II a.C. Més reveladora és la presència, al nord, de la sitja 4, amortitzada en ple segle II a.C. i que, tenint en compte la seva ubicació, degué sens dubte destruir part de les estructures de l'àmbit, extrem que no es pogué comprovar empíricament a causa d'uns rebaixos d'època moderna que hi havia en aquell sector.

L'HABITACIÓ 2

L'habitació 2 es troba ubicada a tocar del perfil meridional de l'àrea excavada, de manera que tan sols se'n pogué posar al descobert una cantonada, construïda amb idèntica tècnica edilícia que l'habitació 1, i no se'n pogué excavar l'interior per la seva situació, subdividida entre dos sectors, i a tocar dels límits de la cala (fig. 3). L'ampliació del 1994-95 vers migdia, obligatòriament massa superficial, no assolí nivells antics, si és que hi eren. També com l'habitació 1, aquesta era posterior als nivells generals assentats sobre la roca mare. Malauradament, els efectes del retall modern, escapçaren aquí l'estrat que es podria haver correspost amb el 2020 de l'altre sector i que, sens dubte, era posterior a la construcció dels murs.

LES SITGES

Les dues campanyes d'excavació van proporcionar un total de nou sitges, sens dubte les estructures d'època ibèrica més ben conservades, atès que totes es trobaven profundament excavades en la gresa del subsòl. Una (sitja 1) fou localitzada a l'extrem sud-est de la zona 1, tres més (sitges 2, 3 i 4) en diferents punts de la zona 2 i les cinc restants (sitges 5 a 9) agrupades a la meitat occidental de la zona 3.

Segons la cronologia proporcionada pels materials exhumats en els seus farcits d'obliteració, podem comprovar com les tres primeres (sitges 1, 2 i 3) presenten una datació més antiga, mentre que la resta van funcionar durant la darrera fase del poblat.

La ceràmica extreta del farcit de la sitja 2, al sud de la zona 2, és la que ens dóna cronologies més altes, vers mitjans-finals del segle IV a.C. Malauradament, el fet d'haver estat localitzada en una de les parts més afectades pel retall modern U.E. 2022 ha tingut com a conseqüència que no es trobi relacionada físicament amb cap altre estrat ni estructura d'època ibèrica. Entre el material podem destacar ceràmica àtica de vernís negre (fig. 4, 4-5), ceràmica ibèrica pintada de blanc (fig. 4, 6), una imitació en comuna ibèrica d'un skyphos i ceràmica grisa emporitana, entre d'altres.

La sitja 1 és una mica més tardana. Una anàlisi del material que proporcionaren els tres nivells de farciment d'aquesta sitja evidència que va ser reblerta al segle III a.C., sense majors precisions. Entre la ceràmica recuperada destaquen, a més d'alguns fragments de terrissa comuna de producció local i d'àmfora ibèrica, les vores d'un morter massaliota (fig. 4, 7) i d'un skyphos àtic i un fragment de la paret d'un bol de ceràmica hel·lenística vernissada de gris i decorada a motlle, rar als jaciments ibèrics catalans (fig. 4, 8).

La sitja 3 es localitzà molt a prop de l'habitació 2, i fou obliterateda cap a finals del segle III a.C., segons es desprèn del material

exhumat, entre el que destaquen dues vores d'àmfora cartaginesa Mañà D1, una d'àmfora púnico-ebussitana del tipus PE-I 6 i una d'àmfora greco-itàlica (fig. 4, 9-11).

El conjunt de cinc sitges de la zona 3 (sitges 5 a 9) dóna la sensació d'homogeneïtat temporal. En planta es troben certament alineades i separades entre si per distàncies força semblants i regulars. Així mateix, els seus farcits presenten materials afins, que ens proporcionen una datació de primera meitat del segle II a.C. per a la inutilització de totes elles. Destaquen algunes formes típiques de Campaniana A (Lamboglia 23, 25 i 27), bols, pàteres i un askos de grisa de la costa catalana i una vora d'àmfora púnico-ebussitana del tipus PE-I 7 (fig. 4, 12-14).

La sitja 4, finalment, presenta una obliteració que, tot i la pobresa dels materials, podem datar en un moment ja ben entrat en el segle II a.C., una mica més tardà que les dates proporcionades pels farcits de les sitges de la zona 3. Malauradament, la construcció del mur modern de contenció U.E. 2005 va malmetre l'estratigrafia d'aquest sector, provocant una important pèrdua de dades que podrien haver esclarit alguns interrogants respecte al moment final del poblat ibèric de Sant Sebastià. La sitja se situa just sota la continuació pel nord de l'habitació 1, que funcionà entre la segona meitat del segle III a.C. i un moment indeterminat del segle II a.C., en un punt que hauria estat travessat de cap a cap per la continuació del mur U.E. 2023, que tancava l'àmbit per ponent. En bona lògica, no podem fer res més que suposar que la construcció de la sitja tingué lloc després de l'abandó d'aquesta habitació ja que, altrament, hauria estat situada just en el punt on s'hi obria la porta, obstaculitzant l'accés. Així mateix, les dades proporcionades pels materials del farcit revelen que en cap cas la inutilització de la sitja fou prèvia a la construcció de l'habitació.

Són també molt interessants les restes humanes trobades a l'interior d'aquesta sitja. La disposició de l'esquelet, un individu adult, prova que el cos fou simplement llençat a la sitja, aleshores pràcticament buida. Així mateix, la manca d'estructures funeràries i d'aixovar, i el fet excepcional que el cos no fou incinerat, com era costum generalitzat en aquesta època, denoten la singularitat de la troballa, de la qual se'n coneixen tan sols uns pocs paral·lels, el més proper dels quals es troba en el jaciment de la Quintana (Cervià de Ter), en una sitja farcida a finals del segle II a.C. Es desconeix a què respon aquest fet, però no seria estrany relacionar-lo amb el clima de violència social i política que degueren comportar els grans canvis operats a l'agonitzant societat ibèrica durant la primera fase del procés de romanització.

ELS NIVELLS D'ABANDÓ

L'abandó de la zona excavada cal situar-lo al segle II a.C., tal com indica el material exhumat en els estrats d'amortització corresponents a les habitacions 1 i 2 i a les sitges més tardanes. En aquest sentit, és interessant destacar que entremig d'un nivell d'enderroc relacionable amb el mur U.E. 2052, de l'habitació 2, aparegué un dels materials més tardans dels localitzats a l'excavació: una pàtera de la forma Lamboglia 5 de Campaniana B, datable a partir de mitjan segle II a.C. i que es pot allargar fins ben entrat el segle I a.C. (fig. 4, 15).

Immediatament després de l'abandó d'aquest sector del poblat es detecta un procés d'erosió natural dels estrats antròpics de la part superior de la muntanya, que llisquen pel vessant oest, conformant una clara estratigrafia invertida. Significativament, la banda oest de la zona 2, situada a una cota considerablement més baixa, és la que ha revelat de manera més evident aquest procés (U.E. 2050 i 2055). Els materials de datació més moderna d'aquests estrats (Campaniana A, grisa emporitana, àmfora itàli-

ca, tegula) no semblen anar tampoc més enllà de finals del segle II a.C.

CONCLUSIONS

Les excavacions del 1993 i del 1994-95 van permetre constatar, doncs, com l'estat de conservació d'aquest sector de l'hàbitat ibèric de Sant Sebastià de la Guarda és irregular. D'una banda, l'exploració del pati i del menjador veï van posar en evidència l'enorme destrucció produïda per l'aixecament de les edificacions modernes i per l'erosió natural fruit de les característiques de la topografia original d'aquesta part del terreny, que constitueix el sector més alt i prominent de la muntanya. Segons tots els indicis, aquests resultats negatius es poden estendre a la totalitat del sector ocupat per les edificacions actuals (ermita, torre de guaita, hostatgeria i restaurant).

Atrament, la part del vessant oest de la plataforma, on es troba la zona 2, permet una visió més optimista. Cal tenir en compte que l'àrea excavada en la campanya de l'any 1993 es va centrar en un sector molt concret i força malmès per un rebaix modern -la U.E. 2022-, que es tracta d'un fet puntual relacionat amb la construcció d'una escala. Per altra banda, si bé la carretera de ponent degué destruir part de les estructures del poblat, tal com es pot apreciar a simple vista en els seus marges, els farcits i anivellaments que hi ha en aquella zona i, sobretot, l'estat en què hom va trobar les estructures del sector excavat per A. Barti i R. Plana en els anys 1984-1987, fan preveure un bon nivell de conservació de la major part de les restes ibèriques que hi ha en el subsòl de la plataforma superior de la muntanya, exceptuant, com deïem, la part afectada per les construccions modernes i contemporànies.

La totalitat de les troballes d'època ibèrica localitzades se situen en un lapse cronològic que abastaria, a grans trets, els segles IV, III i II a.C., sobretot els dos darrers. Segueixen, per tant, sense documentar-se de manera clara les fases més antigues de l'hàbitat, mentre que el segle III a.C. se'ns revela com un dels més actius, si més no a la part on es van centrar aquests darrers treballs. És interessant destacar el fet que, almenys en aparença, els àmbits localitzats s'ubiquen en un indret on, a la fase immediata anterior, no hi ha rastre d'estructures d'habitació, cosa que podria fer pensar en un major dinamisme del poblat durant aquesta centúria. Tenint sempre present que desconeixem l'efecte destructiu de les terrasses bastides pels mateixos ibèrics i que l'abast dels rebaixos provocats per les edificacions i reformes d'època moderna i contemporània ha estat enorme en aquest sector i ha deixat molts dubtes i interrogants per resoldre, hem de concloure, mentre no hi hagi noves dades, que els indicis de què actualment disposem apunten vers aquesta direcció.

Es confirma com l'abandó del poblat té lloc durant el segle II a.C., en un procés que molt probablement culminaria pels volts del l'any 100 a.C. Si deixem de banda els farcits de les sitges 4 a 9 (de datació alta dins del segle II a.C., tret de la 4), trobem que la proporció de materials situables de forma clara en aquesta centúria és considerablement reduïda, malgrat que fins i tot es va poder disposar d'estratigrafia de sedimentació formada amb posterioritat al moment d'abandó del sector excavat. Això reforçaria la hipòtesi que postula que la reducció de l'activitat de l'hàbitat a partir de l'arribada dels romans va ser notable, si bé no hem de descartar que, durant un temps, restessin en funcionament altres sectors puntuals que encara no s'han excavat. Pel que fa a les hipòtesis relacionades amb l'emergent nucli de Llafranc, apuntades per A. Barti i R. Plana en funció d'alguns materials molt concrets de Sant Sebastià (Barti & Plana 1989b, pp. 37, 39 i 41) i d'una estructura d'aparença indígena a Llafranc (Barti & Plana 1989a, p. 145), no podem aportar cap novetat ni cap dada significativa. En tot cas, és evident que la confirmació de la transferència de població des de l'hàbitat de la muntanya al nucli portuari -una hipòtesi, d'altra banda, ben plausible i que compta amb uns quants paral·lels comprovats a d'altres punts de Catalunya- no podrà certificar-se de manera clara fins que no es duguin a terme excavacions arqueològiques en extensió en els dos jaciments.

BIBLIOGRAFIA

- BADIA J. (1977) *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, I. El Baix Empordà. Girona.
- BARTI A. & PLANA R. (1989a) "Noves aportacions a l'estudi del jaciment romà de Llafranc", *Cypsela*, VII, pp. 137-146.
- BARTI A. & PLANA R. (1989b) "Sant Sebastià i Llafranc: dos exemples del poblament antic al terme de Palafrugell", *Palacio Frugelli*, 1, pp. 36-44.
- LLINÀS J. (1994) "Intervenció d'urgència al poblat ibèric de Sant Sebastià de la Guarda (Palafrugell, Baix Empordà)", *II Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Torroella de Montgrí, pp. 57-62.
- LLINÀS J. & SAGRERA J. (1993) "Una construcció alt-imperial a Llafranc. Fases, estratigrafia i materials", *Cypsela*, X, pp. 105-127.
- MARTÍN M.A. (1994) "Les necròpolis ibèriques a l'àrea indiketa", Sant Feliu de Guixols, *Informatiu de l'Arxiu i Museu d'Història de la Ciutat*, 19, octubre de 1994, pp. 12-16.
- NOLLA J.M., CANES J.M. & ROCAS X. (1982) "Un forn romà de terrissa a Llafranc (Palafrugell, Baix Empordà)", *Empúries*, 44, pp. 147-183.
- NOLLA J.M. & CASAS J. (1984) *Carta arqueològica de les comarques de Girona. El poblament d'època romana al N.E. de Catalunya*. C.I.A.G., Girona.
- PIERA V. & TORROELLA M. (1880) *El santuario de San Sebastián. Reseña histórico-descriptiva*, Barcelona.

PRODUCCIÓ D'ÀMFORES ROMANES AL BAIX EMPORDÀ. ELS TALLERS DE PALAMÓS, PLATJA D'ARO I S'AGARÓ

Joaquim Tremoleda i Trilla

La costa catalana, com a part que forma dels nous territoris provincials del Mediterrani occidental, constitueix una de les zones econòmicament més dinàmiques i integrades dins l'estructura romana, juntament amb altres zones com la Bètica o el Llenguadoc francès. Des d'època republicana, en què la dominació romana fou efectiva, començarà a desenvolupar unes estructures que faran possible que, a partir d'època augustal, estigui en condicions de crear un excedent de productes suficient per a destinar-lo a l'exportació. L'extraordinari desenvolupament de la vinya i la producció de vi fou una de les activitats principals que varen permetre aquest creixement.

La producció vinícola, però, no només proporciona una ocupació que deriva directament del cicle agrícola, sinó també del procés posterior de l'envasat i de la comercialització. L'arqueologia documenta millor les restes derivades del procés secundari, de la fabricació dels envasos, que no pas del sector primari, a causa principalment de les característiques d'aquestes indústries: les terrisseries. L'estudi dels tipus amfòrics que s'hi fabricaven permeten diferenciar, a més, altres tipus d'activitats a les quals anaven destinades, sobretot les salaons de peix.

La costa baix-empordanesa, com tota la costa gironina, participa d'aquest moment d'eufòria econòmica i s'incorpora a una activitat que s'havia originat uns anys abans a la zona del Maresme, al Vallès i al Barcelonès. Si més no, aquestes són les evidències que mostra, avui per avui, el registre arqueològic. En aquesta àrea pionera cada vegada hi ha més evidències d'unes produccions locals anteriors, d'època pre-augustal, que imiten fidelment els envasos itàlics: les àmfores Dressel 1 (Miró, 1988, pp. 60-63; CODEX SCCL, 1992, p. 170), abans d'arribar a la fabricació massiva amb la elaboració de l'àmfora Pascual 1. Aquest fenomen es detecta també en d'altres zones properes com a la Narbonensis (Laubenheimer, 1989, pp. 116-118).

La primera àmfora de producció local a la nostra àrea és la que coneixem com Tarraconense 1 (Nolla & Solías, 1985-86; Nolla, 1987). Aquesta àmfora es crea en un moment lleugerament anterior a la massiva Pascual 1 i és pròpia de contextos cronològics d'entorn l'any 40 a.C. Es fabrica amb seguretat a la bòbila de Llafranc (Palafrugell) i a la de Fenals (Lloret de Mar). Tot i que aquesta àmfora té uns trets tipològics ben definits, desapareixerà definitivament amb la creació de la Pascual 1, cap al 30 a.C., després d'uns anys de convivència. Els primers decennis del segle I d.C. es produeix la substitució de l'àmfora Pascual 1 per la Dressel 2-4, seguint uns canvis tipològics que ja s'havien produït uns cinquanta anys abans a Itàlia. La data d'aparició de les Dressel 2-4 va ser molt controvertida, sembla però que fou a mitjan segle I a.C., moment en què a Itàlia es començà a realitzar la substitució de les Dressel 1, tot i que en un primer moment es fabricaven de forma simultània, com sembla demostrar l'ús d'un mateix segell sobre una Dressel 1 de la Madrage de Giens i sobre una Dressel 2-4 del taller de Caneto, prop de Terracina (Hesnard, 1977, pp. 161-162). Es tracta d'una imitació del model hel·lenístic de l'illa de Cos i que presenta uns innegables avantatges per al transport marítim respecte de la seva antecessora, sobretot una disminució del pes de l'envàs respecte del producte que pot contenir. Pel que fa als tallers de la Tarraconense el procés de substitució, en aquest cas de les Pascual 1 per les Dressel 2-4 fou també gradual i durant els primers anys del segle I. Les precisions aportades per la troballa d'un dipòsit d'àmfores a Òstia són fona-

mentals per saber que entre els dotze primers anys de la nostra era s'exportaven conjuntament els dos tipus amfòrics de la Tarraconense (Hesnard, 1980, 145-146). Aquesta serà la darrera àmfora catalana de gran difusió. Contemporàniament, en alguns tallers es fabricaran Dressel 7-11, la típica àmfora que transporta salaons i, posteriorment, àmfores de base plana, seguint el tipus gal G. 4. Aquesta darrera producció només serà pròpia dels tallers amb més pervivència, mentre que d'altres, ben coneguts, com el de Fenals, acabaran la seva activitat amb la fabricació de les Dressel 2-4.

En aquesta comunicació m'ocuparé dels tallers que poblaven la línia de la costa del Baix Empordà, en total cinc jaciments (Fig. 1). Un d'aquests, el de Llafranc, presenta un volum considerable de material, que ja ha estat ben estudiat i, per tant, em centraré sobretot en els punts dels quals només tenim lleugers indicis: els de Palamós, Platja d'Aro, S'Agaró i La Caleta; el material dels quals és majoritàriament inèdit, a excepció del de Palamós. Els jaciments esmentats, si bé no permeten un coneixement en profunditat, pel fet de tractar-se de troballes esporàdiques i ocasionals o simples recollides de material, s'insereixen de ple en aquest moment històric i deixen suposar una realitat més rica i densa en relació a l'economia antiga de la zona durant el Principat i l'època alt-imperial.

1- LLAFRANC, PALAFRUGELL (BAIX EMPORDÀ)

Al Baix Empordà hi ha un dels centres més ben coneguts dedicats a aquesta activitat, gràcies a les diverses campanyes d'excavació que s'hi han realitzat, la bòbila de Llafranc. Les troballes disperses realitzades a Llafranc durant els anys 60 (Badia, 1966,

Fig. 1. Mapa de la costa baix-empordanesa, amb la situació dels cinc tallers productors d'àmfores coneguts: 1- Llafranc; 2- Palamós; 3- Platja d'Aro; 4- S'Agaró; 5- La Caleta (extret del mapa comarcal de Catalunya 1:50 000, Baix Empordà - 10 de l'Institut Cartogràfic de Catalunya).

pp. 65-66) confirmaven una impressió que deixava suposar la seva excel·lent situació geogràfica: l'existència d'un important centre antic, possiblement un nucli de poblament secundari, seu de diverses activitats artesanals, industrials i econòmiques. Les excavacions iniciades el 1980 van tenir la sort de localitzar de ple la zona de treball i l'abocador dels forns ceràmics, gràcies a les quals coneixem una de les sèries més llargues i variades de material local d'una gran terrisseria que produeix durant molts anys material de construcció (*tegulae, imbrices, lateres,...*), àmfores Tarraconense 1, Pascual 1, Dressel 2/4, Dressel 7/11, àmfores de base plana del tipus G. IV i ceràmica comuna (Nolla, Canes & Rocas, 1984; Casas et al., 1990, pp. 69-76, núms. 113-162; Casas et al., 1995, pp. 106 i 107, figs. 4, 22 a 29 i 5, 1 a 21). La continuació dels treballs les darreres dècades ha permès localitzar els forns i altres edificis que formaven part del *vicus*, així com una ampliació de la seqüència cronològica (Barti & Plana, 1993; Llinàs & Sagrera, 1993).

2- PALAMÓS (BAIX EMPORDÀ)

La localització de les restes arqueològiques d'aquest jaciment es degué a les obres d'edificació d'un solar situat als peus del turó del Pedró de Palamós, delimitat pels carrers Casanovas i Mn. Cinto Verdaguier. L'actuació de salvament realitzada per la Sra. Mª Aurora Martín, cap del llavors Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, es féu a mitjan juliol de 1984, i malauradament s'hagué de limitar a una simple recollida de material, entre el qual hi havia, a més de les àmfores, ceràmica comuna i reduïda de cuina (Casas et al., 1990, p. 67, núms. 92-92f; Tremoleda, 1995, 81; Casas et al., 1995, p. 104, fig. 4, 1).

La Dressel 2-4 és l'únic tipus amfòric documentat al forn de Palamós, i no sabem si n'hauria produït d'altre, ja que les condicions de la recuperació no foren les òptimes, fet que va condicionar, fins i tot, la quantitat de material recuperat, en total 27 vores, 59 nanses i 34 pivots. D'entre les àmfores Dr. 2-4 de Palamós en podem distingir tres variants (Tremoleda, 1987, pp. 211-212):

1- Llavis arrodonits, poc alts i poc desenvolupats. Colls lleugerament troncocònics, als quals es lliuren nanses amb el colze una mica arrodonit, de secció ovalada i bifida, producte d'unir dues tires cilíndriques de fang, que sovint s'han desenganxat de la soldadura. Els pivots són senzills i massissos. Els diàmetres de boca són petits, de poc més de 12 cm.

2- Llavis arrodonits i poc desenvolupats, delimitats a la part inferior per un solc que el fa penjar. Aquesta característica és la que permet la seva diferenciació, ja que les altres parts associades són iguals al tipus anterior. Aquest grup és nombrós i representa més del 50% del total.

3- La darrera variant es distingeix també pel llavi. És més obert que els anteriors, donant un diàmetre de 15 cm; en conseqüència el coll és més marcadament troncocònic i se separa del llavi per una petita motllura horitzontal. És el grup més minoritari, ja que de les 27 vores, només dues es poden adscriure a aquesta variant.

3- FORN DE PLATJA D'ARO, CASTELL-PLATJA D'ARO (BAIX EMPORDÀ)

El forn de Platja d'Aro probablement s'hauria d'associar com una dependència vinculada a un assentament estable. La vil·la romana està en uns terrenys que afronten amb la Platja Artigues, el nom popular d'aquests terrenys és el de Pla de Palol. De fet, l'existència d'un jaciment era coneguda des de molt temps enrra, les restes de la vil·la s'escampen per una zona molt àmplia (Nolla & Casas, 1984, pp. 123-127; Colomer, Costa & Tremoleda, 1989, pp. 103-110). Sembla molt clara la vinculació del jaciment amb la platja, ja que aquesta faria de port natural i reuniria

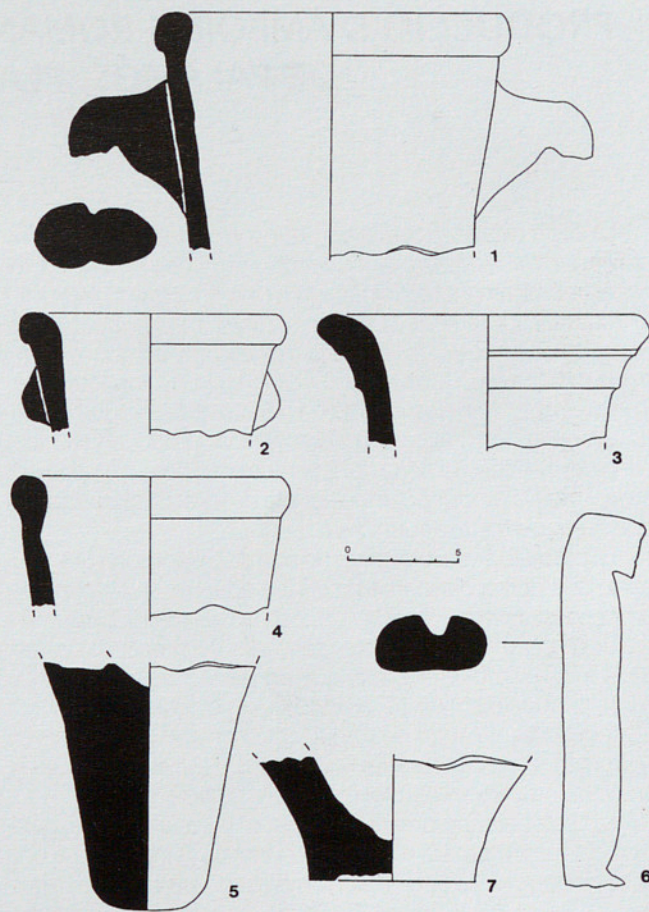

Fig. 2. Fragments d'àmfores procedents del forn de Platja d'Aro.

unes bones condicions. La recuperació de material arqueològic ens ha permès documentar una llarga pervivència del jaciment, que va des de l'època baix-republicana fins al segle VII.

Del forn de Platja d'Aro, donat a conèixer ja fa anys (Esteva, 1966), com a resultat de diverses obres de construcció a la zona de can Llavarons i amb la de l'hotel S'Agoita, posseïm dades molt limitades sobre la seva fabricació pròpia. En aquesta notícia, el Sr. Esteva va fer un recull de fragments ceràmics, molt d'ells passats de forn, format per rajols, teules, dolia, un fragment de sudgàl·lica i àmfores. D'aquesta darrera categoria hi havia 132 pivots, 78 nanses, 9 vores (8 dels quals de Dressel 2-4 i 1 de Dressel 7-11) i fragments informes.

Els fragments associables al tipus d'àmfora Dressel 2-4 són majoritaris d'entre els que vàrem poder veure a casa del Sr. Esteva, que no eren tots els citats abans. Les vores són arrodonides i petites, els colls lleugerament cònics (Fig. 2, 1-2 i 4) i les nanses arrodonides amb solc a la cara externa (Fig. 2, 6). La unió del coll amb l'espatlla està ben marcada (Fig. 3, 7) i els pivots (Fig. 2, 5 i Fig. 3, 1-6) corresponen tots al tipus Dressel 2-4, amb les variants de botó marcat o el model més senzill.

La vora de Dressel 7-11 de Platja d'Aro (Fig. 2, 3) la trobem molt més "típica" que no les documentades a Llafranc, encara que no és possible definir-se sobre un sol exemplar, és de forma exvasada i marcada per graons i motllures, que li confereixen la coneguda forma acampanada. La "relaxació" dels elements més definitoris del tipus Dressel 7-11 que trobem a Llafranc, podria haver estat motivat pel producte que havien d'envasar, ja que si en comptes de transportar conserves de peix haguessin portat vi no tenien necessitat de boques tan obertes. El fet que alguns centres terrissers es trobin allunyats de la costa va fer pensar en la

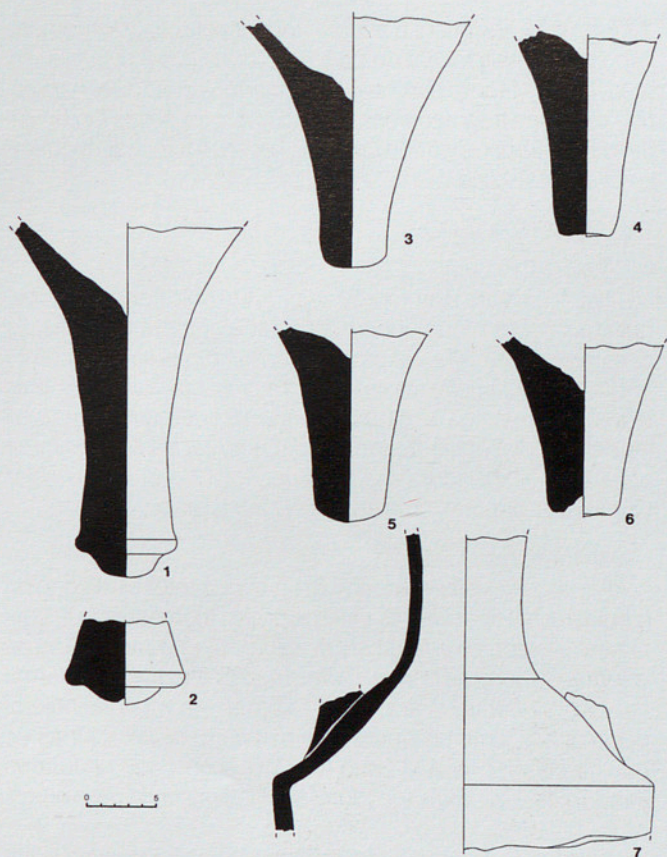

Fig. 3. Fragments d'àmfores procedents del forn de Platja d'Aro.

possibilitat d'una producció catalana d'aquest tipus amfòric per envasar vi, el més significatiu és el de l'Aumedina, Tivissa (Nolla, Padró & Sanmartí, 1980, pp. 213-214), malgrat això, i pel que fa als casos gironins, és una hipòtesi difícil de demostrar per manca d'arguments i proves definitives i no es pot descartar de cap manera que la seva fabricació estés en funció de les salaons.

Mentre que la base plana d'àmfora G. 4, amb anell i fons alçat, segueix els models ortodoxos que podem trobar a Llafranc (Fig. 2, 5). Si bé els centres més importants de fabricació de l'àmfora G. 4 cal situar-los fora de l'àrea catalana, tant pel que fa a quantitats com en pervivència, a la Narbonesa, per una banda, i per l'altra, la zona alacantina, els forns del nord de la costa catalana que varen gaudir de continuïtat fabricaran també aquestes àmfores. Com passava amb les Dressel 7-11, el taller més important serà, sens dubte, el de Llafranc. Ara per ara, sembla que aquesta seria l'únic envàs de base plana, ja que no hi ha indicis suficients per parlar de la fabricació d'Oberaden 74 a Llafranc, tot i la troballa d'una vora i alguna base a les excavacions recents (Bartí & Plana, 1993, pp. 94-95, fig. 9). A més de Platja d'Aro on només tenim una base com a element testimonial, al Baix Empordà tenim encara la interessant aportació de la vil·la de Puig Rodon: un establiment que després de diverses fases i remodelacions hauria renovat les seves instal·lacions, entre les quals es compten uns forns que fabricaven, juntament amb altres elements, àmfores del tipus G. 4, fins a un moment molt avançat (Casas, 19).

Tot i que les àmfores G. 4 tenen estapilles a les nanses, com demostren els tallers narbonesos (Laubenheimer, 1985, pp. 426-441; figs. 200 a 202) o al taller de l'Almadrava (Gisbert, 1987, figs. 2 a 4), als tallers gironins no en coneixem cap exemplar marcat.

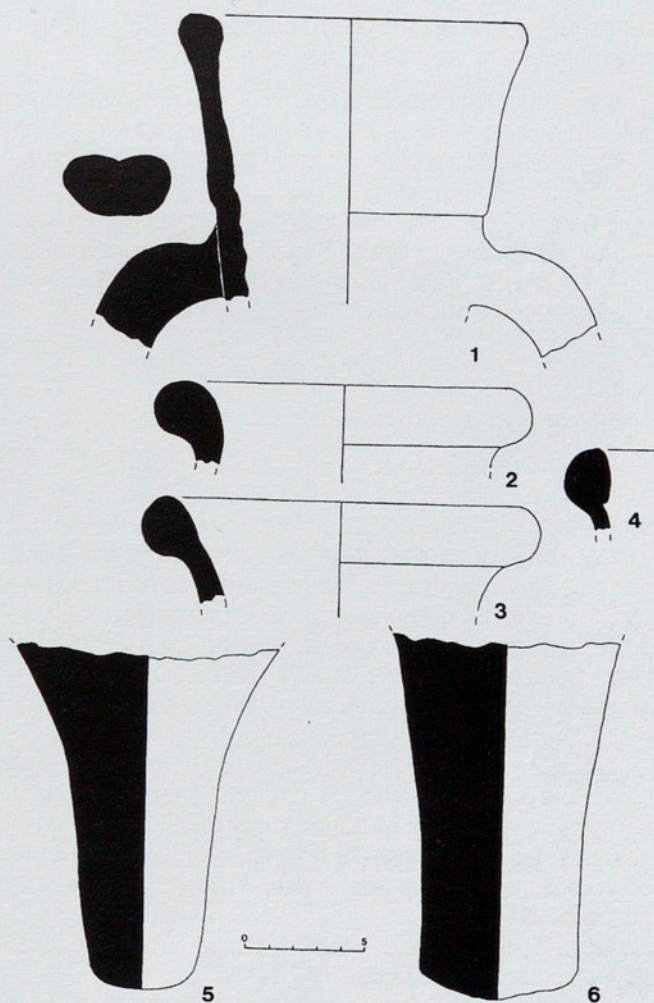

Fig. 4. Vores i pivots del taller de S'Agaró.

4- FORN DE S'AGARÓ, CASTELL-PLATJA D'ARO (BAIX EMPORDÀ)

Fou descobert casualment el dia 12 d'abril de 1969 en obrir-se una rasa amb una màquina excavadora molt a la vora de l'entrada de la urbanització de S'Agaró, molt a prop de la riera del mateix nom, no gaire lluny, tampoc, de la platja de Sant Pol. El Sr. Lluís Esteva de Sant Feliu de Guíxols, que fou avisat immediatament, s'encarregà de l'excavació i, després d'unes consultes oportunes i de superar algunes dificultats, el forn fou protegit amb parets i sostre de formigó i novament colgat per evitar-ne la destrucció (Nolla & Casas, 1984, p. 127; Nolla, Aicart & Esteva, 1990, pp. 37-62; Tremoleda, 1995, p. 81).

Dintre la modèstia del material recuperat associable a aquest forn presentava prou varietat. Trobem, a més de les àmfores (ofertes amablement pel Sr. Francesc Aicart al Museu de Sant Feliu de Guíxols per al seu estudi), material de construcció (tegulae) i ceràmica comuna (Casas et al., 1990, p. 78, núms. 170-172; Casas et al., 1995, p. 108, fig. 5, 29-31).

L'únic exemplar de Pascual 1 provinent de S'Agaró (Fig. 4, 1) presenta una vora alta, d'uns 7 cm i un diàmetre de boca de 13 cm, el més destacable és l'engruiximent arrodonit que forma en el llavi. Les tres vores de Dressel 2-4 de S'Agaró ens mostren una forma circular, força oberta (Fig. 4, 2 i 3), amb un cas una mica peculiar (Fig. 4, 4). Els altres fragments de nanses i pivots de S'Agaró semblen igualment associables al tipus (Fig. 4, 5-6 i Fig. 5, 1-3).

5- FORN DE LA CALETA, SANT FELIU DE GUÍXOLS (BAIX EMPORDÀ)

D'aquest tenim només tres fragments recollits durant unes obres i dipositats al Museu de Sant Feliu i oferts igualment per Francesc Aicart. Es tracta de dos pivots i un fragment de nansa d'àmfora (Fig. 5, 4-6) que presenten, com a particularitat més interessant, el fet de tenir una composició d'argila molt semblant als fragments dels seus veïns de S'Agaró, però amb una tonalitat totalment diferent d'aquests, amb un color clar molt proper al taronja, producte d'una cocció diferent.

CATÀLEG

FORN DE PLATJA D'ARO

Àmfora Dressel 2-4.

Fig. 2, 1.- Vora d'àmfora. La forma de la vora està definida per un engruiximent arrodonit, en forma de collar, lleugerament tombat a l'interior, a sota s'inicia immediatament el coll, cilíndric, on s'empalma la part superior de la nansa, molt engruixida a la part de la soldadura, després gira fent un colze arrodonit, la secció és bífida, producte d'unir dues tires de fang. Les argiles d'aquest taller són de color beix-taronjós, amb presència ben evident de desgreixant de punts blancs de quars i partícules negres de mica, molt petites.

Fig. 2, 2 i 4.- Vores d'àmfora. Conserven només la part de la vora i l'inici del coll, la primera té indicis de l'arrancament de les nanses, sota la vora. Aquesta està formada per un engruiximent de pasta, que volta la paret. La segona, consisteix també en un engruiximent de pasta arrodonit, però en un sentit més vertical i resseguint interiorment.

Fig. 2, 5.- Pivot d'àmfora. Pivot de formes arrodonides, massís, molt probablement de Dressel 2-4.

Fig. 2, 6.- Nansa d'àmfora. Nansa pràcticament sencera, formada per un tram llarg i vertical, amb la part baixa aixafada que s'enganxava sobre l'espatlla i la part superior que gira en angle gairebé recte, que anava a buscar el coll de l'àmfora, on anava enganxada. La secció no és bífida, sinó solament simulada amb un solc ample i profund a la seva part exterior, mentre que interiorment és llisa.

Àmfora Dressel 7-11.

Fig. 2, 3.- Vora d'àmfora. Forma exvasada i definida per graons i motllures, que li confereixen la coneguda forma acampada típica de les àmfores de la Bètica. Però com els altres fragments, les característiques de l'argila semblen confirmar que ha estat fabricada al mateix taller.

Àmfora G. 4.

Fig. 2, 7.- Base d'àmfora. Peu de base plana, típic i característic del tipus G. 4. La superfície de repós és molt petita, anular i, per tant, el fons extern de la base queda alçat, presenta ben marcades les senyals del torn i les parets són d'un gruix considerable, superior als 2 cm. Com en els casos anterior l'argila revela una fabricació local.

FORN DE PLATJA D'ARO

Àmfora Dressel 2-4.

Fig. 3, 1-2.- Pivots d'àmfora. Pivot sencer, en el primer cas i part inferior en el segon, de la mateixa forma. Tots dos són massissos, el seu tret principal és la solució final formada per un anell arrodonit tot volt del pivot i la punta arrodonida; el darrer, en aquesta part final hi té un petit forat.

Fig. 3, 3-6.- Pivots d'àmfora. Massissos arrodonits, senzills, sense motllurar. L'argila és de color entre beix i taronja, com en els casos anteriors, amb el desgreixant ben visible.

Fig. 3, 7.- Fragment d'àmfora, format pel coll, pràcticament cilíndric, que mitjançant un petit graó dona pas a l'espatlla, en sentit oblic, a la seva part central s'enganxaven les dues nanses, que es troben fragmentades, seguidament les parets fan un gir de 45° per iniciar el cos de l'àmfora. Les argiles són idèntiques a les descrites anteriorment.

TALLER DE S'AGARÓ

Àmfora Pascual 1.

Fig. 4, 1.- Vora d'àmfora Pascual 1. És l'únic fragment conegut d'aquest forn que podem assimilar a aquesta tipologia. Es conserva la vora, alta, de prop de 8 cm, amb el llavi engruixit i arrodonit. El diàmetre màxim és de 14 cm. Sota la vora, després d'una inflexió, s'inicia el coll, al començament del qual s'entreguen les nanses, de curvatura arrodonida, amb secció lleugerament aplanada i acanaladura a la part superior. La pasta és de color vermell fosc o morat, amb els típics puntets blancs de quars.

Àmfora Dressel 2-4.

Fig. 4, 2-4.- Vores d'àmfora. Malgrat que totes elles s'han de considerar del tipus Dr. 2-4, el seu aspecte i morfologia és lleugerament diferent. En el fragment 4, 2 el coll és una continuació de la forma corbada de la vora. La vora 4, 3 és més típica, de forma semicircular, continuada amb un coll cònic. La vora més heterogènia és 4, 4, amb una incisió a la part baixa de la cara interior, resultat del plec fet a la pasta tova per aconseguir una forma arrodonida. Les pastes són iguals a la descrita en la peça anterior.

Fig. 4, 5-6.- Pivots d'àmfora. Probablement pertanyen a àmfores Dressel 2-4, el primer acaba amb una aprimament de la

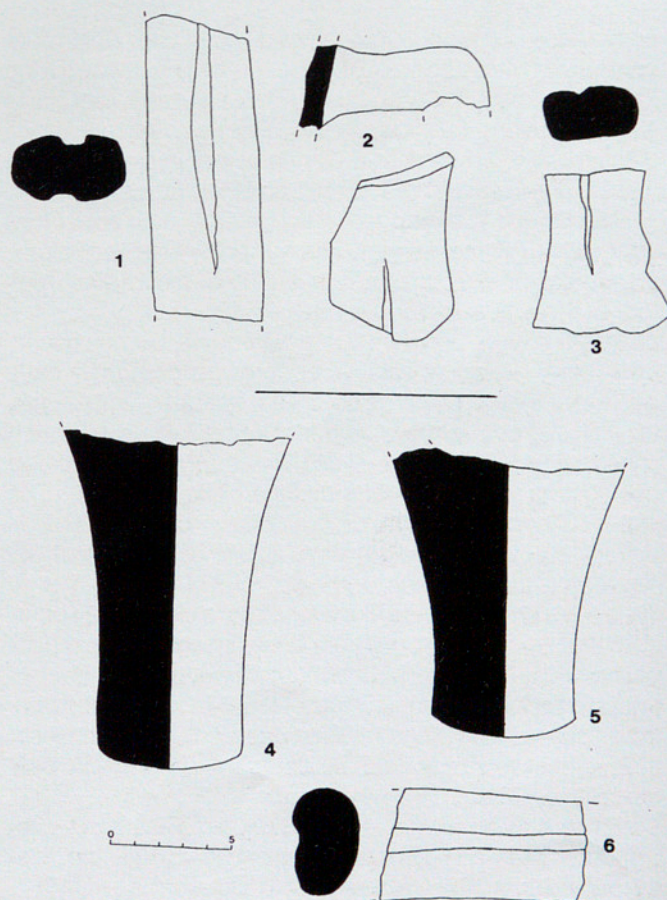

Fig. 5. Fragments amfòrics dels forns de S'Agaró i de la Caleta.

pasta, mentre que el segon és lleugerament més gruixut. Pasta ídem.

FORN DE S'AGARÓ

Àmfora Dressel 2-4.

Fig. 5, 1-3.- Nanses d'àmfora. Probablement pertanyen totes a àmfores del tipus Dr. 2-4. La primera mostra una doble acanaladura per simular una nansa bifida. El fragment 5, 2 surt de la paret del coll i dibuixa una corba arrodonida. Les argiles són les pròpies d'aquest taller.

TALLER DE LA CALETA

Àmfora Pascual 1 o Dressel 2-4.

Fig. 5, 4-5.- Pivots d'àmfora. Són de forma semblant, massissos i amb el final arrodonit. La manca d'elements característics en la seva morfologia fan difícil la seva adscripció als tipus Pascual 1 o Dr. 2-4. La pasta és de color vermell-taronjós, amb molts punts de quars.

Fig. 5, 6.- Nansa d'àmfora. Fragment petit, de forma lleugerament aplanada i amb una acanaladura a la part superior, amb la qual cosa tenim els mateixos problemes tipològics que els exposats amb els pivots. L'argila és també d'un color molt més clar que no en el forn de S'Agaró, d'un to proper al taronja. Aquesta diferència de color, no de composició, dels materials fabricats molt a prop, a banda i banda de la Platja de Sant Pol, probablement és deguda a qüestions tècniques de la coccio.

CONCLUSIONS

Per poder parlar de l'existència segura i contrastada de tallers amfòrics hi ha cinc elements bàsics que s'han de donar: les restes del forn, un percentatge de fragments d'àmfora més alt que en d'altres jaciments, presència de rebutjos de cuïta, presència d'epigrafia que es sol repetir i l'ús del mateix tipus d'argila (Pascual, 1977, p. 47). Si es donen tots aquests factors en un mateix jaciment està molt clar el seu caràcter. És més freqüent, però, que només es donin alguns dels elements esmentats. Dels tallers aquí exposats només el de Llafranc aconsegueix aquests requisits, els altres només en presenten dos o tres, i és per això que hem d'anar amb molta cautela.

És evident també que els jaciments citats no exhaureixen les possibilitats de trobar nous jaciments d'aquestes característiques a la mateixa zona. Cal tenir en compte, però, que l'expansió urbanística de la costa des de fa més de trenta anys, si bé va permetre la troballa d'alguns d'aquests, ha reduït també considerablement les possibilitats futures. La notícia de la troballa de les restes d'un forn romà a Solius, terme municipal de Santa Cristina d'Aro, publicada recentment (Aicart, 1992, Aicart & Sàgrera, 1993) i coneguda ja de feia temps, juntament amb dades toponímiques com el de la cala d'Es Forn, són una mostra que no estem davant d'un tema tancat.

Majoritàriament, i per concloure, podem dir que a les bòbiles no només es fabricaven àmfores, sinó també ceràmiques comunes i materials de construcció. Que la producció amfòrica de la costa anava destinada a envasar el vi que es produïa al rerepaís, tots els tipus documentats fins ara (Tarracense 1, Pascual 1, Dressel 2-4 i àmfora de base plana G. 4) eren vinaris, amb la sola excepció de les Dressel 7-11 que contenien salaons de peix. Excepte el de Llafranc, amb les poques dades que disposem, els altres tallers iniciarien la seva activitat en el darrer terç del segle I a.C. i no semblen ultrapassar la fi del segle I d.C. Si es confirmés la fabricació pròpia de Dressel 7-11 i G. 4 a Platja d'Aro s'allargaria fins al segle II i potser el III d.C.

Sovint no és possible precisar aspectes cronològics sobre la fabricació d'àmfores en els mateixos tallers ja que la continuïtat

de funcionament dels tallers mentre s'efectuava la substitució d'una àmfora per l'altra ha dificultat la determinació precisa de la cronologia d'aquest canvi i hem de recórrer, més aviat, a jaciments receptors com és el cas d'Empúries i les vil·les del territori per aportar majors precisions.

BIBLIOGRAFIA

- AICART F. (1992) "Arqueologia del món ibèric i romà a Solius (Santa Cristina d'Aro)", Sant Feliu de Guíxols. *Arxiu i Museu d'Història de la Ciutat*, 13.
- AICART F. & SÀGRERA J. (1993) "Un forn romà a Solius (Santa Cristina d'Aro)", *Estudis sobre el Baix Empordà*, Sant Feliu de Guíxols.
- BADIA J. (1966) "Hallazgo de ánforas romanas en Llafranc (Gerona)", *Ampurias*, XXVIII, Barcelona, pp. 265-266.
- BARTI A. & PLANA R. (1993) "La terrisseria d'època romana de Llafranc (Palafrugell, Girona)", *Cypselà*, X, Girona, pp. 87-99.
- CASAS J. (1986) "Excavacions a la vil·la romana de Puig Rodon (Corçà)", *Estudis sobre el Baix Empordà*, 5, Sant Feliu de Guíxols, pp. 15-77.
- CASAS J., CASTANYER, P., NOLLA J. M. & TREMOLEDA J. (1990) *Ceràmiques comunes i de producció local d'època romana. I. Materials augustals i alto-imperials a les comarques orientals de Girona*, Sèrie monogràfica, 12, Centre d'Investigacions Arqueològiques, Girona.
- CASAS J., CASTANYER, P., NOLLA J. M. & TREMOLEDA J. (1995) *Ceràmiques comunes locals del N.E. de Catalunya, Ceràmica comuna romana d'època alto-imperial a la Península Ibèrica. Estat de la qüestió*, Monografies Emporitanes, VIII, pp. 99-127.
- CODEX SCCL (1992) "Excavacions a l'Autopista A-19, variant de Mataró. Tres exemples del poblament del Maresme: de l'Ibèric Ple a la Romanització", *Laietània*, 7, Museu Comarcal del Maresme, Mataró, pp. 157-189.
- COLOMER M. A., COSTA B. & TREMOLEDA J. (1989) "Estudi preliminar de la vil·la romana de Platja Artigues", *Cypselà*, VII, Girona, pp. 103-110.
- ESTEVA L. (1966) "Un horno alfarero, de época romana, en Playa de Aro (s. II d. J. C.)", *Àncora*, núm. 966-967, any 27, Sant Feliu de Guíxols.
- GISBERT J. A. (1987) "La producció del vi al territori de Dianium durant l'Alt Imperi: el taller d'àmfores de la vil·la romana de l'Almadrava (Setlamarrosa - Mirafior)", *El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental. I Col·loqui d'Arqueologia Romana*, Monografies Badalonines, 9, Museu de Badalona, Badalona, pp. 104-118.
- HESNARD A. (1977) "Note sur un atelier d'amphores Dr. 1 et Dr. 2-4 près de Terracine", *Mélanges de l'École Française de Rome, Antiquité*, 89, pp. 157-167.
- HESNARD A. (1980) "Un dépôt augustéen d'amphores à la Longarina, Ostie, The Seaborne Commerce of Ancient Rome: Studies in Archaeology and History", *Memoirs of the American Academy in Rome*, XXXVI, Roma, pp. 141-156.
- LAUBENHEIMER F. (1985) *La production des amphores en Gaule Narbonnaise*, Paris.
- LAUBENHEIMER F. (1989) "Les amphores gauloises sous l'Empire. Recherches nouvelles sur leur production et leur chronologie", *Amphores romaines et histoire économique: dix ans de recherche*. Actes du colloque de Siena (22-22 de mai 1986). Collection de l'École Française de Rome, 114, Roma, pp. 105-138.
- LLINÀS J. & SÀGRERA J. (1993) "Una construcció alt-imperial a Llafranc. Fases, estratigrafia i materials", *Cypselà*, X, Girona, pp. 105-127.
- MIRÓ J. (1988) *La producción de ánforas romanas en Catalunya. Un estudio sobre el comercio del vino de la Tarraconense (siglos I a.C.-I d.C.)*. BAR International Series 473.
- NOLLA J. M. (1987) "Una nova àmfora catalana: la Tarraconense 1", *El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental. I Col·loqui d'Arqueologia Romana*, Monografies Badalonines, 9, Museu de Badalona, Badalona, pp. 217-223.
- NOLLA J. M., AICART F. & ESTEVA L. (1990) "El forn de terrissa de S'Agaró i l'establiment romà de la Finca Alsina", *Estudis sobre el Baix Empordà*, 9, Sant Feliu de Guíxols, pp. 37-62.
- NOLLA J. M., CANES J. M. & ROCAS X. (1982) "Un forn romà de terrissa a Llafranc (Palafrugell, Baix Empordà). Excavacions de 1980-1981", *Ampurias*, 44, Barcelona, pp. 147-183.

NOLLA J. M^a & CASAS J. (1984) *Carta arqueològica de les Comarques de Girona. El poblament d'època romana al nord-est de Catalunya*, Centre d'Investigacions Arqueològiques, Girona.

NOLLA J. M^a, PADRÓ J. & SANMARTÍ E. (1980) "Exploració preliminar del forn d'àmfores de Tivissa (Ribera d'Ebre)", *Cypsela*, III, Girona, pp. 193-218.

NOLLA J. M^a & SOLÍAS J. M^a (1984-1985) "L'àmfora Tarraconense 1. Característiques, procedència, àrees de producció, cronologia", *Butlletí Arqueològic de la Reial Societat Arqueològica Tarraconense*, 6 i 7, Tarragona, pp. 107-147.

PASCUAL R. (1977) "Las ánforas de la Layetania", *Méthodes classiques*

et méthodes formelles dans l'étude des amphores, Collection de l'École Française de Rome, 32, Roma, pp. 47-96.

TREMOLEDA J. (1987) "La producció del forn de Palamós (Baix Empordà)", *El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental. I Col·loqui d'Arqueologia Romana*, Monografies Badalonines, 9, Museu de Badalona, Badalona, pp. 210-216.

TREMOLEDA J. (1995) "Anàlisi de l'organització dels tallers locals de ceràmica a les comarques gironines", *Ceràmica comuna romana d'època alto-imperial a la Península ibèrica. Estat de la qüestió*, Monografies Emporitanes, VIII, pp. 75-94.

DOCUMENTACIÓ ESCRITA I ESTUDI ARQUEOLÒGIC DEL TERRITORI DE GIRONA DURANT L'ÈPOCA ROMANA

Xavier Alberch - Josep Burch - Jordi Turon

Aquesta comunicació pretén, a partir de les evidències arqueològiques conegudes i de la primera documentació escrita que fa referència a les parròquies de l'àrea de Girona, incidir en la continuïtat de la tradició d'ocupació de diversos indrets del pla de Girona des de la baixa romanitat fins a la consolidació de les parròquies rurals.

1. LES EVIDÈNCIES ARQUEOLÒGIQUES CONEGUDES

El control, domini i administració del pla de Girona per part dels romans durant el s. II aC va permetre, entre altres fets, la fundació de la ciutat de Girona en el primer terç del segle següent (Nolla, 1987, pàg. 26 i 27). La pròpia concepció de la

civitas que tenien els romans, suma d'urbs (ciutat) i ager (territori), devia comportar també la reordenació de l'espai agrícola adscrit a la ciutat de Gerunda. No obstant això, les restes arqueològiques pertanyents a estacions rurals baix republicanes són molt poc consistents: un mur i una sitja a la Casa del Racó a Sant Julià de Ramis (Burch, Carrascal, Merino i Navarro, 1994, pàg. 123-138), un mur al Pla de l'Horta a Sarrià de Dalt (Palahí i Vivó, 1994, pàg. 157-170), alguns fragments de ceràmica a Can Pau Birol de Girona (Nolla i Casas, 1984, pàg. 178), una sitja al nucli urbà de Cassà de la Selva (Bagué, Gutierrez i Carreras, 1991, pàg. 13), fragments ceràmics de campaniana A i comuna romana a la plaça de la Vila de Salt (Alberch, 1992, pàg. 152) i un tresor numismàtic al nucli de Cartellà (Nolla i Casas, 1984, pàg. 195).

D'època alt-imperial ja resten més elements estructurals, ceràmics, etc. Una vil·la pavimentada amb mosaics al Pla de l'Horta (Nolla i Sagrera, 1993, pàg. 145-158); una altra vil·la a Montfullà, on sobresurt un paviment de mosaic realitzat amb tesselles blanques i negres (Nieto, Puig i Merino, 1989, pàg. 93-102); diversos fragments ceràmics de les vil·les romanes de Vilablareix (Alberch i Burch, 1989, pàg. 87-92) i de Can Pau Birol (Nolla i Casas, 1984, pàg. 178); una sitja del darrer quart del s. I dC a Fornells (Burch, Carrascal, Merino i Navarro, 1992, pàg. 21-30) i un petit establiment a la Casa del Racó de Sant Julià de Ramis (Burch, Carrascal, Merino i Navarro, 1994, pàg. 123-138). Per tant, si tenim en compte els assentaments d'època republicana, alguns dels quals van tenir continuïtat en època alt imperial, es comença a dibuixar en aquesta nova etapa una plena ocupació i explotació del territori circumdant de la ciutat de Gerunda (figura 1).

Malgrat tot, el període més ben conegut o que destaca per sobre dels altres és el baix-imperial. D'aquesta etapa tenim documentades restes a bona part del Pla. Una torre sepulcral (Nolla, 1987, pàg. 64-65) i fragments ceràmics pertanyents a la vil·la de Vilablareix (Alberch i Burch, 1989, pàg. 87-92); una altra torre sepulcral a Cal Temple d'Aiguaviva (Nolla i Casas, 1984, pàg. 161); mosaics i restes arquitectòniques de les vil·les de Can Pau Birol i Pla de l'Horta (Nolla i Sagrera, 1993, pàg. 145-158; Palahí i Vivó, 1994, pàg. 157-170) i, finalment, les pedreres de Domeny, Sant Gregori (Nolla i Casas, 1984, pàg. 195) i de Can Guilana de Sarrià de Ter (Nolla i Casas, 1984, pàg. 181). Aquest conjunt de restes arqueològiques i artístiques i els canvis realitzats a la pròpia urbs constitueixen les evidències més fermes per entreveure el destacable paper de la ciutat de Girona durant el baix imperi, base de la importància de la ciutat durant la baixa antiguitat, moment en el qual, segons JM. Nolla (1987, pàg. 87), Girona és la ciutat més important al nord de Barcino.

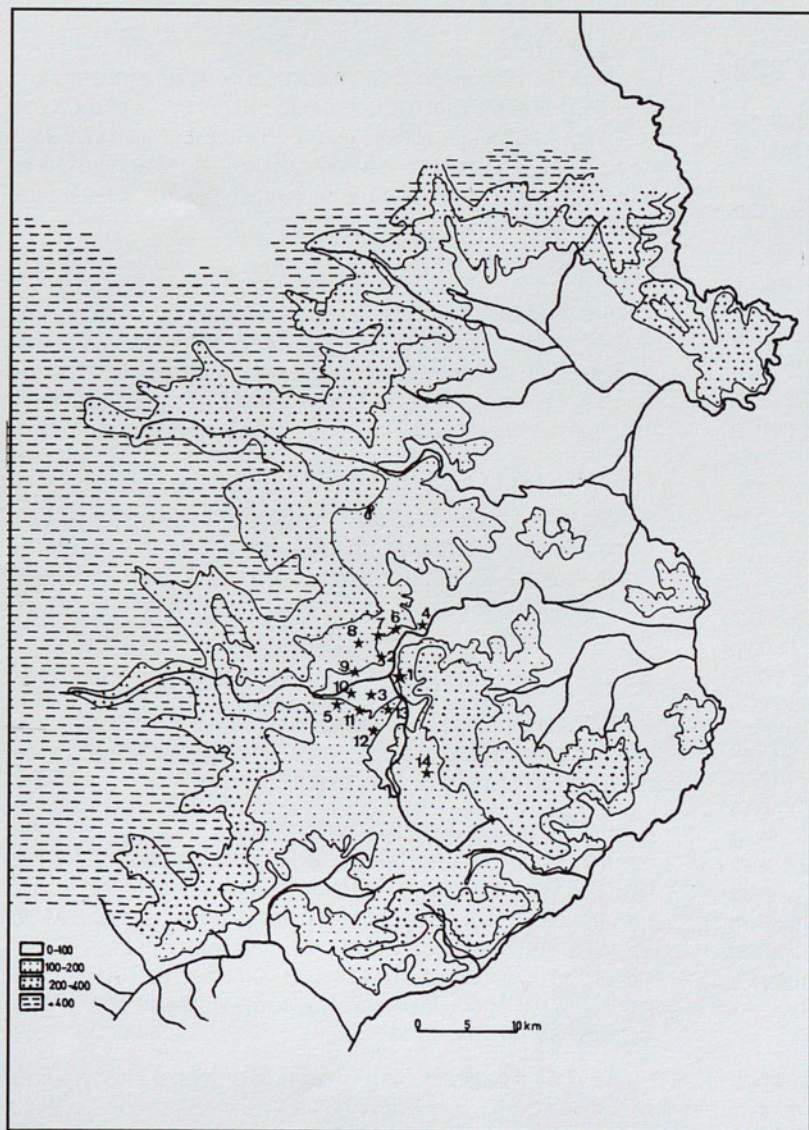

Fig. 1. Mapa de situació dels jaciments situats en el text. 1, Girona; 2, Pla de l'Horta; 3, Can Pau Birol; 4, Casa del Racó; 5, Montfullà; 6, Les Goges; 7, Can Guilana; 8, Cartellà; 9, Domeny; 10, Plaça de la Vila de Salt; 11, Vilablareix; 12, Cal Temple; 13, sitja de Fornells; 14, nucli urbà de Cassà.

No obstant això, les ostentoses i riques vil·les que havien caracteritzat el camp durant els darrers segles de l'imperi romà desapareixen en aquest moment. Les vil·les de Pla de l'Horta i Can Pau Birol s'abandonen durant el s. V o primers anys del s. VI dC (Nolla i Amich, 1991, pàg. 61); a la vil·la de Montfullà es detecten sitges tardo-romanes o alt medievals per sobre de les estructures d'època romana; a Vilablareix, els fragments ceràmics no permeten allargar la vil·la fins més enllà de principi del s. V dC. En definitiva, sembla que s'està produint una contradicció entre la importància de la ciutat de Girona durant aquesta etapa (Nolla i Amich, 1992) i un cert abandonament del camp durant la baixa antiguitat. Les restes arqueològiques conegudes que pertanyen a aquest moment no ajuden massa a trencar aquest panorama i, curiosament, es circumscriuen (deixant de banda la pròpia ciutat) a la zona nord del pla de Girona, on es documenta una necròpoli tardo-antiga al Pla de l'Horta (Nolla i Sagrera, 1992, pàg. 146) i una altra a Les Goges, Sant Julià de Ramis (Casellas et alii, 1992, pàg. 114-149). Per tot això, sembla que és la documentació escrita posterior la que ajudarà a entendre aquesta etapa de transició entre el món antic i el món medieval i confirmar o desmentir aquest aparent abandonament dels centres d'explotació agrària.

2. LA DOCUMENTACIÓ ESCRITA : LA DONACIÓ DEL BISBE TEUTER DE L'ANY 882

D'entre la primera documentació escrita d'època carolíngia que fa referència als assentaments humans en el territori proper a la ciutat de Girona, en destaquen els diplomes carolingis concedits a la Seu gironina i la redotació de la canònica de la Seu per part del bisbe Teuter.

Pel que fa referència als diplomes, sobresurt el de Lluís el Piàtos del 2 de desembre del 834, que atorga a la seu de Girona i al seu bisbe Wimer els béns que havia concedit el seu pare Carlemany (diploma del qual dissortadament no ha quedat més rastre que la menció en d'altres diplomes), a més de diferents vil·les i béns dels Pagus d'Empúries, Besalú i Girona. Pel que fa referència a aquest, deixa la meitat de la vila de Mollet i de la vila de Millars, així com les viles de Castellfranc i Parets Rufi (Domeny) (Roura, 1988 pàg. 48-49).

L'any 882, el bisbe Teuter fa donació de diversos delmes i parròquies de l'àrea de Girona a la Catedral de Girona amb l'objectiu de redotar la canònica i, per tant, reinstaurar la vida canònica a la seu gironina. Del document, conegut ja des d'antic, gràcies a la transcripció de Dorca, en reproduïm el fragment més significatiu pel que fa a l'objecte de la present comunicació:

«In honore Omnipotentis Dei Salvatoris nostri Jesu-Christi Theotharius antistis servulus beate genitricis Marie concedimus in honore sancte dei genitricis marie atque sancti felix martiris Christi basilicas que in ierundensis continentur. His sunt vocabula sancti vincentii Cartilianensis. Sancti Gregorii. Sancti Andre. Sancti Johannis. Stagneolum. Salegia. Basilicam de villaalbini, basilicam de riuodeluto. Decimas de fornello atque fornelleto. Basilicam sancti Martini prope perulas. basilicam sancti Christophori ad nobinolas. Basilicam sancti Cucuphatis in salto. Basilicam sancti petri in montem foilani. sancti Menne. Basilica in villa ablares.» (Dorca, 1801: Ap. II)

Gràcies a aquesta donació trobem per primera vegada esmentades les esglésies i, en molts casos, les viles que s'hi relacionen. En relació a la seva situació geogràfica apuntem només que caldrà valorar degudament el fet que els llocs esmentats s'estenen a l'oest de la ciutat de Girona, des de Cartellà fins a Cassà, mentre que no hi cap donació de l'altra banda del conegut del Ter.

Cal considerar el document com a excepcional, ja que representa no només el punt d'arrencada de la important reforma de la vida eclesiàstica gironina que suposa el re-establiment de la vida canonical, sinó el primer document que mostra l'establiment de les parròquies rurals a l'oest de la ciutat i, per tant, l'ocupació humana en aquesta àrea.

Del llistat d'esglésies que apareixen en el document, n'hi ha un seguit que tradicionalment han estat difícils de situar físicament, bé sigui perquè l'advocació no es correspon a l'actual parròquia, bé sigui perquè l'indret on s'esmenta no troba relació amb un topònim conegut. El Dr. Calzada, en el seu estudi sobre el poble de Sant Gregori, les ha situat de manera molt satisfactòria (Calzada 1990, pàg. 34-35). Nosaltres només en farem algunes precisions:

SANT VICENÇ DE CARTELLÀ

L'església de Cartellà està dedicada a Sant Feliu. S'ha pensat que antigament hauria tingut aquesta altra advocació. Calzada pensa més aviat que es refereix també a Sant Vicenç de Canet d'Adri i que d'alguna forma aquestes parròquies estaven lligades. Ens inclinem per aquesta opció, sobretot en no aparèixer cap altra església de la zona dedicada a Sant Vicenç.

SANT ANDREU

Aquesta només apareix com advocació, sense explicitar-ne el lloc geogràfic. Malgrat tot, cal concloure que es tracta de la parròquia de Sant Andreu Salou, ja que en aquesta zona no apareix cap altra església amb aquesta advocació, ja que hauríem d'anar a la zona de Banyoles (Mata, Terri, Serinyà) per trobar-ne alguna altra.

SANT JOAN

Aquesta, tot i no portar tampoc indicació geogràfica, s'ha atribuït tradicionalment i, creiem que amb encert, a la parròquia de Sant Joan d'Aiguaviva, tot i que algun autor, per error en la transcripció, ha ajuntat Sant Joan i Estanyol com una única menció. Dorca assenyala clarament dues esglésies diferents.

DÈCIMES DE FORNELLS I FORNELLET

No hi ha dubte en atribuir Fornells a la parròquia de Sant Cugat. El terme Fornellet s'atribueix a un antic veïnat del mateix poble, que no ha estat localitzat físicament. Tal vegada aquest nucli podria tenir alguna relació amb el castell de Fornells, esmentat ja a mitjan segle XI.

BASÍLICA DE SANT MARTÍ, PROP DE PERULAS

Calzada situa correctament aquesta església, en relació a l'antic veïnat de Perles de Cassà de la Selva. En principi caldria considerar-la l'actual església de Sant Martí.

Basilica de Sant Cristòfol de Nobinolas

Tradicionalment se l'ha relacionat amb l'ermita de Sant Roc de les Núvies de Vilablareix. Tanmateix, en un document de l'any 894 apareix relacionat amb Llambilles el terme Lambiliolas i el 998 la forma Nambillas. Creiem que cal relacionar-ho amb l'església parroquial de Sant Cristòfol de Llambilles, tot i que la tradició situa la parròquia de Llambilles a l'actual ermita de Sant Cristòfol del Bosc del mateix terme.

La resta d'esglésies, Sant Gregori, Sant Joan d'Estanyol, Santa Maria de Salitja, Sant Esteve de Vilobí, Sant Esteve de Riudellots (tot i que l'actual és una nova construcció del segle XV i l'antiga era més a l'oest, prop de l'Onyar), Sant Cugat de Fornells, Sant Cugat de Salt, Sant Pere de Montfullà i Sant Menna de Vilablareix, no ofereixen cap dubte pel que fa a la seva localització (Figura 2).

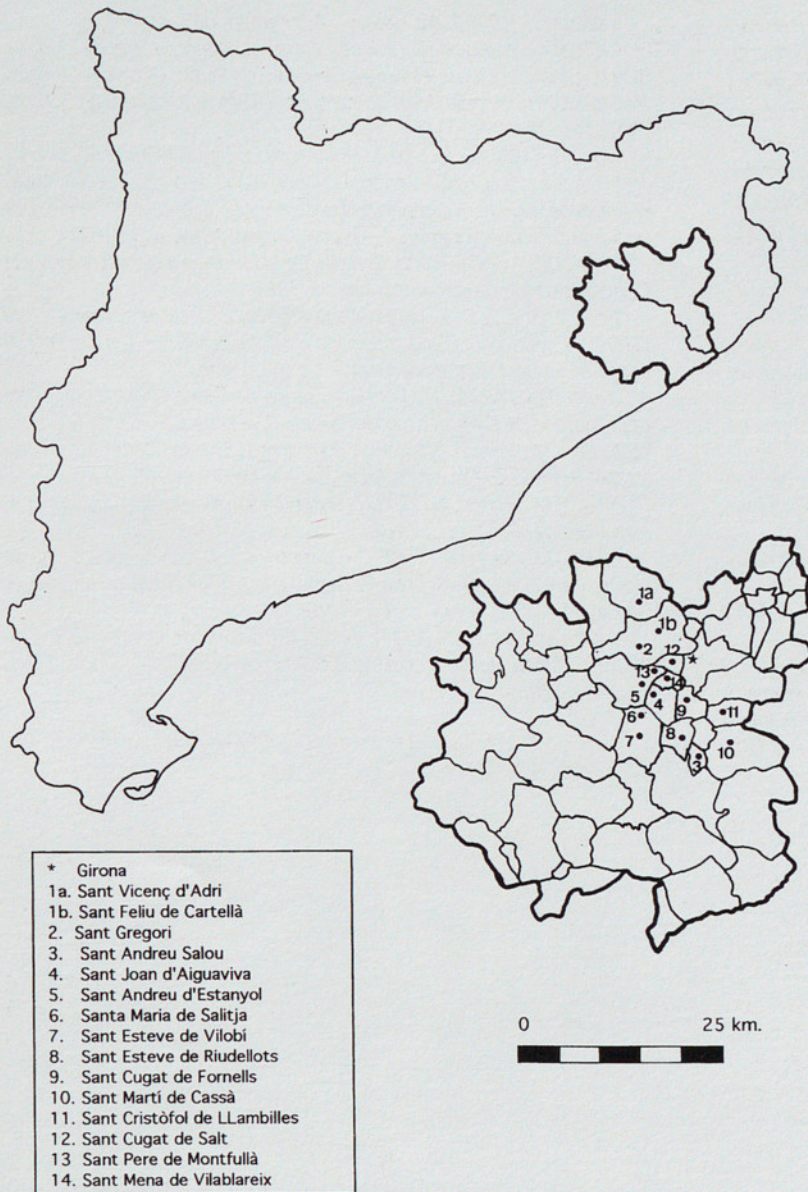

Fig. 2. Mapa de situació de les esglésies citades en el document del bisbe Teuter del 882.

3. CONCLUSIONS

Pel que en aquesta comunicació ens ocupa, creiem que el document pot ajudar a reforçar la hipòtesi sostinguda per diversos autors (Nolla-Amich 1991, pàg. 72-73), en el sentit que el període visigòtic i el domini sarraí tingueren més influència en el camp polític i d'organització administrativa (en la substitució de l'elit dominant i en el camp de la propietat i de l'exacció impositiva), que no van afectar sensiblement la continuïtat de poblament del territori. Sembla, doncs, que cal refusar com a model general, la pretesa «re població» carolíngia d'aquesta part de la Catalunya vella.

En aquest sentit, l'organització administrativa visigoda, en civitates, castella, vici i villa i diversorum, no deixa de reproduir i, per tant, consolidar en certa manera l'estructura dels municipis d'època romana. La desaparició de les vil·les i establiments romans ha de relacionar-se amb la substitució de l'elit propietària d'aquests establiments i en un canvi en el sistema d'explotació del territori que donarà lloc a nuclis de diversa entitat (villa o vici), la qual cosa serà el que donarà origen més endavant a les futu-

res parròquies. Per això caldria considerar els «vil·lars» com una denominació que agrupa diferents establiments en una unitat administrativa i impositiva, tot i que físicament els puguem trobar en forma de nucli o dispersos per un territori relativament limitat.

De la mateixa forma, el domini sarraí no només per la seva limitació temporal (menys de 70 anys), sinó pel fet que la seva arribada es produí sota la fórmula d'un pacte pacífic (Nolla-Amich, 1992; 74-75), hauria tingut més ressò en l'organització polític-administrativa que no pas en una nova organització poblacional del territori, ni sembla que s'hagi de considerar un despoblament general de la zona.

Per tant, aquell abandonament dels antics establiments tipus vil·la a finals del s. V és més fictici que real. El que ens assenyalen les evidències arqueològiques és un canvi en el tipus d'explotacions agrícoles i la substitució (o transformació) de les classes benestants de la ciutat, que suposem que eren les propietàries d'aquestes vil·les suburbanes. Així, doncs, una lectura diferent de les dades ens permet rebutjar, del tot, la hipòtesi de l'abandonament del pla.

Creiem que les esglésies esmentades al document del bisbe Teuter són un bon punt de partida per resseguir l'evolució del poblament en aquesta àrea. En l'estat actual de coneixement ja tenim possibilitats ben suggerents.

En primer lloc, Sant Menna de Vilablareix. Com ja s'ha dit, a més de la coneguda torre sepulcral, s'hi han localitzat restes constructives i materials ceràmics d'una vil·la amb una cronologia entre el segle I aC i el segle V dC, moment en què ja consta a Hispania l'arribada d'elements de culte a Sant Menna, com són les ampullae trobades a Empúries. Són ja diverses i conegudes les diferents dades que porten a pensar en un procés de cristianització que comença per les classes benestants. En aquest sentit no creiem forassenyat pensar que aquest procés podia haver-se donat a Vilablareix. Igualment, la mateixa forma del topònim del document, Villa ablares, porta a pensar en un vil·lar carolíngi que dona lloc, sense solució de continuïtat aparent, a la parròquia de Sant Menna, la qual se superposa físicament a les estructures de la vil·la romana.

El fenomen de superposició física de les esglésies altmedievales a estructures preexistents (bàsicament vil·les romanes) no és un fet aïllat, sinó que el trobem a la zona en una església propera, Sant Pere de Montfullà, on en dues campanyes s'han excavat les restes de la vil·la a la qual es fa esment a l'apartat primer d'aquesta comunicació.

En d'altres indrets aquesta vinculació no és tan clara, en bona part per l'absència d'una prospecció sistemàtica. Amb tot, els diferents municipis dels nuclis esmentats al document tenen una tradició més o menys coneguda de poblament antic.

En definitiva, pensem que des del punt de vista poblacional, les dades que ens forneix la documentació de l'època carolíngia, sobretot pel que fa a l'establiment de parròquies o viles, a nivell general, parteix d'una continuïtat de la tradició d'ocupació d'uns indrets, més que no pas a un seguit de fundacions ex novo dels àmbits parroquials. Caldrà una recerca arqueològica

en profunditat que ajudi a aclarir aquest llarg període; d'una banda, per precisar el moment d'abandonament dels establiments baiximperial de l'àrea de Girona, i de l'altra, per identificar les noves explotacions rurals d'època visigoda i la seva conversió en els vilars i viles d'època carolíngia, fins arribar a l'establiment de les propietats tipus mas ja molt més ben conegudes i documentades. Per altra banda, també caldrà veure com es produeix el traspàs de propietats de les classes poderoses de la ciutat a l'església durant tota la baixa antiguitat.

4. BIBLIOGRAFIA

Alberch, X.- (1992) «Actuació d'urgència a la plaça de les Llúdrigues (Salt, Gironès). Aproximació a l'àmbit físic funerari medieval saltenc». *Primeres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*. Sant Feliu de Guíxols, 1992. pàg. 150-155.

Alberch, X., Burch, J.- (1989) «Elements pel coneixement de la vil·la romana de Vilablareix». *Cypsela VII*. Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona. Girona, 1989. pàg. 87-92.

Bagué, E. Gutierrez, O. i Carreras, J. (1990) *Cassà de la Selva*. Quaderns de la Revista de Girona. Girona, 1991.

Burch, J., Carrascal, C., Casellas, L.L.E., Merino, J. i Navarro, N.- (1992) «Excavacions a la variant-est de Girona: la sitja romana de Fornells». *Quaderns de la Selva*, 5. Santa Coloma de Farners, 1992. pàg. 21-30.

Burch, J., Carrascal, C., Merino, J. i Navarro, N.- (1994) «La vil·la romana de la Casa del racó». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. XXXIII. Girona, 1994. pàg. 123-138.

Calzada, J.- (1990) *Sant Gregori*. Ajuntament de Sant Gregori.

Casellas, L.L.E., Agustí, B., Foguet, J., Llinàs, J., Merino, J., Pou, J. i Tió, X.- (1992) «La necròpolis de les Goges (Sant Julià de Ramis, Gironès)». *Primeres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*. Sant Feliu de Guíxols, 1992. pàg. 144-149.

Dorca, F.- (1801) *Colección de Noticias de los Santos Mártires de Gerona*.

Nieto, F.X., Puig, A.M. i Merino, J.- (1989) «La vil·la romana de Montfullà. Resultats de la primera campanya d'excavacions». *Cypsela VII*. Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona. Girona, 1989. p. 93-102.

Nolla, J.M.- (1987) *Girona Romana. De la fundació a la fi del món antic*. Quaderns d'Història de Girona. Girona, 1987.

Nolla, J.M. i Casas, J.- (1984) *Carta arqueològica de les comarques de Girona. El poblament d'època romana al NE de Catalunya*. Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona. Girona, 1984.

Nolla, J.M. i Amich, N.- (1991) «El regne de Tolosa i l'interregne ostrogot». *Història de Girona*, 2, Adac. Girona, 1991. pàg. 60-63.

Nolla, J.M. i Amich, N.- (1991) «El regne de Toledo. Darrer acte d'una etapa». *Història de Girona*, 2. Adac. Girona, 1991. pàg. 65-72.

Nolla, J.M. i Amich, N.- (1992) «El domini Sarraí». *Història de Girona*, 3. Adac. Girona, 1992. pàg. 74-78.

Nolla, J.M. i Sagrera, J.- (1993) «Els mosaics de la villa romana de Pla de l'Horta (Sarrià de Ter)». *Cypsela X*. Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona. Girona, 1993. pàg. 145-158.

Palahí, L. i Vivó, D. (1994) «Anàlisi estructural de la vil·la del Pla de l'Horta». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. XXXIII. Girona, 1994. pàg. 157-170.

ARQUITECTURA ROMÀNICA CIVIL A GIRONA: EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES AL CARRER DEL SAC.

Joan Llinàs i Pol - Jordi Sagrera i Aradilla

Arran de l'inici de les obres previstes per a l'adequació del solar on s'hi havia de construir la futura seu del Consell Comarcal del Gironès, al núm. 5 del carrer del Sac, a Girona, es va dur a terme a la tardor del 1994 una intervenció arqueològica encaminada a protegir els vestigis d'època medieval que encara poguessin restar dempeus, excavar aquells sectors que ho requerissin i efectuar el control i seguiment de les obres.

Donades les característiques del jaciment, es prioritza la documentació exhaustiva de les diferents estructures i elements arquitectònics existents, tot i que també va caldre efectuar un seguiment de les rases destinades a fonamentacions. En aquest sentit, es va fer necessària l'excavació arqueològica puntual d'un sector situat a migdia, on s'hi preservaven restes d'un edifici romànic de finals del segle XII, que, en principi, quedava greument afectat per les fonamentacions de la nova edificació.

SITUACIÓ GEOGRÀFICA I CONTEXT HISTÒRIC

L'àrea excavada se situa al bell mig de l'Areny, l'eixample meridional de la ciutat de Girona, d'època medieval. El solar el localitzem actualment al final del carreró del Sac, que no té sortida i que dona a la plaça de l'Oli, al mig del casc històric de la ciutat. Els accessos són fàcils i planers, i es poden realitzar a través del carrer Ciutadans, que és la via principal que travessa bona part del Barri Vell. És una zona on, amb el temps, s'han anat ubicant bona part de les institucions públiques municipals, comarcals i provincials, com ara l'Ajuntament, la Diputació i diversos serveis territorials de la Generalitat. És, també, una zona amb una àmplia gamma de serveis, on destaca el sector lúdic i cultural (galeries d'art, llibreries, universitat...).

El paisatge natural de l'indret ens és conegut també gràcies a la documentació medieval, que ens ha permès reconstruir i comprendre la complicada topografia d'aquest sector de la ciutat. L'actual carrer Ciutadans és una via que discorre en direcció nord-sud i que fossilitza l'antiga Via Augusta. Aquesta artèria permetia entrar i sortir de la ciutat per la veïna porta de la placeta del Correu Vell¹, que els documents medievals anomenen Porta de l'Areny, i que és l'accés meridional de la ciutat romana. A llevant i seguint el mateix recorregut que aquesta via, el terreny s'aixeca sobtadament, formant uns desnivells abruptes, el primer dels quals era conegut ja en el segle XI amb el nom de "Marge Gros"², element topogràfic que, en l'àmbit concret de la nostra excavació, descrivia una ziga-zaga que delimitava i separava les dues parts en què hom el subdividia (de fet, els dos "marges grossos")³. Diverses vies arrencaven de l'eix principal constituït per l'actual carrer Ciutadans i s'enfilaven pels pendents dels marges per accedir al veí monestir de Sant Martí i per entrar a la ciutat a través del Portal d'en Rufí⁴ (1183). A ponent de la Via Augusta s'estenia l'arený del riu Onyar, on s'hi acostumava a fer un mercat general en una època anterior a 1160.

Els afloraments de roca natural del subsòl de la ciutat eren en aquest punt especialment notables; tant és així que ja des de finals del segle X s'hi establiren diverses pedreres⁵.

La primera urbanització de l'Areny meridional comença a partir del 1160⁶, al voltant d'un antic mercat general, que es desenvolupa entre l'actual carrer Ciutadans i la Rambla. Zona en litigi

entre el comte de Barcelona i el bisbe de la seu gironina des de mitjan segle XII, el 1172 s'arriba a un acord⁷, i la zona descrita queda com a domini directe del comte, en aquest moment Alfons I, que fa vàlida la reglamentació dictada el 1160 per Ramon Berenguer IV que ordenava explícitament la urbanització i la regularització de l'antic mercat per al creixement urbanístic, comercial i econòmic que demana la ciutat⁸. És sumament interessant, en aquest sentit, esmentar que l'Areny és un espai on només s'hi poden establir jueus i burgesos, i del qual en queden exclosos religiosos i militars. La parcel·lació es fa efectiva ben aviat i el sorgiment d'establiments prolifera de tal manera que a principis del segle XIII el sector apareix plenament urbanitzat. La xarxa urbana actual reflecteix encara fidelment aquesta antiga disposició, mercès a la conservació de bona part dels carrers, així com de molts dels edificis que d'aleshores ençà s'han anat bastint.

El carrer Ciutadans, conegut des del segle XIV com a carrer de les Draperies, es transforma en un barri residencial on viuen la major part dels prohoms de la ciutat. Aquesta connotació perdura segles després com encara reflecteix l'arquitectura dels edificis actuals. Amb la guerra civil catalana (s. XV), la ciutat entra en franca decadència i és un moment important per a la transformació d'alguns sectors urbans. Així, es privatitzen i desapareixen alguns carrerons i edificis notables; no obstant això, el carrer del Sac l'any 1535 encara era un vial que comunicava la plaça de

1. La placeta del Correu Vell és una cruïlla de carrers que s'eixampla abans d'arribar al carrer de la Força. L'any 1859 s'enderrocà una porta i una torre cilíndrica que amagava, en el seu interior, les restes més antigues d'una torre quadrada d'època romana.

2. El topònim "Marge Gros" apareix nombroses vegades en la documentació medieval. La referència més antiga trobada data de 1083. A.C.G. 351.

3. Precisament és en el document de 1083 quan s'explicita el terme dels dos marges grossos.

4. El camí apareix en una afrontació en l'empenyorament el 1183 d'una propietat. Arxiu Diocesà de Girona. Pergamins de Sant Feliu.

5. Les pedreres surten mencionades en un document de l'any 930. Podeu consultar RIUS, J. Cartes antigues de Sant Martí, *Analeta Sacra Tarraconensis* p. 356.

6. FORT J. M.ª Estudis sobre drets institucionals pp. 349 a 355.

7. A mitjan segle XII sorgeix un conflicte entre el comte de Barcelona, Ramon Berenguer IV, i el bisbe de Girona i l'abat de Sant Feliu sobre el domini directe de les terres de l'Areny, aleshores molt revaloritzades per la futura urbanització del sector. La solució del conflicte esdevé pactat el 1172 amb la partició de l'Areny. Així la zona compresa entre la plaça de l'Oli i la plaça del Vi roman sota l'autoritat comtal, mentre que el Cap de l'Areny, és a dir, l'espai comprès per l'actual carrer Albereda queda sota el domini episcopal.

8. El comte Ramon Berenguer IV havia manat que s'establissin dues línies d'obradors i taules (tallers i botigues), articulades entorn de diversos carrers. Els límits es fixaven entre l'actual Plaça de l'Oli al nord, la Plaça del Vi al sud, la Via Augusta a llevant i el mercat o l'arený del riu a ponent. Aquest és l'origen dels actuals carrers de les Ferreries Velles i de Mercaders, ambdós mencionats ja a mitjans del segle XIII. Una altra sèrie de carrers, en direcció est-oest, travessaven perpendicularment els anteriors, formant una mena de retícula perfectament ordenada. L'origen d'aquests carrers transversals rau en l'aprofitament de camins més antics, com ara l'actual Pujada de Sant Martí, i de torrenteres que fora d'època de pluges eren utilitzades com a vies públiques, com l'anomenada Tallada, que és l'actual Pujada de la Llebre.

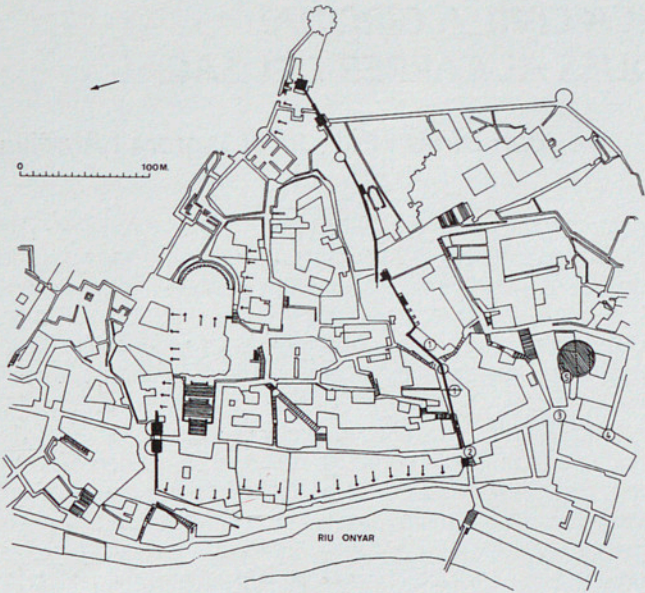

Fig. 1. Planta parcial del Barri Vell de Girona on s'assenyala el recinte de la Força Vella amb les muralles i la situació del jaciment.

- 1. Muralla romana de la ciutat.
- 2. Portal de l'Areny.
- 3. Plaça de l'Oli.
- 4. Carrer Ciutadans.
- 5. Carrer del Sac.

l'Oli amb el monestir de Sant Martí i perduraria així fins que, al segle XVII, apareix ja tancat, segons es deprèn d'un plànol de l'any 1667⁹. Al segle XVIII s'edifiquen en bona part de l'àmbit de l'excavació noves dependències del convent del Carme, que ja havia estat construït al segle anterior a migdia del nostre solar. Així, aquest punt queda com un indret recollit i marginal, on les reformes arquitectòniques seran mínimes, de manera que es preservaran nombroses estructures i edificacions fins als nostres dies.

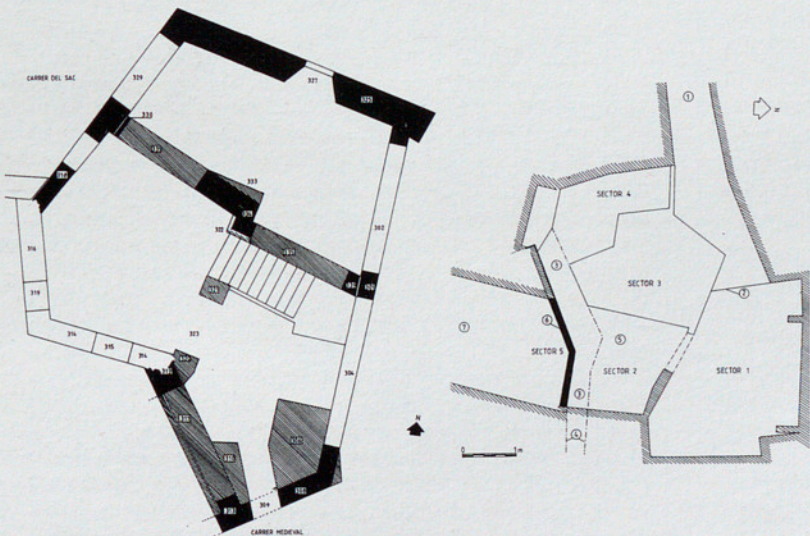

Fig. 2. -Planta general del solar objecte d'intervenció arqueològica on es marquen els sectors.
-Planta general del sector 3 amb la numeració de tots els elements constructius documentats.
-Amb trama negra figuren estructures medievals.

L'EDIFICI ROMÀNIC

Els resultats de la intervenció arqueològica foren enormement positius, ja que van proporcionar una sèrie de notícies importants entorn de la urbanització medieval de l'antic Areny de la ciutat.

S'identificaren dues illes de cases separades per sengles carrers en direcció est-oest; un, situat més al nord, és la continuació del mateix carrer del Sac i l'altre, inèdit, arrencaria de la plaça de l'Oli, en el lloc on actualment hi ha la rectoria, i s'enfilava fins arribar al monestir de Sant Martí (antic seminari).

Els primers nivells arqueològics detectats daten d'època alt-medieval, possiblement de la primera meitat del segle XII. En aquesta data el sector no es trobaria encara habitat, i la troballa de fragments residuals de ceràmica antiga (àmfora romana, comuna oxidada) cal atribuir-la a una freqüentació deguda a la proximitat del recinte romà.

Els vestigis certs d'ocupació més antics es concreten en les restes d'un edifici la façana principal del qual donava al segon dels carrers est-oest esmentats més amunt. Es tracta d'una construcció que es fonamenta sobre el pendent pronunciat que realitza el carrer en enfilarse per l'anomenat "marge gros". Les dades arqueològiques no permeten distingir quina mena de sòl es tracta, a causa de la limitada superfície excavada; en tot cas sabem que el nivell original ha de ser sorral de riu amb rierencs, producte de l'erosió i de les aportacions fluvials de l'Onyar. En canvi, en pujar pel Marge Gros, a llevant, la constitució del sòl és totalment diferent, ja que la roca natural aflora pràcticament a la superfície, amb les irregularitats omplertes amb terra argilosa.

Així doncs, aquesta edificació es fonamenta damunt d'un terreny verge situat a tocar d'unes pedreres explotades entre els segles X i XI¹⁰. És possible que ja en aquesta època tant el carrer del Sac com el carrer paral·lel fossin utilitzats com a camins per pujar tant a les pedreres com al veí monestir de Sant Martí.

De l'edifici se'n descobrí bona part de la façana, que donava al carrer, així com una petita part dels paviments i murs interiors. La façana transcorre en direcció NE-SW, abastant tot un llenç que arrenca a la banda de llevant formant un lleuger xamfrà. Es tracta d'una construcció destinada a vivenda de planta baixa i planta noble, bastida amb parets de pedra de carreus rectangulars i carrejats, amb mesures basades en el peu i en el pam, disposats en filades a trencajunts i lligats amb morter i fang. A la planta noble s'han conservat restes de tres finestres, totes tres geminades, d'arc de mig punt, amb columna i capitell central, de clar estil romànic. Se situen damunt d'una cornisa decorativa que marca la separació entre la planta baixa i la noble. Des d'un punt de vista formal s'assembla molt a altres edificis romànics d'arquitectura civil existents a la ciutat. Un paral·lel clar i molt proper ens el dona la Fontana d'Or, un antic palau del llinatge dels Sitjar, que fou començat a construir el 1220¹¹. En tots dos casos l'edifici s'estructura amb una planta baixa sobre la qual hom situa la planta

9. Un plànol amb data de 1667 marca aquesta situació. Plan de Gironne avec une partie des environs a *Atlas Girona Ciutat* vol. I, núm. 1 C.O.A.C de Girona 1992.

10. RIUS J. op. cit., 356.

11. La compra dels solars per edificar la Fontana d'Or figura en un document de 1220. A.H.G. *Llibre d'Arxivacions* núm. 13. Fons Hospici.

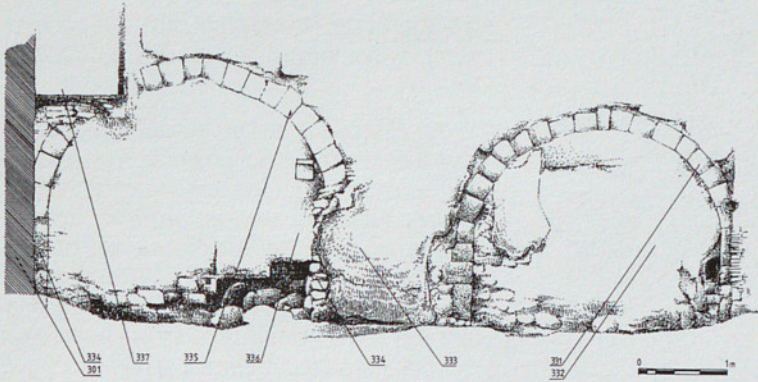

Fig. 3. Alçats de dos arcs de descàrrega medievals corresponents a la planta baixa d'un edifici medieval localitzat en el sector 3.

noble, marcada a l'exterior per una cornisa, recorreguda per una sèrie de finestres com les descrites, que tenen com a elements decoratius bàsics la columna i el capitell. A l'edifici del carrer del Sac la decoració és més simple, perquè segurament es tracta d'un edifici més humil i potser més arcaic.

La porta d'accés des del carrer se situa a llevant. Es tracta d'un portal de proporcions modestes amb brancals rectes i llinda monolítica. La resta de la planta baixa és un mur llis, sense obertures. Donada la inclinació natural del sòl, la porta se situa a un nivell més elevat que la banda de ponent de l'immoble, cosa que implica una distribució interna amb paviments a diferent alçada. Les restes d'aquests paviments es trobaren malmenades per la posterior construcció del claustre del convent del Carme. Tanmateix, s'ha conservat part d'un enllosat fet amb rierencs sobre una preparació de terra argilosa trepitjada, situat a l'alçada del marxapeu de la porta. Més a ponent d'aquest sòl, trobem restes d'un segon paviment, molt destruït, de factura semblant i situat a una cota inferior.

Poca cosa podem dir de la distribució interna de l'edifici. Només es van poder explorar les restes de dos murs, molt propers l'un a l'altre, que s'entreguen a la part interna de la façana i que formen part de les parets de càrrega de la construcció. Enlloc es descobriren indicis de l'existència de voltes ni d'arcs, cosa que fa pensar que el sostre del pis hauria de ser construït a base de cairats de fusta que s'acoplarien damunt de la petita banqueta escalonada que fa la part interior de la façana.

Malauradament, el material ceràmic recuperat no permet datar de manera precisa el moment de construcció de l'edifici, bé que l'anàlisi formal dels capitells, així com la morfologia de les finestres, ens indiquen que ens trobem entre els segles XII i XIII. Podem, però, concretar més gràcies a una donació del 1202, que ens situa en aquest punt una sèrie de cases que havien pertangut a Joan Rostoi, aleshores difunt¹². Tenint en compte que la mentalitat medieval sol atribuir el valor de casa a una simple habitació, no és d'estranyar que les anomenades "cases" de Joan Rostoi fossin en realitat aquest edifici. La cronologia, doncs, s'ha de centrar a partir de la segona meitat del segle XII, entre el 1160 -inici de la urbanització de l'Areny- i el 1202.

Durant el període de vida de l'edifici se'n pogué detectar alguna refecció interior, de magnitud incerta, però que no sembla afectar la façana. Els nivells d'abandonament no aportaren massa informació respecte al moment final de l'edifici romànic; en tot cas, la ceràmica recuperada ens proposa una cronologia del segle XV, sense més precisions. A partir d'aquesta data, el sector queda deshabitat i el solar es converteix en un pati amb horts, com reflecteix la talla de 1535¹³. Deu ser durant aquest període quan hi ha un terraplenament, que anirà guanyant al-

çada amb el temps. Així mateix, és ara quan es construeix un canal de desguàs en el mur de façana i alguna refecció interna que tendeix a manllevar els antics carreus del mur per reutilitzar-los. Al segle XVIII, moment de construcció del claustre del convent del Carme, s'acaba de terraplenar el solar i es construeixen unes potents fonamentacions, que acaben per destruir bona part de les restes d'aquest edifici, tot i que es respecten els murs de façana, ara utilitzats com a parets de contenció.

ELS CARRERS

Com ja hem comentat, l'excavació va revelar l'existència de dos carrers medievals en direcció est-oest. El més septentrional és la continuació del carrer del Sac, que s'intueix per les restes de façanes que es projectaven vers llevant enfilant-se cap a Sant Martí. Cal dir que aquest sector no s'ha excavat i que l'estat del solar després de l'enderrocament mostra un rebaix considerable respecte del nivell del sòl original. En tot cas, la talla de 1535 encara reflecteix aquesta situació de carrer, que comunicava la plaça dels Cavallers (actual plaça de l'Oli) amb Sant Martí. No serà fins al segle XVII que el carrer del Sac queda definit com un carreró sense sortida¹⁴.

El segon carrer es troba situat a migdia. Queda en bona mesura definit per la façana de l'edifici romànic, que el delimita pel sud. Les obres d'enderroc han baixat més enllà dels nivells del carrer, però els testimonis que han quedat marcats als peus de la part externa de l'edifici medieval ens mostren clarament el pendent que se salvava per mitjà d'una mena de graonada. Segurament, també comunicava per una banda amb la plaça de l'Oli i per l'altra amb el carrer que discorre per davant de Sant Martí. No sabem del cert quan aquesta via pública fou tancada i, conseqüentment, privatitzada. De les restes de l'enderroc n'han quedat testimonis d'una volta de rajol i pedra que cobria bona part del carrer i que segurament és el pas previ per a la seva eliminació. Per la banda de la plaça de l'Oli, l'edificació de l'immoble que actualment és una rectoria acabà de tancar el vial per ponent. Per llevant, altres edificis de pedra, així com tanques de patis interiors, suprimiren l'accés des de Sant Martí, també en una època indeterminada, però que ha de ser anterior a la talla de 1535, on el carrer no surt mencionat cap vegada.

ELS EDIFICIS DELS SECTORS 2, 3 I 4

Els sectors 2, 3 i 4 de l'excavació corresponien a part d'una illa urbana delimitada al nord pel carrer del Sac i la seva continuació, i al sud per l'altre carrer, identificat a la campanya. Cal dir que la intervenció arqueològica es va limitar a documentar les estructures i elements arquitectònics conservats després de l'enderroc, per tant la seva gènesi, evolució i cronologia s'hagueren de documentar sense el recolzament d'una estratigrafia arqueològica. Lamentablement, no es van poder individualitzar edificis i el seu estudi va quedar reduït a alguns dels seus elements estructurals.

El seu origen s'ha de relacionar, també, amb la urbanització de l'Areny medieval, és a dir a partir de la segona meitat del segle

12. A.C.G. Llibre Gran de la Sacristia Major, núm. 78.

13. La talla de 1535 ve a ser un cadastre de la ciutat de Girona que els jurats de la ciutat van imposar amb la finalitat de recaptar ingressos a fi de sufragar les despeses per reparar els desperfectes ocasionats per uns aiguats aleshores recents. El document sencer es conserva a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Girona.

14. C.O.A.C., op. cit., nº1.

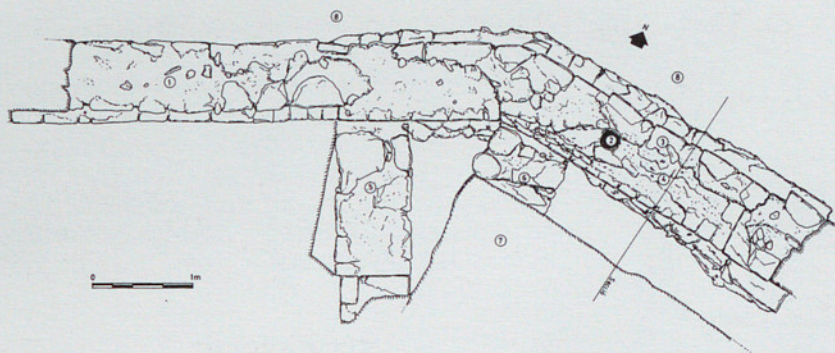

Fig. 4. Planta del sector 5.

1. Mur de façana de l'edifici romànic.
2. Canaló de desguàs.
3. Mur de façana de l'edifici romànic.
4. Refecció moderna en el parament medieval.

XII. Tanmateix, no resta amb certesa cap element identificable d'aquesta primera època; en tot cas, la façana que dona al carrer del Sac ens descriu un edifici d'estil gòtic amb una cronologia de segles XIV-XV i amb moltes refeccions posteriors. L'estructura general repeteix els models de l'arquitectura civil del moment a Girona, és a dir, una planta baixa solcada per arcs de pedra de mig punt, que sustenten un pis superior -la planta noble- amb finestrals que donen a l'exterior, i un darrer pis, segurament utilitzat com a golfes, amb pilars de base quadrada, que suporten el pes dels cairats de fusta del sostre.

L'arquitectura d'arcs de càrrega és molt freqüent a la ciutat medieval de Girona, i especialment a l'Areny, on la documentació específica sovint la construcció d'aquests arcs i pilars, tant quan es tracta de construir sobre un carrer públic (en aquest cas els arcs donen llum i faciliten el pas al carrer), com quan s'han d'utilitzar com a part de l'estructura sustentant de l'interior dels edificis. Aquesta segona particularitat es pot relacionar amb la necessitat d'habilitar els baixos dels immobles com a obradors o taules, i també tant per la funcionalitat a l'hora de substituir els cairats de fusta -un bé relativament escàs a la comarca-, com per

la resistència als efectes destructors que han provocat els nombrosos aiguats dels rius Onyar i Ter.

En el sector 3 de l'excavació, és a dir, a la seva part central, es documentaren un total de sis d'aquests arcs. Tots presenten característiques similars: sistema de dovelles de pedra, formant arcs de mig punt. Hem de precisar que gairebé cap d'ells descriu exactament mitja circumferència i que tots tenen una amplada de llum diferent. Les raons últimes se'ns escapen, però cal fer notar dues circumstàncies: la primera és que cada antic propietari va construir els arcs segons les dimensions del solar i les seves necessitats particulars; tal com va passar a mitjan segle XIII, per exemple, amb la construcció de les arcades de la Rambla de Girona, que són d'aquest tipus. En segon lloc, cal fer notar que aquests arcs degueren ser construïts amb cindres, que mai no descriuen una semicircumferència perfecta. A aquestes circumstàncies, hem d'afegir-hi, a més, que amb el pas del temps molts d'aquests arcs han anat cedint i reassentant-se, de manera que l'estructura original s'ha vist lleugerament modificada.

Reformes posteriors van anar transformant la disposició original d'aquests immobles; tant és així que la major part dels arcs apareixen paredats i amagats entre obres més recents. Té especial incidència en l'estructura de l'edifici la construcció d'una escala d'estil neoclàssic, que per la seva magnitud i pesantor obligà a regreuir alguns dels murs medievals.

En el sector 2, a llevant, no ha quedat dempeus cap vestigi de l'edifici que abans de l'enderroc l'ocupava. Sabem, en tot cas, que una sèrie de cairats medievals de fusta policromada aparegueren en aquest punt, i part d'ells es van conservar i es poden contemplar actualment en l'exposició itinerant "Bella pedra vella".

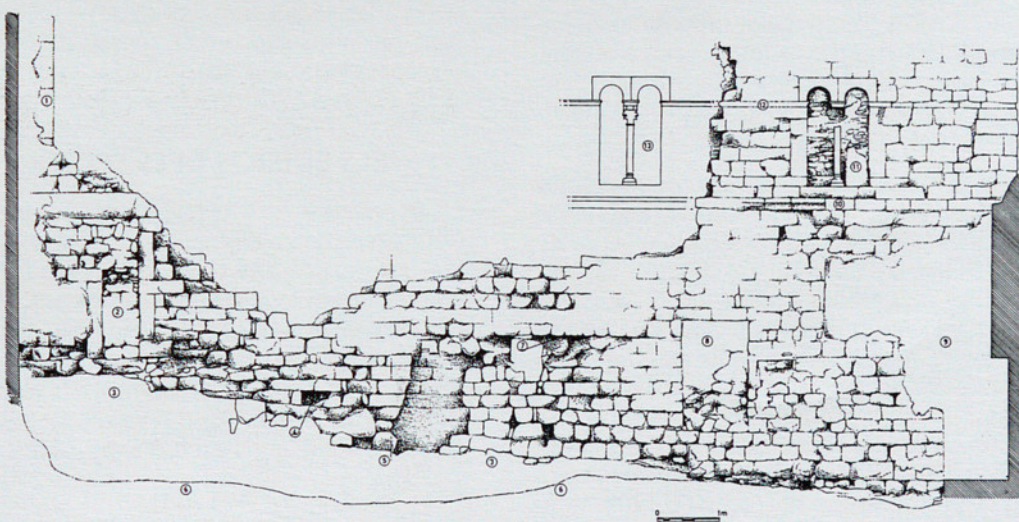

Fig. 5. Alçat de la façana de l'edifici romànic.

1. Brancal d'una finestra medieval.
2. Porta original d'accés a l'edifici.
3. Nivell del carrer medieval que s'enfilava cap a Sant Martí.
4. Sortida d'un desguàs d'època moderna.
5. Línia de xamfrà de l'edifici.
6. Nivell actual del solar després dels rebaixos fets durant l'enderroc.
7. Senyals deixats en el mur per una volta de rajol que cobria part del carrer medieval.
8. Porta d'època moderna oberta en el mur romànic.
9. Revestiment de morter de calç que cobreix part del mur romànic i que formava part d'una habitació moderna ara desapareguda.
10. Davantal seguit amb motllura de mitja canya de l'edifici romànic.
11. Finestra geminada romànica.
12. Imposta seguida de l'edifici romànic.
13. Situació d'una finestra romànica actualment enderrocada i que està dipositada en procés de restauració en el C.I.A.G.- Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona.

ESTUDI DE L'EDIFICI N°11 DEL CARRER DE LA FORÇA (GIRONA)

Ferran Codina Falgàs - Joan Margall Sastre - Daniel Punseti Puig

A les darreries de l'any 1994 van iniciar-se unes importants obres de rehabilitació a la finca núm. 11 del carrer de la Força de Girona, al bell mig del casc històric. La previsió del projecte transformava l'antic immoble en un edifici d'apartaments. Per tal de valorar l'impacte de l'actuació sobre el patrimoni arquitectònic i arqueològic de l'edifici, els tècnics de l'Ajuntament van contactar amb el laboratori d'arqueologia de la Universitat de Girona -Aula de Prehistòria i Món Antic-* a fi de poder avaluar l'entitat de les estructures conservades. Així, durant l'any 1995 i, aprofitant aquesta circumstància, s'ha pogut desenvolupar un estudi en alçat, que ha permès determinar les diferents fases constructives i d'eixamplament de l'edifici amb una cronologia que *grosso modo* s'inicia a final del segle XII i que arriba fins als nostres dies.

La finca objecte d'estudi se situa a la part baixa del carrer de la Força i a prop de la veïna placeta del Correu Vell. El conjunt es troba integrat en l'anomenat recinte de la Força Vella, que és el perímetre de la ciutat romana. És una mena de triangle que té els seus vèrtexs a la Torre Gironella a l'est, Sobreportes al nord i la Placeta del Correu Vell al sud. La ciutat original s'articula mitjançant dos eixos viaris principals, un en direcció nord-sud (*kardo maximus*), fossilitzat en l'actual carrer de la Força, i un altre en direcció est-oest (*decumanus maximus*), que, a causa de l'accidentada topografia, no segueix una línia recta i es desvia per tal de salvar la immensa plataforma elevada on actualment s'hi ubica la catedral, de manera que transcorre per l'actual Pujada de la Catedral, plaça Lledoners i carrer de Pere Rocabertí, fins arribar a la Torre Gironella. (fig. 1.)

Amb aquestes dades, hom preveia descobrir un subsòl arqueològicament dens amb nivells que es podrien remuntar al segle I a.C. Efectivament, els puntuals rebaixos de terres derivats

de les mateixes obres han palesat una estratigrafia complexa on la continuada activitat humana i la poca extensió dels rebaixos fan impossible una interpretació coherent. De fet, la poca profunditat d'aquests nivells més antics - a uns 50 cm per sota del nivell de circulació del carrer - n'han afavorit la destrucció per les estructures medievals i, sobretot, per les cisternes.

No obstant això, s'han pogut identificar almenys dos estrats i les restes d'un mur d'època romana, però de datació insegura. El mur, una construcció de rierencs lligats amb morter de calç, ha aparegut tallat per una cisterna medieval de tal manera que en desconeixem fins i tot la direcció.

Actualment la finca té la façana principal en el carrer de la Força, però també dona, per ponent, al carrer de les Ballesteries, on se situen tres cases modernes, que no formaran part de l'edifici fins època molt avançada (possiblement al S.XIX). (fig 2)

Al mig es localitza la muralla que salva el desnivell existent entre els dos vials. La diferència d'alçada supera els 4 m i s'entén per la sobtada pujada de la roca del subsòl que és general per a

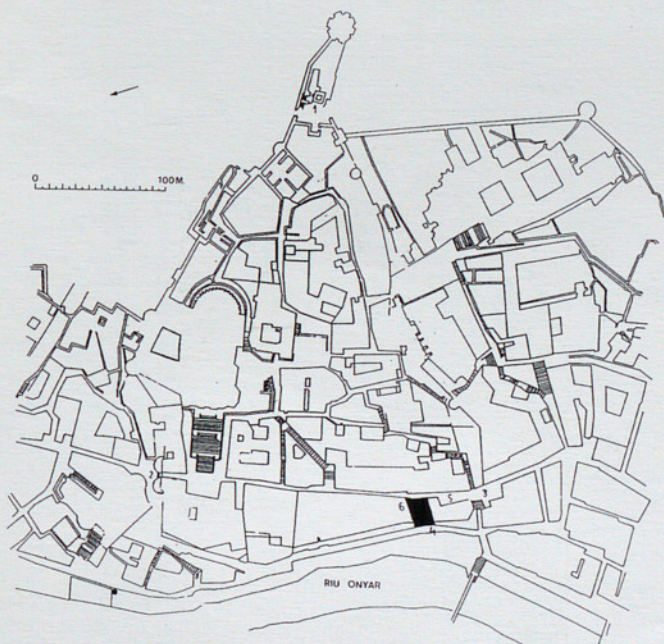

Fig. 1: Plànol de situació de l'edifici núm. 11 del carrer de la Força, dins el casc antic de Girona.

1: Torre Gironella	4: carrer Ballesteries
2: Sobreportes	5: carrer de la Força
3: Placeta del Correu Vell	6: edifici núm. 11

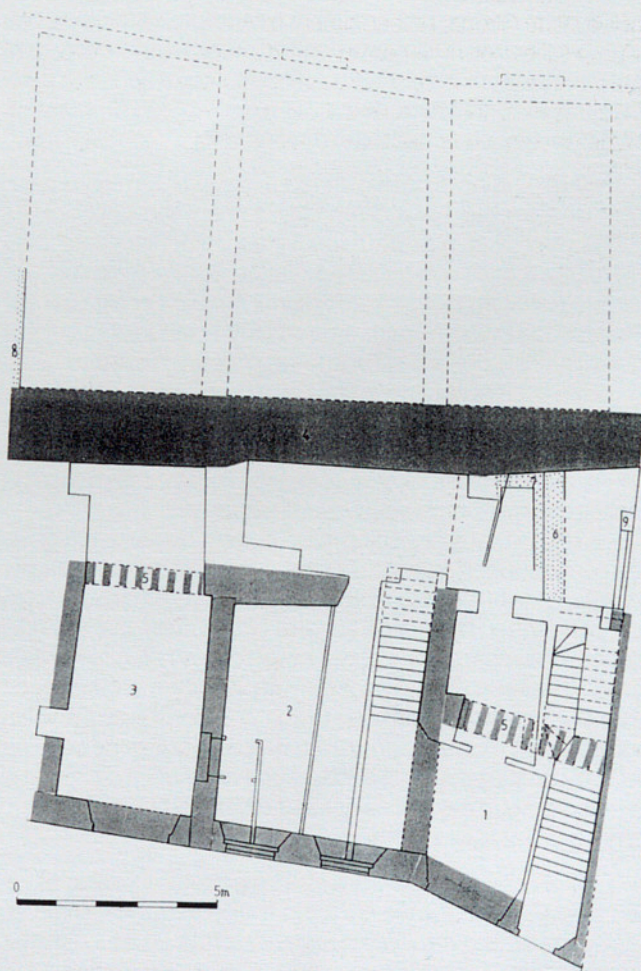

Fig. 2: Planta general de l'edifici.

1,2,3: les tres cases medievals	7: cisterna moderna
4: part de la muralla de Girona	8: torre del s.XIV
5: arcs de mig punt	9: escala
6: mur de la cisterna medieval	

tot el sector. Les facilitats naturals de defensa que representa una topografia tan accidentada deuen ser determinants perquè el tram de ponent de la muralla fundacional de la ciutat es construeix aprofitant els afloraments de la roca.

La primera fase que es pot observar, és la construcció de tres cases d'època medieval, de planta rectangular, separades per parets mitgeres. De la casa situada més al sud, (núm. 3) se'n conserven tres parets perimetrals, i un arc de mig punt que connectaria la planta baixa amb el pas de ronda.

A la casa del mig (núm. 2), també a la planta baixa, trobem els murs perimetrals que delimitaven la vivenda, a l'est amb el carrer de la Força, (que seria la façana) a l'oest amb el pas de ronda, i al nord i al sud amb els altres dos habitatges que l'envolten.

La casa situada més al nord, (núm. 1) és la que millor es conserva de totes tres i és des d'on es pot veure clarament l'evolució de tot l'edifici. L'entrada principal, una porta dovellada d'un metre d'amplada, dona al carrer de La Força. A la mateixa planta baixa trobem un arc de mig punt, parcialment tapat per una paret moderna, que la divideix en dues parts: una eixida i un pati interior, que donava al pas de ronda.

El primer pis presenta el que seria l'accés a la zona habitable de l'immoble. Essent així, en la paret que s'aixeca sobre l'arc de mig punt, trobem una porta amb llinda a la qual s'hi devia accedir a través d'una escala, que deuria arrancar del pati i que malauradament s'ha perdut. Al mateix pany de paret, desplaçada més al nord, trobem una finestra gòtica coronella, amb arcs de mig punt peraltats. D'aquesta finestra, però, no es conserven ni el capítell, ni la columna, ni el basament. Actualment està paredada per les remodelacions que ha sofert l'edifici i segurament substitueix una primera finestra romànica.

Al segon pis no hi ha massa cosa a remarcar, tan sols el parament de les parets i una cantonada que ens indica el límit de vivenda per la banda de migdia i on comença l'altra casa (núm.2). La tècnica constructiva dels murs, es caracteritza per uns carreus desbastats i religats amb morter de calç. Per altra banda, la cantonada està construïda amb carreus rectangulars carejats i molt ben units, donant així una forta solidesa a l'edifici.

Al tercer pis hi trobem un finestral romànic, *in situ*, molt similar als apareguts al carrer del Sac de Girona. Aquesta finestra geminada, té una amplada d'1,18 m i una alçada d'1,80 m. La columna és de fust llis, la base té esculpits quatre caps d'àliga i el capítell diverses formes vegetals estilitzades. (fig. 3)

La segona fase de l'edifici, que podem deduir a través de l'evolució arquitectònica de la casa núm.1, es caracteritza per l'ampliació de la part habitable de l'immoble construint dos murs que prolonguen l'habitatge fins arran de muralla, inutilitzant el pas de ronda. L'accés a aquesta nova zona d'habitatge es fa a través d'una escala que arranxa del pati i, possiblement, en aquest s'hi construeix una cisterna de la qual se'n conservava la volta. Aquest segon moment constructiu suposem que és de principis del S.XIV, ja que tenim constància d'una ordenança de Pere III el Cerimoniós, que data de l'any 1360 on expressa la voluntat de tornar a deixar lliure el camí de ronda.

Com a conseqüència d'aquesta ordenança, les cases es veuen afectades per una tercera remodelació, i aquesta última escala queda inutilitzada per un nou pas de ronda. En aquest mateix segle XIV, l'antiga muralla romana pateix diverses remodelacions; es refà en alçat, i s'edifica una nova torre de planta quadrada.

En un moment posterior que no podem determinar, i com a conseqüència del creixement dels habitatges en direcció a la muralla, el pas de ronda torna a quedar, per segon cop, amortit-

zat. Possiblement en aquest període indeterminat les tres cases romàniques descrites fins ara s'uneixen formant un sol edifici.

És més tard (ja en el segle XIX) que s'obren dues portes i diversos armaris a la muralla, que quedà bastant afectada, sobretot a partir del segon pis on està completament derruïda. Malgrat tot, encara es pot veure l'estructura que queda del mur medieval, que fa 1,90 metres d'amplada, així com la tècnica constructiva emprada. Tota aquesta reforma es fa per tal de formar-se un gran edifici que englobarà les tres cases medievals (núm. 1, 2 i 3), part de la muralla i una torre d'ella.

BIBLIOGRAFIA

Josep Canal i Roqueta, Eduard Canal i de Diego, Josep M. Nolla i Brufau, Jordi Sagrera i Aradilla. *Els Jueus i la ciutat de Girona*, Girona, 1995.
Joan Llinàs, Jordi Sagrera. *Memòria d'excavacions al Carrer del Sac* 1994

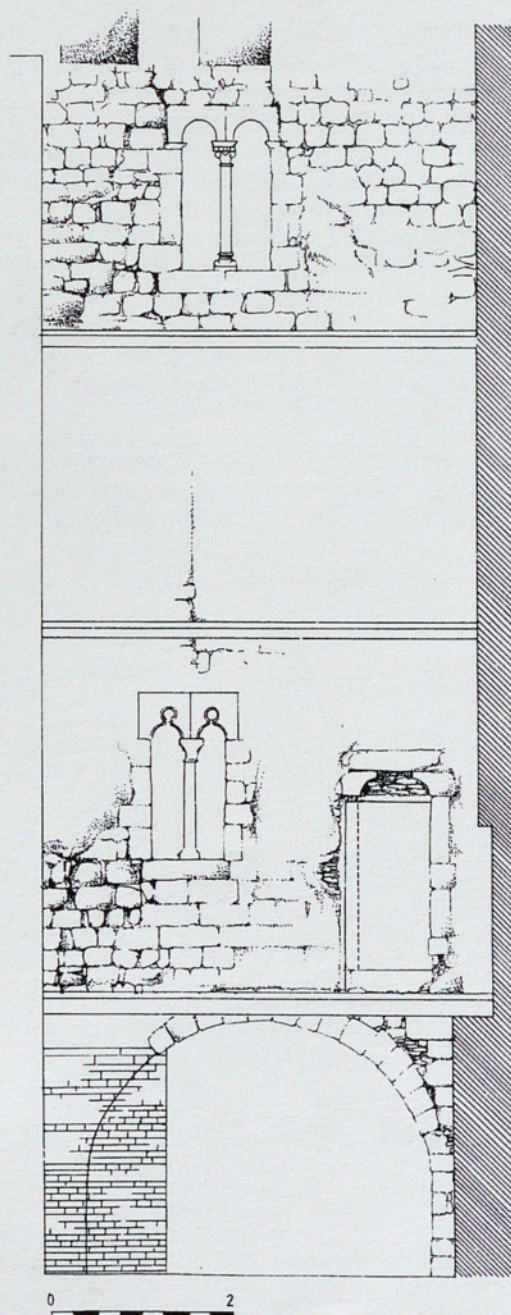

Fig. 3: Alçat de la façana de ponent, de la casa medieval núm. 1

GESTIÓ I DIFUSIÓ DEL PATRIMONI CULTURAL A LA CIUTAT DE DÉNIA. ANNALS D'UNA PUGNA REVULSIVA I NECESSÀRIA ENTRE EL TURISME CULTURAL I LA CULTURA TURÍSTICA.

Josep A. Gisbert Santonja

INTRODUCCIÓ

Dénia, als primers vuitanta, inaugurà una dècada prodigiosa pel que feia al desenvolupament d'experiències i d'infraestructures als àmbits del binomi Patrimoni Cultural, Turisme. Amb el patrimoni per davant i, sempre, des de l'espitllera del patrimoni i no del turisme, s'encetaren mil i una experiències quant a rehabilitació i conservació del patrimoni, amb vistes a la seua difusió i gaudi per part d'un turisme silenciosament àvid d'un canvi i de noves ofertes que complementaren els valors tradicionals de la nostra taifa: el sol, un clima especialment equilibrat, a més d'una restauració certament capdavantera, que ha comptat i compta amb una oferta gastronòmica d'ample ventall que arreplega des de la més pura Arqueologia de la cuina casolana fins a brots d'imaginació, creativitat i bon fer que complauen els estòmacs més privilegiats.

Aquesta ponència pretén un repàs del passat i del present d'aquesta realitat que constituïa, ara fa un lustre, un tret singular i d'exceptació al nostre país. Ara, al 1995, després de quatre anys d'atur i marginalitat d'un projecte sobre el turisme i el patrimoni de Dénia, al voltant de la nostra ciutat va deixant-se sentir la saba nova i la constant competència d'altres productes que, amb més o menys fortuna, han sabut capitalitzar recursos mentre Dénia dormia en una espessa estora. No ha estat, però, la fi. Encara avui els recursos passius, decapitats però amb arrels, han demostrat la força per a donar suport i l'eficàcia per a mantenir un esperit que dóna la mà al visitant i convida l'interessat a passejar i gaudir dels dos mil.lennis d'història urbana de la Ciutat, recorrent els carrers de l'antiga Vila medieval, coneixent una selecta col.lecció de peces arqueològiques, ensenyant i fent-se resò de cada aspecte de la ciutat, a cada intervenció arqueològica urbana de les que, constantment, s'hi desenvolupen, amb la llei a la mà i sense excepcions, a cada racó del teixit urbà antic.

Des de l'administració municipal i amb una desigual, però important, col.laboració pluriinstitucional ha estat possible treballar en aquests indrets. Una forta tasca de rehabilitació i adequació del conjunt monumental del Castell de Dénia, la creació del Museu Arqueològic de la Ciutat de Dénia al Palau del Governador.

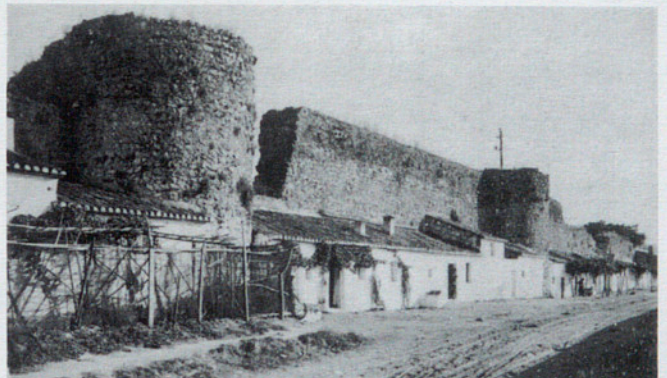

Fig. 2. La Torre de d'Arguibau. Un edifici lligat al primer turisme. C. 1905. Museu Etnològic de Dénia.

Fig. 1. Vista de Dénia, C. 1905. Museu Etnològic de Dénia. Arxiu de Memòria Gràfica.

EXORDI

Dénia i Sant Feliu de Guíxols no estan tan lluny. Sense conèixer la ciutat del suro, diria que manté mil i una semblances amb la nostra ciutat. A la invitació tramesa per l'Ajuntament acompanyava un selecte "aspic" de fullets d'informació turística que descrivien les qualitats i singularitats d'aquest enclau costaner. Despullant-los dels tòpics i típics que sempre acompanyen aquests escrits, he descobert una ciutat i un poble semblant al d'on vinc, així com unes iniciatives que, per distints camins i assagadors, han cercat els darrers anys objectius germans. Per això, crec que és un bon moment per a conèixer-nos i, si ens complau, per a estimar-nos, ben arrecerats, emperò, darrere de les espitlleres del patrimoni.

Sant Feliu de Guíxols presenta una oferta museogràfica dedicada a la producció i a la indústria del suro; Dénia té un Museu Etnològic monogràfic dedicat al creu i elaboració de la pansa, motor econòmic de la ciutat i del seu "hinterland" el passat segle.

El Museu Arqueològic de Dénia rememora dos mil.lennis d'història urbana, mentre que el poblat ibèric dels Guíxols, ací, es presenta com el més ferm antecedent del fet urbà.

Les sales de navegació i pesca del Museu de Sant Feliu ens obliguen a esmentar les nostres fermes aspiracions que les instal.lacions del port integrin un Museu del Mar.

La restauració de l'Edifici del Salvament, construït els anys 1889-1890, ens acosta a l'actual rehabilitació de l'Estació del Tren, de la línia Carcaixent-Dénia, inaugurada l'any 1888 i monument al progrés de la nostra ciutat.

Per fi, sense conèixer bé la Rambla Vidal, estic segur que és germana del nostre carrer Marqués de Campo, centre neuràlgic i cor de la ciutat, que ara aconsegueix cent i alguns anys de vida.

Així, amb el tast i l'escalfor de la germanor, encetem la nostra Ponència.

Fig. 3. Les Murades de la tanca de la Madina Islàmica. C. 1915. Museu Etnològic de Dénia.

Fig. 4. Castell de Dénia. Camí empedrat de la Vila Vella i fortificació renaixentista de la Punta del Diamant.

dor, la complementaritat i efecte frontissa que ha aconseguit el funcionament paral·lel del Museu Etnològic de Dénia, a més dels fruits d'un projecte comarcal sobre el patrimoni etnogràfic han estat alguns dels pilars que sostenen l'oferta sòlida i diversa del patrimoni de Dénia. També, la restauració d'edificis i d'altres elements del patrimoni monumental dispersos pel terme permeten, a hores d'ara, crear propostes de rutes monogràfiques. A més, la difusió puntual de qualsevol fita en les descobertes arqueològiques que genera informació al voltant de la història de Dénia, ha creat un corrent d'opinió i d'interès cap a aquestes qüestions. En aquest punt el cas del jaciment arqueològic de l'Almadrava, nou-nat, és paradigmàtic, perquè ha gaudit d'un procés de "musealització".

Si l'obra feta generà una satisfacció que es palesà en el contingut de la nostra intervenció a les Jornades Internacionals "Arqueologia de Intervención", celebrades al País Basc el 1991 (J.A. GISBERT, 1992), any encara de cireres, el missatge de la nostra ponència d'avui vol manifestar un posicionament, i reflectir l'estat de salut d'un projecte institucional i, també, genuïnament personal.

Aprofundir en la gènesi i en els problemes que conformen l'estat actual del binomi patrimoni & turisme serà l'altre bloc que

desenvoluparem en aquesta ponència, així com un esbós de línies d'actuació per a perseverar en aquest camí.

Considerem el cas de Dénia com singular, però perfectament extrapolable a qualsevol ciutat mitjana costera que pretén o persegueix aconseguir una interacció i una complementaritat entre el visitant -turisme- i el seu patrimoni cultural. És un exemple més, particular i conjuntural, d'una dinàmica ara cada vegada més buscada per ciutats que consideren també la cultura i el patrimoni com a valors de canvi i factors d'excel·lència turística. I és aquesta qüestió la que marca la universalitat del nostre discurs, almenys per a bona part dels interlocutors que des de les àrees de la cultura, turisme o foment econòmic de les administracions desitgen conèixer una experiència policèntrica, ja assaonada pels vents de la mar i per un ponent que dugué instants de bonança.

TAULA:

I. HISTÒRIA DEL TURISME.

- I,1. 1900 - 1960.
- I,2. 1960 - 1980. La formació de la cultura turística
- I,3. 1980 - 1995. El turisme cultural, silenciosament àvid d'un canvi. Fases i conjuntures.

II. EXPERIÈNCIES AMB EL PATRIMONI.

- II,1. El Castell i els carrers de l'antiga vila medieval.
- II,2. El Museu Arqueològic de la Ciutat de Dénia. La consolidació d'un projecte Museogràfic.
- II,3. La restauració d'edificis i d'altres elements del patrimoni monumental dispers.
- II,4. El Museu Etnològic de Dénia i un projecte comarcal sobre el patrimoni etnogràfic.
- II,5. Les Intervencions Arqueològiques Urbanes i la seua difusió. Campanyes i exposicions.
- II,6. L'Almadrava, un cas paradigmàtic.
- II,7. Les exposicions temporals.

III. JUGANT AMB XIFRES.

IV. POSICIONAMENT I MATÈRIA DE REFLEXIÓ.

BIBLIOGRAFIA.

Fig. 5. Castell de Dénia. Rehabilitació dels vestigis arqueològics de la Vila Medieval.

I. HISTORIA DEL TURISME

I,1. 1900 - 1960.

La ciutat de Dénia, amb una privilegiada situació litoral, participa des de les primeries de l'actual segle dels primers balbuços d'una demana turística selectiva i ocasional que es tradueix en la incorporació en el paisatge d'una sòlida i clàssica arquitectura residencial escampada per les terres més fèrtils, així com en els punts més singulars del seu peculiar i divers litoral.

Dénia, durant les primeres dècades del present segle, ven la seua qualitat com a ciutat climàtica, producte característic de l'època i espill dels principals punts de moda de la "riviera". El text que ara presentem és ben explícit d'un aparell propagandístic que farceix la premsa local de l'època i els mitjans de comunicació casolans amb què Dénia compta (R. CHABAS, 1927, p.67-73). Aquest, escrit l'any 1913, descriu i utilitza tòpics que tenen els seus orígens en els primers anys del segle, quan encara la pansa no havia manifestat el "crack" definitiu.

"Tiene España una riquísima mina de salud sin explotar; una comarca privilegiada por Natura con todos sus encantos, casi desconocida y poco aprovechada, que podía ser no sólo venero de riqueza para sus naturales y fuente de salud para sus visitantes, sino trompeta de fama para la climatología española; la comarca de Dénia, ciudad de gloriosa y bien remota historia, situada en el Cabo de San Antonio, en el límite de las provincias de Alicante (a la que pertenece) y Valencia...".

"He ahí el registro meteorológico proclamado, con todo el incomparable vigor del dato numérico, la verdad de la afirmación con la que ponderaba el clima de la histórica Diana: he ahí traducida en números la concurrencia de aquellas condiciones que reseñaba con que puede envanecerse Dénia, como privilegiado lugar de vida invernal; he ahí, en fin, un cuadro meteorológico que ninguna otra estación climática del Mediterraneo puede ofrecer de tanta bondad, de tan atractivo convencimiento.

Esto es lo que da, con soberana esplendidez, la Naturaleza. Que los dianenses lo aprovechen, perfeccionen i propaguen; que las gentes acudan a disfrutarlo, como en Niza, San Remo, Argel, Ajacio, etc., y a la vuelta de algunos años en todo el orbe se tendrá a Dénia como el incomparable Paraíso de la invernada."

Bonança, la suavitat de l'hivern denier i els balnearis vora les estacions i baixadors del tren bastiren una doctrina que penetraria a fons en els esperits del primer turisme.

I,2. 1960 - 1980. LA FORMACIÓ DE LA CULTURA TURÍSTICA.

Durant la dècada dels 60, Dénia rep l'impacte dels importants canvis en què es tradueix el "boom" turístic. El creixent desenvolupament econòmic i els canvis que experimenta l'activitat productiva habitual de la localitat van acompanyats d'una transformació duríssima del paisatge urbà sobre-urbanització del seu litoral.

En aquest fenomen s'evidencia l'escassa valoració dels elements i paràmetres que, amb anterioritat, constituïen les excel·lències demanades pels pioners del turisme. L'impacte que aquest procés exerceix sobre el medi ocupa un tercer ordre en el discurs d'un desenvolupament urbanístic poc controlat i que constitueix el marc per a l'anàlisi de la situació actual de l'important llegat cultural i patrimonial de la ciutat de Dénia.

Les dècades dels 60 i dels 70 ofereixen un panorama desolador que limita i, alhora, provoca els primers indicis de canvi i l'eclosió de distints ressorts que avaluen i actuen de manera més o menys efectiva sobre aquest patrimoni.

Aquest és el cas del complex monumental del Castell de Dénia.

Diversos projectes de restauració arquitectònica actuen sobre l'immoble, restituint estatges i reconstruint les muralles meridionals, que miren a la ciutat, dels dos recintes fortificats. Mentre es contribueix a la rehabilitació i millora de la seua imatge externa, el traçat i construcció de la carretera d'accés és l'evidència d'una actuació duríssima, atès que suposa la parcial destrucció del conjunt arqueològic de la Vila-Vella, la demolició de diversos llenços i estructures de fortificació d'ambdós recintes, així com una forta acció antròpica generada per l'accés de vehicles fins al cim del Castell.

El nucli històric de la ciutat és, sens dubte, el conjunt patrimonial que pateix una afecció més profunda. Compta, a més, amb l'agregant que aquesta situació no ha millorat en els darrers anys. Malgrat que la legislació urbanística vigent, a excepció d'algunes penoses herències, permet el control d'alçàries en l'edificació, és encara freqüent l'agressió sobre immobles catalogats com a "de protecció estricta" o "de tipologia tradicional".

En aquells moments s'alça la barrera paisatgística d'edificis d'entre set i onze plantes que recorren per l'Esplanada Cervantes enfront del port. Aquest parapet, a manera de bardissa, determina el deteriorament progressiu de tot l'urbanisme del segle XIX situat al seu oest, amb possibilitats molt restringides de recuperació. Un altre aspecte a assenyalar, ja heretat de moments anteriors, és el desplaçament del centre de la ciutat cap a l'est, la qual cosa ha fet que el nucli històric dels segles XVI al XVIII estiga immers en un procés de degradació que s'accentua en aquests moments, en els quals les barreres de sectors d'edificació s'intensifiquen i es creen àrees aïllades amb un patrimoni arquitectònic clarament regressiu des de la perspectiva de la conservació (J. A. GISBERT, 1988-a).

Fig. 6. Portada del full de difusió del Museu Arqueològic.

1.3. 1980 - 1995. EL TURISME CULTURAL, SILENCIOSAMENT ÀVID D'UN CANVI. FASES I CONJUNTURES.

La ciutat de Dénia i el seu entorn no compten amb un patrimoni històric i artístic de caràcter excepcional. Aquest tret és fruit d'haver patit un deteriorament especialment notable, a conseqüència de ser una ciutat estratègica i haver estat sotmesa a continus episodis i processos de destrucció. A més, influeix la profunda transformació del paisatge urbà que experimenta la ciutat per la seua adaptació a l'economia de la pansa i, després, a la industrialització.

D'ençà el 1982, assistim al desenvolupament d'un conjunt d'actuacions que semblen les primeres respostes sectorials a un projecte global orientat a l'avaluació dels béns patrimonials existents. L'any 1982 s'aprova el Pla Especial del Patrimoni Històric-Artístic i la Modificació Puntual del P.G.O.U. de Dénia; malgrat importants retalls a la proposta original, és una primera aventura legislativa, clau per a la protecció i conservació d'un segment del patrimoni edificat de la ciutat. Aquest Pla, que emana d'una certa consciència i posicionament per part de l'administració municipal, és fruit d'un moment històric en què el rellotge de la conservació del patrimoni recupera l'alè.

En aquest moment sorgeixen els primers esclats pel que fa a la difusió del patrimoni. La guia DÈNIA, ON I QUÈ?, capdavantera i fita en un mar d'absències, és un exemple il·lustratiu d'aquesta conjuntura (J. ROMANÍ i J. IVARS, 1982).

Aquests anys palesen una col·laboració desigual, però ferma i positiva, per part de l'administració municipal. Una singular conjuntura permet, a partir de l'any 1986, una forta col·laboració interinstitucional que es tradueix en una injecció de diners i una

financiació mai experimentada abans cap a objectius patrimonials.

Al l'agost de 1986, i amb una durada estimada de tres anys, comença la seua activitat l'ESCOLA TALLER CASTELL DE DÈNIA, organitzada pel M.I. Ajuntament de Dénia i finançada pel Ministeri de Treball i Seguretat Social -I.N.E.M.- i el Fons Social Europeu. Era un projecte de treball i formació i tenia com a objectius patrimonials la rehabilitació del conjunt monumental del Castell de Dénia. Des del principi, l'Escola Taller es convertí en instrument i marc per a l'execució de la majoria dels projectes relacionats amb el patrimoni històric de la Ciutat. Les distintes seccions d'aquesta són el motor d'obres de consolidació i restauració al Castell i altres edificis i elements del patrimoni arquitectònic rural, d'un pla d'ampli espectre d'actuacions arqueològiques urbanes i, fins i tot, del propi projecte museogràfic del Palau del Governador, que exposa permanentment els fons del Museu Arqueològic de la Ciutat de Dénia.

El caràcter d'escola experimental d'oficis artesanals vinculats al patrimoni feren de la pròpia Escola Taller un objecte patrimonial que calia difondre. La secció de Museografia dissenyà diverses exposicions monogràfiques destinades al turisme cultural. Es presentaren a llocs i dates idònies per aquest objectiu. Destaquen en aquest àmbit la mostra: I ANY D'ESCOLA TALLER CASTELL DE DÈNIA -1987-, que es prolongà més d'un any al propi Castell, i l'exposició: ESCOLA TALLER CASTELL DE DÈNIA. UN PROJECTE DE TREBALL JUVENIL -1989-, que es presentà a la Ciutat d'Alacant.

Una tasca continuada des de l'any 1983 en favor de la difusió del patrimoni històric de la Ciutat de Dénia i el seu entorn va ésser el fonament d'una nova línia d'estudi i actuació en un àmbit territorial més ampli que se circumscrivia a la comarca de la Marina Alta. El nou projecte d'àmbit comarcal tingué com a suport institucional el MÒDUL DE PROMOCIÓ I DESENVOLUPAMENT - MARINA ALTA -, amb una durada de dos anys i mig, i finançat pel Ministeri de Treball i Seguretat Social -I.N.E.M.- i pel Fons Social Europeu.

Encara que fou un projecte global d'estudi dels recursos naturals, culturals i humans de la comarca, algunes de les seues unitats tingueren com a objectiu específic l'estudi del fenomen del turisme cultural, amb un programa d'activitats en el camp de la investigació, el disseny o la pròpia avaluació de recursos. Representà una plataforma per a la valoració del patrimoni i la creació d'una nova oferta amb vistes a un turisme que semblava demanar progressivament la seua participació i l'ús dels recursos culturals del seu àmbit.

El MÒDUL DE PROMOCIÓ I DESENVOLUPAMENT -MARINA ALTA- centrà els seus esforços en la creació de nous serveis culturals a diversos municipis de la comarca, per mitjà d'un pla preconcebut i d'una avaluació de les prioritats en funció del patrimoni cultural existent, de la demanda i del fet que la planificació obeís a criteris unificadors, on el conjunt de nous serveis s'integraren a un projecte global i a una oferta genèrica de recursos culturals i patrimonials de la Marina Alta. La condensació d'aquests nous serveis a l'àrea costera no beneficiaria en absolut aquesta línia. Es tractava de fomentar el flux real del turisme interior, de forma que la xarxa ofertada permetés un coneixement gradual dels recursos naturals i culturals a tot l'àmbit geogràfic i territorial. Les excel·lències i mancances d'aquest resten paleses al llarg de la Ponència.

La data de setembre de 1992, quan finalitzà aquest projecte, marca l'inici d'un període d'atur, on sols la marginalitat pot aconseguir mantenir encesa una llum minsa i envoltada per espesses boires (J.A. GISBERT, 1994). Aquesta conjuntura s'ha allargat

Fig. 7. El Palau del Governador del Castell de Dénia, Seu del Museu Arqueològic.

Fig. 8 i 9. Estatges de l'interior del Museu Arqueològic.

inexorablement fins avui i els fruits són ben il·lustratius, marcats per l'absència i per un estat de coma amb símptomes de, afortunadament, no ésser del tot irreversible.

II. EXPERIÈNCIES AMB EL PATRIMONI

II,1. EL CASTELL I ELS CARRERS DE L'ANTIGA VILA MEDIEVAL.

Les primeres propostes orientades a la difusió del patrimoni històric es canalitzaren a través de programes de difusió dirigits a la revitalització d'una institució creada el 1957, encara que sense una infraestructura que li permetés complir la seua tasca: el Museu Arqueològic de la Ciutat de Dénia. El seu contenidor fou el complex monumental del Castell de Dénia.

La VILA-VELLA DE DÉNIA -1983- fou un projecte que tingué per objectiu la creació d'una sala d'exposició monogràfica, ubicada a la Torre Roja del Castell, on el visitant complementés la visita dels vestigis arquitectònics de la fortificació i de certs elements urbanístics de l'antiga Vila, situada dins del recinte exterior del Castell, amb una mostra de material gràfic i amb una selecció del registre arqueològic descobert al jaciment. Aquesta exposició romangué oberta fins a l'any 1987 i restà després integrada al Projecte Museogràfic del Palau del Governador. Fou la primera experiència que girà al voltant de la presentació unificada i complementària de dues realitats distintes, si bé indissolubles: un marc de patrimoni immoble i un registre arqueològic definitoris de l'evolució i del procés de destrucció del complex urbà.

Paral·lelament, es desenvolupà una dinàmica d'estudi de propostes orientades a la valoració del complex monumental del

Castell de Dénia, així com a la seua rendibilització cultural, de manera que el visitant interessat, turisme cultural fonamentalment, trobés en el seu recorregut i instal·lacions, progressivament, una major oferta i una millora substancial en les seues prestacions. Així, a una tasca d'investigació inicial al voltant de la realitat patrimonial de l'immoble (J. IVARS i J.A. GISBERT, 1985), se sumaren un conjunt d'actuacions de millora d'accessos, així com de desenrunament i excavació puntual de les àrees de l'ALCASSABA-PALAU i VILA-VELLA, fet que permeté incorporar nous matisos a una proposta de difusió inicial del monument (J.A. GISBERT, 1988 -a i b-). Aquests treballs de documentació previs es manifestaren sols de forma ocasional i heterogènia en la realitat del monument.

El projecte ELS GRAFITS MEDIEVALS DEL CASTELL DE DÉNIA, desenvolupat durant l'any 1984, fou un model experimental que evidencià les possibilitats que una investigació d'un tema monogràfic del Castell cristallitzés en una exposició, en la publicació d'un catàleg, així com en campanyes de difusió específiques destinades a la població infantil i al turisme cultural. Presentava un tema inèdit i pràcticament desconegut, valorant un bé patrimonial i convertint-se en exemple de col·laboració entre institucions.

En l'actualitat, els grafitis constitueixen un atractiu més del Castell i gaudeixen d'un itinerari per a la seua visita. (BAZZANA, A.; LAMBLIN, M.P.; MONTMESSIN, Y.; GISBERT, J.A. i VILLOTA, I., 1984).

A més, al llarg del temps s'han desenvolupat diversos projectes de senyalització del conjunt monumental del Castell. Així, a una sèrie de plaques de localització de cinquanta estructures o elements arquitectònics de la fortificació, continuà un projecte global de dotació de grans plafons serigrafats, a tot color i amb múltiples vinyetes, que invita el visitant a passejar i gaudir de quatre propostes d'itineraris. La restauració de diverses estances per a la presentació d'exposicions temporals completaren un paquet d'intervencions que possibilità que el Castell tingués moments de glòria quant a difusió del patrimoni i fos gresol de cultura (J.A. GISBERT, 1990 -a-).

El nucli històric de la ciutat, separatament o connectat amb el Castell (J.A. GISBERT, 1988 -a-) fou, també, objecte i contenidor d'experiències de difusió del patrimoni. Llegir els principals monuments i els trets urbanístics més singulars, i aprendre els darrers segles de vida a la ciutat mitjançant el coneixement del patrimoni industrial, foren els objectius d'aquestes activitats.

II,2. EL MUSEU ARQUEOLÒGIC DE LA CIUTAT DE DÉNIA. LA CONSOLIDACIÓ D'UN PROJECTE MUSEOGRÀFIC.

La presentació durant l'estiu de 1987, del MUSEU ARQUEOLÒGIC DE LA CIUTAT DE DÉNIA al Palau del Governador el Castell de Dénia, suposà la consolidació d'un projecte, sens dubte, de primer ordre en el tractament del binomi patrimoni històric & turisme cultural. La seua ubicació a l'interior del complex monumental del Castell de Dénia assegurava una resposta extraordinària per part del públic, que es traduí en les estadístiques que presentem més endavant.

El projecte museogràfic presenta el desenvolupament de la Ciutat de Dénia des dels orígens (segle II a.C.) fins al segle XVIII. Sintetitza dos-mil anys d'història urbana, enllaçant una selecció de materials arqueològics amb les distintes fases que defineixen l'esdevenir històric de la Ciutat. La lectura de la incidència de visitants estrangers creà una línia d'edició del fullet de difusió del Museu en diverses llengües: català, castellà, alemany i anglès (en premsa) (J.A. GISBERT, 1987).

Avui, després de vuit anys de funcionament de la sala d'ex-

posició permanent del PALAU DEL GOVERNADOR, la pròpia dinàmica de creixement de la institució museística i el seu caràcter d'ens de projecció territorial d'àmbit comarcal suggereixen un model d'institució que disposa d'un projecte museogràfic més ampli i unificador del territori.

Tan sols els episodis de la romanització, o el de Daniya, presenten un registre i una problemàtica suficientment representatius per a la seua consideració com a objecte d'un projecte museogràfic d'aquesta envergadura. Els fons del Museu han experimentat un creixement inusitat i el pla d'investigació de la institució a d'altres jaciments arqueològics i municipis de la Marina Alta aconsella assentar les bases perquè en un futur proper es puga disposar d'un edifici capaç d'albergar el complex del Museu amb garanties de futur.

L'actual desenvolupament urbanístic del sector nord de la ciutat de Dénia, la protecció estricta d'una àrea arqueològica amb importants vestigis de Dianium i el seu enllaç espacial amb la Ronda de les Muralleres i el Castell de Dénia suggereixen l'espai de l'Hort de Morand/Castell com el lloc idoni per a la ubicació del futur edifici. La gestió d'un Projecte integrat permetria la valoració conjunta de l'àrea com a eix per al coneixement i el goig de l'arqueologia de la ciutat.

Una línia d'actuació freqüent durant els primers moments fou la importació d'experiències didàctiques d'altres institucions museístiques, en manar-hi la infraestructura que permetés la creació de material didàctic propi. És el cas de les campanyes de difusió del procés d'elaboració d'EL VINO EN LA ANTIGÜEDAD o de METODOLOGIA ARQUEOLÒGICA, amb dossiers facilitats pel Museu de Saragossa, a propòsit de la visita de les troballes de la terrisseria romana de l'Almadrava al municipi dels Poblets (Setla-Mirarosa-Mirafior) o de les excavacions efectuades a la ciutat romana de Dianium (Hort de Morand, Casc Urbà de Dénia).

El D.E.A.C. - DEPARTAMENT D'EDUCACIÓ I D'ACCIÓ CULTURAL - sorgí, l'any 1988, de la necessitat de dotar el Museu Arqueològic d'un departament mitjançant el qual es canalitzés tota la difusió en matèria de patrimoni històric i cultural. Encara que, orgànicament, se circumscribia al marc d'activitat propi del MUSEU ARQUEOLÒGIC DE LA CIUTAT DE DÉNIA, el seu suport de personal l'aportava el projecte ESCOLA TALLER CASTELL DE DÉNIA. El caràcter temporal d'aquest projecte de treball i formació determinà la seua extinció, l'any 1991, sense cap fórmula que n'assegurara la continuïtat.

Entre la programació desenvolupada pel D.E.A.C., figuren la majoria d'activitats de difusió de l'Arqueologia Urbana de la Ciutat, així com les pròpies del museu i exposicions vinculades a aquest. Actuà com a centre d'informació i prestà un servei de guiatge als grups que així ho sol·licitaven.

El D.E.A.C. aconseguí, puntualment, accedir al delicat equilibri i a l'experiència innovadora que suposà la presentació i l'ús del patrimoni històric com a joc i com a eina d'esbarjo, sempre dirigit a un segment específic del públic: l'escolar. La multitudinària presa del Castell per més de mil escolars: LA VILA-VELLA TORNA A LA FESTA, el joc JUGANT AMB EL CASTELL o LA MALETA DIDÀCTICA per a la difusió de l'alimentació al món islàmic, foren algunes de les seues més destacades realitzacions.

Avui, la necessitat de recursos per a continuar aquestes experiències en els àmbits escolars i en altres més vinculats al turisme cultural, que és el principal protagonista i objectiu de difusió prioritari del Castell de Dénia, és ben palesa (J.A. GISBERT, 1992). Potser fos la millor i més rendible inversió en matèria de difusió cultural, no sols patrimonial.

II,3. LA RESTAURACIÓ D'EDIFICIS I D'ALTRES ELEMENTS DEL PATRIMONI MONUMENTAL DISPERS.

La Convocatòria anual, de la Diputació d'Alacant, de subvencions per a la restauració de monuments i edificis d'interès històric i artístic i el Projecte Escola Taller Castell de Dénia possibilitaren un conjunt d'intervencions en el patrimoni rural.

Així, s'aconseguí la restauració de l'Ermida de Santa Paula i de l'Ermida de Sant Joan, antigues ermites tipològicament adscrites a les "de conquesta", construïdes als segles XIV i XV respectivament, amb importants reestructuracions dels segles XVII i XVIII. S'avaluà la seua estructura originària, amb una nau i arcs apuntats que sostenen una coberta de fusta i a dues aigües.

A més, s'intervingué en alguns elements singulars d'interès patrimonial: així, per exemple, en el Pou de la Muntanya (segle XVIII) o en el tancament de la inscripció romana de la Cova de l'Aigua, a la Serra del Montgó, entre altres.

Algunes d'aquestes fites en matèria de restauració es complementaren amb inversions en matèria de difusió: plafons explicatius a l'interior dels edificis, plaques de senyalització i altres propostes d'itineraris monogràfics i de rutes patrimonials, dirigits als passejants i al turisme cultural.

Aquesta línia de restauració / difusió té, encara, a hores d'ara, objectius per abordar i, si em permeten, pedrera per explotar. Es parteix de la dificultat que presenta un patrimoni dispers per a la seua gestió i l'alt cost que representa disposar d'un servei d'obertura periòdic. Un projecte experimental desenrotllat l'estiu de 1992, organitzat pel Mòdul de Promoció i Desenvolupament Marina Alta, en col·laboració amb la Delegació de Turisme, amb

Fig. 10 i 11. Projecte didàctic: LA VILA VELLA TORNA A LA FESTA.

visites setmanals programades i guiades, va permetre avaluar els avantatges de poder disposar d'infraestructura per a oferir un servei de visita temporal, orientat al turisme i restringit als mesos de més demanda. Experimentar, per exemple, que un segment de la població escolar pogués accedir a aquesta oferta és encara per fer i hi ha moltes possibilitats que el balanç siga suficient i satisfactori.

La creació d'una línia de difusió del patrimoni de la Marina Alta fou altre dels objectius del Mòdul de Promoció i Desenvolupament -Marina Alta-.

Així, es desenvolupà un projecte d'edició de fullets de divulgació, en col.laboració amb les administracions municipals, sobre variats aspectes del patrimoni històric i cultural, encara que agrupats per seccions que permetien consolidar aquesta iniciativa amb rutes o itineraris.

El projecte d'edició de fullets de difusió multilingües va ésser sistematitzat mitjançant Sèries temàtiques, entre les quals destaquem les següents: Els Pobles de la Marina Alta, Paratges Naturals, Tradicions, Ermites de Conquesta, Torres de Guaita, etc.

El principal problema per al desenvolupament del projecte fou que alguns municipis amb béns patrimonials susceptibles de valoració i difusió no disposaven de fons destinats al mateix, la qual cosa impossibilità l'edició, no contemplada als pressupostos del Mòdul. Aquest projecte es presentà a la Comunitat Econòmica Europea, a la licitació de propostes -turisme rural i cultural- 91c 128/10, amb el fi d'accedir a la subvenció parcial del mateix. Aquesta, però no fou possible.

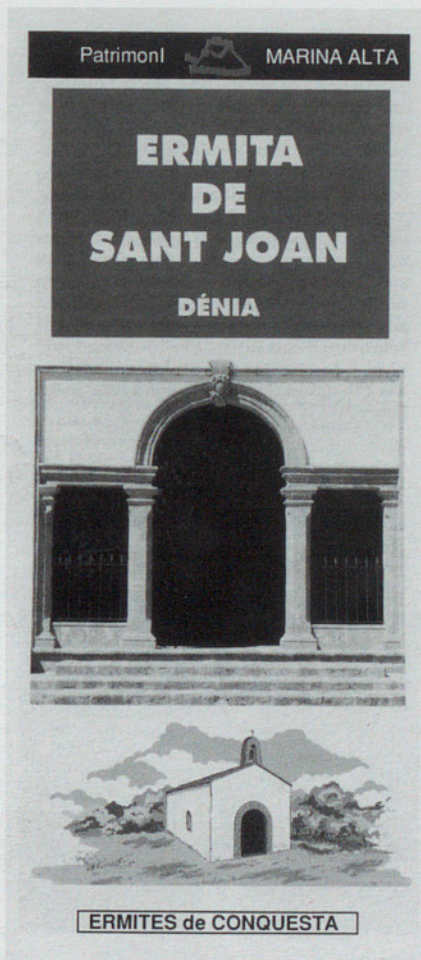

Fig. 12. Portada del fullet de difusió de l'Ermite de Sant Joan de Dénia.

En aquesta mateixa línia, s'elaborà una cartografia de la Marina Alta que contenia, entre altres, la informació de recursos patrimonials de la comarca. D'aquest projecte, que fou possible mitjançant el Conveni entre l'Institut Universitari de Geografia i el Mòdul de Promoció i Desenvolupament Marina Alta, sorgí la publicació de l'Atlas de la Marina Alta (M.A. MAS, ET ALII, 1993), que comptà amb l'esponsorització de la Fundación Cultural CAM.

II,4. EL MUSEU ETNOLÒGIC DE DÉNIA I UN PROJECTE COMARCAL SOBRE EL PATRIMONI ETNOGRÀFIC.

El Mòdul de Promoció i Desenvolupament Marina Alta va potenciar la realització d'un projecte que creava i coordinava un conjunt d'iniciatives per a consolidar un MUSEU ETNOLÒGIC COMARCAL DE LA MARINA ALTA. Tenia com a objectiu, en col.laboració amb les administracions municipals, la creació d'una xarxa de centres que oferiren l'exposició museogràfica de materials d'interès etnològic, en funció de temes monogràfics representatius de l'economia i la societat tradicional en el territori comarcal. S'avaluaven com a centres de recuperació d'un patrimoni en franc deteriorament i que oferiren a l'interessat una sèrie de propostes museogràfiques. Al maig del 1991 es presentaren els dos primers projectes: els Museus Etnològics de Dénia i Pego.

EL MUSEU ETNOLÒGIC DE DÉNIA està ubicat en un bonic edifici del carrer Cavallers, plenament integrat al nucli històric de la ciutat. Presenta com a eix temàtic el paper del port i de la ciutat de Dénia en el procés de producció i comercialització de la pansa, element catalitzador de l'economia de la Marina Alta durant els segles XIX i els primers anys de l'actual. Introdueix aspectes de la societat i de la vida en la ciutat, així com alguns dels processos d'urbanització, de creació d'infraestructures i de millores i avenços en el camp de la cultura, sempre lligats a la pansa com a motor econòmic. A més, ens descriu el seu procés de producció: el conreu de la vinya, el procés d'elaboració i tractament del producte, així com els trets definitoris de la seua comercialització, que ofereixen al producte una dimensió internacional, interessant per a connectar amb la mentalitat del turisme cultural europeu.

EL MUSEU ETNOLÒGIC DE PEGO, situat en un edifici del segle XVIII, que és, alhora, centre cultural de la localitat, tracta monogràficament el conreu i el procés d'elaboració de l'arròs, adés base substancial de l'economia del municipi. Presenta una interessant col.lecció etnogràfica, amb ferramentes i utilatge actualment en desús i sotmès a una desaparició també ferotge. L'exposició museogràfica es complementa amb la introducció del conreu dels cítrics a la localitat i la presentació de diversos oficis en vies d'extinció o desapareguts temps enrere.

Estava previst gestionar, a més a més, la creació, almenys, d'altres dues seus a dos punts de l'interior de la Marina Alta, amb una temàtica relacionada amb els conreus de secà (el cicle de l'oli), o bé amb un ofici artesanal singular, com el de terrissaire. Els contactes s'encetaren a diversos municipis, com Benissa, Orba o Xaló, amb el fi d'establir acords de col.laboració que permeteren la seua execució. Els avantprojectes es realitzaren. La seua materialització, però, no fou possible.

II,5. LES INTERVENCIIONS ARQUEOLÒGIQUES URBANES I LA SEUA DIFUSIÓ. CAMPANYES I EXPOSICIONS.

Com hem assenyalat abans, la pràctica de l'arqueologia urbana a la ciutat de Dénia, que es desenvolupa a cada racó del teixit urbà antic, crea un corrent d'opinió i d'interès. Les intervencions arqueològiques al casc urbà de Dénia determinen una demanda d'informació sobre la seua metodologia i sobre els resultats preliminars dels treballs de camp efectuats. Aquest interès es manifesta en la sol.licitud per part de diversos centres docents

Fig. 13. Museu Etnològic de Dénia. Vista de la Planta Noble.

d'activitats: conferències i visites puntuals als jaciments arqueològics.

L'excavació en extensió de la TERRISSERIA ISLÀMICA de l'avda. Montgó/carrer teulada, l'any 1986, constitueix una primera experiència de difusió del patrimoni arqueològic urbà. Tingué, en aquest cas, una doble orientació: la presentació del jaciment, per una part, al col·lectiu d'investigadors del País Valencià i per altra, a la població escolar. Aquestes activitats comptaren, respectivament, amb un Informe Preliminar dels resultats, així com de material didàctic descriptiu de les característiques dels tallers, forns i de la producció del centre terrisser dels segles XII i XIII. Posteriorment, destaquem els projectes de difusió de l'Av. de les INDÚSTRIES -1988-, "horrea" adjacents al Portus de Dianium d'època alt-imperial, i d'EL FORTÍ -1990- raval de la ciutat islàmica, dirigits a centres d'ensenyament i a col·lectius ciutadans.

El disseny i execució de projectes de divulgació de la realitat de l'Arqueologia Urbana des dels inicis suscità la necessitat de la presentació, com a recurs complementari, d'exposicions monogràfiques, més accessibles al turisme cultural i que constituïen el marc escaient per a la presentació museogràfica dels materials arqueològics procedents de les excavacions urbanes. La manca d'un local idoni per a oferir aquestes mostres determinà encetar una dinàmica on l'oferta d'exposicions sobre diversos aspectes de l'Arqueologia del País Valencià fou el marc per a la presentació de l'Arqueologia Dénia. Destaquem, entre d'altres, les següents: LA CULTURA IBÈRICA. L'EVIDÈNCIA ARQUEOLÒGICA A LA MARINA ALTA -1985-, organitzada pel Servei d'Investigació Prehistòrica de la Diputació de València, 10 ANYS D'ARQUEOLOGIA ALACANTINA -1986-, de l'Institut Joan Gil Albert de la Diputació d'Alacant, 750 ANYS. CIVILITZACIÓ TRENCADA. L'ISLAM VALENCIÀ -1989-, de la Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana i ARQUEOLOGIA SUBACUÀTICA EN ESPAÑA, -1990-, del Ministeri de Cultura.

L'obertura, l'any 1991, de la seu del Servei Municipal d'Arqueologia de Dénia a l'edifici del Carrer Cavallers i la dotació d'una Sala d'Exposicions de la pròpia institució ha generat un canvi en la línia d'Exposicions. EL FORTÍ, PRESENT I FUTUR -1991- fou el model d'una nova línia d'exposicions vinculada a l'Arqueologia Urbana. Des d'aleshores, el Servei Municipal d'Arqueologia de Dénia dissenyaria exposicions temporals que difondrien els més recents projectes d'investigació arqueològica desenvolupats a la Ciutat i el seu entorn.

L'any 1992 iniciàrem l'aventura del primer projecte expositiu de certa envergadura quant a despeses i que requeria una

financiació compartida amb altres institucions. "LA CERÀMICA DE DANIYA. SEGLES XII - III", presentada al Museu Nacional de Ceràmica i de les Arts Sumptuàries González Martí de València, fou possible per la cofinanciació del Ministeri de Cultura i l'Ajuntament de Dénia. Quaranta cinc plafons, cinc maquetes i més de cent peces de ceràmica provinents de les excavacions urbanes desenrotllades a Dénia els darrers cinc anys eren els continguts d'una mostra definidora del potencial de la nostra ciutat quant al coneixement i fons patrimonial de ceràmica d'època islàmica.

L'any 1993, la participació de l'empresa privada, Flebasa Lines, i la Fundació Cultural CAM, feu possible el viatge de la mostra: "LA CERÀMICA DE DANIYA. SEGLES XII-XIII" a les principals ciutats que, durant el segle XI, estigueren vinculades a l'òrbita geopolítica de Dénia. Així, durant els mesos de juliol i agost de 1993, l'exposició es presentà a la Casa de la Cúria d'Eivissa, amb el patrocini del Museu Arqueològic d'Eivissa -Conselleria de Cultura i Esports del Govern Balear-, el Consell Insular d'Eivissa i Formentera, l'Ajuntament d'Eivissa i Flebasa Lines. Amb aquesta activitat, l'empresa naviliera i el Museu Arqueològic iniciaren una primera experiència conjunta de difusió del patrimoni, que es traduí en un acostament insòlitàment innovador entre dues comunitats, Eivissa i Dénia, amb múltiples coincidències en el seu esdevenir històric, així com el redescobriments de llaços d'unió enriquidors del teixit social d'ambdues. A la tardor de 1993 i al llarg de l'any 1994, la Fundació Cultural CAM finançarà la presència de la mostra a les ciutats d'Alacant, Villena, Alcoi i El Campello, entre altres.

En 1991 presentàvem un balanç i una reflexió pel que feia a "La difusió de l'Arqueologia, ara i ací" (J. A. GISBERT, 1991 -a-). El discurs girava al voltant de tres esdeveniments, succeïts al llarg de l'any 1989, ben significatius de la importància de l'Arqueologia com a objecte de difusió. Així, al setembre d'aquell any es donà a conèixer la troballa de dos importants jaciments d'art rupestre. Des d'aquest moment, centenars de persones visitaven els paratges i cercaven una explicació que donés solidesa a la importància manifestada pels mitjans de comunicació, ben poc perceptible per la visualització dels plafons pictòrics. Amb les pluges d'abril, s'obrí un sondeig al principal carrer de la ciutat. S'aprofundí més i més, fins que, als dos metres, sorgiren les runes d'unes cases.

Fou innombrable la gent que cada dia girava els ulls cap al fosc pou, es qüestionava què era el que hi havia, què buscàvem i perquè. A les darreries de maig, el jutjat dipositava al Museu de Dénia, fruit d'una incautació, un conjunt de més de noranta peces arqueològiques de procedència subaquàtica: entre elles més de quaranta àmfores romanes. En deu dies va haver al "territorium" més moviment d'àmfores i d'altres peces que en vint-i-cinc anys de dinastia Júlio-Clàudia, allà pel segle I. d.C. Difusió en va tenir, i molta.

Aquestes circumstàncies obrien el pas a una primera reflexió en el sentit que les troballes arqueològiques casals, l'Arqueologia urbana com a varietat específica dins de la pràctica arqueològica i un fet com el darrer, que no és sinó un reflex d'una situació del patrimoni massa generalitzada, són, de vegades, els mòbils d'una difusió gairebé excepcional, almenys pel que fa a l'entorn comarcal. Podem assegurar que ni el més acurat programa de difusió de l'art rupestre o de l'Arqueologia subaquàtica, ni la més extensiva excavació urbana hagués provocat, de sobte, aquest grau de difusió.

En aprofundir en la temàtica que ens ocupava, una primera qüestió seria: entorn a la difusió de quina Arqueologia? No ens agradaria caure en l'enumeració de tòpics o afirmacions generalitzades sobre cadascuna de les situacions en què ens trobem.

Individualment, requereixen un tractament singular i un estudi gairebé monogràfic. Així, poc tenen a veure entre elles l'Arqueologia com a mètode científic de coneixement històric, l'Arqueologia urbana, que sempre es mou al ritme de les circumstàncies, o l'Arqueologia des de la perspectiva d'un museu.

Una altra qüestió per a cabdellar més el fil, seria: difusió, amb quins diners? O, que no és el mateix: amb el diners de qui? Matèria indispensable, sens dubte, per a plantejar un projecte de difusió del patrimoni. Som conscients que al marc de la Comunitat Valenciana hi ha tan sols un Museu que en l'actualitat disposa d'una infraestructura mínima de personal i d'una programació definida cap a la difusió de l'Arqueologia, generalment vinculats a iniciatives municipals, de caràcter incipient, que tenen un origen vinculat, en la majoria dels casos, a un ofegat programa d'Arqueologia urbana i naixen amb un paper més que restringit pel que fa a la difusió. Però, cal reconèixer que, malgrat tot, són aquestes institucions les que han iniciat una tasca lligada a la difusió del patrimoni arqueològic i/o a l'Arqueologia, primordialment urbana.

La creació d'una oferta de difusió al Museu Arqueològic de la Ciutat de Dénia, entre els anys 1983 i ara, és un exemple més de la trajectòria d'aquestes institucions. El seu desenvolupament va marcat per la recerca de noves fonts de finançament i/o suport institucional.

Sens dubte, el gran repte col·lectiu dels qui tenim, ara i ací, la responsabilitat de difondre l'Arqueologia, és el "gran públic". És l'hora de treballar en projectes destinats a la majoria, i, en funció de la realitat socio-econòmica, al turisme cultural en el sentit més ample del terme. Hem de creure en aquest públic, així com en la importància d'avançar en la formació en aquests indrets. Aquesta interacció "públic - evidència arqueològica - recursos didàctics - institucions suport del programa" no serà possible sense un procés formatiu integrat.

II, 6. L'ALMADRAVA, UN CAS PARADIGMÀTIC.

El jaciment arqueològic de l'Almadrava als Poblets (Setla-Mirarosa-Miraflor), presenta en l'actualitat una àrea excavada de més de 4000 metres quadrats, fruit de les campanyes anuals d'excavació que s'hi desenvoluparen entre 1984 i 1990. Documenta de manera singular i inusual els vestigis d'una terrisseria o centre de producció ceràmica d'època romana (segles III d.C.). Les estructures exhumades permeten individualitzar-hi tallers i conèixer la seua organització espacial, forns, amb una certa diversificació tipològica, així com d'alguns elements específics que permeten aproximar una interpretació funcional del complex terrisser. El Projecte l'Almadrava ha estat integrat en el pla d'investigació de la Direcció General de Patrimoni Artístic de la Conselleria de Cultura i ha estat dirigit per nosaltres.

L'execució del projecte de tancament i rehabilitació del jaciment ha contemplat el cobriment de les estructures dels forns, així com un itinerari de visita al conjunt arqueològic. Dissenyat per Julià Esteban, arquitecte, ha estat finançat per la Conselleria de Cultura de la Generalitat Valenciana. La segona fase del mateix, inaugurada al maig d'enguany, ha consolidat els vestigis arqueològics existents i ha musealitzat el jaciment. Compta amb vuit plafons serigrafats que recolzen la proposta de l'itinerari (J. A. GIBERT, 1995).

Les entitats titulars són la Conselleria de Cultura de la Generalitat Valenciana, l'Ajuntament dels Poblets i el Museu Arqueològic de la Ciutat de Dénia. Aquest jaciment, recentment obert al públic, requereix un estudi orientat a la seua gestió, on es contemplen factors de demanda i mercat, junt amb la necessitat d'invertir en publicitat i en material didàctic complementari: fulls multilingües, qüestionaris i cartells.

Entre els mesos de maig i octubre, l'Almadrava ha gaudit d'un nombre de visites molt restringit: 770 usuaris. Aquests han comptat amb un guia expert, arqueòleg, que ha ofert en tot moment una detallada explicació de la problemàtica arqueològica que el jaciment planteja. L'arrel d'aquesta baixíssima xifra de visitants s'explica pel fet que el jaciment arqueològic, després de deu anys d'excavació i cinc anys d'incerteses, amb una inversió de més de trenta-cinc milions de pessetes en el seu tancament i musealització, s'inaugura però manca de cap pla de gestió, cap publicitat, cap estudi de viabilitat, cap document que convinga els drets i les obligacions de les entitats que configuren el seu suport institucional. Al llarg de l'estiu ha comptat amb un guia sol dos dies per setmana, finançat per l'administració autonòmica. Així, un jaciment arqueològic ubicat en un àrea amb una forta densitat de població turística i a primera línia de platja, arranca sense objectius i demana a crits una presa d'atenció i un cop de timó.

L'extraordinària ubicació de jaciment a la badia de l'Almadrava, vora mar, el fa especialment atractiu per a la visita del considerat com a turisme "de sol" o heliòfil, i per a l'accés d'aquest al coneixement d'aquest interessant llegat patrimonial. Una bona gestió del qual constitueix un projecte pilot, immillorable per a l'estudi de la realitat del binomi turisme de sol/turisme cultural. És un dels escassíssims exemples de què disposem d'un jaciment arqueològic amb garanties de conservació a una àrea litoral. Està situat a terrenys d'alt valor adquisitiu i pot constituir un model operatiu d'actuació sobre un patrimoni arqueològic "litoral" extremadament deteriorat i que requereix una consideració urgent per part de les institucions.

Fig. 14 i 15. Exposició: LA CERÀMICA DE DANIYA. S. XII-XIII, presentada l'any 1992.

II. 7. EXPOSICIONS TEMPORALS.

Al novembre de 1988 començà la seua activitat un nou projecte vinculat al Programa d'Escola Taller: L'ESCOLA TALLER CIUTAT DE DÉNIA, amb una unitat destinada a l'execució de projectes de disseny i muntatge d'exposicions culturals sobre el patrimoni de la Ciutat de Dénia i el seu entorn. Es desenvolupà a partir d'aquesta unitat una línia de difusió, destinada al turisme cultural i que tenia per objecte l'inventari del patrimoni històric i l'estudi d'una proposta de difusió en el marc de les exposicions temporals. S'eixamplà, així mateix, el marc d'actuació al dit patrimoni, buscant nous béns patrimonials susceptibles de valoració. Així, el Castell o l'Arqueologia Urbana cediren el pas al patrimoni documental, al patrimoni arquitectònic urbà o al de caràcter etnològic. S'expandí, a més a més, l'àmbit geogràfic d'actuació a les rodalies de la Ciutat.

Foren realitzacions pioneres en aquest sentit l'Exposició ROC CHABAS I EL LLEGAT DE MARTÍ MUÑOZ -1988- o la de EL PORT DE DÉNIA -1989-.

El projecte LA CERÀMICA TRADICIONAL DE LA MARINA ALTA -1989- palesà la maduresa d'aquesta nova línia. Aquest projecte d'exposició temporal es presentà a deu municipis de la comarca i a la mateixa ciutat d'Alacant, amb la producció de ceràmica i l'ofici de terrisser com a fils conductors. La col·laboració de l'Institut de Cultura Joan Gil-Albert féu possible l'edició d'un catàleg de la mostra (V. ARANDA i J. A. GISBERT, 1989) i la temàtica constituí un element cultural unificador de la Marina Alta i d'especial valoració per part del turisme cultural. L'exposició EL LLEGAT DE L'ESGLÉSIA DE DÉNIA, presentada durant agost i desembre de 1990, presentà un conjunt de béns patrimonials mai exposats al públic amb anterioritat i implicà l'Inventari dels béns mobles i immobles de l'Església de Dénia. Va tenir una adscripció social certament important i valorà com a espai un edifici: la Capella de Sant Roc, segle XVIII, que representà una veritable troballa a l'itinerari cultural de la ciutat. L'Església Catòlica de Dénia col·laborà en el projecte (J. A. GISBERT, 1990). Abans ja hem fet referència al projecte expositiu: LA CERÀMICA DE DANIYA. SEGLES XII - XIII.

Just enguany, l'exposició "POC A POC. ROC CHABAS 1844 - 1912" ha estat el clavell d'or dels actes en commemoració del 150 Aniversari del naixement del savi arqueòleg i arxiver Roc Chabas, fill de Dénia i impulsor primer de la moderna historiografia valenciana. Amb un pressupost estimat de 6.000.000 de pessetes i amb un cost real de més de 10.000.000 de pessetes, ha estat possible la seua financiació gràcies al Conveni signat

entre l'Ajuntament de Dénia, la Conselleria de Cultura de la Generalitat Valenciana i la Fundació Cultural CAM. El doble vessant professional i d'investigació d'En Roc Chabas, arqueòleg i arxiver, així com la inexistència d'un espai suficient per acollir la totalitat de la mostra, ha determinat la seua presentació en dos espais diferenciats: el Museu Etnològic/Arxiu Municipal i la Torre del Consell del Castell de Dénia. L'exposició, a la seu del Castell, ha comptat, al llarg dels quatre primers mesos, amb un nombre de visitants superior als 13.000. Ha estat, per tant, una fita quant a recursos museogràfics i rendibilitat social i una experiència que el seny i el temps convertirà en model d'un avenç pel que fa a la producció d'exposicions culturals nostres i "made in Dénia".

III. JUGANT AMB XIFRES

Presentem una estadística il·lustrativa de l'impacte del complex monumental del Castell de Dénia i del Museu Arqueològic sobre l'entorn social i sobre el turisme cultural, definitòria de la incidència de visites i de paràmetres com l'edat del públic o el seu lloc d'origen.

L'obertura del Museu Arqueològic de la Ciutat de Dénia, l'any 1987, determinà certs canvis quant a l'orientació i objectius de les Campanyes de Difusió del Patrimoni. Els anys 1988 i 1989 aquestes dirigiren els seus esforços cap a l'avaluació d'aquesta nova eina de difusió. Així, en poc temps, Castell de Dénia i Museu Arqueològic formaren una unitat indissoluble, malgrat que aquest darrer va consolidant el seu paper institucional i la seua autonomia de funcionament en relació al manteniment del complex monumental. (GUIA DE MUSEOS DE LA COMUNIDAD VALENCIANA, 1991).

El complex monumental del Castell de Dénia va rebre durant l'any 1994 un nombre de 65.000 visites, mentre al Museu Arqueològic accediren 41.990 visitants. Per tant, un 75% dels usuaris del Castell complementaren la seua visita amb la de l'espai museogràfic del Palau del Governador, seu del Museu Arqueològic de la Ciutat de Dénia.

Del nombre total de visitants, un vint-i-cinc per cent hi acceixen en grups organitzats, provinents de centres educatius, associacions culturals i d'esbarjo, a més d'altres grups de tipologia molt diversa. La visita individual, o de caire familiar fou la més comuna, amb un percentatge del setanta cinc per cent.

Entre les visites col·lectives, destacaren les de grups provinents de centres educatius (40%), i de tercera edat (33%).

Quant a la procedència dels visitants, podem esbrinar les següents dades. Del total, el 20% provenen de la ciutat, Marina Alta i altres punts de la Comunitat Valenciana, mentre que el 33,7% procedeix de la resta de l'Estat Espanyol.

Europa, exclosa Espanya, aporta el 46% del total de visitants, enfront del 54% que procedeixen de l'Estat Espanyol. Quant a l'origen territorial dels visitants europeus, una mostra de 14.358 visitants ens permet oferir aquestes dades: els provinents d'Alemanya són els més nombrosos, amb un percentatge del 31,6%. Els segons, de la Gran Bretanya, amb el 28% i els tercers, provinents de França, amb el 23%. Els visitants de la resta de països europeus (20%) tanquen el ventall.

La recaptació de l'Ajuntament de Dénia l'any 1994, corresponent a les entrades al recinte monumental del Castell i als Museus Arqueològic i Etnològic, ascendí a la quantitat de 13.000.000 de pessetes.

Hem analitzat separatament l'estadística de visites al Castell i Museu Arqueològic durant els mesos de Juliol i Agost de 1995.

Fig. 16. Presentació del Projecte: LA MALETA DIDÀCTICA. Introdueix el tema de l'alimentació en el món islàmic.

Els resultats permeten matisar el comportament de l'estadística de l'any 1994, així com individualitzar alguns paràmetres propis dels mesos d'estiu, sotmesos a una especial aflluència turística.

Així, d'un total de 17.664 visites al Castell, 14.448, és a dir, el 82%, accedeixen al Museu Arqueològic. L'augment de les visites al Museu en relació al nombre d'entrades és, doncs, significatiu.

És, també, clara una disminució significativa del visitant local o de l'entorn. Del 50 al 60% és turisme de l'Estat Espanyol, que puja 7 i 9 punts el seu percentatge, enfront d'una disminució del visitant europeu, que baixa entre 6 i 7 punts, amb un augment dels provinents de França i una minva dels de la Gran Bretanya.

Les visites col·lectives o en grup baixen fins a valors mínims, amb percentatges d'entre el 2,5 i el 4% enfront del 25% que il·lustra l'estadística global de l'any 94.

IV. POSICIONAMENT I MATÈRIA DE REFLEXIÓ ENTORN DEL TURISME CULTURAL. DES DE DÈNIA

A través dels distints epígrafs d'aquesta Ponència hem definit els àmbits, continguts i suports institucionals de les diferents propostes de difusió del patrimoni històric desenvolupades entre 1983 i 1995 a la Ciutat de Dènia. El propi discurs ha incidit, no sols en la presentació de les diferents experiències, sinó en la seua avaluació i en un avenç de les perspectives de futur que ofereixen. Totes aquestes formen part d'un projecte global de difusió de patrimoni, que en els darrers anys s'ha canalitzat i dirigit paulatinament cap a un públic que, amb un perfil de vegades difícil de definir, englobem en el concepte "turisme cultural".

El turisme en una determinada regió exerceix una interessant funció social, així com un impacte econòmic que, en ocasions, determina la seua pròpia supervivència i benestar. A Dènia ho és tot. La valoració del patrimoni com a recurs cultural i una bona gestió, genera una font més de riquesa i possibilita el desenvolupament del seu entorn. Els canvis que obra la pròpia demanda del turisme semblen convertir-lo, d'un factor agressiu sobre el patrimoni, en un factor que contribueix a la seua conservació i rehabilitació. La demanda creixent possibilita la investigació de nous recursos patrimonials per part de tècnics que realitzen les tasques d'inventari i catàleg d'aquest; a més, propicia l'aparició de nous perfils professionals vinculats a la gestió del patrimoni o a l'animació cultural.

Dins d'aquesta tendència a reconduir el turisme de sol en turisme cultural, la ciutat de Dènia desenvolupà fins a l'any 1992 un projecte que tenia com a objectiu oferir al turisme una oferta global de recursos patrimonials i culturals a l'àmbit geogràfic de la Comarca de la Marina Alta, el que afavoriria el moviment cap a l'interior i la creació de les bases per al desenvolupament "natural" del turisme rural.

La gestió del patrimoni implica la creació d'una important infraestructura, amb un suport pluriinstitucional que permeti la conservació i manteniment del patrimoni objecte de l'oferta. Així mateix, requereix una revisió periòdica que exerceixi un control de l'impacte de "pol·lució del patrimoni" que en ocasions, el visitant genera.

El conjunt monumental del Castell de Dènia, amb un índex de visites anuals que supera les 80.000, presenta un balanç realment positiu. En el monument no es detecten patologies. Tan sols, puntualment, alguns paviments i estructures sofreixen destrosses que requereixen una reparació continuada, mentre les sales d'exposició museogràfiques evidencien alguns desperfec-

tes en els materials arqueològics. Les causes són diverses. La seua incidència, però, és poc destacable.

La gran aflluència d'aquest turisme cultural, tanmateix, ofereix l'oportunitat encara no explotada que l'administració recaptatària re-invertís aquests ingressos, de manera que incidixin sobre el mateix monument; política que, de segur, procuraria un índex molt rendible de prestigi institucional.

Quant al patrimoni arqueològic, la dimensió turística d'un jaciment exigeix un projecte previ. És necessari fomentar aquest tipus de projectes de conservació i rehabilitació del patrimoni amb vistes al turisme cultural, puix aquest tipus d'actuacions pateixen, en ocasions, l'existència d'un cert buit quant a suport institucional (J. A. GISBERT, 1992, pp. 361-362). Els serveis i els museus arqueològics han de difondre el patrimoni arqueològic des de la mateixa excavació, des del propi jaciment. Els programes d'arqueologia urbana han d'aconsellar fórmules per a la conservació visible i "in situ" d'una part de l'evidència arqueològica. Per al turisme cultural és especialment atractiva la visita d'un jaciment arqueològic, durant el procés d'excavació o no, sempre que vagi acompanyat de material didàctic que en facilita la comprensió: plafons explicatius, restitucions gràfiques de l'arquitectura i ambients del jaciment, tríptics de difusió, itineraris de visites, així com d'altres recursos didàctics que la proposta suggereixi. En contraposició, la inserció d'un bé patrimonial arqueològic a un circuit de visita sense un pla previ pot incidir en el deteriorament d'aquest, si no en un procés de destrucció irreversible.

Dènia ha desenvolupat un projecte de difusió del patrimoni històric bàsicament orientat a la població escolar, a col·lectius de ciutadans d'àmbit local i regional, així com al turisme peninsular. És necessari treballar, les estadístiques en parlen, en projectes orientats a un turisme d'àmbit europeu i mundial, la qual cosa requereix una forta inversió en matèria de fullets didàctics multilingües, elaboració de material gràfic i didàctic específic, així com l'edició de publicacions en, almenys, quatre llengües. El problema rau en la dificultat d'aconseguir la financiació d'aquests. L'Administració Autònoma no ha desenvolupat fins ara cap actuació quant a turisme cultural, ni tan sols ha avaluat les iniciatives que han sorgit des d'altres sectors, públics i privats. No existeixen tampoc experiències de col·laboració entre administracions en aquest sentit. Per al desenvolupament del turisme cultural és fonamental la creació de marcs de col·laboració inter-institucional entre administracions lligades al turisme, a la cultura o al patrimoni, sense oblidar el paper cada volta més rellevant de la iniciativa privada. La Comunitat Econòmica Europea està incentivant més i més aquestes propostes i sembla erigir-se en el motor i eix de desenvolupament dels múltiples suggeriments i projectes que en el futur sorgiran entorn al binomi patrimoni històric/turisme cultural.

Per a fer realitat un projecte orientat al turisme cultural europeu cal desenvolupar intervencions de conservació i de rehabilitació. Ja hem assenyalat el fet que la dinamització turística d'un jaciment exigeix un projecte previ. A més, cal promoure la investigació dels recursos patrimonials, així com la formació de tècnics en inventari i catàleg del patrimoni, de professionals en tècniques de gestió del patrimoni, així com d'animació cultural. El Mòdul de Promoció i Desenvolupament Marina Alta, escapat l'any 1992, es movia en aquestes coordenades.

El problema de treballar amb objectius europeus és, encara, la financiació. Aquesta mancança, ahir, fou parcialment coberta per la generosa política de l'INEM i del Programa d'Escoles Taller del Ministeri de Treball i el Fons Social Europeu. Avui, preguem a Déu... Senyor, proveïu..!

La financiació d'àmbit europeu presenta, encara, greus difi-

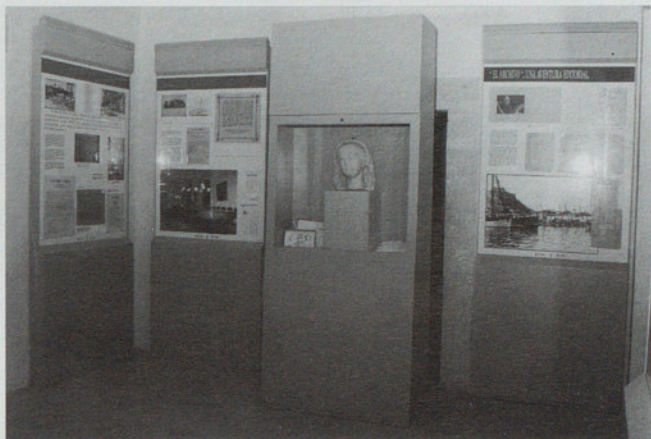

Fig. 17 i 18. Dos aspectes de la Mostra: POC A POC. ROC CHABAS, 1844-1912, inaugurada en 1995.

cultats per connectar-hi i per accedir-hi. Des de març de 1995, disposem del text d'una proposta del Parlament Europeu i del Consell per la qual s'estableix un programa d'acció comunitària en l'àmbit del patrimoni cultural. És el programa Raphaël. Entre les accions i programes a desenvolupar per aquest programa estan els tallers europeus de patrimoni i les xarxes que els coordinen, la cooperació transfronterera entre Museus, que prioritza els projectes Multimèdia, el suport a manifestacions de sensibilització cultural cap al patrimoni, l'ajut a la realització de material de presentació multilingüe a museus, monuments i jaciments, així com el suport a conferències i col·loquis de dimensió europea. En la filosofia d'aquest programa són presents els fets que els problemes de conservació i de gestió del patrimoni no coneixen fronteres, que els distints estats s'enfronten a problemes semblants, que aquest sector requereix mà d'obra abundant i, sovint, altament qualificada i que el patrimoni cultural constitueix l'expressió de la identitat estatal, nacional i regional, així com dels vincles entre els pobles. A més, assenyalava la importància de garantir la conservació del patrimoni, així com l'accés dels ciutadans a ell, a efectes de contribuir a un millor coneixement i al respecte mutu. El programa Raphaël incideix en les distintes disciplines del patrimoni, que divideix en aquests apartats: patrimoni immoble, patrimoni arqueològic, patrimoni subaquàtic, patrimoni moble, museus i col·leccions, arxius, etc.

Avui, a Dénia, ens trobem amb un dilema, on cal esperar l'alt oracle, o aprofitar una vegada més la més fugaç conjuntura. Ens referim a adoptar un compromís de futur pel que fa al patrimoni. Així, es barallen dues línies difícilment solidàries. Creiem en un desenvolupament "de legislatura" o ens endinsem en el treball i

la reivindicació, d'ara endavant, d'un "projecte faraònic" pel que fa al patrimoni de Dénia? Continuem amb una diàspora de "petites propostes" de difusió i ús del patrimoni o treballem per dissenyar un gran centre que aglutini i lligi un cúmul d'aspiracions, diferenciades o no?

Idees i més idees en els dos sentits ja suren i van prenent forma. Cada estratègia té múltiples avantatges i imponderables problemes. Crear el gran Museu i consolidar un gran espai del patrimoni de Dénia i per a Dénia és, just ara, una jove aspiració que reviscola. Continuar en la dinàmica encetada als vuitanta de crear Museus de la Joguina de Dénia o de la Mar ja són presents als expedients de la nostra àrea de treball.

Aturem, de sobte, just ací el nostre discurs. L'estudi, la reflexió i el posicionament en aquests indrets ben bé es mereix altra "Ponència". Abans, però, hauran de rebrotar les fulles i les flors ésser alguna cosa més que bellesa fugaç ("si bé bones raons!").

COLOFÓ

Partim de dues consideracions prèvies. Estem encara lluny "d'estimar com a valor intrínsec i com a valor de canvi la cultura i el patrimoni natural" (J. A. GISBERT, 1994). Per altra banda, creiem que la ciutat intermèdia i la comarca sí que són suficients per a tenir la presència que mereixem al país (J. A. GISBERT, 1994 -a-).

Potser estem en un món on les paraules solidaritat i reequilibri s'utilitzen massa i sovint són buides de contingut, en un món on un intent de reequilibri, de vegades, trenca projectes i experiències que havien aconseguit alçar el cap; en un món on la grisor mana sobre la claredat del blanc i on la qualitat sembla l'hoste més temerós. Ai, quina por i quina fredat quan es parla de la nova cultura de la complementarietat, de la coordinació i del saber! (J. A. GISBERT, 1994 -a-).

Si volem invertir el binomi cultura & turisme, de cultura turística, i convertir-lo en turisme & cultura, és a dir, en turisme cultural, haurem, també, de capgirar la nostra mirada i, en definitiva, la nostra situació des de les espitlleres, sempre obertes per un costat i estretes i restringides per l'altre.

Des de l'espitllera del turisme, es veu la cultura i el patrimoni com un camp immens i extens, però obert i, també llunyà; com un espai erm on qualsevol experiència és vàlida si compta amb paràmetres tan senzills com incerts: nombre de visitants, afluències massives i trepidants, etc; com un factor complementari, suplementari, fins i tot, alimentari: aliment del neci i l'ignorant, complement de qui es cou en l'arena, suplement d'un sopar medieval amb pollastres crus "poulets rooti au boise".

Potser els anys 60 foren especialment il·lustratius d'aquest punt de mira. Cal aplegar al Castell; com?, tracem una carretera. S'arrabassa tot fins al cim i quan s'hi aplega hom diu: On és el castell? Què hi ha per a veure en aquest castell? Si no fos per les vistes!

Conquerir no és arrabassar i accedir no és destruir i, d'ací, la reflexió al voltant del binomi turisme & patrimoni o turisme & cultura. On va i quines perspectives té?

Potser, en un futur la inter-disciplinarietat i els estudis integrats entre experts en turisme i en patrimoni siguin la clau. Vivim, encara, en temps de novinguts en aquests indrets o verals. Jo no em considero i no em consideraré mai expert en patrimoni, encara que sí experimentat i gestor d'experiències, com he intentat desfullar al llarg d'aquesta Ponència.

Fig. 19. L'ALMADRAVA -Els Poblets-. Vista de l'interior del Jaciment, ja rehabilitat i musealitzat.

Em ric, però, permeti'm, distingit públic, de qualsevol que se'ns presenta com a gestor en turisme cultural. Sols el temps fa madurar els gínjols. No vulguin vendre ni crear expectatives de consolidació amb el que són, encara, mers "foetus".

Si tenim com a espai i àmbit de treball un bé patrimonial susceptible de ser difós a un públic, i, entre ell, al turisme que reposa a les nostres daurades platges, innombrable, de vegades cultural, afanyem-nos a convertir aquest espai patrimonial en un espai de difusió de la cultura i del patrimoni, oferim al visitant unes sensacions, el goig, un tast dolç, provem de convertir les pedres en el més aromàtic torró.

Defugim, però, dels caçadors professionals de productes turístics i, també, del turisme de producció. Busquem en l'esperit del visitant l'interès i donem-li la clau amb la qual obrir les portes per a percebre la cultura i el patrimoni.

En un bé d'interès cultural, que requereix la cura i la protecció constant, com deia el venerable Pare Pere, "deixem fer a Déu i fassam el que ell mana". Avancem en la difusió del patrimoni però no a l'esquena de la seua innegociable integritat.

El patrimoni cultural no està en els millors moments per a pescar o intentar pescar castells, o altres runes, i convertir-les, amb la fugacitat de l'arc de Sant Martí, en colossals productes especialment dissenyats per al turisme rural o cultural, o rural i cultural.

Fig. 20. L'ALMADRAVA. -Els Poblets-. Una de les serigrafies que introdueixen als continguts temàtics d'aquest projecte de difusió del Patrimoni.

De vegades, l'home és foc: el detonant d'un desequilibri en el paisatge; de vegades un ramat de cabres converteix un verger en el més trist dels erms.

No creem tan prompte, ni amb tanta virulència com els carrils/bici, carrils/turisme cultural. Treballem sobre un patrimoni, fem-lo accessible, trepitjable, còmode i, fins i tot, fem-lo interessant i aprehensible. Emprem, per això, els recursos de disseny i museogràfics més adients. No cerquem, però, amb insistència, la construcció d'una autopista de patrimoni i per al patrimoni.

Crec, de debò, que el gran públic i l'incipient turisme cultural no ho desitja. Hem de transmetre i escampar l'interès pel patrimoni i hem d'experimentar amb el públic. No hem, però, d'estandaritzar aquestes actuacions amb fórmules dràstiques o de destí universal.

En aquest camp, almenys, es mou la meua acció a la ciutat de Dénia, meua i de tots aquells, mortals i institucionals que, colze a colze, fan possible que el desig i el pensament es converteixi en una empremta real i en una realitat material. Moltes gràcies per la seua atenció!

Dénia, estiu de Sant Miquel de 1995.

BIBLIOGRAFIA

ARANDA, Vicente i GISBERT, Josep A., *La ceràmica tradicional a la Marina Alta, Catàleg-Exposició*, Institut de Cultura Joan Gil-Albert, Diputació Provincial d'Alacant, Escola-Taller de Dénia-Secció d'Etnografia, Dénia, setembre de 1989, pags. 166.

BAZZANA, A.; LAMBLIN, M.P.; MONTMESSIN, Y.; GISBERT, J.A. i VILLOTTA, I., *Los Graffiti medievales del Castell de Dénia*. Catálogo, M.I. Ajuntament de Dénia -Secció d'Etnografia, Dénia, setembre de 1989, pags. 166.

BINKS, Gillian; DYKE John i DAGNALL, Philip, *Visitors WELCOME. A manual of the presentation and interpretation of archaeological excavations*, Londres, 1988, pags. 162.

CHABAS, Roc i CHABAS, José, *Bosquejo histórico de Dénia por el Dr. Roque Chabas*, Presbítero, València, 1927.

DUPRE, M. i GISBERT, J. A., "Historia y Patrimonio", *Estudio multidisciplinar del Parque Natural del Montgó (Alicante)*. Agència del Medi Ambient, Generalitat Valenciana, Conselleria d'Administració Pública, València, 1991, pags. 283 i 43-81.

GESTORA DE SERVEIS CULTURALS, *Calp, la Marina Alta. Patrimonio cultural y natural*, Quadríptic, Ajuntament de Calp, Regidoria de Cultura, Calp, 1992.

GISBERT, Josep A., *Los Graffiti medievales del Castell de Dénia*, Tríptic, Exposició monogràfica, juliol-setembre de 1984, Museu Arqueològic de Dénia, Maison de l'Orient Mediterranéen, Lió-França del C.N.R.S., Casa de Velázquez de Madrid, M.I. Ajuntament de Dénia, pags. 10. Idioma: Castellà.

GISBERT, Josep A., *Museu Arqueològic de la Ciutat de Dénia*, M.I. Ajuntament de Dénia, Dénia, 1987, Idioma: Castellà.

GISBERT, Josep A., "Conèixer la Ciutat de Dénia", *Revista Bagalina*, nº 7, setembre 1988 -a-, pags. 19-24.

GISBERT, Josep A., "Conozca la Costa Blanca -Castillo de Dénia", *Revista Costa Blanca*, nº 23, febrer 1988 -b-, pàgines centrals.

GISBERT, Josep A., "El Castell de Dénia -1990-. Una Oferta singular para el turismo cultural en la Costa Blanca", *Revista Mediterraneo Azul*, nº 4, Estiu de 1990 -a-, pags. 44-45.

GISBERT, Josep A., *El llegat de l'església de Dénia*, Escola Taller Castell de Dénia, Tríptic Exposició, 16 d'agost al 31 de desembre de 1990 -b-, Idioma: Castellà.

GISBERT, Josep A., "La difusió de l'Arqueologia, ara i aquí", *Un segle d'Arqueologia Valenciana*, Servei d'Investigació Prehistòrica de la Diputació de València, València, 1991 -a-, pags. 17.

GISBERT, Josep A., *Museu Etnogràfic de la Ciutat de Dénia*, M.I. Ajuntament de Dénia, Escola Taller Castell de Dénia-Marina Alta, maig de 1991, Idioma: Català.

GISBERT, Josep A., "El patrimonio histórico como oferta añadida al desarrollo turístico de una región. Criterios de actuación. La experiencia de

Dénia", *Jornadas Internacionales Arqueología de Intervención*, San Sebastián, Bilbao, 1992, pags. 353-371.

GISBERT, Josep A., BURGUERA, Vicent i BOLUFER, Joaquim, *La Ceràmica de Daniya -Dénia. Alfares y ajuares domésticos de los siglos XII-XIII*, Ministeri de Cultura i Museu Arqueològic de la Ciutat de Dénia. Sèrie Catàlegs Exposicions, nº 3, València, 1992, pags. 195.

GISBERT, Josep A., *La Ceràmica de Daniya -Dénia-. Segles XII-XIII*, Museu Arqueològic de la Ciutat de Dénia i Fundació Cultural CAM, setembre 1993, pags. 8.

GISBERT, Josep A., et alii. *Les rutes del Montgó*, Joc de quatre tríptics i carpeta, Escola Taller Castell de Dénia -Marina Alta i Conselleria de Medi Ambient, 1993.

GISBERT, Josep A., *El juguete de Dénia 1904-1994*, Tríptic, Museu Etnològic de Dénia, Ajuntament de Dénia i Associación de Comerciantes y Empresarios, Dénia, 1993. Exposició: del 24 de desembre de 1993 al 6 de gener de 1994.

GISBERT, Josep A., "Comarques Centrals, Comarques Ancestrals? Una visió des del patrimoni cultural", *Revista Espai Obert*, nº 1, Gandia, 1994 -a-, pags. 69-74.

GISBERT, Josep A., "La empresa privada y la difusión del patrimonio cultural", *Flebas Lines, 10 años por la mar, 1984-1994*, 1994 -b-, pags. 20-21.

GISBERT, Josep A., "Les ciutats històriques i l'arqueologia. Crisi o canvi?", *Actes de les Jornades d'Arqueologia, L'Alfàs del Pi*, del 27 al 29 de gener de 1994, València, 1995, pags. 269-277.

GISBERT, Josep A., "L'Almadrava, o la presentació al gran públic d'un conjunt arqueològic", *Espai Obert*, 2, Comarques Centrals Valencianes, 1995, pp. 105-114.

GUÍA DE MUSEOS DE LA COMUNIDAD VALENCIANA, "Museo Arqueológico de la Ciudad de Dénia", Generalitat Valenciana, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, València, 1991, pags. 48-51.

GUÍA DE MUSEOS DE LA COMUNIDAD VALENCIANA, "Museo Etnográfico Comarcal de la Marina Alta", Generalitat Valenciana, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, València, 1991, pag. 53.

IVARS Josep y GISBERT Josep A. *El Castell de Dénia*. Instituto de Estudios Juan Gil Albert, Dénia, 1985, Mecanografiado, 450 fol., planos y láminas.

Itinerarios Turístico Culturales, Escola Taller Castell de Dénia -Marina Alta- i M.I. Ajuntament de Dénia, Regidoria de Turisme, Tríptic, Dénia, 1992.

MAS, Mª A.; BRU, C.; COSTA, J. i GISBERT, J. A., *Atlas de la Marina Alta*. Mòdul de Promoció i Desenvolupament Marina Alta i Instituto Universitario de Geografía, Alacant, 1993, pags. 117.

ROMANÍ Josep y IVARS Josep, *Dénia, on i què?*, Alacant, 1982, 62 pags.

Touristic-Cultural Plan. Dénia. Desplegable amb mapa i informació, Escola-Taller de Dénia -Marina Alta- i M.I. Ajuntament de Dénia, Regidoria de Turisme, Dénia, 1992.

V.V.A.A. *El Llegat de l'Església de Dénia*, Escola Taller Castell de Dénia. Mòdul de Promoció i Desenvolupament -Marina Alta-, Museu Arqueològic de la Ciutat de Dénia, Sèrie Catàlegs Exposicions, nº 2, 1991, pags. 156.

DISSENY I GESTIÓ D'UN PARC ARQUEOLÒGIC. UNA PROPOSTA TEÒRICA

Carme Carrascal, Anna Mª Puig, Albert Riera, Gemma Vieyra

Aquesta comunicació vol ser la nostra contribució personal a l'homenatge que la vila de St. Feliu de Guíxols ha dedicat a l'historiador Lluís Esteva i Cruaïas. La idea va néixer de la col·laboració que els autors vam fer, a títol individual, en la redacció del Projecte de Parc Arqueològic d'Ullastret, encarregat per la Generalitat de Catalunya.

En el marc del territori català, el tractament d'un jaciment com a Parc Arqueològic mereix ésser posat sobre la taula, i ser discutides les seves possibilitats com a inversió cultural. La riquesa arqueològica del nostre país i l'avanç de les investigacions, ha permès de disposar d'importants jaciments suficientment excavats com per a plantejar-se el seu futur aprofitament i rendiment. Si bé alguns conjunts es troben actualment oberts al públic, mentre d'altres resten més o menys sotmesos al ritme d'una intervenció anual, pocs d'ells han posat en marxa un programa de projecció pública del seu valor i significat històric i cultural. Conceptes com rendibilitat i promoció han quedat en un segon terme, relegats davant unes prioritats en la investigació científica. És el moment de conjuguar ambdues línies i d'incidir, paral·lelament, tant en el coneixement de les restes arqueològiques com en la seva presentació pública. La paulatina sensibilització envers el tema i el desenvolupament del turisme cultural, justifiquen sobradament intervencions d'aquest tipus, així com la legitimació de la inversió.

En la filosofia i el concepte de Parc Arqueològic ja es defineixen específicament aquests conceptes. Tal com es va fixar en el seminari sobre el tema celebrat a Madrid l'any 1989, hom concebeix com a parc aquell *jaciment o zona arqueològica de gran interès científic, didàctic i històric, en bon estat de conservació, dotat d'una infraestructura complexa i d'una especial consideració d'un entorn cultural i natural, que s'obre al públic per aconseguir una alta rendibilitat social de caràcter cultural, educatiu i lúdic*¹. És obvi que prèviament cal entendre que no totes les restes són susceptibles d'ésser convertides en parc arqueològic, i que el jaciment i el seu entorn han de gaudir d'unes condicions mínimes per esdevenir com a tal. Tant les pròpies estructures arqueològiques com les immediacions del jaciment, han de garantir que la intervenció tingui els elements suficients d'atracció cultural. En aquest sentit, és important que hi hagin els ingredients necessaris per tal de fer possible la reconstrucció, per exemple, de l'ambient general en què es va desenvolupar un determinat assentament humà, en un territori i un període històric concret. El conjunt ha de permetre de fer una lectura múltiple, tant a partir de les pròpies estructures com de l'ambient i l'atmosfera que les envolta.

A part de les possibilitats del jaciment, és important també evitar problemes de duplicitats i competències. Cal considerar la necessitat de la conversió d'un jaciment determinat en Parc Arqueològic després d'haver analitzat les seves particularitats, i haver valorat aquells elements que li confereixen una pròpia personalitat i qualitat distinta. Dins d'un territori concret hom pot comprendre la inutilitat de coexistir dos parcs especialitzats en el mateix tema. Un Parc només serà rendible si la seva orientació és única en el marc en què es troba. A partir d'aquí es planteja la necessitat d'una coordinació a nivell nacional que estudiï les competències i les possibilitats en cada cas, i que potencii una coexistència ordenada i coherent. Aquesta coordinació, a la vegada, podria dinamitzar altres aspectes paral·lels, tal és el cas d'una

programació arqueològica global. Seria possible conjuguar línies d'investigació comunes, paral·leles o complementàries, que afavorissin un coneixement més aprofundit sobre un determinat territori, tant en l'evolució sobre l'ocupació antròpica, com mediambiental.

El projecte de difusió que presentem ha valorat aquestes premisses fins ara descrites i s'ha redactat, bàsicament, com a un programa base de divulgació, el qual preté obtenir, sobre la importància del conjunt arqueològic en sí, un ampli ventall de possibilitats didàctiques i lúdiques. Aquestes possibilitats, però, cal que siguin clarament exposades i atractives, per tal de captar al màxim l'atenció del visitant, sigui quina sigui la seva condició. Aleshores, s'han qüestionat itineraris, accessos, recreacions, elements diversos d'informació i difusió, tant interna com externa, infraestructura, personal, ofertes lúdiques, etc.; tot un conjunt d'elements que s'han treballat per tal d'explotar les magnífiques condicions d'un jaciment, i fer-lo més interessant i profitós per a un públic general. La màxima voluntat del programa ha estat la de mantenir una interrelació i total coherència en totes les parts, essent flexible davant la dinàmica d'avançament en la investigació arqueològica del lloc i dels nous descobriments.

DINAMITZACIÓ DE LES ESTRUCTURES A L'AIRE LLIURE

La conversió d'un jaciment arqueològic en parc arqueològic es realitza davant la convicció que el conjunt monumental protagonista de la transformació no és només un centre de gran interès científic i històric, objecte de contínua investigació arqueològica, sinó que també cal considerar-lo en la seva vessant educativa i explotar-lo en la dimensió de la difusió lúdica i pedagògica. L'organització de la visita a un parc arqueològic es basa en l'exploració de dos elements essencials que, interrelacionats, afavoreixen la comprensió global del jaciment arqueològic, aquests són: un museu monogràfic i unes estructures a l'aire lliure caracteritzades per trets singulars i diferenciadors.

Pel que fa a la dinamització de les estructures a l'aire lliure, l'objectiu és implantar les fórmules adequades segons les especificitats del jaciment per tal de facilitar-ne la comprensió des d'ell mateix, acumulant una sèrie de dades que, durant la visita al museu, seran complementades o ampliades segons l'interès de l'usuari.

L'estratègia de divulgació dissenyada des del parc arqueològic, destinada a mostrar tots els seus components, persegueix obtenir la màxima rendibilitat social de caràcter cultural, educatiu i lúdic. En aquest sentit es projecta dotar el parc de tots els serveis bàsics i eines de comunicació adients per aconseguir una àmplia difusió entre tot tipus de públic.

El disseny dels circuits preten oferir una visita dinàmica basada en criteris pedagògics i didàctics que permetin una assimilació i interiorització fàcil del fet cultural que representa el jaciment. D'aquesta manera s'ha de procurar que el visitant es trobi còmode fent l'itinerari, que se senti motivat a continuar, donat que les diferents eines que se li ofereixen (textos al seu abast, imatges

¹ Mª Angeles QUEROL, *Filosofia y concepto de parque arqueológico, Seminario de Parques Arqueológicos*, Madrid, 1989, Ministerio de Cultura, 1993, pp. 11-22.

atractives i de lectura fàcil, temes interessants i suggerents, etc.) provoquen la seva curiositat.

A l'hora de establir el fil conductor de la visita cal tenir en compte la dinàmica pròpia del jaciment, en fase d'estudi i objecte de excavacions arqueològiques periòdiques. Aquesta situació condiona tant la implantació física dels itineraris com la informació i els continguts que s'exposin, car sempre existeix la possibilitat de canvis, sia en forma de noves dades, ampliacions de temes ja coneguts, correccions, reinterpretacions, etc.

A part, és fonamental sospesar les característiques de les ruïnes i la informació que se'n té d'elles. El grau de conservació, l'exemplificat, les possibilitats museables, la complexitat interpretativa, etc., són trets a considerar a l'hora de dissenyar itineraris. En definitiva, es tracta d'analitzar les possibilitats globals del jaciment, vistes des d'una perspectiva museogràfica, per tal de determinar l'enfoc en el tractament dels itineraris que afavoreix un sistema expositiu clar i ordenat però, al mateix temps, dúctil davant possibles futures modificacions del contingut.

El sistema ideal de visita seria seguint un itinerari recomanat, però, amb tot, caldria contemplar la possibilitat que el visitant pugui seguir circuits discrecionals confeccionats per ell mateix segons els seus interessos particulars o altres condicionants (objectius pedagògics concrets, temps disponible, etc.).

La idea és facilitar la comprensió del conjunt monumental a partir d'una aproximació gradual, partint de perspectives generals fins a arribar a aspectes particulars referits a estructures originals del jaciment. Al mateix temps, la lectura general del jaciment es pot aconseguir amb un aprofundiment discrecional on el visitant és el protagonista en la selecció de continguts. El plantejament dels diferents nivells informatius a què se sotmeten les estructures a l'aire lliure es fa sota criteris altament pedagògics i didàctics per garantir una captació fàcil per part d'un públic heterogeni. Es pretén que els recursos museogràfics i pedagògics emprats per exposar els continguts permetin una assimilació fàcil de tot el que representa el jaciment.

En resum, es pot dir que la política de difusió d'un parc arqueològic es projecta amb un esperit obert i amb una voluntat clara d'abastar el màxim per satisfer un ampli ventall d'interessos que n'assegurin la rendibilitat a tots nivells. D'acord amb això, un altre criteri d'actuació és la dinàmica d'exteriorització, establint connexions temàtiques mitjançant itineraris, amb la seva zona natural i altres nuclis arqueològics de la comarca. Igualment, l'entorn, dins els seus límits i al voltant del parc, permet un aprofitament biològic o natural molt interessant i que afegeix atractius al parc arqueològic.

EL TRACTAMENT DE LA DIFUSIÓ

En tot projecte d'equipament cultural que es vol rendible i funcional, el capítol de la difusió mereix una atenció especial, perquè de l'encert en l'enfocament de la promoció en depèn, evidentment la continuïtat i rendibilitat econòmica i cultural de l'equipament, en general i del parc arqueològic, en concret.

La difusió, interna i externa, d'un parc arqueològic s'ha de fer, doncs, des de la necessària concepció integral del projecte. Deslligar en compartiments estancs els elements que conformen el disseny, la difusió i la gestió, disminuiria l'eficàcia del parc arqueològic com a centre cultural.

En el plantejament de les capacitats difusores d'un parc arqueològic hem de comptar amb la diversitat de funcions, de serveis i de públics. A tots ells s'ha de donar resposta, adequada a les necessitats i a les perspectives amb què s'adrecen al parc arqueològic. No serà igual, evidentment, el consum cultural que

farà un turista de temporada, una família, un grup d'escolars o un professional, per posar quatre casos paradigmàtics.

És prioritari l'estudi de les característiques socio-econòmiques de l'indret, comarca o subcomarca, on es trobarà emplaçat el parc arqueològic; si es tracta d'una comarca eminentment turística, propera a la costa i a la frontera, i amb un volum de visitants que es concentra majoritàriament en els mesos d'estiu, o si el parc se situa a l'interior del país o a la muntanya, amb un turisme més seleccionat i específic. Tot això exemplifica prou bé la complexitat de tractaments i d'intervencions que cal fer.

El tractament de la difusió en el projecte de parc arqueològic hauria de seguir tres eixos: d'una banda, tot allò que suposi l'exportació del parc al potencial visitant, l'anomenada *promoció externa*, amb el tractament publicista i de màrqueting; i d'altra banda, l'articulació de serveis promocionals que el parc ofereix al visitant que ja es troba al parc, l'anomenada *promoció interna*. Incloem en un capítol a part el tractament dels recursos pedagògics, perquè considerem l'especificitat de comunicació amb els escolars i del material didàctic a programar.

En el projecte de difusió del parc arqueològic, aquests tres eixos programàtics es desenvolupen atenent l'especificitat del jaciment, i tenint present com a eix vertebrador de tota la campanya de difusió el seu tret definidor. Insistir en els trets definidors generals d'un jaciment, però que són comuns a d'altres jaciments de la mateixa època, presents en altres indrets del país, no hauria suposat cap novetat i, per tant, minvaria la seva eficàcia i interès. L'eix que configuraria la campanya hauria de gaudir, doncs, del benefici de l'exclusivitat, per identificar, espontàniament i sense massa artificis, el producte (parc arqueològic) amb els seus potencials visitants.

Aquesta idea definidora esdevé el *leit-motiv* de tota la campanya de difusió i promoció del parc arqueològic, des del disseny del logotip (la presència dels elements caracteritzadors del mediterrani: el blau de l'aigua i el verd de la natura, per exemple en el cas de jaciments situats a la zona costanera), la configuració del material de difusió gràfica -cartells, desplegable i guies, targetes, col·leccions i altres materials lúdics i/o d'informació-.

Pas previ al llançament de la campanya de difusió, és obligat d'elaborar un estudi de mercat per adequar els serveis que s'ofereixen a les necessitats pròpies del públic que visita les instal·lacions. Cal veure si ens trobem amb un considerable percentatge de turisme de temporada, o si el gruix de visitants, sobretot en els mesos no estiuencs, l'integren les famílies que visiten el jaciment els caps de setmana.

Conservar i augmentar aquest últim percentatge, més regular, consisteix en adequar el parc arqueològic i convertir-lo en un centre lúdic. El paisatge de la zona i les característiques físiques del propi jaciment han de permetre configurar el jaciment en un centre d'esbarjo familiar. L'objectiu és que a un parc arqueològic hi vagin les famílies a passar el dia, a passejar, a jugar, a contemplar el paisatge, a desconnectar d'un ambient sovint hostil, per entrar en una illa de tranquil·litat i recés. Evidentment, les pròpies característiques físiques, orogràfiques i de vegetació condicionaran, en cada cas concret, les possibilitats materials d'intervenir en aquest sentit.

Aquest mateix eix vertebrador s'hauria d'utilitzar en el material didàctic adreçat a les escoles. La informació que han de rebre els nens/nenes en edat escolar del parc arqueològic ha de destacar també aquesta especificitat. Per això optem pel disseny lúdic de les activitats d'aprenentatge; això és, estimular el coneixement i l'aprenentatge a través del joc. D'aquí que donem molta importància a l'elaboració del quadern d'activitats (eina bàsica d'avaluació de l'aprenentatge), als materials lúdics complementaris (jocs de taula, de rol...) i als recursos àudio-visuals i informà-

tics. L'objectiu principal en dissenyar els recursos pedagògics busca l'engrescament dels escolars, mai l'avoriment, la indiferència o el rebuig frontal o subjaent.

El parc arqueològic pot actuar, amb facilitat, de dinamitzador escolar fora de l'aula. No es tracta de mostrar un conjunt de ruïnes més o menys conservades, ni de mostrar una col·lecció de peces de museu; el seu objectiu principal passa per inter-relacionar els escolars i els continguts curriculars per fer possible l'aprenentatge.

LA GESTIÓ DEL PARC ARQUEOLÒGIC

Tots els punts que hem anat tractant fins al moment necessiten d'una gestió conjunta que permeti al Parc assolir un dels seus objectius fonamentals: convertir-se en un centre a on la qualitat vagi unida a una quantitat creixent de visitants. L'elecció d'un tipus determinat de gerència va lligada a la prioritat donada a uns objectius enfront dels altres. El model de gestió que nosaltres considerem més vàlid té com a prioritat bàsica la qualitat de l'oferta cultural del Parc i no només l'obtenció d'uns rendiments econòmics creixents. Per això, creiem en un model mixt, amb una gerència realitzada des de l'empresa privada però sota una titularitat pública, que pren l'última decisió respecte a l'enfocament més adequat per als continguts culturals, didàctics i lúdics del Parc i a la seva política d'actuació.

La gestió d'un Parc Arqueològic demana un organigrama directiu senzill però efectiu. Des de la gerència s'han d'endegar les accions oportunes per a promoure el Parc, segons les línies d'actuació establertes, tant des del punt de vista de la difusió externa com des de la renovació de continguts, contactes amb altres institucions o aprofitament econòmic del Parc. De tota manera caldria que aquestes directrius estiguessin obertes a modificacions successives que serien el resultat d'un seguiment exhaustiu del desenvolupament del Parc com a centre lúdic i didàctic.

L'àmbit d'actuació de la gerència ha de ser ampli, i ha d'abastar la realitat global del jaciment. La seva coordinació és l'única

garantia de coherència i uniformitat en les actuacions. És la figura que, conjugant la col·laboració dels diferents especialistes, com ara arqueòlegs, geòlegs, enginyers tècnics en paisatge, tècnics informàtics, en imatge, en disseny, etc., ha de dinamitzar la imatge del Parc i obrir nous camps d'explotació de continguts. El gerent coordina la informació oferta per cadascun i, d'acord amb una política d'actuació prèviament establerta, decideix sobre la millor manera de fer arribar al públic visitant els coneixements teòrics del Parc a través de les innovacions tècniques més adequades.

Tractant-se d'un parc arqueològic hem de tenir en compte que el gruix d'informació prové de les intervencions arqueològiques ja fetes i de les que es puguin fer en campanyes successives. Si és així s'ha de comptar també amb la presència d'un director dels treballs científics. La figura del gerent pot coincidir o no amb la del director del Parc. Sigui quina sigui l'opció, és imprescindible, però, una completa harmonia entre ambdues figures per tal de treure'n el màxim profit al potencial del Parc. Sabent quins són els últims resultats científics i arqueològics es poden revisar i innovar les successives campanyes de promoció i els continguts teòrics dels itineraris.

La gerència s'ha de complementar de forma imprescindible amb un assessor de comunicació, especialista en estratègies d'informació, per tal de posar el Parc a l'abast de tothom, no només d'un públic potencial sinó també de les institucions amb les quals es podrien establir convenis. La realització d'aquests objectius va coordinada amb la política de difusió externa seguida des de la gerència del Parc.

Sota el gerent també està altre personal del Parc, com el de manteniment i el que s'encarrega dels serveis associats a l'explotació dels recursos del Parc Arqueològic. El bon estat d'aquests serveis i el seu correcte funcionament constitueixen una part important de l'èxit de l'oferta del Parc. No oblidem que també ha de ser un centre d'esbarjo, destinat a acollir un públic que vol distreure's i gaudir de les opcions més lúdiques del recinte, convertint-lo en un centre dinàmic i viu.

LA GESTIÓ PRIVADA DEL PATRIMONI PÚBLIC. EL MUSEU COMARCAL DE L'ANOIA

Arqueoanoia SL

INTRODUCCIÓ

Quant parlem de conceptes com «patrimoni», «cultura», «finançament», «gestió», «administració», immediatament s'entra en el que C. Marfà va denominar «valls de llàgrimes» (Marfà, 1990), referint-se a les reunions que celebren periòdicament els tècnics de museus i de les àrees de cultura, a on dins el conjunt de problemàtiques que comporta la gestió del patrimoni, sempre hi ha un tema estrella, i és el finançament dels programes culturals i del finançament necessari per a la gestió del patrimoni.

Una de les característiques que ha marcat quasi totes les reunions que s'han celebrat sobre la gestió del patrimoni en els darrers anys és la problemàtica del finançament, qüestió entorn de la qual giren la major part d'impediments per al normal desenvolupament de les polítiques culturals que duen a terme els diversos centres existents a Catalunya, la major part dels quals estan agrupats entorn dels museus i de les àrees de cultura municipals.

En la majoria de les ocasions es plantegen sistemes de gestió que giren entorn del finançament públic, i les diverses administracions s'acusen mútuament de no fer els esforços pressupostaris necessaris per a la normal difusió del patrimoni, partint en quasi tots els casos de la premissa que la cultura no és rendible. En les actes d'aquestes reunions es reflecteix un desencís quasi total per al desenvolupament d'aquesta tasca, ja que s'entra en un cercle tancat, segons el qual si no hi ha finançament públic no es poden tirar endavant els projectes.

LA SITUACIÓ DE LA GESTIÓ DEL PATRIMONI A CATALUNYA

Catalunya és en l'actualitat un dels països d'Europa amb un major nombre de centres dedicats a la gestió del patrimoni, en les seves diverses categories, segons les lleis de museus i del patrimoni cultural català, des de les petites col·leccions fins als museus nacionals.

La propietat d'aquests centres està repartida bàsicament entre els de titularitat de l'església, els de titularitat pública propietat de les diferents administracions existents a Catalunya i els de propietat privada.

Els sistemes de gestió i de finançament de cada un dels grups és alhora molt divers, però amb nombrosos trets comuns. En la majoria de casos la finalitat última és la preservació, la investigació i la difusió del seu patrimoni, i les fonts de finançament en la major part dels casos solen ser les mateixes -aportacions econòmiques de fons públics, aportacions privades d'empreses i de persones individuals, ja sigui amb el sistema de mecenatge o el d'esponsorització, i per últim els ingressos procedents de les activitats pròpies del centre-, d'aquesta la primera opció és la que aporta la major part dels ingressos d'aquests centres, amb les limitacions que això comporta.

En alguns casos, molt pocs, s'han portat a terme iniciatives que han intentat buscar nous sistemes de gestió i de finançament que permetin una autonomia important del centre; uns han apostat a favor de crear un producte suficientment suggestiu com per atreure espònsors privats que cobreixen les despeses; altres han reconvergit el patrimoni de manera que al mateix temps que és centre museogràfic, també és un centre de produc-

ció artesanal del mateix producte que el públic ha vist moments abans a les vitrines del museu, el qual genera els beneficis suficients com per mantenir tota la infraestructura -aquest és el cas del Museu-Molí Paperer de Capellades-, i en altres s'ha fet una aposta per reconduir al seu centre el màxim de turisme possible, el qual aporta els ingressos per la venda d'entrades, però al mateix temps s'ha potenciat la creació de serveis complementaris (botiga, bar, concerts,...) que complementen els ingressos.

Amb tot en els últims anys i fomentat per una demanda creixent del turisme cultural, s'estan portant a terme nombroses iniciatives privades d'utilització del patrimoni privat com a sistema de generació de beneficis econòmics -aquest seria el cas d'alguns propietaris de castells i de grans masies, que han obert les portes de les seves propietats al públic, ja sigui mitjançant la visita individual, o bé el lloguer de les instal·lacions per a la celebració d'actes-, les quals han obert una porta a la rendibilitat del patrimoni.

LA GESTIÓ PRIVADA DEL PATRIMONI PÚBLIC

Aquest tipus de gestió no és cap novetat a casa nostra, sinó tot el contrari: és una pràctica quotidiana dins l'àmbit de l'administració pública. Ningú troba estrany que surti a concurs públic la gestió d'un bar, del servei de neteja, del manteniment de la via pública i de les instal·lacions, o que es lloguin les instal·lacions municipals a empreses privades per a la realització d'actes diversos, no en va aquestes actuacions estan totalment regularitzades, tant en el procediment com en la forma, per la legislació actual. Però la quotidianitat sembla perdre's quan es parla de patrimoni i de la seva gestió, ja que si estudiem detingudament els concursos que convoquen els propietaris i gestors del patrimoni, podem observar que sempre presenten un mimetisme dels que convoquen altres departaments de l'administració: proveïments de materials, serveis de neteja, contractació d'arquitectes i d'altres professionals relacionats amb el manteniment de les infraestructures o en la creació de noves, el servei del bar i de la botiga de records. Però aquesta norma deixa d'aplicar-se quan es tracta d'oferir la gestió dels serveis propis del centre, en aquest aspecte normalment s'opta per dues solucions molts esteses: es contracta personal directe de la institució que realitzi el servei, i per tant també s'assumeixen totes les despeses que això comporta, o es fa un pacte amb una associació, normalment sense ànim de lucre, la qual presta el servei a canvi d'una subvenció directa. Amb qualsevol de les 2 opcions es torna entrar en la dinàmica que són necessaris una sèrie de recursos propis o d'altres administracions, que permetin sufragar les despeses que això comporta, i per tant en molts casos, iniciatives totalment vàlides no es realitzen per manca de pressupost, sense pensar que existeix una tercera possibilitat, que no tan sols permetria realitzar la iniciativa, sinó que a més representaria per al centre una entrada de diners, i aquesta seria la cessió d'ús de les instal·lacions o de gestió de la proposta a una empresa privada. Amb aquest sistema, l'empresa lloga les instal·lacions per a la realització d'unes activitats programades pel centre, assumint en tot moment les despeses que la seva realització comporti, però també els beneficis, donant al centre la quantitat de diners que s'hagi acordat mitjançant contracte.

Amb la informació de la que actualment disposem sabem

que hi ha alguns centres que estan utilitzant aquest sistema quant al lloguer de les seves instal·lacions per a la realització d'actes concrets, però en molts pocs casos s'està utilitzant la fórmula de contractació d'una empresa privada perquè gestioni el patrimoni, i perquè tant porti a terme activitats que tradicionalment han estat realitzades amb personal propi del centre.

Amb tot, cal també ser realistes, aquest sistema de gestió implica una premissa molt important i és que l'oferta que s'ofereix a gestionar ha de ser econòmicament viable des d'un punt de vista empresarial, i això per alguns gestors del patrimoni pot semblar incongruent, ja que conceben la gestió del patrimoni i de la cultura com una activitat no rendible econòmicament, amb la qual no és possible guanyar diners sinó tot el contrari, i fins i tot això es va plasmar en les actes d'unes jornades mitjançant la següent frase: «Econòmicament, els museus són llocs per gastar-hi diners -empresarialment parlant, per perdre-hi diners.» Per tant en el moment d'oferir la gestió del patrimoni a una empresa privada, cal pensar realitzar un estudi de viabilitat econòmica que confirmi la seva rendibilitat, sinó cap empresa voldrà assumir el repte.

Hi ha també un altre factor que cal tenir en compte, i és que l'oferta d'empreses dedicades a la gestió del patrimoni és molt minsa; actualment a Catalunya només hi ha 9 empreses dedicades a aquest sector, i la gran majoria estan superespecialitzades en la prestació de serveis al patrimoni arqueològic, però no en la seva gestió. Això comporta que en alguns casos sigui difícil canalitzar les possibles demandes dels centres patrimonials, tot i que si aquests últims agafen consciència de les moltes possibilitats que aquest sistema ofereix, i augmenten la demanda, molt probablement es crearan noves empreses que la puguin acollir.

Per últim cal ser conscients que aquest sistema no és la solució definitiva als problemes de finançament de la cultura, sinó que és una opció més a utilitzar dins la gestió global del patrimoni i la cultura, la qual conjuntament amb d'altres poden permetre als gestors del patrimoni obtenir els recursos i les eines suficients com per realitzar adequadament les seves funcions.

EL MUSEU COMARCAL DE L'ANOIA. UN EXEMPLE A TENIR EN COMPTE

Tot el que s'ha dit anteriorment no tindria cap sentit si es sustentés simplement en bases teòriques, i no es pogués demostrar la seva aplicació a la realitat, i és per això que el cas del Museu Comarcal de l'Anoia és un bon exemple de com s'aplica a la realitat tot el que s'ha explicat fins el moment.

L'any 1994 es va iniciar al Museu Comarcal de l'Anoia (Igualada) la realització d'activitats de difusió del seu patrimoni, dirigides bàsicament al públic escolar, les quals estan basades en la realització de visites guiades i tallers en cada una de les sales actualment obertes al públic (Antiga adoberia de Cal Granotes, Museu de la Pell i la sala «L'home i l'aigua»). La gestió i realització d'aquestes activitats es porta a terme directament per una empresa privada (Arqueoanoia sl), la qual paga al museu una quantitat per cada persona que participa en les activitats que s'organitzen; a més l'empresa assumeix totes les despeses de comercialització i gestió de les activitats (publicitat, material, contractació del personal,...).

Després d'un any de funcionament, l'experiència ha resultat altament positiva per ambdues parts, ja que per una banda el museu pot oferir un nou servei al públic de la seva infraestructura museística, sense que això li hagi comportat cap augment del pressupost i de la plantilla de personal, sinó tot el contrari, ingressa uns diners. I l'empresa ha obtingut uns beneficis per la realització de la seva activitat. A partir d'aquests resultats ja s'estan estudiant noves ofertes dirigides a altres sectors de públic, utilitzant aquest sistema de gestió.

El cas que aquí s'exposa només és una de les moltes possibilitats que ofereix aquest sistema, el qual no sols és aplicable a la gestió de les activitats dirigides al públic, sinó que és una fórmula que es pot traslladar a molts altres camps; en l'últim any aquest sistema s'ha aplicat també a l'organització d'unes jornades científiques internacionals i d'un curs universitari, els quals foren gestionats per aquesta empresa, conjuntament amb la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona, els quals varen resultar rendibles per ambdues entitats.

BIBLIOGRAFIA

- Ballbé, X. (1993): Financiación y gestión integrada de un parque arqueológico. A *Seminario de Parques Arqueológicos*. pp. 115-120.
- Marfà, C. (1990): Les primeres Jornades de Museus i Administració Local: el dit a la nafra. A *Dossier de Museus*, monogràfic núm. 2. Diputació de Barcelona. pp. 12-14.
- Pujadas, J. (1990): Gestió d'equipaments museístics d'àmbit supramunicipal. A *Dossier de Museus*, monogràfic núm. 2. Diputació de Barcelona. pp. 56-73.
- Ribera, R. (1990): Finançament extern dels museus: esponsorització i altres recursos alternatius. A *Dossier de Museus*, monogràfic núm. 2. Diputació de Barcelona. pp. 74-83.

A L'ENTORN DE LA HISTÒRIA LOCAL. LA VIDA DE LA GENT

Llorenç Ferrer i Alòs

Els que ens movem en el món de la història parlem sovint d'història política o d'història econòmica o d'història de les idees fent referència a continguts temàtics i parlem d'història general i d'història local fent referència a un àmbit geogràfic. La història general és la història d'un país, d'un estat o d'un continent i la història local és la història d'una comarca, d'un poble, d'un barri o d'una entitat. El tema és en realitat més complicat i és d'aquesta complicació de la que vull parlar-vos avui.

Hi ha una pregunta filosòfica prèvia, que no m'atreviré pas a abordar en la seva totalitat, però que em donarà un cert fil conductor al que explicaré després: ¿què és la història? El concepte història és d'aquells conceptes que tothom fa servir i pocs s'atreveixen a definir, donant per suposat que tothom ja l'entén (és el que passa amb el concepte cultura). Podríem dir, per començar per alguna banda, que la història és l'estudi de les societats en el passat i la seva evolució en el temps. Aquest estudi, però, topa amb un aspecte insalvable: l'estudi del passat es fa sempre des dels interessos del present; els temes que triem i que es converteixen en el nostre centre d'interès, les preguntes que fem als documents, a vegades les respostes que hi volem trobar, estan formulats per la realitat actual o, potser més concretament, per les posicions polítiques que hom té en el present. L'estudi de la revolució industrial en els anys setanta i totes les explicacions de creixement econòmic que hi havia darrera responia a la necessitat d'oferir fórmules per com industrialitzar-se a tots els països que s'apuntaven al desenvolupament. L'estudi insistent des del marxisme de la transició del feudalisme al capitalisme, tenia molt a veure amb la preparació d'una altra transició, la del capitalisme al socialisme. I no hi ha dubte que la gent amb sensibilitat progressista busca en el passat aquells moviments socials que posen en evidència pràctiques de solidaritat i d'igualtat.

És un debat ja vell i que E.H. Carr ja va plasmar excel·lentment. El problema és de fet insalvable ja que sempre hi ha aquest condicionant; ara bé és des del coneixement d'aquest obstacle que hom pot mitigar o reduir els seus efectes.

La perversió més gran de la història ve sempre de la política ja que porta a l'extrem l'ús de la història des del present, presentant aquesta manipulació com la veritat que dona sentit a l'acció política i negant el desenmascarament de la manipulació. I és fàcil d'entendre; qualsevol projecte polític (de dretes o d'esqueres) necessita legitimar-se, buscar elements que li donin la raó i és en la interpretació de fets històrics on es troba la legitimació de com s'actua en el present. A més ningú pot demostrar el contrari; qualsevol altra reinterpretació és taxada de manipulació de les tesis oficials. I, per desgràcia, com que també és una altra opció política en fa també un ús pervers de la història.

Aquesta tesi val per tothom. Des del franquisme que va reinterpretar tota la història d'Espanya (de Numància, al descobriment d'Amèrica, a la guerra de la independència) en funció del seu discurs polític d'unitat de l'estat i posicions anticomunistes; al nacionalisme català que ha reinterpretat l'11 de setembre, s'ha inventat un mil·lenari de Catalunya o ha potenciat les Bases de Manresa o ha triat unes cançons i no unes altres com a representatives del seu país; passant pel socialisme que va creure que el seu paper regenerador d'Espanya equivalia al paper jugat per la monarquia il·lustrada en el segle XVIII i en va celebrar el centenari o tot l'enfoc donat al *Quinto Centenario*.

La política, doncs, fa servir la història molt sovint i, gairebé sempre, amb una distorsió total dels fets històrics que tenen sen-

tit en el context que es produeixen i no fora d'ell. Els historiadors estem atrapats en aquesta dinàmica en dos sentits: per una banda, perquè com a individus que vivim un temps determinat ens posicionem; per l'altra, perquè sovint tenim feina quan algú s'inventa algun centenari.

Aquests temes afecten de prop l'historiador local i cal tenir-los presents a l'hora de fer-ne.

Anem a un altre tema i parlem d'història general. La història fou fins ben entrat el segle XX, una història de reis, de batalles i de fets polítics i diplomàtics... Fixem-nos bé: fets concrets, a vegades molt concrets, eren els que servien per fer una història general de França o d'Anglaterra. Era sovint l'humor del rei, si s'havia llevat d'una o altra manera, el que condicionava les decisions, la història d'un país. En aquesta història no hi havia la societat, ni l'economia, si de cas només hi havia el rei i el seu entorn com a causes explicatives...

A començaments del segle XX aquesta història de l'esdeveniment polític fou suplantada per una altra que plantejava estudiar la societat i l'economia i sortir de la història dels reis per anar a una història social i a una història de les estructures que explicaria millor el funcionament general d'una societat que no estava formada només per reis. Tot i així, continuem en el marc de la història general: ara els temes d'estudi han canviat radicalment, estudiem la revolució industrial i les causes que la produeixen, l'antic règim i la seva evolució, la formació de la societat feudal... és a dir, les estructures socials i la seva evolució en el temps.

La major part de temes que s'estudien acostumen a tenir gran transcendència per a la humanitat: la revolució industrial, per exemple, és la clau de la modernitat i del progrés. El fet que la revolució industrial sigui un estadi pel qual gairebé tothom hi ha de passar, converteix el tema en polític i complica la seva relació amb la història.

En aquest punt, algunes desviacions del marxisme han causat molt mal a la història. El marxisme ortodox argumenta que les societats estan formades per classes socials antagoniques que lluiten entre si. D'aquesta lluita en surt una nova classe social i un nou mode de producció; l'esquema és clar, qualsevol societat, fruit d'aquesta lluita, passa de la comunitat primitiva al comunisme i això significa recórrer un seguit d'etapes obligatòries: esclavisme, feudalisme, capitalisme, socialisme i comunisme. Si s'accepta aquesta premissa, no cal investigar la història ja que qualsevol fet és la confirmació de l'etapa en què està situat cadascú.

Aquesta història general de la societat, condicionada sovint per etapes obligatòries prèvies, planteja diversos problemes:

a/ Es pressuposa una idea de progrés molt discutible, en el sentit que es va d'una situació dolenta a una altra de bona i que necessàriament s'hi ha d'arribar. No hi ha res pitjor en història que pensar que una situació és la bona i l'altra és la dolenta. Simplement hi ha situacions diferents.

b/ Investigar no fa cap falta ja que tot ha de quadrar a l'esquema general. Si no quadra és una excepció.

c/ Sovint les dades empíriques que s'utilitzen són d'un lloc concret: extrems d'històries locals o d'un àmbit geogràfic inferior. Segons la sort, una història local és pot convertir en una història general. A Catalunya, per exemple, el primer que s'ha estudiat, perquè és on vivien els historiadors i a la proximitat de les fonts, ha estat la història de Barcelona, per tant moltes coses que han passat a Barcelona s'han convertit en la història general de Catalunya.

d/ La gent no existeix. Acostumen a ésser històries de generalitats, teories, explicacions allunyades de la vida de cada dia de la gent, que és on es concreta la història.

e/ Sovint la pràctica de la generalitat com a mètode històric porta que, quan es fa recerca a nivell local, tot són excepcions perquè no hi ha res que quadri amb el que se suposava que era l'explicació general. Aleshores tot són excepcions d'un model que, a la pràctica, no existeix enlloc. La generalitat i la realitat no tenen, sovint, res a veure.

És per tot això, que la història general té autèntics problemes per entendre i explicar la vida de la gent que no es produeix en un marc general, definit gairebé sempre per la política, sinó en un marc local. És en la lògica de la comunitat que hom entén perquè s'actua, es reacciona i es pensa d'una altra manera.

En aquest punt podem entrar a parlar de ple d'història local. Desfem un malentès: la història local no ve marcada per un àmbit geogràfic petit com sovint es pensa (un poble o un barri). Mirat des de la història de Catalunya, la història de Sant Feliu de Guíxols és història local però mirat des de les històries universals -i així ho pensen molts historiadors anglosaxons- la història de Catalunya és una història local. Per a nosaltres, la història local no és l'àmbit geogràfic, sinó aquell espai en què es concreten les relacions socials, econòmiques i polítiques entre les persones. Aquest espai pot ésser molt petit (normalment com més enrere anem en el temps més petit és per les dificultats de les comunicacions) o més gran com passa a l'època contemporània en què el nostre espai està influït per un marc extern poderós en tots els fronts.

És també un espai variable segons els individus com variables són les seves relacions socials. Un petit pagès és possible que tingués un espai de relacions humanes molt més petit que el que podia tenir un gran propietari i, finalment, un espai sol ésser la superposició de molts espais que s'interrelacionen i s'influencien mútuament. I no ens estem referint només que els individus pel lloc que ocupen socialment viuen en un determinat espai, sinó que hi ha altres espais que col·lisionen: l'estat, per exemple, és un espai que té la seva pròpia història local que es caracteritza precisament per incidir sobre els altres espais als quals condiona cada vegada de forma més rellevant; l'església, els partits polítics, etc. serien altres espais que es van superposant i que no es poden perdre de vista a l'hora de fer història local.

Si confonem història local amb àmbit geogràfic correm el perill de cometre els mateixos errors que aquella història de l'esdeveniment que només es fixava amb els reis o la història general que només generalitzava. Els rectorologis, les llistes d'alcaldes i jutges són l'equivalent als reis i aquelles històries locals que només busquen comprovar que es compleix una història general, no estan allunyades del que plantejàvem més amunt: no cal investigar perquè ja en sabem el resultat final.

Així doncs, fer història local és entendre la vida de la gent a partir de la vida mateixa. Entendre la vida de la gent significa capbussar-se en quatre temes tots ells interrelacionats: a/ l'obtenció de recursos per poder sobreviure; b/ reproduir-se biològicament; c/ vèncer les incerteses de l'entorn per viure segur; i d/ reproduir-se socialment.

La vida es produeix i reproduïx en un espai que sempre té una història: un clima, un medi natural, uns individus que tenen uns coneixements adquirits per l'experiència i experiències vitals que han configurat que la vida sigui d'una determinada manera. Qualsevol història local ha de tenir en compte que ja fa molt de temps que aquella comunitat dona resposta a aquells aspectes a partir de les seves pràctiques quotidianes. A més, cada medi on es produeix la vida de la gent, fruit precisament d'aquesta història, és únic, específic i irrepetible i, per tant, cada història local és també diferent.

a/ *L'obtenció de recursos per sobreviure.* La forma d'obtenir recursos per alimentar-se o, fins i tot, la idea de necessitat ha canviat en el temps. L'experiència històrica porta que hi hagi un distribució desigual dels recursos produïts: quan parlem d'agricultura, uns són propietaris (tenen a les seves mans el mitjà de producció més important que és la terra) mentre altres són jornal·lers (que treballen per als propietaris) o són petits propietaris. El resultat és que uns tenen els mitjans d'obtenir recursos i els altres han de negociar amb aquells per accedir-hi. Es una relació de força desigual. En el món de la fàbrica uns tenen el capital i els altres la força de treball que han de vendre als altres; els comerciants tenen una forma particular d'accedir als recursos a través de la intermediació entre productors i consumidors; els artesans controlen el saber de determinades produccions de béns i aquest és el seu poder i el seu valor afegit, etc. L'accés als recursos i, sobretot, el lloc que cadascú ocupa en la seva obtenció i apropiació, condiciona que el món es vegi d'una determinada manera.

L'accés desigual als recursos és una font de conflictes: els que tenen volen cobrar pel que tenen i els que no, intenten deslegitimar als que tenen i es resisteixen a pagar. Aquesta conflictivitat present en tota comunitat es pot resoldre de forma violenta, amb resistència passiva, amb un pacte en què les parts en conflicte ja hi van bé, etc.

Per tant, si no entenem com s'obtenen els recursos, com es distribueixen i com es reparteixen difícilment entendrem res de la vida de la gent.

b/ *Reproduir-se biològicament.* La reproducció biològica dels individus no és clònica, sinó que és cosa de dos i no sol ésser mai qüestionada. Aquest fet planteja el problema de amb qui s'han de tenir els fills, és a dir amb qui cal aliar-se o amb qui cal casar-se. L'aliança sovint deixa d'ésser un problema biològic per passar a ésser un problema econòmic: casar-se amb segons qui vol dir accedir a un patrimoni, a un prestigi, a una família determinada. Les solucions adoptades a aquest problema són històricament molt variades i totes elles busquen uns determinats objectius en la societat en què es desenvolupen, la qual cosa no vol dir que, amb el temps i amb els canvis de conjuntura en una societat determinada, aquell sistema que s'havia cregut que era bo comenci a desmuntar-se perquè no resol allò que els individus esperen. Estem, per tant, davant d'institucions dinàmiques que canvien amb el temps.

La reproducció biològica implica també plantejar com es transmeten els béns de generació a generació. La família té diversos fills, els béns poden procedir del pare o de la mare i cal decidir, per tant, com es reparteixen. Les solucions són també variades i, segons la que s'adopti, la llar es configura d'una o altra manera i el poder familiar es decanta cap a un o altre membre de la família. En general hi ha dos sistemes, un sistema igualitari que reparteix a parts iguals entre els fills i un sistema que nomena un sol hereu per al patrimoni amb pagaments de legítimes als germans. Els dos sistemes organitzen la vida de la gent d'una determinada manera i el món es veu sovint a través d'aquests problemes. Lògicament a mesura que els recursos deixen de venir d'un patrimoni rústic i vénen del treball assalariat, el sistema hereditari perd importància i condiona molt menys la vida de la gent.

L'altre gran tema és qui te cura de la generació més gran. A les comunitats s'han desenvolupat mecanismes de protecció dels més grans, com per exemple no trametre els béns fins que hom mort, o reservar-se l'usdefruit de la propietat, etc. a fi d'evitar que puguin ésser expulsats de la llar en la qual viuen. Aquesta resposta és també diversa però en cada lloc es dona una resposta diferent.

Encara que hi hagi un marc jurídic homogeni, que es també fruit de l'experimentació històrica, cada grup social dona resposta diferent a aquestes qüestions segons les estratègies de repro-

ducció biològica que cadascú adopti. Per alguns, tenir molts fills és una bona opció perquè poden ésser més a treballar i a obtenir ingressos complementaris; per altres, pot ésser un autèntic problema perquè seran més a repartir el patrimoni. Alguns prefereixen casar-se grans perquè així faciliten al patrimoni que generi recursos per tots; altres quedar-se solters a casa perquè casar-se els implicaria un descens social massa gran, etc.

c/ Vèncer les incerteses de l'entorn per viure segur. Generar un entorn més segur és un objectiu de qualsevol comunitat i per viure segur cal entendre el que t'envolta. Podríem dir que la seguretat s'ha d'assolir a tres nivells: explicar allò que no s'entén, fer front a les malalties i fer front a les dificultats econòmiques periòdiques. Cada comunitat resol aquests temes de forma diferent.

L'explicació d'allò que no s'entén (perquè plou i no plou, perquè la naturalesa actua d'una determinada manera, perquè la reproducció humana funciona com funciona, etc.) es fa a través de la religió, de les supersticions i dels rituals de protecció. Les explicacions científiques donaran resposta més exacta a moltes d'aquestes preguntes i, per tant, les pràctiques antigues seran substituïdes per altres. Sempre però, hom necessita entendre i explicar-se les coses que passen allà on viu i desenvolupa mecanismes legitimadors.

Les malalties impliquen la destrucció de les persones i, per tant, cal també lluitar contra elles o protegir-se de la seva existència. Moltes de les institucions abans esmentades juguen també un paper important aquí, l'església a través de la fe consola els malalts, les bruixes i curanderos són els personatges que han de realitzar la màgia que permet curar o explicar què passa amb més o menys encert i tot una saviesa popular que coneix remei per fer front a un dels grans elements que provoquen incertesa en la vida humana.

Finalment per viure segur cal abordar les crisis econòmiques provocades per catàstrofes de tipus divers. En les societats rurals la mort d'un bou pot ésser un autèntic desastre, però ho pot ésser també la mort del pare que era qui conexia com funcionava l'agricultura. En aquests contextos l'ajuda mútua (avui per tu, demà per mi) és freqüent i habitual, des de les crides fetes des de l'església per anar a ajudar alguna vídua en alguna de les feines del camp, passant per la creació de societats per ajudar quan hom està malalt. Tots aquests mecanismes tradicionals, presents a totes les societats, han estat substituïts per les assegurances. I això repercuteix en les relacions humanes: en una societat rural el veí era una peça de la solidaritat, en una societat urbana pots ignorar el veí perquè la base de la teva seguretat és la companyia d'assegurances.

D'aquestes pràctiques de recerca de seguretat n'acaben sortint institucions consolidades que tenen una personalitat pròpia i ben definida i que acaben tenint vida pròpia i autònoma. L'església en seria l'exemple més palès. En el segle XVIII, per exemple, moltes famílies s'aprofiten de l'església i la utilitzen per col·locar-hi els seus fills segons, estalviar-se el pagament de legítimes i l'entrada en una gran xarxa de circulació d'informació, de poder econòmic a través dels censals i de prestigi social; de l'altra, l'església és una institució autònoma que genera el seu propi discurs i mecanismes de control social que procura perpetuar la influència i el poder acumulat al llarg del temps. Així doncs, l'anàlisi d'aquestes institucions s'ha de fer sovint des de l'ambivalència: útils per als grups socials que les fan servir, però amb lògica autònoma.

La recerca d'un entorn segur ajuda doncs també a definir el marc cultural i institucional de l'espai que estem estudiant i les persones s'acaben comportant i ordenant la seva vida d'acord amb aquestes pautes que s'han experimentat. És obvi que, amb el pas del temps, el contacte entre cultures i els avenços en el

coneixement, provoquen canvis en les respostes als enigmes plantejats i noves formes de buscar la seguretat; aleshores les pautes culturals i les institucions també canvien. La realitat és, en aquest sentit, sempre canviant i l'historiador local ha d'ésser capaç de percebre el canvi i les permanències i la riquesa de situacions que el contacte entre ambdues situacions provoca.

d/ La reproducció social. Els individus i les famílies intenten mantenir i/o millorar en el temps el seu estatus social, és a dir, reproduir-se socialment. En aquest sentit el concepte de reproducció social és molt útil per entendre la lògica de la vida quotidiana. Els individus desenvolupen estratègies socials, econòmiques, polítiques, matrimonials i hereditàries per aconseguir aquest objectiu social, el que no vol dir que les estratègies desenvolupades siguin sempre exitoses i encertades. Una estratègia és, simplement, una planificació del futur a partir de l'anàlisi del moment en què es pren una decisió i hom no té la certesa que no hi hauran canvis en les variables o que el diagnòstic hagi estat correcte. De totes maneres hi ha molt de comú entre els que estan en una situació social similar.

L'estatus social està directament relacionat amb els recursos i, ja hem dit més amunt, que l'accés als recursos acostuma a ésser desigual en qualsevol societat, la qual cosa vol dir que les estratègies seran diferents i sovint contradictòries, segons la posició social. Per als més ben situats, les coses seran més fàcils i les estratègies a desenvolupar seran estratègies acumulatives és a dir que permeten millorar la situació social perquè es pot incrementar la capacitat d'extracció d'excés; per als més mal situats les estratègies seran adaptatives i les possibilitats d'èxit substancialment menors.

La reproducció social ens porta a la idea del conflicte social. La realització de les estratègies per grups que ocupen posicions antagòniques en les seves relacions econòmiques sol ésser conflictiva. El conflicte ha d'ésser mitgat i les comunitats inventen o alguns inventen mecanismes i fórmules comunitàries d'evitar que la contradicció esclati: des del discurs religiós que el més enllà resoldrà les penes del present a les festes d'inversió com el carnestoltes en què es tolera durant uns quants dies mofar-se d'allò que és sagrat i intocable durant l'any. A vegades es practica la resistència passiva, el frau en el pagament de parts de fruits, a vegades l'enfrontament obert com l'enfrontament entre propietaris i rabassaires durant la II República i a vegades, hom detecta una pau social profunda fruit d'un pacte entre les diverses parts o que en aquella circumstància els interessos poden conviure sense fer-se mal.

En aquest context sorgeix un altre element clau en l'entorn local que és el poder. La capacitat d'imposar condicions a un altre passa per la capacitat de manar i d'ésser obeït. No és d'estranyar doncs, que de moltes institucions com l'ajuntament o l'església emani una idea de poder i de manar. El control social és possible si es mana, per tant a les comunitats cal veure d'on emana el poder, qui el fa servir i perquè el fa servir. Val a dir que hi ha moltes formes de poder però dins de la comunitat, una de les més importants és el poder municipal que gestiona el que és comunitari. No és l'únic, l'església podia ésser un altre poder i els que controlaven el saber com el mestre, el metge o el notari -fills sovint dels més ben situats- també tenien una gran influència dins de la comunitat. Al mateix temps, altres col·lectius s'organitzaven com a contrapoderes per enfrontar-se als que tenien el poder oficialment. Algunes entitats, diaris i confraries jugaven a vegades aquest paper.

Finalment voldria insistir que les estratègies es decideixen en un marc de relacions socials i econòmiques determinades, però que el propi conflicte i altres variables no controlades (canvis climàtics, canvis polítics o canvis econòmics que vénen de l'exterior de la comunitat) provocaven canvis en les correlacions de forces

que alteraven la situació i que calia recomposar a partir de la nova situació. Tot això dóna una aire dinàmic a la reproducció social que no es pot perdre de vista.

Ja arribant al final d'aquesta reflexió sobre la història local voldria apuntar dues idees més que ens poden ésser útils metodològicament:

a/ Aquest espai en el que hi conviuen i s'interrelacionen projectes diferents, més o menys en conflicte, està influït per un marc exterior que sovint actua autònomament: hi ha un Estat que creix progressivament i que incideix en el món local en tots els seus sentits, hi ha guerres que es decideixen molt lluny però que poden afectar directament o indirectament sobre la comunitat o hi ha variacions en els preus de productes decidides a centenars de km de distància. Alguns d'aquests esdeveniments no controlats poden provocar canvis substancials en la vida local. Hem d'assenyalar que, amb el pas del temps, aquests factors exteriors cada vegada són més importants i afecten més la vida quotidiana de la gent.

b/ Malgrat els interessos divergents, els individus que viuen en una comunitat poden tenir comuns denominadors i respon-

dre unànimament a determinades agressions exteriors (és la idea de *sentir-se de...*) o simplement la identificació amb la comunitat és un altre dels components de la cultura de la seguretat. No podem oblidar, però, que les unanimitats acostumen a ésser controlades per algú.

I ara sí que acabo. Al llarg d'aquesta exposició he procurat desgranar una proposta metodològica que ens endinsa en el món complex de la història local i que dóna claus per entendre i explicar allò que passa. En començar feia referència a les dificultats d'actuar amb objectivitat, a partir de ser conscient de les pròpies limitacions i, per això, no s'hi val a salvar institucions, tradicions o ideologies. Totes s'entenen a partir dels interessos més o menys explícits que defensen i dels contextos concrets que les generen. Espero que aquestes propostes us serveixin, si més no, per repensar la història local.

Més o menys això és el que vaig explicar als bons amics de Sant Feliu de Guíxols, amb qui vaig passar un agradable matí de tardor. La meva estada a Sant Feliu em va demostrar la vitalitat cultural, a vegades poc reconeguda, de les ciutats mitjanes.

ELS FILLS DE PARES INCÒGNITS I LA XARXA ASSISTENCIAL GANXONA AL SEGLE XVIII

Miquel Borrell i Sabater

1.- LA XARXA ASSISTENCIAL DEL SET-CENTS

Dins les neixents, i per tant febles, estructures econòmiques del set-cents qualsevol trencament conjuntural obligava les capes més dèbils i inestables de la població a passar de la diària precarietat a la misèria, engruixint les xifres de marginats: males collites, aiguats, terratrèmols, corsarisme, guerres...s'anaven succeint cíclicament al llarg del segle XVIII. Tot i considerar-se un segle de progrés ple de millores i innovacions, existien encara unes condicions que no permetien la participació de tots en els avenços. Cada batzagada deixava darrere seu homes sense feina, pagesos endeutats, orfes i vídues, ...amb unes mínimes possibilitats de sobreviure. La mentalitat popular del divuit, provinent en aquest sentit de l'època medieval, tenia assumit que en un moment donat, tothom podia caure temporalment en la pobresa i per aquesta raó existien uns mecanismes que permetien ajudar els infortunats en la seva debilitat sempre considerada pas-satgera.

Disposava Sant Feliu de Guíxols d'un hospital per a pobres malalts del qual ja en tenim referències l'any 1373 quan es demanaven almoines per a poder atendre «...als orfes, pelegrins, malalts, naufragis i dèbils...»¹. Aquest hospital tenia cura dels malalts ganxons i forasters (pelegrins, però normalment soldats de pas o en temps de guerra). Hospital i pobre eren dos conceptes íntimament relacionats i així no se'ns fa estrany que quan el prevere Narcís Marsillach fou elegit administrador de l'hospital l'any 1792, una de les seves prioritats fou: «...desterrar dels animos dels pobres la aversió que sempre havien tingut al Hospital y excitar al mateix temps en los demás la afició a aquella Santa Casa...»². L'any 1798 creà la congregació de Maria Santíssima en el Misteri de la Puríssima Concepció per a tenir cura dels malalts de nit, ja que les rendes de l'Hospital no donaven per a pagar a més personal que l'hospitalera que durant el dia netejava, cuidava els malalts i cuinava.³

Altament, també disposava Sant Feliu d'una causa pia per a dotar donzelles: «...Pia distribució per lo honorable Pere del Bosch instituida y fundada i volent per so inseguir la voluntat del dit fundador han distribuït vint lliuras barcelonesas a quatre Pobres Donzellas per quant vinga la ocasió del ser col·locades en matrimoni...»⁴. Els administradors d'aquesta causa pia n'eren l'abat del monestir i els regidors de la vila. La mateixa causa pia distribuïa a cinc pobres dues lliures a cadascú per a comprar roba de cordellates⁵.

Existia a Sant Feliu una altra causa pia: «...de otra limosna de pan cocido que en parte se distribuïa en la vigilia de la navidad del señor y en parte en el dia de pasqua de resurreccion, cuios redditos anuales consiste en una parte en sesenta y ocho libras, y de otra parte en nueve quarteras y un cortan de trigo y assi bien en algunos censos que se perciben cada año en la isla de mallorca, de la qual han sido administradores y devan dar cuenta los regidores de la villa de Sant Feliu»⁶.

Queda doncs palès que Sant Feliu procurava per bona part dels seus pobres i marginats: malalts i impossibilitats a l'hospital, dots per a maridar donzelles, vestits i aliments per a pobres. Però cap renda per als expòsits. Sembla ser que aquest petit grup no

tenia massa importància en la mentalitat col·lectiva de Sant Feliu, com tampoc ho tenia en la resta del corregiment i bisbat. Un pobre era un perill en potència, un possible avalotador a qui s'havia de controlar i cuidar. Un expòsit era una simple nosa que com més aviat desaparegués, millor. I això era el que feien tots els pobles: enviar els seus expòsits a l'Hospital de Santa Caterina de Girona. Ningú volia o podia fer-se responsable de la criança d'un nadó abandonat, fill del pecat segons la creença popular, però tot sovint fill de la pobresa.

2.- ELS EXPÒSITS GANXONS

Els expòsits trobats a Sant Feliu eren batejats i traslladats cap a Girona. Ara bé, res més lluny que pensar en un servei organitzat i ràpid per tal que el nadó no sofrís els inconvenients de la seva situació. El trasllat dels expòsits era una obligació imposada a cada poble que es limitava a transportar el nadó al poble més proper, on l'encomanava a la justícia corresponent, la qual feia les gestions necessàries per buscar qui el traslladaria, l'endemà, al següent poble. Si en el poble hi havia hospital amb rendes, aquest pagava el trasllat, i si no hi havia hospital, existia un sistema de torns establerts per l'autoritat que acostumava a portar més problemes que avantatges, ja que tothom intentava desentendre's del nadó. Els expòsits de Sant Feliu els portaven directament a Llagostera, pagant 7 sous i 6 diners, llet inclosa, a la persona encarregada del trasllat⁷. L'endemà el portaven a Cassà, i l'endemà arribava a l'Hospital de Santa Caterina de Girona on, amb una mica de sort, compartiria la llet d'una dida amb altres tres o quatre nadons, fins que una dida externa se l'emportés a casa seva per a criar-lo fins els divuit mesos o bé fins els quatre anys a partir de l'any 1780.

Evidentment, no se'ns fa estrany que la mortalitat d'aquests nadons arribés al 90%: les condicions de l'exposició (molt sovint despullats a la porta del monestir o església), les condicions del

¹ A.D.G. Aquistacions, vol I, foli 43r, citat per JULIA, BENET: «Comentaris sobre el Sant Feliu de Guíxols del segle XVIII» dins *Estudis sobre temes guixolencs* núm 2, p. 180, Sant Feliu de Guíxols 1980. Aquest article serveix per ampliar la informació econòmica de l'hospital al llarg del segle XVIII. Tanmateix cal dir que l'any 1806 el seu funcionament deixava bastant que desitjar, ja que en l'Interrogatori que constestà l'Ajuntament deia: «...Hai uno (hospital) para los pobres enfermos de la villa que no tengan gallico; no tiene capellan, ni facultativo ni mayordomo». A.H.M.S.F.G. Secció XIV, lligall 2

² A.H.M.S.F.G. Llibre de Narcís Marsillach, cubeta 167, capsa núm 4

³ ARXIU DE LA CORONA D'ARAGÓ Reial Audiència, lligall núm 101, núm 2, Any 1798.

⁴ A.H.M.S.F.G., Manual d'Acords, any 1763, foli 38.

⁵ A.H.M.S.F.G. Manual d'Acords 1746-1750, foli 1. Aquestes dues causes pies tenen el seu origen en el testament que el ciutadà de Girona i veí de Sant Feliu de Guíxols Pere del Bosch féu el 21 d'octubre de l'any 1377, segons el qual la meitat dels rèdits dels seus béns servissin per comprar roba de llana per repartir als pobres de Sant Feliu i l'altra meitat per a les donzelles pobres. Arxiu Històric de Girona, Secció Hospici 3.9 Almoïna del Pa, Caixa 135, Llibre 611.

⁶ A.H.G. Secció Hospici 3.1 i 3.2.

⁷ A.H.M.S.F.G. Secció IV, núm 1818, lligall 60 «St. hospital de pobres de Jesucrist. Comptes 1749-1755».

trasllat, la manca d'un aliment correcte els primer dies de la seva existència i la manca d'amor no eren precisament les condicions adequades per a uns infants que molt sovint ja havien sofert diversos intents d'avortament.

Quants eren els expòsits ganxons ? El treball estadístic del metge lloretenc Francesc Campderà realitzat l'any 1849⁸, ens ha permès obtenir les xifres dels abandonats de tot el corregiment gironí al llarg del segle XVIII. Aquests dades tenen un valor incalculable donat el cas que els llibres d'ingressats de l'Hospital de Santa Caterina han desaparegut.

El buidat del «Llibre de Baptismes» de la parròquia ganxona m'ha permès afinar les dades de Francesc Campderà i així la TAULA 1 ens serveix per veure el creixement absolut del nombre d'expòsits al llarg del segle XVIII. Mentre els primers vuitanta anys es manté una estabilitat normalitzada, l'últim vicenni significa un desbordament incalculable, que no s'addiu amb el comportament de tot el corregiment gironí on els expòsits passaren de 3.325 en el període 1720-1760 a 3.887 en el període 1760-1800, amb un índex de creixement de 117, mentre que la població passà dels 80.708 habitants de l'any 1718 als 162.823 de l'any 1787 amb un índex de creixement de 202.

A Sant Feliu s'observa que mentre l'índex de creixement de la població fou de 330 (de 1.543 habitants el 1718 als 5.090 de 1787), molt superior a la mitjana de 202 del corregiment, el seu índex d'expòsits es dispara a 435 (de 20 a 87 expòsits) el més alt, de bon tros, de tot el corregiment gironí. I quelcom semblant succeeix a la Vall d'Aro: Santa Cristina i Castell d'Aro tenen un índex d'expòsits molt superior al de població, sobrepassant així la mitjana comarcal i corregimental.

TAULA 1 .- POBLACIÓ I EXPÒSITS SEGLE XVIII

	Cens 1718	Orfes 1720-1760	Cens 1787	Orfes 1760-1800	Índex Pobl.	Índex Orfes
St. Feliu Guíxols	1543	20	5090	87	330	435
Castell D'Aro	659	6	1089	23	165	383
Sta. Cristina	525	12	1023	24	195	200
Baix Empordà	17427	432	33953	600	195	139
Alt Empordà	19682	675	40980	1043	210	154
Gironés	14254	1595	23731	1460	166	91
Garrotxa	12871	383	29674	406	230	106
Selva	12186	100	25782	209	211	209
Pla d'Estany	4288	140	8703	169	203	128
Corregiment	80708	3325	162823	3887	202	117

FONT.- Borrell Sabater, Miquel: *Nèixer per a morir. Orfes, dides i hospitalians al set-cents gironí*. Tesis doctoral UdG 1995.

En el cas concret de Sant Feliu s'observa com aquest augment correspon bàsicament als últims deu anys, de forma que si mentre en el període 1780-1789 la mitjana d'expòsits és de 1,9 anual, de 1790 a 1799 és de 4,9 expòsits per any, amb un punt àlgid l'any 1795 amb 11 expòsits, any que cal recordar és l'últim de la Guerra Gran (TAULA 5).

Respecte al sexe dels expòsits cal analitzar la TAULA 2 per desbaratar la clàssica teoria economicista de la eliminació de les nenes com a elements improductius. Segueix Sant Feliu la tònica general del corregiment gironí: una igualtat entre nens i nenes abandonats ens fa pensar que l'abandonament no és un procés selectiu respecte al sexe dels abandonats. Així, en el global secular s'abandonen un 52,5% de nens i un 47,5% de nenes, xifres molt aproximades a les corresponents al global gironí, que era de 50,4% nens i 49,6% nenes. Concretament a la comarca de la Selva la proporció és de 52,36% nens i 47,64% nenes⁹. Cal recordar que a l'Antic Règim la proporció de naixements legítims era de 51,46% nens per un 48,54% de nenes.

TAULA 2.- SEXE DELS EXPÒSITS GANXONS 1700 - 1800

ANYS	N	E	S	v.a. %	N	E	S	v.a. %	TOTAL
1700-1720	6	66,6	3	33,3	9				
1720-1740	4	30,7	9	69,3	13				
1740-1760	5	71,4	2	28,6	7				
1760-1780	4	30,7	9	69,3	13				
1780-1800	42	56,7	32	43,3	74				
TOTAL	61	52,5	55	47,5	116				

Respecte a la estacionalitat de l'abandonament segueix també Sant Feliu els paràmetres generals del corregiment: un període de màxim abandonament localitzat en el mes de març, seguit d'una altra punta corresponent al juny-juliol. Si englobem els resultats per estacions (TAULA 3) es comprova com l'època de màxim abandonament correspon a l'hivern. Mentre hi ha la possibilitat de relacionar aquests màxims hivernals amb unes concepcions de primavera-estiu, en l'època dels carnestoltes i les festes (abandonaments de fills il·legítims), també es pot considerar aquests abandonaments com a conseqüència de les dificultats d'acabar l'hivern de moltes famílies pobres, que veurien com, en anys dolents, a mesura que creixia l'hivern, disminuïen les seves reserves.

TAULA 3.- ESTACIONALITAT DE L'ABANDONAMENT D'EXPÒSITS A SANT FELIU DE GUÍXOLS 1700 - 1800

MESOS	EXPÒSITS	%	ESTACIONS	TOTALS
gener	8	6,8	HIVERN	37 31,8%
febrer	10	8,7		
març	19	16,3		
abril	9	7,8	PRIMAVERA	27 23,4%
maig	6	5,2		
juny	12	10,4		
juliol	11	9,4	ESTIU	28 24,0 %
agost	9	7,8		
setembre	8	6,8		
octubre	8	6,8	TARDOR	24 20,8%
novembre	7	6,2		
desembre	9	7,8	TOTAL	116

3.-LES CAUSES DELS ABANDONAMENTS

Aleshores podríem analitzar les dues causes principals d'abandonament dels expòsits: la pobresa i/o l'honradesa. El desbordament de l'espai familiar provocava l'expulsió del nouvingut a causa de la impossibilitat d'alimentar-lo i cuidar-lo, però també l'honradesa era una bona causa on anar a trobar l'origen dels expòsits: una jove embarassada pel seu promès, una xicota pel soldat de pas, una criada pel seu amo eren escenes comunes en la societat set-centista.

Malauradament, no tenim constància a Catalunya del costum de deixar notes i cèdul·les identificatives del nadó que podrien servir per fer una primera classificació entre fills de la pobresa

⁸Campdera Camin, Francisco: *Indagación estadística acerca de la reproducción y mortandad en la ciudad de Gerona y en la villa de Lloret de Mar en el último siglo y los siete primeros años del actual*, Girona 1849.

⁹Buidatge fet de 13 parròquies selvatanes que representen 275 expòsits del total de 388 expòsits generats a la Selva en el període 1720-1800. Les parròquies són: Amer, Anglès, Arbúcies, Blanes, Breda, Caldes de Malavella, la Cellera, Lloret de Mar, Sant Dalmai, Sant Hilari Sacalm, Santa Coloma de Farners, Tossa de Mar i Vidreres. A nivell europeu, HUNECKE,V.: « Gli abbandoni dal XV al XIX secolo » ponència dins *Enfance abandonée et société en Europe XIVè - XXè siècle* (Roma, 1991 pp. 45-47) on comprova com a la majoria de ciutats espanyoles i europees el % de nens abandonats es mou entre el 48 i el 51% al llarg de tot el segle.

o bé fills de l'honradesa, els anomenats fills il·legítims. Tanmateix, en cap dels casos analitzats a Sant Feliu al llarg del segle, en el Llibre de Baptisme hi surt cap referència al lloc on s'ha trobat el nadó, tipus de roba, o cap altra anotació que ens permeti esbrinar el seu origen. Aleshores, la investigació s'ha de realitzar de manera indirecta analitzant les condicions de vida i relacions socioeconòmiques dels ganxons per poder entreveure les diverses causes dels abandonaments.

En primer lloc cal analitzar l'habitable ganxó, les condicions físiques de la vida familiar: està comprovat com la manca d'intimitat en les relacions familiars, el diferent concepte de l'amor paternal i filial portaven tot sovint a l'incest. La inexistència de llits individuals, de cambres separades, convertien tot sovint la vida familiar en un amuntegament en un espai reduït amb dues conseqüències àmpliament denunciades al llarg del segle: l'ofegament dels nadons (pràctica utilitzada com a sistema d'eliminació) i l'incest, com molt bé es denunciava des dels estaments eclesiàstics:

«Otro sí, por quanto de tolerar los padres que sus hijos assi infantes como proximos al uso de razon no tengan cama separada de la suya, se siguen en los primeros el peligro de sufocacion y otros que cada día muestra la experiencia, y en los segundos otros gravissimos inconvenientes y ofensas de Dios...»¹⁰.

En el cas concret de Sant Feliu de Guíxols, el buidat del cadastre de l'any 1729 ens dona un 28,9% de cases amb una sola habitació, i un 37,3% amb dues cambres, xifres que ens porten a pensar en un amuntegament prou important de la població (TAULA 4).

TAULA 4.- NOMBRE D'HABITACIONS DE LES CASES EN EL SEGLE XVIII

	L'ESCALA ANY 1716		ST. FELIU GUÍXOLS 1729	
Habitacles	Total	%	Total	%
1	68	42,2	111	28,9
2	38	23,7	143	37,3
3	27	16,8	75	19,5
4	16	9,9	33	8,7
5	2	1,2	10	2,7
>5	10	6,2	11	2,9
TOTAL	161	100	383	100

FONT.- Borrell i Sabater, Miquel: *Nèixer per a morir. Orfes, dides i hospicians al set-cents gironí*. Tesi doctoral inèdita UdG 1995 pàg. 169.

Una segona causa caldria lligar-la amb el fort creixement demogràfic ganxó que implicà uns canvis en les relacions socials. Cal fer constar, com a element distorsionador en l'estabilitat de les estructures familiars, el procés de la immigració, l'arribada de treballadors foranis, desarrelat, que ajudarien a crear una situació més precària en el mercat laboral i social. En aquest sentit, les investigacions de la doctora Ivetta Barbaza demostren com a St. Feliu de Guíxols, al llarg del segle XVIII la immigració arriba a ser tant important com el creixement natural de la població (1616 immigrants per 1891 habitants naturals)¹¹, fet que provocaria sens dubte un canvi en les estructures familiars: inestabilitat, provisionalitat, precarietat, inseguretat i abandonament. Una societat en constant creixement, rebent mà d'obra forana és una societat que s'esquerda per anar refent-se continuament, és una societat que no controla totalment les accions dels seus membres, és una societat que, per impossibilitat de control, es torna més permissiva, com molt bé denunciava al bisbe Lorenzana l'abat del monestir l'any 1781:

«Si la Justicia hiciera su deber podria sacar de esta Villa gente para llenar la mitad del Hospicio, pero no puedo persuadirme que quiera limpiarla de muchachas perdidas y en ocasion de perderse quien por mas instancias que se le hagan no quiera purgarla de los escandalosos, de los que ponen las manos en sus Padres, de los blasfemos, de los amancebados, ni de los

ladrones publicos teniendo menos interes en estos que en aquellas»¹².

Tanmateix, la costa ha estat, per les seves condicions de tràfec mariner i vida comercial, una zona molt més oberta i flexible, més reàcia a les rígides normes socials i eclesiàstiques. Les advertències del bisbe de Girona Josep Taverner l'any 1725 són prou explícites:

«Procuraran que los Promesos en las parroquias no entren en Casas de las Promesas; y ponderant particularment en los llochs de la Marina ahont es major lo abus, los grans danys que de aqui se segueixen: com y los molts pecats ab que se ofen en estas ocasiones a Deu, que es causa moltes vegadas que los Matrimonis no tenen ningun bon effecte y en lloch de ser un vincle de unió son la causa de la major desunió y destrucció...»¹³.

Una altra causa d'abandonament, possiblement la més extensa, seria la que sorgiria de les relacions prematrimonials: era bastant normal que amb la paraula de casament moltes parelles tinguessin relacions carnals que desembocaven en l'embaràs prematur de la dona. Els estudis d'aquestes concepcions prenupcials, abundants en el centre d'Europa, dins la metodologia de la reconstrucció de famílies¹⁴, són bastant escassos a Catalunya: a Tàrraga, seria del 10% a la primera meitat del set-cents i del 3,7% a Vilanova i la Geltrú per a tot el segle¹⁵.

Les dades disponibles en el corregiment de Girona corresponen al període 1721-1800 a Sant Feliu de Guíxols amb un 5,0% per a tota la sèrie. Ara bé, la seva evolució segueix un procés similar als expòsits: un 7,9% en el decenni 1721-1730 que va descendent fins el 3,8% del decenni 1771-1780 per pujar a continuació a un 6,9% i acabar el segle amb un 5,2% (TAULA 5).

TAULA 5.- BATEIGS, MATRIMONIS, EXPÒSITS I CONCEPCIONS PRE-NUPCIALS A LA PARRÒQUIA DE SANT FELIU DE GUÍXOLS 1721 - 1800

DECENNIS	BATEIGS	MATRIM.	EXPÒSITS	C. PRENUP.
1721 - 1730	1087	226	8	18
1731 - 1740	1103	243	5	17
1741 - 1750	1282	316	3	17
1751 - 1760	1661	372	4	s/i
1761 - 1770	1903	410	4	19
1771 - 1780	1870	393	9	15
1781 - 1790	2388	550	19	38
1791 - 1800	2570	548	55	29
TOTAL	13.864	3.058	107	153

FONT.- Arxiu Parroquial S.F.G.

Fixem-nos només en un aspecte d'aquestes possibles relacions: Sant Feliu vivia una forta empena del sector del suro i mancant mà d'obra, els salaris eren prou alts com per dilapidar-los en futeses com així es queixaven els empresaris ganxons l'any 1791:

¹⁰ Carcel, Maria i Trenchs, J.: «Visita Pastoral de Andrés Mayoral, arzobispo de Valencia a la villa de Ondara (1744)» dins *Revista d'història moderna* núm 9 any 1981-1982, Universitat de València, pp. 152-153.

¹¹ Barbaza, I.: *El paisatge humà de la Costa Brava*, Barcelona, 1988, Vol. I, p. 145.

¹² A.H.G. Hospici Caixa 5.3.1.9 Llibre 557 foli 589v 6-1-1781

¹³ Taverner D'ardena, J. bisbe de Girona *Instrucció pastoral per lo bon govern de las parroquias del bisbat de Girona*, Girona, 1725, p. 21.

¹⁴ Michael W. Flinn: *El sistema demogràfic europeu. 1500 - 1820* Barcelona, 1989. En el període 1740-1790 a l'imperi alemany les concepcions prenupcials representen el 18,5% dels naixements, mentre a França seria del 10,1% i del 37,8% a Anglaterra, país que, cal recordar, és el que pateix menys abandonaments de nadons. p. 121.

¹⁵ Martínez Rodríguez, M.A.: «La població catalana del set-cents a partir de la reconstrucció de famílies» dins *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, núm 8-I, Barcelona, 1988, p. 228. Per a les dades de Tàrraga, utilitza la tesi doctoral inèdita de PLANES CLOSA J.M.: *Demografia i societat de Tàrraga durant l'Antic Règim*, Barcelona, 1987.

«Los mancebos que trabajavan en ellas (fàbriques) a jornal, los quales como havian llegado últimamente a ganar 9 y 10 & por millar de tapones en lugar de 6 & que antiguamente se dava, trabajavan una dos partes del dia con lo que ganavan ya un buen jornal y empleavan el restante en ociosidades, disoluciones viciosas hasta haverse hecho insolentes, y ahun perjudiciales a la sociedad comun»¹⁶.

És innegable que aquests joves serien un bon partit matrimonial que possiblement abusarien de la seva situació per exigir determinades prestacions femenines que no sempre serien recompensades amb el corresponent matrimoni. Una última causa seria la soldadesca: la inestabilitat dels últims anys del segle, amb el bloqueig d'Anglaterra, el corsarisme, la guerra amb França i altre cop el bloqueig anglès implicà un constant moviment de tropes i marineria pel port de Sant Feliu i el seu comportament, a tot arreu, es relacionava amb amors i promeses de difícil compliment¹⁷. Benet Julià comprova la existència a l'hospital d'una gran quantitat de soldats i mariners que passaven uns dies per a guarir-se, de forma que les estades anuals de la soldadesca superava àmpliament a la de la gent del poble¹⁸. No es fa estrany que les promeses trencades de matrimoni fossin constants i generessin un nombre indeterminat d'abandonaments.

Ara bé, no és possible pensar només en termes d'honradesa per explicar l'inusual augment d'abandonaments ganxons. En la meua tesi doctoral he demostrat com no es pot simplificar els abandonaments en la dicotomia pobresa/honradesa i crec que una tercera causa de l'abandonament, potser la més àmplia, seria la resultant de les dues primeres: pobresa i honradesa alhora.

El fruit de l'incest és més producte de la pobresa que de l'honradesa: la manca de possibilitats per a viure en una casa més àmplia, la manca de diners per a tenir més d'un llit, ajuntarien les dues causes en el resultat final. Altrament podríem dir de moltes noies embarassades amb promesa de casament: per què no es casaven? Molt sovint per engany del promès, però també és indubtable que les condicions econòmiques de cada època portaven, en mals moments, a retardar l'edat dels casaments. Sens dubte, que la relació prematrimonial entraria dins l'abandonament per honradesa, però hauria existit aquesta si les condicions

econòmiques haguessin permès un casament més matiner? I el mateix podem dir de la clàssica relació amo-criada, que aporta un bon nombre d'embarassos no desitjats. El podem considerar fruit dels pocs escrúpols de la criada o més aviat producte de la seva submissió als capricis de l'amo per tal de conservar la feina?

Acabem: cal veure el notable i exagerat creixement del nombre d'expòsits ganxons no en el relaxament pur i simple de la moral sexual, sinó més aviat en les respostes que certs sectors marginals es veuen obligats a donar per a mantenir les seves possibilitats de sobreviure en aquesta nova societat que es va creant. Una societat cada cop més oberta i més rica, però també més dura, més competitiva i menys solidària amb els fracassats.

¹⁶ «Sant Feliu de Guíxols s. XIX (1800-1870). De la fi de l'antic règim a la història contemporània» *Tallers d'Història*, núm 4, Arxiu i Museu d'Història de la Ciutat, any 1992, p.5.

Una cançó popular selvatana diu: «Ai mares, si teniu filles/ no les deu a cap taper/ perquè al cap de la setmana/ja no tenen cap diner»: JULIÀ, BENET: «La comarca de la Selva i els primers tapers catalans» dins *Quaderns de La Selva* núm 1. XXVIII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos, Santa Coloma de Farners, 1984, p. 182.

¹⁷ José Cadalso en les seves «Cartas Marruecas» quan Gazel defensa la legitimitat de la poligàmia àrab i els avantatges que reporta a la dona, es troba amb l'opinió d'un soldat espanyol que diu: «...yo sin ser moro, ni tener serrallo, ni aguantar los quebraderos de cabeza que acarrea el gobierno de tantas hembras, puedo jurarte que entre las que me llevo de asalto, las que desean capitular y las que se me entregan sin aguantar sitio, salgo a otras tantas por día como tú tienes por toda la vida entera y verdadera». Carta X p. 47 de *Cartas Marruecas*, Clásicos Castellanos, Madrid, 1965. RAFEL D'AMAT I CORTADA, baró de Maldà, documenta amb data 24 gener 1785, l'enrenou de dones i criades que es movien al voltant dels soldats: *Calaix de sastre I. 1769-1791*, Barcelona, 1987.

¹⁸ Julià, Benet: op. cit. «Comentaris sobre el Sant Feliu...»: «...coincint amb l'estada de tropa o marineria s'aprecien augments considerables { d'expòsits }, la qual cosa ens fa pensar que fou degut als excessos de la soldadesca», p. 183.

ESTUDIANTS DE SANT FELIU DE GUÍXOLS A L'ESTUDI DELS PILOTS D'ARENYS DE MAR

J.M. Pons Guri

La «Real Ordenanza de Matrícula de Marina» de primer de gener de l'any 1751, en el seu article 18 del títol I del tractat IV, imposava a la navegació civil d'altura la mateixa obligació existent als vaixells de la Reial Armada, de tenir a les embarcacions un pilot degudament titulat al càrrec de la *derrota*. Per a les travessies atlàntiques, s'anaven desterrant els vells pilots formats empíricament, que els científics en digueren *pilotos de caza y braza*¹. Una reial ordre de 12 de juliol de 1783 i les *Instrucciones* per a l'ensenyament dels aspirants a pilot de 26 de febrer de 1790 foren encara més exigents quant als estudis i pràctiques dels alumnes de nàutica.

Bé que el comerç marítim català amb les Amèriques ja venia de quelcom abans, la famosa pragmàtica de Carles III de 12 d'octubre de 1778, amb la liberalització dels ports del regne, donà un major impuls a la navegació atlàntica i s'anà fent més necessari disposar de bons pilots i, per tant, de centres per a la seva formació tècnica. Si des de l'any 1769 funcionava a Barcelona un centre de formació nàutica sota els auspicis de la Junta de Comerç, l'any 1779 se n'obrí un altre a Arenys de Mar amb la *Real Aprobación*, que el 1792 passava a ser l'escola de nàutica oficial de la *Provincia Marítima* i el 1802 rebia el títol de *Real Escuela de Náutica de Arenys de Mar*².

Sant Feliu de Guíxols, des de l'any 1751 havia esdevingut cap d'una *provincia marítima* que, des d'aquesta vila, comprenia fins a la ratlla de França, bé que el 1780 la capitalitat passés a Roses per raons estratègiques i des del 1790 a Palamós. Amb tot, Sant Feliu de Guíxols sabé mantenir la seva gran tradició marinera, encara que tal volta amb menys empena que en la seva gloriosa etapa medieval. Sant Feliu també tingué necessitat de disposar de bons pilots i envià el seu jovent a l'escola nàutica de la Junta de Comerç de Barcelona, d'on des l'any 1770 al 1782 en sortiren aprovats 14 estudiants santfeliuencs³.

A l'Escola de Nàutica d'Arenys de Mar, coneguda popularment per l'Estudi dels Pilots que, com hem vist, s'havia creat l'any 1779, no s'hi comencen a veure estudiants de Sant Feliu de Guíxols fins el 1783; el primer d'aquest fou el noi de 14 anys Rafael Nadal.

La documentació d'aquest centre⁴ dona notícia d'uns quants aspirants a pilot procedents de Sant Feliu de Guíxols. Cal tenir en compte, en primer lloc, una etapa de l'Escola que comprèn des de la seva creació fins l'any 1809, de la qual s'han conservat dos volums del Registre d'alumnes⁵. En aquests llibres s'assenta el nom de l'estudiant, la seva filiació, població on va néixer, l'edat i el dia del seu ingrés a aquell Estudi dels Pilots. A continuació d'aquestes dades inicials, s'hi van afegint els viatges de pràctiques que efectua l'alumne i la notícia dels seus exàmens en cas que els faci fora de l'escola i durant el viatge. Com que els estudiants seguien adscrits a l'escola, fins al seu ascens a Pilot Primer, en els registres hi figuren notícies sobre les travessies on participen, àdhuc com a pilots segon i tercer i, fins i tot, quan tenen el govern de l'embarcació com a patró o capità. L'apèndix documental núm. I de les presents notes, recull els assentaments d'aquests registres pel que fa als aspirants a Pilot de Sant Feliu de Guíxols; d'algun d'ells, l'assentament es limita a les dades del seu ingrés, sense consignar viatges pràctics ni ascensos, per haver

deixat els estudis o no tenir aprovades les assignatures teòriques. En els demés hi trobem notícia dels seus viatges, amb la data, el vaixell, la destinació i el patró o capità que l'ha acollit a fer la pràctica i, en el seu cas, que l'ha contractat com a pilot encarregat de la *derrota* i, fins i tot, com hem dit, notícia d'aquell alumne que ha arribat el moment que es fa càrrec del govern d'un vaixell com a patró o capità. Aquests primers registres afecten a 14 estudiants de pilot de Sant Feliu de Guíxols, que en conjunt han fet 8 viatges a les Antilles, 4 a Itàlia, 4 a Mèxic, 3 a l'Argentina, 3 a Rússia, 2 a Colòmbia, 1 a Veneçuela, 1 a l'Uruguai i fins i tot una expedició a l'Àfrica. Han sortit amb els patrons Nicolau Santó, Esteve Guisart, Josep Pou, Joan Bernich, Felix Rius, Benet Calsada, Feliu Calsada, Andreu Calsada, Josep Ribas, Vicenç Reig, Andreu Anglada i Francesc Quintana de Sant Feliu de Guíxols, Miquel Torras, Francesc Llenas, Ignasi Cortils i Bonaventura Vila d'Arenys de Mar, Josep Reig i Constantí Badia de Palamós i Francesc Illas de Blanes. Naveguen en tota mena d'embarcacions: fragates, llondros, pincos, goletes, canaris i sageties, però sobretot pollacres i bergantins.

Des de l'any 1810 fins al 1829 no conservem llibres d'enregistrament d'alumnes, però podem conèixer l'existència d'aquests per mitjà del llibre d'Inventaris que, a l'ensem, conté els comptes per la recaptació del que paga cada estudiant. De Sant Feliu de Guíxols n'hi ha ben pocs, un l'any 1811, tres del 1813 i un del 1815⁶. Per tant, no disposem de dades per a conèixer els seus viatges de pràctiques.

La política que a voltes és tan perniciosa per a les institucions culturals, deixà sentir els seus efectes a l'Estudi dels Pilots. Restablert el sistema constitucional, es van radicalitzar posicions i, el 8 d'octubre de 1820, les Corts van acordar la derogació de l'*Ordenanza de Matrícula de Marina* i, amb això, es va sostreure de la Reial Armada tot el que es referia a l'admissió d'alumnes a les escoles de nàutica i a les ordres d'examen de pilots civils, i n'entregaren les atribucions als ajuntaments i a les *Juntas de celadores de Marina*⁷. D'aquest període, que s'allarga fins la primavera de 1823, se'n conserva un registre dels exàmens⁸ on els aspirants de Sant Feliu de Guíxols hi figuren des de 3 de març de 1821 fins el 29 d'abril de 1823, en nombre de 3 que s'habiliten per Tercer Pilot i 5 aprovats per a poder sortir a la pràctica.

¹ Al seu torn, els pilots empírics feien mofa dels titulats, qualificant-los de «senistes», en al·lusió dels sinus i cosens de la calculació trigonomètrica emprada en la navegació científica.

² PONS GURI, J.M., *Estudi dels Pilots*, Curial, Barcelona, 1993, pp. 12-25.

³ FERNANDEZ, R., SIERCO, E., «Ensenyament professional i desenvolupament econòmic. L'Escola de Nàutica de Barcelona», *Recerques*, 15, Barcelona, 1984, p. 16.

⁴ Conservada a l'Arxiu Històric Fidel Fita d'Arenys de Mar. Els successius esments de la documentació d'aquest arxiu es fan per mitjà de les sigles AHFF.

⁵ AHFF, manuscrits 197 i 198.

⁶ Apèndix documental II

⁷ *Estudi dels Pilots*, cit., pp. 69-74.

⁸ Apèndix documental III.

Des d'aleshores, els santfeliuencs es van fent més escassos a l'escola d'Arenys, tal volta perquè la Junta de Comerç de Barcelona havia pogut superar la crisi que venia sofrint des de darreries de segle precedent⁹.

Un darrer llibre d'assentament d'estudiants de pilot que s'ha conservat, es reprèn a l'any 1831 i segueix en ús fins a l'extinció de l'Escola¹⁰. Només hi figuren 5 alumnes de Sant Feliu de Guíxols, però els assentaments, a més del nom, filiació, edat, lloc d'origen i data d'admissió a l'escola, contenen notícia del resultat dels exàmens de matèries teòriques; no s'hi fa esment dels viatges de pràctica. El darrer santfeliuenc enregistrat, Cosme Calsada i Pons, ingressat a l'Estudi de Pilots el 8 d'octubre de 1849, en edat de 14 anys, com a conseqüència del tancament d'aquella escola¹¹ passà a continuar els seus estudis a Barcelona.

Entre la documentació procedent de l'Escola d'Arenys es conserva un *Libro de Examenes* que enregistra els de Pilots Segons i Tercers des de l'any 1830 fins el 1850 en què fineix la vida d'aquell centre. Només hi figuren tres pilots de Sant Feliu de Guíxols, Benet Vila aprovat de Tercer l'any 1835, Francesc Calsada que aprova de Tercer el 1835 i ho torna a fer de Segon el 1837 i Benet Pla que també aprova de Segon el 1836.

De fet, el nombre d'estudiants de nàutica santfeliuencs a l'Estudi de Pilots d'Arenys, no es pot qualificar de molt important, en comparació amb el dels que concorregueren d'altres indrets. Del total de 1.891 alumnes sortits d'aquella Escola, 316 foren d'Arenys de Mar, 273 de Canet de Mar, 205 de Mataró, 120 de Calella, 67 de Vilanova, 56 de Lloret, 46 de Sitges i 42 de Blanes, mentre que només en figuren 36 de Sant Feliu de Guíxols.

Independentment de l'ensenyament nàutic, les relacions entre la gent de mar de Sant Feliu amb la del Districte Marítim d'Arenys de Mar¹² són corrents puix que l'Atlàntic era aleshores el fòrum on convergia tothom. En base a les relacions dels viatges de pràctiques esmentats anteriorment i del Registre de la Matricula de Pilots en exercici del Districte Marítim d'Arenys, hom pot fer una relació dels estudiants i de pilots de l'escola i del districte que navegaren sota el comanament de patrons o capitans de Sant Feliu de Guíxols¹³. Tant aquesta com altres semblants relacions sempre seran incompletes, i més quan, sovint, capitans, patrons i pilots, i fins i tot vaixells, canviessin de matrícula, sobretot des de mitjà segle XIX, en el qual s'anaven assentant cada vegada més a la de Barcelona.

En els llibres de matrícula de Marina no és insòlit de trobar-hi altres notícies de la relació de la gent de mar d'Arenys amb la de Sant Feliu, com per exemple que el capità Francesc Llenas d'Arenys ho sigui de la pollastra santfeliuenc *San Sebastian* en un viatge de l'any 1829 a Trinidad de Cuba¹⁴, o que en vaixells ganxons hi navegui com a mestre d'aixa, gent de la mestrança d'Arenys de Mar¹⁵.

Però aquesta relació entre una i altra d'aquestes dues viles marineres, fou més intensa pel que fa a la navegació de cabotatge durant el segle passat, sobretot en el que derivava de la indústria tapera, la qual portà, fins i tot, a trasvassaments recíprocs d'habitants d'una població a l'altra.

Més, pel que fa a l'ensenyament nàutic, després de l'extinció de l'Estudi dels Pilots de l'any 1850, no tornà a rebrotar. Quan l'any 1869 es restablí la docència de la Nàutica a Arenys de Mar, aleshores com a centre privat reconegut, no s'hi acollí cap alumne de Sant Feliu i ben pocs d'Arenys mateix. Dins de la migradesa de la concurrència dels aprenents de pilot, els més nombrosos foren aleshores els de Cadaqués.

ASSENTAMENTS D'ESTUDIANTS DE SANT FELIU DE GUÍXOLS EN ELS REGISTRES DE L'ESCOLA DE NÀUTICA D'ARENYS DE MAR DES DE 1779 A 1809

100/5

RAFAEL NADAL, hijo del mismo, natural de San Faliu de Guíxols.

14 (años)

Desde 9 maio 1783.

Salió a la práctica para Santa Marta en 12 abril 1785 con patrón Francisco Illas de Blanes, bergantín «Santa Eulalia».

Salió a la práctica para Veracruz en 11 octubre 1786, con el patrón Constantino Badia, polacra «La Estrella».

Bolvió examinado de pilotín en La Havana, según certificado del señor de Morales, fecha 4 abril 1788.

Salió con la misma plaza para Veracruz, en la fragata «La Estrella», su patron Constantino Badia de Palamós, en 26 marzo 1791.

No tuvo efecto el viage a Veracruz y salió en 28 de junio 1791 para las costas de Italia, de pilotín en el londro «Nuestra Señora del Carmen», patrón Francisco Quintana.

Salió de pilotín para las costas de Italia en 11 enero 1792 con patrón Joseph Ribas, pinque «Nuestra Señora de los Angeles» Examinado con los 2, Don Pedro Fábregas y Don Antonio Cabot.

179

BENITO ROVIRA, hijo de Gerardo, natural de San Faliu de Guíxols

19 años

Desde 20 noviembre 1784.

Salió en 24 enero 1786, con patrón Buenaventura Vila de Areñs, saetia «San Buenaventura», para Campeche, por escasés, segundecreto del señor Inspector de 23 de enero.

Examinado de Segundo Piloto de Altura en la Real Isla de León, segun certificación de 16 abril de 1787 dada por el señor Comandante Don Juan de Soto y Aguilar.

Salió con la misma plaza para Cartagena de Indias en 23 maio de 1788 con patrón Félix Rius, saetia «La Candelaria».

Està al folio 101 de la lista de pilotos.

⁹ Motivada per l'endèmica situació conflictiva de la Junta i el seu mestre vers les directrius docents de la Reial Armada. (IGLESIES FORT, V., *L'obra cultural de la Junta de Comerç*, Barcelona, 1969, p.36. FERNANDEZ-SIERCO, cit., pp. 17,23 i 24. i PONS GURI, cit., pp. 24,70 i 71.

¹⁰ Apèndix documental IV.

¹¹ Per RR.OO. de 14 i 15 de març de 1849, l'ensenyament nàutic fou transferit del Ministeri de Marina al de Comerç, Instrucció i Obres Públiques. Un R.D. de 20 de setembre de 1850 incorporà la docència nàutica als instituts de segon ensenyament i a Catalunya només restaren les escoles de Barcelona i Tarragona.

¹² Formaven aquest districte Caldetes, Arenys, Canet i Sant Pol. Avui Arenys és *Ayudantía Militar de Marina*.

¹³ Apèndix documental VI. Fet a base dels mmss. 197,198 abans esmentats i de la Matricula de Pilots de 1829 a 1860 (AHFF, ms.1051).

¹⁴ AHFF, ms.1051, cit.

¹⁵ Aquest és el cas dels següents mestres d'aixa de la matrícula d'Arenys: Bonaventura Casanovas i Torras que l'any 1815 fa el seu ofici a bord del bergantí *Apostol San Jaime* del capità Benet Calsada de Sant Feliu de Guíxols en travessia a l'Havana; Jaume Rosselló i Badia, que ho fa l'any 1840 al bergantí *Adolfo* del capità Josep Plaja també de Sant Feliu en sortida a Rio de Janeiro; i Candi Rossell que el 1835 serveix a la goleta *Quencita* del capità Rafael Patxot en viatge a l'Havana. (AHFF, ms.1052 [Matricula de Mestrança], 48, 114 i 130).

212/25

JUAN REIG, hijo de Visente, natural de San Faliu de Guixols.
16 (años)

Desde 31 maio 1785

Salió a la práctica para Islas de Barlovento y Cartagena en 22 abril 1786 con el bergantín «San Lorenzo», patrón Nicolàs Santó.

Salió a la práctica para idem en 16 febrero 1789, con patrón Christóval, polacra «El Carmen»

Salió a la práctica para las costas de Africa en 12 julio 1792, con la polacra «El Angel», patrón Joseph Reig.

Salió, examinado de pilotín, para las costas de Italia, en la barca «La Santissima Trinidad», su patrón Visente Reig, en 6 junio 1791.

Navega de Patrón.

224/27

SEBASTIAN CATHEURA, hijo de Pedro, natural de San Faliu de Guixols.

15 (años)

Desde 18 septiembre 1785.

Salió a la práctica para Buenos Ayres en 8 marzo 1790 con la polacra «El Carmen», patrón Estevan Guisart.

Salió a ydem para Buenos Ayres en 30 agosto 1791, en la polacra «El Carmen», patrón Estevan Guisart.

269

JAYME POU, hijo del mismo, natural de San Faliu de Guixols.
20 (años)

Desde 13 maio 1786.

Salió en 21 febrero 1787 a la práctica para Arcangel, con patrón Miguel Torras, polacra «El Carmen».

Salió a ydem en 28 abril 1788 para el mismo destino, con la misma polacra.

Salió de pilotín para San Petersburgo en 4 marzo 1790 con patrón Felio Calsada, bergantín «Nuestra Señora de los Dolores».

Bolvió examinado de Segundo en la Havana según certificación de 24 enero 1792, dada por el señor Don Juan de Araoz.

Salió con la misma plaza en 12 noviembre 1792 para Islas de Barlovento, con la polacra de su mando «San Antonio».

Salió en la misma plaza para Arcangel en la polacra de su mando en 10 febrero 1794.

Está al folio 143 de la lista de pilotos.

252/34

SEBASTIAN BOSCH, hijo del mismo, natural de San Faliu de Guixols.

18 (años)

Desde 23 febrero 1786.

Salió a la práctica para La Havana en 6 marzo 1787, con patrón Francisco Llenas, bergantín «La Santissima Trinidad».

Presentóse en 11 diziembre 1798 examinado de Segundo Piloto. Conató de certificación dada por Don Sevastián Fernández Canel el 16 deziembre 1793 en la Isla de León.

Salió con la misma plaza y cargo de la derrota para Veracruz en 12 diziembre 1798 con Juan Bernich del bergantín «Nuestra Señora del Rosario».

530/163

FELIO CALSADA, hijo del mismo, natural de San Felio.

22 (años)

Desde 8 noviembre 1793

Salió a la práctica para Italia con el londro nombrado «Nuestra Señora del Carmen», patrón Andrés Anglada, en 6 febrero 1795.

Salió a idem para Veracruz 10 febrero 1803 con la fragata del patrón Andres Calsada nombrada «La Concepción» de la matrícula de San Felio.

541/174

PEDRO MARTIR BASTER, Hijo de Gerónimo, natural de San Faliu de Guixols.

14 (años)

Desde 1º junio 1794.

Sale a la práctica para Montevideo con el bergantín «Nuestra Señora de la Merced», patrón Benito Calsada, en 11 noviembre 1795.

546/178

BENITO CALSADA, hijo del mismo, natural de San Faliu.

20 (años)

Desde 8 septiembre 1794

Sale examinado de pilotín para Buenos Ayres con el bergantín «Nuestra Señora de la Merced», patrón Benito Calsada en 6 de septiembre de 1795.

472/205

FELIO BASTER, hijo de Gerónimo y de Teresa, natural de San Felio de Guixols.

15 años

Alistose en 18 noviembre 1802

Salió a la práctica para Cuba y Havana en 18 agosto de 1804 con el bergantín «La Virgen del Buenviage», su capitán José Pou de la matrícula de San Felio.

473/206

GERONIMO BASTER, hijo de José y de Maria Rosa, natural de San Feliu de Guixols.

20 años.

Salió a la práctica para Cuba y Havana en 18 agosto de 1804 en el bergantín «La Virgen del Buenviage», su capitán José Pou de la matrícula de San Felio.

474/207

BARTOLOMÉ BOSCH, hijo del mismo y de Margarita, natural de San Feliu de Guixols.

15 (años)

Alistóse en 26 noviembre de 1802.

Salió a la práctica para Cuba y Havana en 18 agosto de 1804, en el bergantín «La Virgen del Buenviage», su capitán José Pou de la matrícula de San Felio.

485/216

JOSEPH PLAIA, hijo de Pedro y de Rosa, natural de San Feliu de Guixols.

13 (años)

Alistóse en 22 noviembre 1802

Salió a la práctica para Veracruz en 3 de septiembre 1805 con la goleta «La Maria» alias «La Veloz». Capitán Ignacio Curtils de la matrícula de Areñs.

Restituyose desde Tarragona por haver varado en aquel puerto la goleta que arriba se menciona y sale para Génova a la práctica en 17 de abril de 1806 con patrón Juan Barnich del bergantín «La Virgen del Carmen» de la matrícula de San Felio.

Salió para las costas de Italia en 14 febrero 1807 con el canario «La Virgen del Carmen», patrón José Suñer de la matrícula de San Felio.

521/247

JUAN BASTER, hijo de Gerónimo, natural de San Feliu de Guixols.

570/290

JOSEPH REIG, hijo del mismo y de Gertrudis, natural de San Felio de Guixols.

16 (años)

Alistose en 26 de enero de 1804.

Salió a la práctica para Livorna en 3 diciembre 1806, con el

javeque «La Virgen del Carmen». Su patrón Joseph Reig de la matrícula de Palamós.

401
ANTONIO ROURA, hijo del mismo, de San Feliu de Guixols.

402
SALVADOR QUINTANA Y BOSCH, hijo de José y de Victoria, natural de San Feliu.
23 (años).
Alistose en 23 de maio 1808

II

ASSENTAMENTS DEL LLIBRE D'INVENTARIS I RECAPTACIÓ DE LA REIAL ESCOLA DE NÀUTICA D'ARENYS DE MAR, DE L'ANY 1810 AL 1829. (EXTRACTE DELS ALUMNES DE SANT FELIU DE GUÍXOLS).

AHFF
Relación de lo que se cobra de los alumnos que concurren a la Escuela Náutica y estado de la caja de caudales al fin de este año 1811 (f.8).

Daniel Llagostera de San Feliu 11 maravedises

Cobrado de los alumnos y estado de los caudales de la caja durante todo el año 1813 (f.9 vº)

Pedro Nadal de San Feliu 6 maravedises
Fèlix Juera de San Feliu 3 maravedises
José Cañellas de San Feliu 8 maravedises

Cobrado de los alumnos y estado de la caja de caudales en el año 1816 (f.11).

Antonio Casas de Sant Feliu 2 maravedises

III

LIBRO DE ASIENTO DE LOS SUJETOS QUE HAN SIDO EXAMINADOS DE ORDEN DEL MAGNÍFICO AYUNTAMIENTO CONSTITUCIONAL Y JUNTA DE ZELADORES DE MAR, PARA EL RAMO DE PILOTAJE, POR EL MAESTRO Y DIRECTOR DE LA ESCUELA DE NÁUTICA DE LA PRESENTE VILLA DE AREÑS DE MAR Y LOS SRES. EXAMINADORES. (EXTRACTE DELS EXAMINATS DE SANT FELIU DE GUÍXOLS)

AHFF, ms.250
1821, marzo 3- Don Francisco Tomàs, natural de San Feliu de Guixols, residente en id. (Tercer Piloto Habilitado).

1821, junio 9- Don José Rivas, natural de San Feliu de Guixols, residente en id. (Tercer Piloto Habilitado).

1822, febrero, 28- Don José Arxer, natural de San Feliu, residente en id. (Alumno habil en Teórica para salir a la práctica).

1822, abril 17- Don Ramon Llagostera, natural de San Feliu, residente en id. (Alumno habil en Teórica para salir a la práctica).

1822, abril 17- Don Ramon Patxot, natural de San Feliu, residente en id. (Alumno habil en Teórica para salir a la práctica).

1822, abril, 27- Don José Andreu, natural de San Feliu, residente en id. (Piloto segundo).

1822, julio 23- Don Benito Llagostera, natural de San Feliu, residente en id. (Alumno hábil en Teórica para salir a la práctica).

1823, abril 29- Don José Sibils, hijo del mismo, natural de San Feliu, residente en id. (Habilitado en Teórica para salir a la práctica).

IV

REGISTRE D'ALUMNES DE LA REIAL ESCOLA DE NÀUTICA D'ARENYS DE MAR, DE 1829 A 1850. (EXTRET PELS DE SANT FELIU DE GUÍXOLS).

AHFF, ms.199

FRANCISCO CALSADA, hijo del mismo, natural de San Feliu de Guixols. Edad 16 años.

Fué admitido en esta Escuela en 19 de mayo de 1831.
En 22 de octubre de 1831 fué examinado de Aritmetica, en estado regular.

En 14 de junio de 1832 lo verificó igualmente de Geometria y Trigonometria, Idem.

En 23 de marzo de 1833, lo verificó igualmente de Cosmografia. Suficiente.

Lo verificó igualmente de Navegación y Cálculos, en Certamen público en celebridad de la jura de la Princesa, en 31 de julio del mismo año, en cuya fecha se le libró certificado y fué premiado con medalla de plata.

BENITO PLA, hijo de Fèlix, natural de San Feliu de Guixols. Edad 16 años.

Id. que el anterior en 21 de septiembre del mismo año (1831).
En 22 de septiembre de 1831 fué aprobado de Aritmética, Geometria y Trigonometria, que ya havia cursado.

En 4 de mayo de 1832 fué examinado de Cosmografia y Navegación en estado suficiente y con fecha del 5 se le expidió su certificado.

ANTONIO ROMAGUERA, hijo del mismo, natural de San Feliu de Guixols.

Fué admitido en 21 de septiembre de 1831.
Este individuo, habiendo cursado sus estudios particularmente, a su ingreso solicitó ser examinado de todas sus clases y lo verificó con fecha del 23 del mismo mes, resultando regularmente impuesto de todas sus clases y se le libró certificado de dicho examen por disposición del Ayuntamiento.

FEDERICO ROIG, de Gerónimo y Magdalena, natural de San Feliu de Guixols. Edad 12 años.

Fué admitido en 1 de septiembre de 1847.
En 7 de fevrero de 1848 fué examinado y aprobado de Aritmética en estado suficiente con firmeza, ante una comisión del Ayuntamiento.

En 12 de agosto de 1848 fué examinado y aprobado de Geometria y Trigonometria rectilínea en estado suficiente con firmeza.

En 1º de Septiembre de 1849 fué examinado y aprobado de Trigonometria esférica, Cosmografia y Navegación, en estado suficiente y se le libró certificación en esta fecha.

COSME CALSADA Y PONS, de otro y Jeltrudis, natural de San Feliu de Guixols. Edad 14 años.

Entró en 8 de octubre de 1849.
Fué examinado y aprobado de Aritmética en estado suficiente en 1º de marzo de 1850.

Fué examinado y aprobado de Geometria y Trigonometria rectilínea en 22 de agosto 1850, en estado suficiente.

En 12 de octubre de 1850, habiendo sido serrada esta Escuela por Real Orden 2 de septiembre idem, pasó a continuar sus estudios en Barcelona.

V

LIBRO DE EXAMENES DE TERCEROS PILOTOS Y SEGUNDOS, CERTIFICADOS EN ESTA ESCUELA DESDE EL 6 DE JUNIO DE 1832 HASTA LA FECHA. (RELACIÓ DELS EXAMINATS DE SANT FELIU DE GUÍXOLS).

AHFF, ms.200

p.31 Don Francisco de Paula Farrucha, condecorado con la Cruz de Honor Laureada concedida al valor de los marinos, Alférez de Fragata graduado de la Real Armada, Segundo Piloto retirado de la misma y Primer Maestro Director por S.M. de la Real Escuela Náutica de esta villa, Certifico: Que con arreglo a Ordenanza y Reales Ordenes que versan sobre la materia, ha sido examinado por mi en esta Real Escuela, ante el Sr. Comandante Militar de Marina de la provincia de Mataró el Capitán de Navio de la Real Armada don José García de Santa Maria, para la clase de Tercer Piloto de todos los Mares, el alumno de esta Escuela y de la matrícula de Sant Feliu de Guíxols Benito Vila, hijo de Fèlix, y habiendo resultado suficientemente impuesto de las materias más esenciales del Pilotage, Astronomia y Maniobra y considerándole capaz para desempeñar la clase de Tercer Piloto de Todos los Mares que solicita, le doy la presente en la Real Escuela Náutica del villa de Areñs del Mar, a quince de junio de Mil Ochocientos Treynta y Sinco.

Francisco Farrucha
Vº Bº
Garcia de Santa Maria.

p.53 Don Francisco de Paula Farrucha, condecorado con la Cruz de Honor Laureada concedida al valor de los marinos, Alférez de Fragata graduado de la Real Armada, Segundo Piloto retirado de la misma y Primer Maestro Director por S.M. de la Real Escuela Náutica de esta villa. Certifico: Que con arreglo a la Ordenanza y Reales Ordenes que versan sobre la materia, ha sido examinado por mi en esta Escuela y ante el Señor Comandante Militar de Marina de esta Provincia, el Capitan de Navio de la Real Armada D. Jose Garcia de Santa Maria, para la clase de Tercer Piloto de Todos los Mares, el alumno de esta misma Escuela y de la matrícula de San Felio Francisco Calsada, hijo de otro, y habiendo resultado suficientemente impuesto en las materias mas esenciales del Pilotage, Astronomia y Maniobra y considerándolo capaz para desempeñar la clase de Tercer Piloto de Todos los Mares que solicita, le doy la presente en la Real Escuela Náutica de la villa de Areñs del Mar a nueve de septiembre de Mil Ochocientos treynta y sinco.

Francisco Farrucha
Vº Bº
Garcia de Santa Maria

p.90 D. Francisco de Paula Farrucha, condecorado con la Cruz Laureada concedida al valor de los marinos, Alférez de Fragata graduado de la Real Armada, Segundo Piloto retirado de la misma y Primer Maestro Director de la Real Escuela de Náutica de esta villa, Certifico: Que, con arreglo a Ordenanza y Reales Ordenes que versan sobre la materia, ha sido examinado por mi en esta Escuela y ante el Sr. Comandante Militar de Marina de la provincia de Mataró, el Capitán de Navio de la Real Armada D. José García de Santa Maria, para la clase de Segundo Piloto de Todos los Mares, el Tercero de la misma clase y de la matrícula de San Felio D. Benito Pla hijo de Felix, y habiendo resultado bien impuesto en las materias mas esenciales del Pilotage, Astronomia, Maniobra y precauciones marineras y considerándolo capaz para desempeñar la clase de Segundo Piloto de Todos los Mares que solicita, le doy la presente, en la Real Escuela de Náutica de

la villa de Areñs del Mar a tres de diciembre de Mil Ochocientos treinta y seys.

Francisco Farrucha
Vº Bº
Garcia de Sant Maria

p.111 D. Francisco de Paula Farrucha, condecorado con la Cruz Laureada concedida al valor de los marinos, Alférez de Fragata graduado de la Real Armada, Primer Director de la Escuela de Náutica de esta villa, Ayudante Militar de Marina del Distrito de Areñs de Mar, Capitán de sus Puertos y vocal nato de la Junta de Sanidad de la misma,

Certifico: Que, con arreglo a Ordenanza y Reales Ordenes que versan sobre la materia, ha sido examinado por mi en esta Escuela y ante el señor Comandante Militar de Marina de la Provincia de Mataró el Capitán de Navio de la Armada Nacional D. José García de Santa Maria, para la clase de Segundo Piloto de Todos los Mares, el Tercero de la misma clase y de la matrícula de Sant Felio D. Francisco Calsada hijo de otro, y habiendo resultado bien impuesto en las materias mas esenciales del Pilotage, Astronomia, Maniobra y Precauciones marineras y considerándolo capaz para desempeñar la clase de Segundo Piloto de Todos los Mares que solicita, le doy la presente en la Escuela Náutica de la villa de Areñs del Mar, a beynte y sinco de septiembre de Mil Ochocientos treynta y siete.

Francisco Farrucha
Vº Bº
Garcia de Santamaria

VI

PATRONS I CAPITANS DE SANT FELIU DE GUÍXOLS QUE HAN EMBARCAT ALUMNES EN PRÀCTIQUES DE L'ESCOLA DE NÀUTICA D'ARENYS DE MAR I PILOTS DEL DISTRICTE MARÍTIM D'ARENYS (ARENYS-CANET-SANT POL DE MAR)

Patrò o Capità	Any	Vaixell	Destinació	Pilots
ANGLADA, Andreu	1795	Llondro Ntra. Sra. del Carmen	Itàlia	Feliu Calsada (Sant Feliu de Guíxols).
ANGLADA, Josep	1836	Fragata Victoria	Havana	Domingo Pagès (Sant Pol de Mar)
BADIA, Constantí	1786	Polacra La Estrella	Veracruz	Rafel Nadal (Sant Feliu de Guíxols)
BADIA, Constantí	1791	Polacra La Estrella	Veracruz	Rafel Nadal (Sant Feliu de Guíxols)
BERNAT, Pere	1802	Goleta Santa Faz	Veracruz	Bernat Torrent (Selva del Camp)
BERNICH, Joan	1798	Polacra Nrº. Sº. del Rosario	Veracruz	Sebastià Bosch (Sant Feliu de Guíxols)
BERNICH, Joan	1806	Berganti Virgen del Carmen	Gènova	Josep Plaja (Sant Feliu de Guíxols)
CALSADA, Andreu	1803	Fragata La Concepción	Veracruz	Feliu Calsada (Sant Feliu de Guíxols)
CALSADA, Benet	1791	Berganti Nrº. Sº. la Merced	Montevideo	Joan Domènech (Vilanova)
CALSADA, Benet	1792	Berganti Nrº. Sº. la Merced	Buenos Aires	Fidel Misser (Arenys de Mar)
CALSADA, Benet	1794	Berganti Nrº. Sº. la Merced	Montevideo	Pere M. Baster (Sant Feliu de Guíxols)
CALSADA, Benet	1795	Berganti Nrº. Sº. la Merced	Buenos Aires	Benet Calsada (Sant Feliu de Guíxols)
CALSADA, Cosme	1831	Polacra San Antonio	Havana	Josep Ros (Sant Pol de Mar)
CALSADA, Eudalt	1802	Berganti Nrº. Sº. de la Merced	Havana	Josep Bosch (Canet de Mar)

CALSADA, Feliu	1790	Berganti Nr.ª S.ª de los Dolores	St. Petersburg	Jaume Pou (Sant Feliu de Guixols)	PATXOT, Josep	1846	Corbeta Plácida	Nova-Orleans	Josep A. Clavell (Arenys de Mar)
CALSADA, Feliu	1808	Xavec Nr.ª S.ª del Carmen	El Ferrol	Jeroni Colomer (Arenys de Mar)	PATXOT, Josep	1853	Berganti Romántico	Rio de la Plata	Feliu Font (Arenys de Mar)
CALSADA, Jaume	1847	Fragata Martina	Ultramar	Josep A. Clavell (Arenys de Mar)	PATXOT, Rafael	1829	Berganti San Rafael	Havana	Joan Cortils (Arenys de Mar)
CALSADA, Joan	1800	Pinco Providència	Gènova	Josep Coll i Buch (Calella)	PATXOT, Rafael	1830	Berganti San Rafael	Cuba	Francesc Rovirola (Arenys de Mar)
CALSADA, Joan	1801	Pinco Providència	Gènova	Josep Coll i Buch (Calella)	PLA, Salvi	1831	Polacra La Concepción	Havana	Francesc Torras i Antoni Torres (Arenys de Mar)
CALSADA, Joan	1831	Polacra San Antonio	Havana	Joan J. Corbera (Arenys de Mar)	POU, Josep	1802	Berganti Virgen del Buenviage	Cuba	Salvi Creixell (Cassà de la Selva) i Bertomeu Bosch (Sant Feliu de Guixols)
CALSADA, Joan	1832	Polacra San Antonio	Havana	Joan J. Corbera (Arenys de Mar)	POU, Josep	1804	Berganti Virgen del Buenviage	Cuba	Feliu i Jeroni Baster (Sant Feliu de Guixols)
CALSADA, Joan	1833	Polacra San Antonio	Havana	Joan Roure i Agustí Mas (Sant Pol de Mar)	PUIG, Baltasar	1811	Polacra Nr.ª S.ª de Montserrat	Cádiz	Fidel Pujol (Arenys de Mar)
CALSADA, Joan	1834	Polacra San Antonio	Havana	Joan Roure (Sant Pol de Mar)	QUINTANA, Francesc	1791	Pinco Nr.ª S.ª de los Angeles	Itàlia	Rafael Nadal (Sant Feliu de Guixols)
CASAS, Jaume	1832	Polacra San Sebastian	La Guayra	Llorenç Ribera (Arenys de Mar)	REIG, Josep	1790	Polacra El Angel	Costes d'Àfrica	Joan Reig (Sant Feliu de Guixols)
COMAS, Joaquim	1802	Berganti San Juan Evangelista	Veracruz	Josep A. Gibert (Blanes) i Domingo Anglada (Tarragona)	REIG, Josep	1792	Polacra El Angel	Costes d'Àfrica	Joan Reig (Sant Feliu de Guixols)
DURBAU, Miquel	1829	Polacra San Antonio	Cuba	Aleix Roure (Sant Pol de Mar)	REIG, Josep	1806	Xavec Virgen del Carmen	Livorna	Josep Reig (Sant Feliu de Guixols)
DURBAU, Miquel	1830	Polacra San Antonio	Cuba	Aleix Roure (Sant Pol de Mar) i Joan Llansó (Canet de Mar)	REIG, Vicenç	1803	Corbeta Santisima Trinidad	Itàlia	Joan Reig (Sant Feliu de Guixols)
GUISART, Esteve	1786	Polaca El Carmen	Buenos Aires	Andreu Saurí (Arenys de Mar)	REXACH, Joan	1799	Berganti Nr.ª S.ª del Carmen	Veracruz	Joan Jover (Sant Pol de Mar)
GUISART, Esteve	1790	Polaca El Carmen	Buenos Aires	Sebastià Cateura (Sant Feliu de Guixols)	RIBAS, Josep	1792	Pinco Nr.ª S.ª de los Angeles	Itàlia	Rafael Nadal (Sant Feliu de Guixols)
GUISART, Esteve	1791	Polaca El Carmen	Buenos Aires	Sebastià Cateura (Sant Feliu de Guixols)	RILUS, Fèlix	1788	Sagetia La Candelaria	Cartagena d'Indies i Antilles	Benet Rovira (Sant Feliu de Guixols)
MAS, Bonaventura	1834	Polacra Nr.ª S.ª del Coll	Havana	Francesc Torras (Arenys de Mar)	SANTÓ, Nicolau	1786	Berganti San Lorenzo	Cartagena d'Indies i Antilles	Joan Reig (Sant Feliu de Guixols)
MUIXÓ, Miquel	1833	Polacra San José	Puerto-Rico	Joan Cortils (Arenys de Mar)					

LA IL·LUSTRACIÓ A SOLIUS I LA CONSTRUCCIÓ DE SANTA AGNÈS (1773-1773)

Montserrat Moli Frigola

L'inici de les grans obres a Solius comença a la segona meitat del segle XVII, quan després d'ésser saquejat el poble pels francesos durant la Revolta Catalana, ja Joan de Fageda a la visita pastoral de 1661 constata que "avuy apareix [l'església] ben cuberta, tencada y decent" i així continua durant les campanyes contra França (1667-79) i la guerra de Successió. Únicament el 1715-22 un fuster i un ferrer desconeguts fan una porta per Santa Agnès, decorada amb l'emblema de l'Arxiduc i el 1729 la Fundició Pallés de Girona refà la campana Agneta Beneta, apadrinada per Jaume Auladell i Margarida Bas mentre el 1738 es restauren les altres campanes, els altars i es reconstrueix Sant Baldiri (1740-45), gràcies als beneficis obtinguts al santuari (unes 304 lliures de mitja anuals), repoblat des de 1727 pels Albertí anualment "amb 20 arbres blancs i 4 de polls a la lluna de fabrer".

L'il·lustrat bisbe de Girona, Baltasar de Bastero Lledó (Barcelona, 1687-Reus, 1750), s'adona en la tercera visita de 1741 (26/II) de les greus lesions de Santa Agnès, pel qual com un esteta demana "un gran adornoy embelliment de la Ig[lesi]a [consistent en alçar] la taulada [...] lo Cor se fes ab volta de rajola [...] se fassen dos Capellas fondas y espayosas [...] ab retaulas nous [per lograr] una total perfecció y ermosura [amb] les rendas [...] de Sant Baldiri" de quatre anys, a més de contribuir-hi personalment "per lo amor que professem al augm[en]t y adorno de la p[rese]nt [...] Ig[lesi]a [...] no repararem [...] en aplicar-los [més] rendas [...] per major decoro".

El 9 de juny de 1743, a la quarta visita retroba Santa Agnès "esquerdada del capdemont al capdevall [i] les parets flaques [creu per tant que] per molt que gastin en reparar la Iglesia ja may se posarà en lo lustre que correspon. [Recomana] fer la Iglesia totalment nova [...] [fent] los obrers una aplega en quiscuna collita, contribuint uns [ab] [...] els fruits [...] altres ab treginas de calç y altres bastrets, altres fent la Vida als Mestres de Cases, altres fent de Manobras y tots contribuint, cada qual segons la sua possibilitat", aplicant-hi les rendes de vuit anys de Sant Baldiri, per lograr una obra tant bella com les esglésies romanes, conegudes pels relats i els gravats del seu germà, el provençalista Antoni de Bastero Lledó.

Solius, que el 1771 té 140 ànimes i 30 masies acomodades, —existents des de 1557—, entre sureres, alzines, brucs i cirerers d'arboç i una pròspera agricultura, que porta un primer mestre de minyons i atrau gran nombre de brassers, rajolers, esclopers i una munió de carboners de fum del Rosselló, el Berguedà i la Cerdanya. Però també contrabandistes, que obliguen a fortificar el castell, fer guàrdia a la platja de Canyet, aportar soldats a la Guerra Gran i participar en una "promenada" amb les autoritats de Llagostera per definir els límits de la Rocabernarda. No es decideix però a bastir una nova església malgrat les recomanacions dels successors de Bastero, Lorenzo de Taranco Musaurieta el 1749 i Manuel Antonio de Palmero Rallo el 1760, 1763 i 1771 i l'excel·lent venda del suro de Sant Baldiri.

Sols es restaura la rectoria, amb un llindar decorat amb una inscripció, la data de 1753 i un artístic rellotge de sol, obra de Francesc Marsal, cirurgià de Sant Feliu i del Mestre de minyons de Llambilles, —a redós de l'èxit de les *Instruccions per l'ensenyança de minyons* de 1749 de Baldiri Reixach de Bell-lloc— i obres puntuals de 1763 a 1768, en les que treballa el picapedrer Manuel Rigau "Llambilles", dirigides pels mestres de cases de Sant Feliu Bonaventura Oliver i Joan Barceló, on es nota la influència de Simeó Ferrer i Josep Cortada— arquitecte de Girona resident a Génova—, actius al monestir de Sant Feliu (1739-43) i al santuari de

Sant Elm (1752-55), on treballen també els escultors Josep Barnoya Rius (1719-66) de Girona i Bernat Blanxart d'Arenys de Mar.

La vella església romànica de Santa Agnès, orientada al revés de l'actual, fou reforçada constantment, però per la pobresa dels materials s'esfondrà el 1773. El rector Joan Riera Bassa (Palafrugell, 1728 - Solius, 1804), d'acord amb els veïns del poble demanà al bisbe Palmero "Licencia [...] [para] poder derribar y fabricar de nuevo en su mismo sitio y lugar" la nova Santa Agnès. Per aquest motiu, després de celebrar la festa de la patrona, del 25 de gener al 24 de març encarrega la demolició de la vella església a dos picapedrers experimentats, el pagès de Llagostera, consogre dels Codolar, Joan Vandrell i Joan Gamadas de la Vall d'Aro, d'una família originària de Solius. Treballaran en el primer període de l'any per poder tornar a la feina després de les principals collites durant tota la construcció. Fan "pedra y demás Manifesturas per fer la Iglesia [...] fent los Particulars de est Poble [més propers a Santa Agnès] la vida als trencadors".

El bisbe Palmero el 20 de febrer de 1773 atorga permís per demolir la vella església i al rector per "bendecir y colocar los

Fig. 1. Salvi Bosch, mestre de cases de Fornells amb la col·laboració de Joan Xirgo, mestre de cases de Llagostera Façana de Santa Agnès de Solius (1777). Fotografia de Montserrat Moli Frigola.

fundamentos de dicha nueva fàbrica [además de poner] la primera piedra según [...] [el] ritual gerundense", fet que es produïx el 5 d'octubre de 1773 en presència de les autoritats, el poble de Solius i els ideòlegs de l'església, Salvi Bosch, mestre de cases de Fornells i el seu col.laborador, el també mestre de cases de Llagostera Joan Xirgo. Palmero perquè Santa Agnès recuperi "lo esplendor [en] que deuria estar", concedeix permís "para que en los días festivos y de precepto puedas [...] llevar los materiales y todo lo demás que convenga para el fin de la fàbrica [además] de obrar todo aquello que [...] sea necesario".

No imita però al seu predecessor, Guillem Ramon de Boil, que el 1513 permet pescar en diumenge a Sant Feliu per poder reconstruir Sant Baldiri.

Malgrat les disposicions episcopals, es tarden 11 anys a bastir la nova Santa Agnès, constituïda en vint etapes, que corresponen a les de menor activitat als camps de, 1773 a 1783. El 1780-81 i 1783 es treballa un sol període de l'any, en dos de 1773 a 1776, 1778-79 i 1782 i fins i tot en tres el 1777, l'any de major activitat a causa de la desitjada visita de Tomàs de Lorenzana Butrón. Treballen una mitja de 10,4 artífexs per període, amb un màxim de 21/20 (1775-76) i un mínim de 2 (1773 i 1783). L'església costa 1.512 lliures de renda de Sant Baldiri de 1773 a 1782. Es crea un *gran taller* interclassista, en el curs dels 11 anys del treball, que acull més de 63 artífexs, la majoria de Solius, entre els quals 2 mestres de cases foranis, estudiosos de l'obra de Ventura Rodríguez: S. Bosch i J. Xirgo, amb els quals col.laboren 8 fadrins i 5 aprenents experimentats que els substitueixen quan ells van a inspeccionar altres obres. Els mestres de cases cobren un salari de 7 sous i els fadrins i aprenents de 6 a 4,6 segons les jornades. Fan 2.667 jornals que representen el 64,3 % del total de la feina. Vénen per consultes puntuals altres mestres de cases, el 1776 Llor de Sant Feliu de Guíxols, parent de Jeroni Llor, fabricant de calç de Llagostera, actiu a Sant Baldiri. També Rafael Mas, de la coneguda família de picapedrers i mestres de cases, actius a Girona des de 1587, Josep Boera, Joan Morató i Gaspar Casas de Santa Cristina d'Aro, presents el 1781-82.

Fig. 2. Salvi Bosch, mestre de cases de Fornells amb la col.laboració de Joan Xirgo, mestre de cases de Llagostera Cúpula sobre l'altar major i volta de l'interior de Santa Agnès de Solius (1778). Fotografia de Montserrat Moli Frigola.

Hi treballa també durant 39 jornades (0,94 % del treball) amb un sou de 6 sous, Josep Morató, escultor-fuster de Santa Cristina, d'una família pagesa present a Solius des de 1338, branca menor dels escultors de Vic, actius a la província de Girona des de 1699. Rep l'ajuda d'altres fusters com Joan Miquel Casas de Regencós i el seu parent Salvi Morató del Vilar de Santa Cristina, actius el 1779-81. I Joan Rigau serraller de Sant Feliu, d'una família de picapedrers i mestres de cases i els rajolers Josep Correja Bidot (1765-1801) emigrat des de Sant Cristòfol de Campdevànol i casat amb Rosa Auladell Albertí de Solius i Matheu Vila de Cassà.

Però sobretot hi treballen 18 picapedrers experimentats, que cobren 8 sous "si es fant lo gasto" i 6 si fan la vida a les masies de Solius, actívissims fins 1777, fent 1.160 jornals (27,9% de la feina). Són els ja esmentats Vandrell i Camadas, a qui substitueix el seu germà Josep Camadas i diversos propietaris com Jaume Pla Valmanya (1758-?), tercer fill del Mas Pla, d'una família present a Solius des de 1318, expert en obres pel seu prometatge amb Lúcia Sala Bas, filla del mestre de Cases ja esmentat i Joan Duran Darder (1734-79) del Mas Duran del Gatellar, en companyia de masovers com Joan Vilallonga Codolar (La Barneda Cassà de la Selva) del Mas Portuguès, Jeroni i Baldiri Lladó Geronés (Cassà de la Selva) del Mas Cateura, Josep i Salvi Miquel Vila (Penedes) del mas Badós, Esteve Artau (Belloc) dels Masos Rexach i Pla i Antòni Blavis d'una família d'esclopers de Mont-ras emigrada a Solius. També emigrants del poble com els teixidors de Ili de Castell d'Aro, traginers i fabricants de suro de Sant Feliu Pons Roure (ex masovers de Sant Baldiri) i Miquel Basart i treballadors de Santa Cristina com Esteve Maimí, Josep Matheu Pi, Josep Pi i Rafael Parera, parents els dos últims dels masovers del Mas Viader i dels Moliners de Tapioles.

A l'obra hi treballen també 2 ajudants que fan de manobres, trenquen pedra i traginen sorra, guix, calç i rajols des de Sant Feliu i pedra des de Bell-lloc. Fan 278 jornals (6,91% de la feina) i cobren entre 4,9 i 3,6 sous segons el nombre d'hores treballades. S'hi troben propietaris com Josep Buada Noguera (Veïnat de Lobatera Llagostera, 1737 - Solius, 1788) anomenat "Creixell" pel seu matrimoni amb Maria Creixell Roure, pubilla del Mas Creixell, d'una família activa a Solius des de 1325, expert en obres pel seu parentesc amb el mestre de cases Josep Creixell; Pere Vicens Miquel (1731-1800) del Mas Talledes, parent dels Vicens ferrers de Sant Feliu; i Jeroni Ribot del Mas Ribot, d'una família present a Solius des de 1656, parent del ferrer de Salitja Baldiri Ribot, amic del projectista. També masovers com Pere Valmanya Morató (Santa Cristina, 1738 - Solius, 1820) expert en obres, actiu als Masos Talledes i Cateura, Antoni Valmanya Casas (Santa Cristina, 1749 - Solius, 1829) del Mas Creixell, que esposa en segones núpcies la propietària, Josep Albertí Llorens (1727-98) de Sant Baldiri, d'una família activa a Solius des de 1326, present per la seva experiència a les obres del Santuari, Josep Sellés (la Pobla de Lillet) del Mas Talledes, Josep Torrent Pi (Santa Cristina, 1719 - Solius, 1784) del Mas Viader, d'una família activa a Solius des de 1380, Joan Llambí Salgas o Presas (1725 o 1740-1801) i el seu fill Jaume Llambí Samir (1760-1809) del Mas Cornet, d'una família present a Solius des de 1496 així com Joan Vargeli pastor del Mas Auladell i Miquel Parera (Santa Cristina) moliner del Mas Tapioles. Hi vénen també molts parents dels veïns com Salvi Comas de Pujals, cunyat dels moliners de Tapioles, Jaume Lladó parent dels masovers dels Masos Cateura i Codolar de Canyet i Marià Tarrés, carreter de Cassà cunyat dels masovers de Sant Baldiri i nombrosos veïns emigrats com Llorens Lauri, Manuel e Isidre Canal, Jaume Bordas treballador de Cassà i Salvi Romà, col.laborador dels Soriano a les obres de la Devesa per pal.liar les inundacions.

L'inici de la construcció té lloc el 5 d'octubre de 1773, quan el rector J. Riera posa la primera pedra i S. Bosch "comensa de obrir los fonaments" amb l'ajuda de Xirgo i Vandrell. S. Bosch, mestre de cases de Fornells, coneixedor de les recomanacions de Bastero, elabora dos projectes. És elegit el que preveu una església de grans dimensions, alta i inspirada en el Teseion

Fig. 3. Josep Morató, escultor-fuster de Santa Cristina d'Aro, amb la col.laboració dels fusters Joan Miquel Casas de Regencós i Salvi Morató del Vilar de Santa Cristina d'Aro. Retaule de la Mare de Déu del Roser (1779-1782). Fotografia de Montserrat Moli Frigola.

d'Arenes, —amb precedència al catafalc romà de Carles III projectat el 1789 per Giuseppe Pannini— i Francesco Milizia i amb una bella distribució de la façana inspirada en Sant Lluç de Girona (1724-41), obra dels mestres de cases Pere Garau, Miquel Freixas i Simeó Ferrer, —responsable del pas del barroquet al neoclàssic a Sant Feliu—. Gràcies al parentesc amb Jaume Bosch, autor d'un projecte per a l'Hospici d'Olot, on és superat pel més famós V. Rodríguez, S. Bosch entra en contacte amb l'ideari del gran arquitecte que estudia atentament als projectes de Vilobí d'Onyar (1758-77). Amb 449 jornades és l'artífex més present a l'obra, ajudat per 3 fadrins i 3 aprenents (presentes 904 jornades), J. Xirgo (actiu 360 jornades) i el seu equip de 5 fadrins i 2 aprenents (presentes 953 jornades). S. Bosch es fa ressò de l'ambient cultural creat pels bisbes que han precedit Lorenzana i que ha portat a la ciutat arquitectes com V. Rodríguez, creador dels neoclàssics Hospicis de Girona (1776-85) i Olot (1778-83) i el barceloní Ignasi March, l'exemple dels quals es imitat pels mestres de cases locals, especialment per Bartomeu Culler, Jeroni Alabau, Joan Cisterna Corominas Menor i Narcís Soriano Segurar conjuntament als seus fills Francesc i Agustí, —de les grans famílies de constructors del XVIII—. A prop de Solius s'acaba la reforma de Sant Elm (1777), la capella de la Pietat de la Bisbal (1783), l'església de l'Escala i s'eixampla la de Blanes entre d'altres.

Per bastir l'estructura, a Santa Agnès el protagonisme correspon inicialment als picapedrers, mentre durant 1776-77 es veu a Bosch omnipresent enllestint l'exterior de l'església per acollir dignament Lorenzana. A la façana, la tosca i classiquejant imatge de la santa, vestida a la romana però amb un xai que sembla un gos, està lluny de l'ideal borrominià i apareix flanquejada per unes fòrniques amb la data de 1777 (il.lustració 1), inspirades en Sant Lluç i coronada per un òvul circular amb una artística reixa de ferro forjat, obra de Rigau, un de quadrat, un artístic rellotge de sol i un acabament de calaixera molt barroquejant, típic del

baix Empordà i precedent de les cases de somni de P. Torné Esquiús a *Els dolços indrets de Catalunya* (1910). Hem d'atribuir el disseny de la façana a S. Bosch i l'execució a un dels 4 picapedrers actius el 1777: J. Pla, B. Lladó, J. Durán o J. Vilallonga. S'acaba també l'altíssim absis, semblant al de Llagostera (obra de Jaume Almeda, mestre de cases de Cassà) del "bell temple d'estil renaixement", que pel rector equival a neoclàssic, si bé la manca de pressupost i el poc temps que resta per acollir Lorenzana, fan que es decori l'altar major sols amb "una pintura [amb] una escena de la Santa [Agnès] nua i cremada pels butxins entre Sant Joan i altres sants", de la que desconexem l'autor i el pressupost, però que sembla propera a les pintures de la Capella de Sant Narcís de Girona (1782-85), obra del pintor barceloní Manuel Tramullas (1715-92) —d'una família de picapedrers i mestres de cases actius a Girona des de 1582— i del seu deixeble Joan Carles Panyó Figaró (1755-1840), director de les Escoles de Dibuix d'Olot i Girona, molt influenciats per l'estada feta a la ciutat per Antonio Rafael Mengs, el gran pintor de Carles III.

Estranyament el culte Lorenzana, que tant d'interès té en l'estètica neoclàssica, quan el 4 de juny de 1777 visita Solius fa anotar amb pressa a J. Pérez de Tobia, que els altars "non existunt in presenti quia noba nunc constructur Ecclesia". Tampoc quan està a punt d'acabar-se o està acabada en les visites de 1781, 1785 i 1792, si bé seguint les seves indicacions des de 1778 Bosch, Xirgo, els seus equips, B. Lladó i J. Pla, convertits en els seus homes de confiança, acaben a l'interior, les harmòniques i belles fugues d'unió entre les parts, la mitja cúpula sobre l'altar major (Il.lustració 2), les altes pilastres amb motllures finíssimes, base dels arcs de les capelles laterals, els dos petits òvuls sobre l'altar major i l'elegant cor.

El 26 d'octubre de 1779 s'incorpora l'escultor-fuster Josep Morató, que traça dos retaules amb fons ple i decoració de rocalla expressiva i típica de finals de segle, segons A.E. Pérez Sánchez, per als altars laterals de la Verge del Roser (Il.lustració 3) i Sant Isidre, aparentment simètrics però volgutament desiguals, influenciats per l'obra de Jacint Morató Soler, Pau Costa i Joan Torras Barnoya, nebot del Barnoya actiu a Sant Elm i casat amb Caterina Ribot Casellas de Sant Feliu, d'una família estretament lligada a Solius. Morató, un atent i culte artesà, coneix bé l'escul-

Fig. 4. Josep Morató, escultor-fuster de Santa Cristina d'Aro. Detall del Retaule de la Mare de Déu del Roser (1779-1782). L'acant i la palma del martiri, reproduint el motiu de Francesc Borromini. Fotografia de Montserrat Moli Frigola.

Fig. 5. Perspectiva de Santa Agnès de Solius (1773-1783). Fotografia de Montserrat Moli Frigola.

tura gironina, en particular la Llitera e Imatge de la Mare de Déu d'agost de la Catedral (1772-76) de Lluís Bonifac Massó (1730-86) i l'obra del seu deixeble Josep Barnoya Vinyals, d'una família d'escultors actius a Girona des de 1584, col.laborador d'Amadeu, autor de l'Urna-relicari del santuari de Santa Cristina de Lloret de Mar (1776-83), promotor de l'Escola de Dibuix (1782) i del *Libre uso del Arte de Escultor* (1786), però també la de Marià Barnoya Vinyals, Jaume i Narcís Escarpenter, Pere i Antoni Viladevall actius a les esglésies gironines, especialment als Dolors. Projecta retaules barroquets dintre una església neoclàssica, on demostra la seva passió per F. Borromini i C. Marchionni, sobretot a l'estructura arquitectònica, decorada amb sanefes laterals, on l'acant símbol d'immortalitat és girat i regirat, entrellaçat a la palma del martiri (Il.lustració 4), —reproduint els motius romans de la Chiesa Nuova, la Sapienza i Santa Agnese in Agone— i convertint-lo en capitells i rams d'on pengen simbòlicament roses, peres i pinyes amb figures rodanxones i populars i àngels que inviten a la contemplació, d'una mà menys culte, segurament la dels seus col.laboradors.

La Verge del Roser apareix flanquejada per Sant Jaume, Sant Domènec, Santa Caterina de Sena i Sant Josep mentre a la part alta la Coronació de la Verge es troba entre les escenes de Crist ressuscitat i al Tabor. Destaquen uns elegants paisatges als requadres; al de la Crucifixió, Solius apareix representat idealment amb el castell, com si fos Urbino o Monteriggione, coneguts pel nostre artífex a través d'estampes o gravats mentre el de l'Anunciació s'emmarca dintre la tradició de Simone Martini.

Sant Isidre, que després de la Revolta Catalana substitueix Sant Galderic a les nostres contrades, apareix coronat per Sant Joan —present a l'església des del segle XV—, entre els vencedors de la pesta Sant Roc i Sant Sebastià i els sants metges Sant Cosme i Sant Damià. Al paisatge del requadre, Sant Isidre llaura davant d'una alta església, que no és altra que la projectada a Solius per S. Bosch. Morató el 1781 col.loca les peces fetes al seu taller, amb la col.laboració d'A. Valmanya, per oferir a Lorenzana la visió dels altars que tant trobà a faltar a la seva primera visita. No obstant això, a la de juny 1781 no toca Solius, massa interessat en els tallers de V. Rodríguez, on treballen més de 700 artífexs. El mateix Morató el 1782-83 construeix els escons, les portes i els bancs de l'església, dels que encara es conserven els dels Creixell, Gifré i Boada, Vilabella i Pla, mentre Correja i Vila amb rajoles ovalades vermelles i beix formen un paviment amb dibuixos que denoten la influència àrab de la Alhambra i del Generalife.

S. Bosch el 8 de febrer de 1783 lliura acabada (Il.lustració 5) Santa Agnès al poble de Solius, que prepara la tercera Visita de Lorenzana, que deludeix novament Santa Agnès contràriament als artífexs que l'han bastida, els quals admirats per la bella obra hi conviden llurs amics. Solius atrau també a nombrosos curiosos, experts (com Gaspar Casas ja esmentat i Esteve Mir, carrador de Sant Feliu), viatgers il.lustrats tan notables com Antonio Ponz i Francisco de Zamora i l'afrancesat Antoni Cabanyós, que hi aca-

ben cel.lebrant llurs cerimònies, robant el protagonisme a Sant Baldiri, fins i tot durant jornades de treball.

L'obra s'enriqueix amb la projectació el 1807-18 d'un retaule per a l'altar major pels arquitectes de Barcelona, Salvador Raig i Gaietà Coders, dorat per Simeó Rovira "Mapa" de Sant Feliu amb un pressupost de 2.525 lliures o 6733,7 pessetes. I sobretot el 1827-33, malgrat la minva dels veïns a 64, a causa de la guerra del Francès, amb la construcció d'un campanar-far altíssim, cobert mediterràniament amb rajola groga i verda, des d'on albirar les bandes carlines, que fan renovar les guàrdies a la platja de Canyet i reconstruir el castell. Amb un pressupost de 3.833 lliures o 10.234 pessetes es crea un altre gran taller on treballen almenys 29 artífexs dirigits pel mestre de cases Pere Roca amb l'ajuda dels fadrins Carles Balls i Genís Martí, els quals conjuntament a les noves campanes beneïdes el 1844 difonen a Girona el neoclassicisme tan estimat pel cercle més obert de la societat gironina del segle XVIII.

FONTS MANUSCRITES

Arxiu de la Parròquia de Santa Agnès (Solius):

Llevador de l'Obra de l'església (1773-83),
Llevador de l'Obra del campanar (1827-33),
Documents de Sant Baldiri (1661-1868),
Llibres de Baptismes i Defuncions (1590-1857),
Benediccions (s. XVIII) i Llibres de Matrimonis (1767-1855),
Testaments, confirmacions i consentiments (s.d., 1671-1809),
Conquesta antiga de Solius d'Aro,
Llevador de rendes antigues (s. XVIII-XIX),
Contribucions, Edictes, Circulars (1750-1834),
Visites Pastorals i Documents del Bisbat (1609-1868),
Parrocologia de Solius d'Aro (1464-1927),
Costumari i Parrocologia actuals de Solius.

Arxiu Diocesà (Girona):

Visites Pastorals (1323-1953), especialment les de 1741-1785, i per la història precedent
Dotalles, 2-3 (1214 - 1238),
Pia Almoïna, (1243 - 1613),
Lletres de la Cúria Eclesiàstica, (1326 - 1513),
Repertorium Collationum, (1360 - 1772),
Causes Pies, (1620).

FONTS IMPRESSES

A. Ponz, *Viage de España*, 14, Madrid 1788.
J. Villanueva, *Viage literario a las iglesias de España*, 12/13, Madrid 1850.
X. Montsalvatge, *Proses del viure a Solius*, Girona 1922.
B. Reixach, *Instruccions per l'ensenyança de minyons*, ed. U. Jou, Barcelona 1923.
F. de Zamora, *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, ed. R. Boixareu, Barcelona 1973.

BIBLIOGRAFIA

M. Moli, *Francesc Soriano, Gran Enciclopedia Catalana (GEC)*, 13, Barcelona 1979 i 1989.
Antoni Viladevall, *GEC*, 14, Barcelona 1980 i 1989.
Arquitectura i Urbanisme a Girona durant el segle XVIII. Les propostes il.lustrades de Francisco de Zamora, "Treballs de la Societat Catalana de Geografia", 15 (1988).
Bartomeu Soriano, *GEC*, 21, Barcelona 1989.
Història dels ponts de la ciutat de Girona. La reconstrucció del Pont Major (1731-1763), "Treballs de la Societat Catalana de Geografia", 32 (1992).
Jardineros y arquitectos españoles de los siglos XIX y XX. Los Arxer y el paisajismo en Cataluña (1880-1924), Solius, VVAA., Parchi e Giardini Storici, 1. La conoscenza, Roma 1993.
El Jardí dels xiprers de Santa Agnès de Solius, 1893. Història d'un centenari, VVAA., I Congrés de l'església catalana, 2, Solsona 1993.
A. Fontanet, *L'ermita de Sant Baldiri*, Santa Cristina d'Aro 1982. *El campanar de Solius*, Santa Cristina d'Aro 1985.
E. Mª Garreta, *Solius, paratge monàstic*, "Revista de Girona", 136 (1989).
El monestir de Solius, compleix 25 anys, "Revista de Girona", 155 (1992).

Nota: El meu agraïment al professor A.E. Pérez Sánchez i al Pare Abat Edmón Maria Garreta de la comunitat cistercenca de Solius per l'ajuda inestimable.

PRIMER SEMESTRE DE CRISI SOCIAL A SANT FELIU DE GUÍXOLS, ALS INICIS DE LA DEPRESSIÓ ECONÒMICA DE LA PRIMERA GUERRA EUROPEA (Juliol 1914-Gener 1915)

Àngel Jiménez

«El fantasma de la fam, com negra torbonada, havia aparegut amenaçador en l'horitzó, ofegant sobtadament la joia d'un poble en plena festa major...¹».

1.- LA CAIXA D'ESTALVIS MUNICIPAL, INDICADOR IMMEDIAT DEL PÀNIC POPULAR

En esclatar la Primera Guerra Mundial, en ple estiu de 1914, a Sant Feliu funcionaven dues institucions populars d'estalvi: la Caixa d'Estalvis de l'Ateneu Social (1907)² i la Caixa d'Estalvis Municipal (1911)³ que, pel desembre de 1913, comptava amb 590 impositors i un actiu de 156.233,99 PTA⁴.

Atesa la facilitat de seguir el ritme d'imposicions i reintegraments de la darrera -estretament lligada a la mútua de socors més important *La Previsión Guixolense*-, en fer-los públics setmanalment *El Programa*, ens ha cridat l'atenció l'alarma social que s'hi observa.

En efecte, el desencadenament del conflicte europeu de finals de juliol afectà immediatament el moviment de la Caixa d'Estalvis Municipal, fidel reflex de l'estalvi més popular. El pànic social comportà un clima de desconfiança, que es reflectí -capgirant totalment la tendència- en el doble moviment dels reintegraments i de les imposicions de la població més modesta, al llarg del segon semestre de 1914. Així ho demostren aquestes xifres de moviments, no quantificats els seus valors:

Moviment mensual de la Caixa durant la crisi de 1914⁵

Mes	imposicions	reintegraments
Maig	280	44
Juny	172	35
Juliol	137	31
Agost⁶	52	200
Setembre	8	572
Octubre	21	614
Novembre	15	365
Desembre	6	236

L'acord de la Junta de la Caixa d'Estalvis Municipal de limitar els reintegraments en fixar-los, pel cap dalt, a deu pessetes per setmana, a cada imponent, va ser pres també, uns dies més tard, per la Junta de l'altra caixa, la de l'Ateneu Social.

Quant al capital financer, la declaració de suspensió de pagaments per part de les banques Girbau i Cia. i Successors de R. Valls i Martí va fer més insostenible encara la situació d'alguns fabricants que es veieren obligats a tancar llurs fàbriques i, per tant, a acomiadar els seus treballadors. Altres hagueren de reduir a tres jornals setmanals la feina dels seus obrers.

El cercle era viciós. Sense facilitats en la liquidesa financera els fabricants no es podien comprometre a res. I les nostres banques, que comptaven fonamentalment amb les transaccions europees, es mostraren impotents en trencar-se les relacions internacionals.

El dia 3 d'agost, en una reunió de polítics i empresaris a l'Ajuntament, l'administrador de la Societat de Crèdit i Docks de Barcelona, el senyor Verger, va explicar-los què eren aquelles entitats de crèdit que ell administrava, el seu funcionament així com els avantatges i inconvenients que podria comportar la

creació d'una entitat d'aquella mena a Sant Feliu, a fi de poder resistir les conseqüències d'aquell conflicte financer.

Però no sembla que els industrials de Sant Feliu, en aquells moments, ho veiessin amb massa optimisme.

2.- LES CAUSES

El sector suro-taper ja es trobava en un mal moment des de feia alguns anys. Recordem, per exemple, la baixada dels índexs d'exportació del 1909. La producció de taps s'estava readaptant pel procés inevitable de mecanització, que obrí la indústria al treball infantil i sobretot femení, pel fàcil maneig de la maquinària.

El nombre d'obers d'ambdós sexes que hi treballaven oscil·lava el 1913/1914 entre els 2.700 segons Medir⁷, i els 3.809 segons l'*Instituto de Reformas Sociales*⁸.

Quatre anys després, un estudi inèdit coetani revela que Sant Feliu tenia tan sols 1.179 obrers de la indústria del suro.

Per la nostra banda, les dades trobades a l'Arxiu Històric s'aproximen molt a les que dona Medir. És a dir, 2.688 obrers el 1914, que es distribuïen així: 2.182 dones (la majoria maquinistes, altres escollidores), 80 aprenents, 30 manobres i 396 oficials. I pel 1920, les dades no havien variat substancialment -segons la mateixa font-: 2.635 obrers, amb una distribució semblant pel que fa al treball de la dona⁹.

Encara que les causes de l'agreujament d'aquella crisi econòmica ja siguin de sobres conegudes, en farem un petit un esbós seguint els raonaments fets públics pel nostre diputat a Corts, Salvador Albert, a *El Mundo Financiero Industrial y Comercial* de

¹ «Serenitat», *El Programa* núm. 557, 15-08-1914.

² JIMÉNEZ A., «Moviment cooperatiu a Sant Feliu de Guíxols», (1885-1939). *Estudis sobre temes del Baix Empordà*, núm.2, 1983, p.250.

³ El 1909 l'Ajuntament decidí de destinar el llegat de Ferran Romaguera (15.000 pta), més unes altres quinze mil del pressupost municipal extraordinari aprovat per l'Ajuntament, per a crear aquesta Caixa, que fins al 1911 no començà a funcionar als baixos de la Casa de la vila a la Plaça de la Constitució.

⁴ *El Programa*, 540, 18-04-1914.

⁵ No fem constar les entrades i sortides de l'entitat benèfica *La Previsión Guixolense*.

⁶ El 6 d'agost de 1914 l'alcalde Narcís Durán Juera signava aquest anunci: «CAJA MUNICIPAL DE AHORROS DE SAN FELIU DE GUIXOLS.- Anuncio.- Reunida la Junta Administrativa de esta Institución, en vista de la anomalía actual, y con el fin de atender en lo posible la demandas de reintegros que puedan presentarse por los imponentes y evitar los naturales quebrantos que una liquidación de valores reportaria, en sesión del día de ayer acordó dejar en suspenso la solicitudes a dicho objeto hasta ahora presentadas, y que mientras subsista la actual situación la cantidad máxima, que semanalmente podrá retirar cada imponente será la de diez pesetas».

⁷ MEDIR, R., *Historia del gremio corchero*, Edit, Alhambra S.A, Madrid, 1953, p.286.

⁸ SURÓS J., «La llarga crisi de la indústria suro-tapera en el primer terç del s.XX», *Estudis del Baix Empordà*, núm. 10, 1991.

Les divergències en els diferents recomptes potser s'expliquen per les dificultats de controlar els petits tallers familiars, encara nombrosos.

⁹ AHMSFG, Sec. XIII, núm.3. Mercado de trabajo 1914-1920-1924-1925, del 1932.

NOSTRE ÚLTIMA PARaula

Després d'haver compendiat savanent tot un recull de sanas iniciatives i avassallar projectes disseminats d'ací i d'allà, amb l'ajuda d'una voluntat inquebrantable, logrem encarrilar reflexivament nostre activitat desbordant pels practics i dretors viarany de la realitat.

Persuadits de que lo críe de les circumstancies no ens permetia recórrer a extrems violents i molt menys a formular exigències desentonades, ens guíem a tot hora en les irradiacions lluminiques del raonament.

Piens d'una saludable reflexió qu'ens ha preservat del contagi perillós d'impetuositats descomplades, hem seguit el penós camí, pas a pas, sense porques reculades ni tampoc salts perillosos. Y reforçats per l'energia i la fermesa que son corolari de l'inalterable convicció que tenim de que defensavem una causa noble i justa, anarem vençent poc a poc quantes dificultats sorgien.

Portats d'aquesta tàctica de seny hem conseguit ventajetes que no hauríem assolit d'adoptar una actitud fora de ló.

Doncs bé, malgrat que nosaltres des de l'començ d'aquesta puerosa crisi ens varem imposar l'esperit de sacrifici i infadigables hem centuplat els nostres esforços, puix que'ns sentíem campions d'una causa justíssima com es la d'evitar que la fam s'ensenyoris de les llars proletàries, malgrat tot això, perquè un dia curull de dignitat i ruberts de valentia no volguérem ajupirnos a la voluntat despòtica i declarada d'una patuleia enèrgica, ni volguérem acostar amb una covarda genifexió un criteri desacertat i qu'estava en pugna amb la nostra conducta rectilínea, ens hem vist radament combatuts, no amb arguments, sino amb insulte i calumnies.

Contra aquest cúmul repugnant de calumnies que la xorca niga dels etorns descontents, dels protestaris sistemàtics i els malvats qu' en la negror de ses estranyes solsi hi nua l'odi i la rancúnia, han escampat per a entorberir nostra actuació immaclada, aixequem a chor, obeint l'imperatiu dictat de nostres consciències i l'impuls espontani de nostra dignitat ferida, el vibrant clamoreig de nostra mes enèrgica protesta. Al adjudicar a nostra actuació el qualificatiu d'immaclada, s'en enfurisc l'afirmació implícita de que l'hem portada a terme, coverta sempre amb l'honorada puericitat i el robust desinterés que solament son patrimoni dels cors nobles i altruistes.

Malgrat haver revestit nostra dignitat d'una potent cuirassa, com es la fortitut que dona'l conveniement de seguir amb rectitut i honorades el derrotat anyalat i el menyspreu vilipendiós amb que hem rebutjat fins avui els perills atacs dels nostres calumniadors qu'ens han vituperat a mansalva, ha arribat el moment en que aquesta dignitat s'ha sentit traïdament ferida per el bíblu venenós de certs reptils que rastrejan en les tenebres. Quan de l'hora d'una munió d'individus s'en fa inmercedament'l blanc continuat de les mes baixes i groseres insidies i de les calumnies mes nobles i vis, la dignitat se sent ferida i llavors s'imposa un gest de revolt que vindiqui públicament l'afons que se li ha volgut inferir.

Aquest es el nostre cas. Sufrir pacientment mes temps la persistent difamació ignominiosa de que som objecte injustament, resultaria imprudent, seria una tenebritat.

Per aixó alóem la nostra veu clara i potent, per a confondre amb la seva propia baixesa, als nostres calumniadors, als nostres adversaris que s'amparan en l'ombra del anónim.

¿Qui son els nostres adversaris en aquesta qüestió, que ho son també de les societats obreres?

Son aquells que, proussens en les fornyes urpas d'una bestialitat atávica, apelen al tumultu grollar per a imposar brutalment una proposició incongruenta i absurda, un veritable diabat.

Son aquells que deixaren patèntment demostrar que per a satisfer un mals prurit de cercar broge, no reparaban en promoure un conflicte inútil, en portar el poble a una lluita xorca.

Son aquells que quan no pot prevaler la seva opinió, per esser massa desballestada, esgrimeixen amb mes furia la calúmia, segurament pensant amb aquella frase d'en Beaumarchais que diu: calumniez, calumniez sempre'n restará alguna cosa.

En fi son tots aquells obrers, trist es tenir-ho de confessar, que ja sigui per ignorancia, conveniencia o mala fe, serveixen admirablement els desitjos de la burgesia que ja ha arribat la seva immoda i coixa turba d'agents poc exemplars qu'aprofiten les nostres divisions per a sembrar la discòrdia en el camp obrer, i enderrocar les nostres associacions. Estavem dispostes a proseguir amb mes coratge la nostra tasca perquè enteníem qu'era una pusillimitat deixar abandonats en circumstancies tan calamitoses, els interessos d'aquella minoria que pensa i sent.

Pro avui les coses han arribat a un límit intolerable i insuportable, puix fins presenciam com una part d'aquella majoria qu'en l'última reunió ens requiría amb insistència per a que no l'abandonéssim se congratua amb els que avui encare tracten de descomunicar, i corra descardament les injustes recriminacions que s'agombolan damunt nostre.

Avui qu' a l'intensitat de la nostra esforç s'hi respon extenent mes i mes la calúmia i se correspon amb la mes inconcebible i crua de les ingratituds als sacrificis fets.

Avui que veíem com la eucant públic de la nostra dignitat una patuleia inculta i brutal, sobornada i capitanejada per una turba corrompuda de rixarrells que toquen en el seu actu una crescuda suma de traïcions i vilès.

Avui que un d'aquests individus avilitats per una borratxora d'odi, en un transport vessació de matonisme ha portat la seva intemperancia agressiva fins a insultar d'obra a un digne company de Comissió.

Avui que de nostra actuació digníssima i sincera, en vol fer un fals pretexte per a tremolar la tacada bandera de la discòrdia, aquells gent mercenaria que trafican amb la seva conciencia impura, compremem que tant la seguretat dels organismes que representem, com la nostra dignitat trepitjada, reclamen un gest de gallardia que rebuixi les nostres societats i que posi la nostra dignitat a son degut lloc.

Al retirarnos devem fer avinent que durant el curs de la nostra actuació hem posat tota la nostra voluntat i tot el nostre modest esforç a fi d'ajudar a encarrilar els nostres actes una norma d'equitat i justícia.

Ens retirém doncs, amb la conciencia tranquila i l'esperit seré, sense que mai el record de cap acció repudiable pugui torbar a l'un ni entorberir l'altre.

Ens retirém, amb la plena seguretat d'haver complert degudament el nostre deure i convenceus de que sempre hem procedit amb rectitut i noblesa i de que ha presidit als nostres actes una norma d'equitat i justícia. Ens retirém important nos en un sentiment de satisfacció i lletic alhora.

Satisfacció íntima que'ns procura la certesa de que la gestió nostra ha sigut ostant profitosa, puix ha contribuït a endotar la situació desesperada de no poques famílies.

Pasíc de veure com les mes belles iniciatives i la voluntat mes ferma s'estabolian davant la massa de grans que formen l'ignorancia i la malada.

I ens retirem perquè ha sonat l'hora de que aquells que s'avanten de posseir una putesa a tota preva; qu'escolten el carrer per a taramolejar les elucubracions mes incoherentes i per a fer impúdica ostentació d'un matonisme indecent i pregunen amb estridència de desequilibrat l'infadit dels seus projectes i intencions per a que viuguem a agafar les regnes de la direcció.

LA COMISSIÓ OBRERA: Per El Obrero Moderno: Jaume Cascà, Pere G.L. Rómuld Sarda, Bonaventura Vidal. — Per La Internacional: Andreu Pla, Frederic Juncosa. — Per el L de Mayo: Emili Salas. — Per Fabril: — Per El Progreso Reformado: Esteban Furiel. — Per La Tralla: Joan Quintana, Joan Remón. — Per Higu. — Per el Progreso: Joaquim Casteu.

Sant Feliu de Guixols 20 Octubre 1914.

Bonaventura Vidal

Suber y C.

La nostra població i les que es trobaven en una situació semblant, que vivia exclusivament d'una sola indústria i del seu comerç amb l'estranger, n'havia de sentir més que cap altra aquelles conseqüències.

Des de fora d'aquesta comarca surera, hom qualificava d'ecessiu l'esverament, i atribuïa a temors infundats la presa de mesures urgents i les previsions socials¹¹.

3.- MESURES DE RESISTÈNCIA SOCIAL I ASSOCIACIONS OBRERES.

Aleshores, al davant del govern local, hi havia un dels millors alcaldes que ha tingut Sant Feliu al llarg de la seva història, Narcís Duran i Juera (1912-1916), ex-mestre racionalista i escriptor; comerciant i comptable en aquelles dates, i un republicà federal de gran personalitat humana i prestigi social. Immediatament empenygué la iniciativa de buscar solucions, sortides, a una crisi social tan punyent. Es reuní amb el governador de Girona, amb la Cambra de Comerç, amb el diputat provincial Josep Irla, amb Salvador Albert i amb els representants de totes les entitats socials, cooperatives i sindicats.

En la reunió amb la Cambra de Comerç que presidia Josep Batet demanà d'evitar el tancament de fàbriques. Els fabricants manifestaren, com ja hem dit, que no pararien si se'ls facilitaven els diners per a pagar els salaris. L'alcalde també va reunir els banquers. Almenys els empresaris varen convenir, de moment, que cadascun sostindria els seus obrers amb un mínim de tres jornals setmanals per a no condemnar-los a la fam.

També Duran es reuní amb les juntes de la *Unión Comercial* i amb les de les cooperatives de consum per assegurar que no s'augmentarien els preus dels queviures bàsics, mentre duressin les circumstàncies motivades per la crisi industrial.

I el que és més important, es crearia per subscripció un fons comú que una Junta o Comissió especial, anomenada d'Auxilis, administraria. S'imposà un repartiment voluntari entre els grans rendistes, propietaris i entre tots els que es trobessin en condicions adequades de solidaritat¹².

Els treballadors municipals, per decisió política, hi aportarien el 10% del seu sou. I es reduiria a la meitat la despesa pública per enllumenat¹³.

L'empresari Salvador Vidal oferí el 75% dels beneficis obtinguts al Teatre *Novedades*. El grup teatral Tàlia, que dirigia Berga i Boada, faria vetllades per recaptar diners. I altres iniciatives particulars que aquí i ara no podem detallar.

3.1 LA PREVISIÓ GUIXOLENSE, MUTUALITAT OBRERA

De forma providencial i oportuna, l'1 de març de 1914 s'havien fusionat nou germendats d'homes (*La Constancia Guixolense, La Concordia, La Igualdad, La nueva Unión, La Terrestre Reformada, La Humanitaria, La Solidaridad, La Protectora Guixolense i La Antigua Taponera*) per a constituir *La Previsión Guixolense*, una mutualitat més forta.

Les crítiques circumstàncies que envoltaren la població treballadora, a partir de juliol, demostraren la conveniència d'aquella fusió, ja que la majoria de les minúscules mútues -ben segur-haurien pogut desaparèixer. Gràcies a aquella unió, doncs, els malalts i jubilats obrers continuaren cobrant les ajudes més indispensables. El fons econòmic era l'acumulat -sumat- per l'aportació de totes les germendats, més les quotitzacions dels socis pro-

¹⁰ Reproduïdes per *El Programa*, 570, 14-XI-1914.

¹¹ «Serenitat», *El Programa*, núm. 557, 15-08-1914.

¹² AHMSFG, Sec. I, núm. 89. Manual d'Acords (89), 13-08-1914.

¹³ AHMSFG, Sec. I, núm. 89. Manual d'Acords (89), 25-08-1914.

Barcelona¹⁰. La tragèdia de la Primera Guerra Mundial tingué com a escenari els principals mercats de consum del suro-manufacturat a la nostra comarca: Anglaterra, França, Alemanya, Àustria i Bèlgica. La guerra, doncs, paralitzà completament les exportacions de les fàbriques, el que no solament n'afectà greument el comerç, sinó també la indústria i la banca.

Els fabricants, doncs, no podien negociar els girs pendents amb els països bel·ligerants. La fallida de les banques, el tancament de fàbriques i l'acomiadament d'atur dels treballadors n'eren les conseqüències.

Quan s'intuí que el conflicte bèl·lic seria de llarga durada, el pànic prengué cos sobretot entre els obrers de la indústria suro-tapera, uns 20.000 a tota la comarca, ja que no disposaven d'altres recursos per a subsistir.

SOCIEDAD DE OBREROS CORCHO-TAPONEROS "LA LUCHA," (antes OBRERO MODERNO)

Esta entidad celebrará reunión general hoy viernes día 11 del corriente á las 9 de la noche en el local social Caymó, 61.

Lo que pone en conocimiento de todos los individuos que pertenecen á ella.

Suplica la asistencia

LA JUNTA.

San Feliu de Guixols 11 Diciembre 1914.

— Suñer y G. —

tectors i dels numeraris, junt amb les subvencions anuals de l'Ajuntament¹⁴.

Efectivament, la majoria federal del govern local proposà i l'Ajuntament ho acordà d'incloure en el pressupost municipal ordinari una subvenció de 25 pessetes mensuals a l'esmentada associació per considerar-la com a «l'única germandat d'obers que existeix a Sant Feliu», contra l'opinió de la minoria catalanista del consistori¹⁵.

La Junta Directiva quedà així constituïda: Agustí Anglada, president, Joan Pujol, secretari de la presidència; Josep Cañellas i Nicolau, secretari general; Joan Vallés, J. Campistol, Rafael Piñol, Eveli Tafall, Francesc Santi, Frederic Serra, Joan Masós, Ramon Payrot, Jaume Genís, Josep Garbera, Narcís Remus, Cosme Estatuet, Josep Lloveras, Miquel Pallí, Joaquim Janó, Fèlix Llovero, Bonaventura Vidal, Josep Vilossa, Sireno Vicens, Jaume Cañet, Salvador Torner i Francesc Roca n'ocupaven els altres càrrecs¹⁶.

A les darreries d'any, l'estat econòmic de la societat era un xic delicat¹⁷.

En acabar la guerra, el 1918, eren 1.343 les persones que se n'havien beneficiat; dels quals 809 eren malalts crònics o jubilats.

El 1924 la societat comptava amb 1.860 socis¹⁸.

3.2 ELS SINDICATS.

En esclatar la crisi, a Sant Feliu ja existien societats obreres, sindicats, amb una llarga tradició reivindicativa¹⁹. El 1914 hi havia *El Obrero Moderno* (societat que agrupava diferents oficis; la majoria d'afiliats eren tapers), que tenia el local social al carrer Caimó, 61. Pel desembre del mateix any aquesta societat canvià de nom: *Sociedad de obreros corcho-taponeros «La Lucha»*²⁰. Era, sens dubte, el més important. Els altres eren: *El Progreso Reformado* (societat de paletes), *La Internacional* (societat de manobres de paleta), *La Tralla* (societat de carreters) i *El Progreso* (societat de barbers i perruquers).

No hi mancaren, però, els intents de crear -per part de la patronal- sindicats grocs. Així, a començaments de 1914 s'intentà de crear *La Reforma*, una societat alternativa de paletes que volia dividir-los en separar-se d'*El Progreso Reformado*, per considerar-lo dominat per la radicalitat de lluita del sindicat d'Oficis varis. Els dirigents obrers reaccionaren durament contra els «individuos que abdicando de su personalidad y olvidándose de la clase a que pertenecen, inspirados por un cura²¹, se presten a la burguesía para servirles de instrumento y amparo de sus repugnantes latrocinios»²².

Pel maig de 1914 va quedar constituïda una nova societat obrera: la dels carregadors i descarregadors del port²³, amb el

nom de *1º de Mayo*, que aplegava les diferents colles o quadri-lles ja existents²⁴. A primers de juny l'associació obrera signà, a l'Ajuntament, unes bases sobre les condicions econòmiques i socials en què els seus afiliats realitzarien la feina. Emili Vilaseca, com a president, estampà la firma, junt amb les de les cases consignatàries Josep M. Fortó, P. Albertí é hijos, J. Yrla i Cia., José Sibils, Joan Fortó y Galceran i Castelló Hermanos²⁵.

Malgrat el pacte, els problemes no es feren esperar. Per l'agost, havent començat la guerra, es plantejaren els conflictes més greus entre els obrers carregadors *1º de Mayo*²⁶ i el consignatari Sr. Joan Fortó i Galcerán. I arran d'això, surà un altre sindicat groc: *La Igualdad*, amb estatuts aprovats pel governador²⁷.

Per altra part, el conflicte obrer dels carregadors es va polititzar. El partit d'U.F.N.R -potser per a contrarestar les males relacions que, durant la crisi, tenia amb els sindicats; com veurem nés endavant- donà suport al sindicat *1º de Mayo*, i es manifestà contrari a «los procedimientos de un consignatario que -a la manera alemana- no reconoce ningún valor a los compromisos contraídos», i també en contra del sindicat groc *La Igualdad*. Tot i així, els federals mostraren la seva disconformitat amb algunes de les accions de força dels descarregadors en vaga, com fou la d'aturar les obres que s'estaven fent a la carretera de Tossa²⁸.

Mentrestant *Ciutat Nova*-setmanari portaveu de la dreta catalanista- anava donant notícia de les feines realitzades pel sindicat groc, que trencaven així el boicot declarat a l'esmentat consignatari, tot advertint als republicans que no es posessin on no se'ls demanava, en un afer estrictament sindical.

Quan per ordres del Sr. Fortó es descarregava el vapor *Nuevo Ampurdanés* es llençaren pedres contra els descarregadors de *La Igualdad* i contra els carreters -que eren forasters, ja que els de Sant Feliu es solidaritzaren al boicot. Els mitings, les manifestacions..., s'anaven succeint²⁹.

Així les coses, l'alcalde s'adreçà a Gurmésindo de Azcárate, president a Madrid del *Instituto de Reformas Sociales*, exposant la situació i, tot lamentant l'actitud del consignatari, li demanava consell³⁰.

¹⁴ *El Programa* 535 i 578; M.A. (1914), 21 d'abril.

¹⁵ Sessió del 21 d'abril de 1914, *El Programa*, núm. 541, 25-04-1914.

¹⁶ *El Programa*, núm.535, 14-03-1914.

¹⁷ *El Programa*, núm. 571, 21-11-1914.

¹⁸ AHP, Diputació, Cens electoral Corporatiu.

¹⁹ JIMENEZ A., «Apunts per a una història del moviment obrer (1870-1923)». *Revista de Girona*, núm. 120, gener-febrer, 1987.

²⁰ AHMSFG, Correspondència 1914.

²¹ Probablement es refereixen a Mn. Sants Boada.

²² LIBERTO VIVES, «Contestando a unos zopencos», *El Programa*, núm. 533, 28-02-1914; FUERTES y LLOPART, «Para los albañiles amarillos», *El Programa*, núm. 538, 4-04-1914.

Per altra banda, l'anarquista Bonaventura Vidal criticà durament els obrers polítics i sobretot el *sindicalisme catòlic*, a «Los obreros políticos», AHMSFG, Correspondència 1914.

²³ El moviment del port, llavors, era força important. Pel que fa a 1913 el total d'embarcacions entrades va ser de 426 (293 vapors i 133 velers). Les embarcacions sortides varen ser 431 (295 vapors i 136), *El Programa*, núm. 526, 10-01-1914.

²⁴ *El Programa*, núm. 543, 9-05-1914. AHG, *Reglamento de la sociedad de cargadores y descargadores 1º de Mayo*, SFG, 1914.

²⁵ *El Programa*, núm. 547, 6-06-1914.

²⁶ En Ròmul Sureda i Castelló n'havia estat nomenat secretari, *El Programa*, núm. 559, 29-08-1914. D'altra banda la societat obrera havia ingressat a la *Federación de Obreros de la Navegación de transportes de España*, *El Programa*, núm. 564, 3-10-1914.

²⁷ *El Programa*, núm. 460, 5-09-1914 i *Ciutat Nova* del mateix dia.

²⁸ *El Programa*, núm. 571, 21-11-1914.

²⁹ *Ciutat Nova*, núm. 229, 21-11-1914.

³⁰ AHMSFG, Correspondència 1914.

Per Nadal el conflicte encara era més rabiós, puix que va ser detingut en Benet Ribas, autor d'un tret d'arma de foc, amb motiu de l'avalot contra els esquirois³¹.

Fins pel març de l'any següent no deixà de funcionar el sindicat groc:

«Por considerar la noticia de vital interés para el bien de la justa causa que defendemos [els del 1º de Mayo], ponemos en su conocimiento que ha dejado de funcionar la sociedad amarilla *«La Igualdad»*³².

Hi havia alguna altra associació anarquista que, d'alguna manera també intervingué en la crisi general. És el cas del Grup anarquista Germinal, que el 13 d'octubre escampà el full solt «*Proletarios!*» signat per Enric Balló, i que va ser objecte d'investigació per part del jutge instructor del Regiment d'Infanteria Asia³³.

4.- ACTITUD DE LES ASSOCIACIONS OBRERES ENFRONT DE LA CRISI

A la primera reunió que mantigueren amb el governador i l'alcalde, els representants dels treballadors lamentaren que la primera mesura governamental hagués estat la d'enviar més força armada, que es podia prendre com una amenaça imprudent i mancada de motiu davant l'actitud sensata de la classe treballadora.

I quan el governador els preguntà, de part del Govern, què necessitaven, els obrers li respongueren unànimement i digna que només volien una cosa: treball. Però també proposaren mesures concretes: que es comencessin les obres públiques de

AL PUEBLO

Conocedora esta Comisión de las injustas recriminaciones de que ha sido objeto, por aquella parte de público que ha acogido con toda suerte de censuras sus disposiciones referentes á la distribución de socorros, ha creído necesario desvanecer toda maligna ó errónea suposición que haya podido formularse por parte de quien desconoce la forma en que se ha procedido al reparto de bonos.

Esta Comisión, inspirándose en sentimientos de verdadera ecuanimidad, dispuso por estimarlo más equitativo, estipular un tanto por familia, como margen para atender á su subsistencia, y que es como sigue:

1 individuo solo	8 pesetas
Familias de 2 individuos	14 »
» 3 »	16 »
» 4 »	18 »
» 5 »	20 »

Las familias de más de cinco individuos, percibirán un suplemento de á una peseta por cabeza excedente de cinco.

De estas cantidades deben deducirse los ingresos, ya sea en concepto de trabajo, ó ahorros depositados en las Cajas de Ahorros ó Cooperativas.

Importa tener en cuenta que al señalar la Comisión como tipo dichas cantidades no lo hizo con carácter definitivo sino interino, en atención á que pueden variar las circunstancias, dada la magnitud de la tremenda crisis por que atravesamos.

Esta Comisión después de hacer constar que á pesar de estar animada de los mejores deseos y propósitos, no ha podido evitar la avalancha de abusos que se nos ha echado encima, y á fin de suprimirlos en lo posible hace un llamamiento á todas las clases afectadas por esta tremenda crisis, para que en el caso de averiguar algún abuso lo pongan en conocimiento de esta Comisión, pudiendo tener la seguridad de que el nombre de la persona que se sirva denunciarlo permanecerá ignorado.

Después de advertir á los comerciantes, tenderos y dueños de establecimientos de que todo donativo de bonos se hace exclusivamente para la adquisición de artículos de perentoria necesidad, se les encarece reiteradamente que se abstengan de permularlos por ningún objeto de lujo.

Habiéndose dado el caso de que ciertos individuos al efectuar una compra, satisficían su importe con un bono de valor superior al objeto comprado, reclamando que el remanente les fuese devuelto en numerario, llamamos la atención de las partes interesadas, para evitar en la medida de lo posible todos estos abusos.

Creemos que la opinión, trascendida de la recta y noble intención que informa estas medidas encaminadas á procurar que lo repartido ingrese íntegro en el hogar, impidiendo de este modo que se distraiga la más ínfima parte para adquirir lo superfluo ó perjudicial, se hará un deber de coadyuvar á que obtengan eficacia estas plausibles disposiciones.

¡Obreros, ciudadanos, en estos momentos de terrible prueba, es cuando todos debemos aportar nuestro concurso por modesto que sea, y nuestra colaboración más sincera en la magna obra emprendida al objeto de mitigar los sufrimientos de la indigencia, y á aminorar los terribles efectos de la miseria. ahuyentando el horrible espectro del hambre.

La Comisión
nombrada por las sociedades obreras
legalmente constituidas.

San Felín de Guixole, 26 Agosto de 1914.

Tetuán i de la carretera de Tossa, i que es donessin totes les facilitats per a poder anar a la verema a França.

Efectivament, a finals d'agost els obrers inscrits per anar a la verema a França eren 285³⁴.

Una part dels treballadors que havien rebut de la Comissió econòmica especial bons decidiren, pel seu compte, treballar pels carrers³⁵.

I molt aviat començaren les obres a la carretera de Tossa, on la Comissió d'Auxilis hi col·locà 280 obrers³⁶.

D'altra banda, les societats obreres no deixaven de reunir-se i treballar. L'11 d'agost demanaven:

1r. Que els propietaris de finques abonessin el lloguer dels habitatges als obrers.

2n. Que els capitalistes, comerciants i autoritats constituïssin un fons general per a socórrer els obrers a l'atur i totes les famílies que es trobessin en la impossibilitat de sostenir-se amb l'estipendi fixat.

3r. Impedir, per tots els mitjans, l'augment de qualsevol cost de primera necessitat, i privar-ne l'acaparament.

«No pretendemos imponer soluciones imposibles pero ante la certeza, más que probable, segura del hambre que se acerca es indispensable que nuestra voz clame en defensa del derecho a vivir a todas las clases sociales»³⁷

En començar la crisi, les societats obreres participaren en la Comissió especial -Junta d'Auxilis- que classificava les famílies obreres necessitades. La Comissió era constituïda per 17 membres: 6 en representació de l'Ajuntament; 4 de les societats obreres (Bonaventura Vidal, Francesc Llopart, Pere Geli i un quart representant); 3 per les cooperatives de consum (Amadeu Lacasa, Annibal Barris i Ferran Bosch³⁸) i 4 més en representació dels donants o contribuents³⁹.

Els representants sindicals periòdicament, al Cineorama, donaven compte de les gestions fetes⁴⁰.

Però la situació de crisi s'allargava, i esdevenia socialment més anguniosa⁴¹.

La realitat era que mentre que la llista de famílies obreres inscrites per a rebre l'ajuda econòmica augmentava cada setmana, l'aportació a la subscripció col·lectiva anava disminuint progressivament.

La primera subscripció, de començaments del conflicte, en deu setmanes recaptà un total de 25.664,47 pessetes, i es repartiren bons per valor de 28.730 ptes. Hom calculava que es necessitaven, cada setmana, més de dues mil pessetes pel cap baix⁴².

La Comissió que havia de classificar la necessitat dels socorreguts rebia tota mena de queixes i de denúncies, malgrat que els

³¹ Ciutat Nova, núm. 234, 25-12-1914.

³² El Programa, núm. 588, 20-03-1915.

³³ AHMSFG, Correspondència 1914.

³⁴ El Programa, núm. 559, 29-08-1914.

³⁵ El Programa, núm. 561, 12-09-1914.

³⁶ Ciutat Nova, núm. 227, 7-11-1914.

³⁷ AHMSFG, Full solt (1914), signat per tots els sindicats.

³⁸ Les cooperatives de consum eren La Guixolense, la de l'Ateneo i La Unió, cf. JIMÉNEZ A., «Moviment cooperatiu a SFG...» o.c.

³⁹ Ciutat Nova, núm. 216, 22-08-1914.

⁴⁰ El Programa, núm. 563, 26-09-1914.

⁴¹ «La situació anguniosa», El Programa, núm. 564, 3-10-1914.

⁴² Ciutat Nova, núm. 227, 7-11-1914. Entre altres aportacions ja esmentades abans, cal destacar-ne la del Gremi de fabricants i, com ja s'ha dit, la de l'agrupació teatral Talia, dirigida per Berga i Boada, en organitzar desinteressadament vetllades a favor dels obrers sense feina (El Programa, núm. 572, 28-11-1914).

representants dels obrers intentaven d'esbrinar els recursos reals dels qui «imploraven caritat»⁴³.

La Comissió nomenada per les societats obreres legalment constituïdes hagué de sortir al pas contra les injustes recriminacions de què era objecte:

«Esta Comisión, inspirándose en sentimientos de verdadera ecuanimidad, dispuso por estimarlo más equitativo, estipular un tanto por familia, como margen para atender á su subsistencia, y que es como sigue:

1 individuo	8 pesetas
Familias de 2 individuos	14 «
« 3 «	16 «
« 4 «	18 «
« 5 «	20 «

D'aquestes quantitats es deduïen els ingressos per treball o per estalvis dipositats a les Caixes o a les Cooperatives. Aportació benèfica que tenia tan sols un caràcter interí, revisable, no definitiu.

No obstant això, la Comissió obrera es reconeixia impotent per a evitar els abusos que eren de tota mena. I acabava fent una crida a la solidaritat per part dels obrers i de tots els ciutadans⁴⁴.

La Comissió obrera, d'altra banda, hagué de deixar clar que a ella tan sols podien demanar-los compte de les gestions fetes els seus associats. Els altres, no afiliats, havien de protestar davant dels altres components de la Junta d'Auxilis. Els representants obrers, a més, hagueren d'aclarir que el treball que alguns obrers feien en les brigades era lliure, no obligatori. I que ho feien per a compensar el caràcter humiliant de la caritat que representava el rebre un donatiu (els bons)⁴⁵.

El malestar general, però, s'anava estenent. A través de la premsa i de fulls solts que s'escampaven per la ciutat, hi descobrim tot un nerviosisme social. L'ambient de desconfiança creat impedia la solidaritat -almenys a nivell de justificació- dels qui més recursos econòmics tenien. En Salvador Puig i Vicens deixà de pagar la seva lliure contribució del 75% de la recaptació al Novetats. Tot i que s'inicià una campanya de boicot contra el teatre, la gent no deixà d'assistir a les projeccions de cinema ni a les vetllades teatrals⁴⁶.

I com de costum es polititzà el tema. Els federals, d'una banda, acusaven la drete catòlica:

«Una publicació catòlica, escrita per plomes que es diuen cristians, propala el llançament dels obrers fora de la ciutat, dient-los que si aquí s'ha parat la feina, han d'anar a buscar-ne a una altra banda»⁴⁷.

Proposaven, a més, un nou repartiment general.

Els regionalistes al·ludits, per la seva banda, acusaven els republicans de fer demagogia fàcil.

També els del *Centro Republicano Radical*, per veu del seu militant Víctor Poujarniscle, donava propostes de solució, i insistia en la necessitat de comprovar quins eren els obrers que realment necessitaven ajuda, i quins no en necessitaven⁴⁸.

Els representants dels obrers es veïeren atrapatats per tots costats, i s'enfrontaren a tots els polítics, també als federals. Quan els sindicats demanaren la intervenció de Josep Irla i Bosch, diputat provincial, ell donà suport al seu partit i als militants federals que dominaven el govern local⁴⁹.

En aquestes circumstàncies, la comissió obrera que havia estat nomenada per a distribuir els socors als obrers sense treball va presentar la dimissió del seu càrrec a la Comissió especial d'Auxilis, «a causa de les calúmnies i insídies de què havien estat víctimes»⁵⁰.

A partir d'aquest moment, els representants dels obrers es comunicaren amb la població i atacaren els polítics mitjançant la publicació de fulls solts⁵¹: «*Al Pueblo*», «*Rechazando una injuria*» -aquest últim qualificat pels federals d'«innoble»⁵².

Efectivament, a «*Al Pueblo*» la comissió obrera dimissionària manifestà que -atès que la recaptació anava disminuint i que els rics se'n despreocupaven de la sort dels menys afortunats econòmicament- el que ells demanaven era justícia, no pas caritat. I proposaren tot un seguit de solucions, que es podrien resumir així: Que els més rics se sentissin realment solidaris; que els que cobraven sous alts, se'ls descomptés un 10%; que s'iniciessin obres públiques (mercat, escola de Belles Arts), i que les germandats, mútues i sobretot la societat de pescadors *La Marina* contribuïssin més⁵³.

A «*Rechazando una injuria*», la comissió esmentada s'enfrontà obertament al setmanari federal *El Programa*⁵⁴.

D'aquesta manera la situació anava degenerant. El full que el 20 d'octubre signaren tots els membres de la comissió obrera⁵⁵ amb el títol «*Nostra Ultima Paraula*» denunciava tots i de tota mena, fins i tot per part dels treballadors- els greuges (insults i agressions verbals) de què havien estat objecte els representants dels obrers. S'havia arribat a un límit de tolerància, i la comissió obrera no estava disposada a continuar lluitant des de dins de la Junta d'Auxilis, de la qual s'havien retirat definitivament:

«Ens retirem amb la plena seguretat d'haver complert degudament el nostre deure i convençuts que sempre hem procedit amb rectitud i noblesa, i que ha presidit els nostres actes una norma d'equitat i justícia. Ens retirem emportant-nos-en un sentiment de satisfacció i de fàstic alhora».

I acabava el manifest, invitant tots aquells que els havien criticat que «agafessin ells les regnes de la direcció».

Tanmateix, els sindicats prosseguiren la seva lluita contra la crisi des de les seves entitats, com veurem tot seguit.

5.- VIOLÈNCIA D'ALGUNS OBRERS PER LA PROPOSTA DE LA CUINA ECONÒMICA

Així les coses, La Junta d'Auxilis va adreçar a la Corporació municipal una notificació on exposava que, havent acabat tots els recursos i havent fracassat la segona subscripció oberta, calia buscar una nova solució. Dita Junta atribuïa la causa d'aquell fracàs al desacord dels contribuents pel que fa a la distribució de bons que s'havia portat a terme. I, així, es començà a insinuar que aquests mateixos donants estarien més disposats a contribuir en el manteniment d'una Cuina Econòmica, tal i com funcionava i els semblà que molt bé a Palamós, segons els informes dels

⁴³ *Ciutat Nova*, Núm. 221, 26-09-1914.

⁴⁴ AHMSFG, Full solt (26-08-1914), «*Al Pueblo*».

⁴⁵ AHMSFG, Full solt, 16-09-1914, «*A los obreros asociados en particular y al público en general*».

⁴⁶ *El Programa*, 570 i 571.

⁴⁷ *El Programa*, núm. 564, 3-10-1914.

⁴⁸ *El Programa*, núm. 564, 3-10-14.

⁴⁹ Id.

⁵⁰ *Ciutat Nova*, núm. 225, 24-10-1914.

⁵¹ Fins llavors havien utilitzat les pàgines del setmanari republicà.

⁵² *El Programa*, núm. 565, 10-10-1914.

⁵³ AHMSFG, full solt «*Al Pueblo*», 30-09-1914.

⁵⁴ Id., 5-10-1914.

⁵⁵ Per *El Obrero Moderno*: Jaume Cacàs, Pere Geli, Ròmul Sureda i Bonaventura Vidal.- Per *La Internacional*: Amadeu Pla i Frederic Deomènec.- Pel *1º de Mayo*: Emili Saliné i Ameri Fabrellas.- Per *El Progreso Reformado*: Rubén Fuertes.- Per *La Tralla*: Joan Quintana, Joan Ramon i Pere Rigau.- Per *El Progreso*: Joaquim Cateura.

Al Público en general

Se invita al público en general al mitin que se celebrará hoy viernes á las 8 1/2 de la noche en el Salón Novedades, en el que tomarán parte entre otros oradores el Presidente de la Federación de Obreros de Navegación y Transporte de España

Bautista Caballer y el vocal **Carrelere**

SE SUPLICA LA ASISTENCIA

Las Juntas de las Sociedades Obreras.

1.º Mayo, Maravilla, La Tralla, El Progreso Reformado,

Progreso, La Internacional, La Lucha.

San Feliu de Guixola, 20 Noviembre 1914.

Imp. M. Comas

regidors Cañet i Gruart. Proposta que, finalment, va ser acceptada pel govern local i els partits que hi eren representats⁵⁶.

Les societats obreres, en canvi, varen manifestar la seva disconformitat amb la implantació de la Cuina Económica perquè la trobaven denigrant per als necessitats; perquè obligaria els obrers a anar a parar el plat per a rebre la sopa. Aquella proposta la varen considerar molt més humiliant que no pas la repartició de bons⁵⁷.

La protesta signada el 16 de desembre pels representants obrers: Rómulo Madrenas, Rubén Fuertes, Leopoldo Mascort, Agustí Carbó, Andreu Pla i Joan Massa, es discutí en la sessió municipal del dia 18, tenint en compte també la moció presentada per la Junta d'Auxilis partidària -com hem dit- de la Cuina Económica. Els regidors s'anaren manifestant favorables a la proposta de la Junta. Aquesta considerava infundada i poc raonable la protesta dels obrers -que s'havien negat a comparèixer a una reunió per a discutir-ho. Els membres de la Junta d'Auxilis s'havien decantat per la Cuina Económica per necessitat, segons ells; com a únic mitjà d'obtenir recursos a causa de l'exigència dels mateixos contribuents.

«Al proponer el establecimiento de la Cocina Económica no descuida que a mas de la alimentación tiene el individuo otras necesidades de orden higiénico que no pueden dejar de ser atendidas, como así también se ha de tener en cuenta aquellas personas que por su estado delicado necesitan un régimen de alimentación lacteo»⁵⁸.

Tot amb tot, el govern local presidit per l'alcalde accidental, el federal Jaume Cañet i Alsina, insistí que era l'única solució viable -i que si es volgués també es podria anomenar «Restaurant per a obrers»! la Cuina Económica-, i per l'any 1915 s'aprovà un pressupost extraordinari per cobrir les despeses de la Cuina Económica: 82.000 ptes., com a ingressos per repartiment general; 67.000 ptes., com a despeses per l'establiment i sosteniment de la cuina, i 15.000 per a pagament de bons a repartir⁵⁹.

D'aquesta manera la bona relació que normalment s'havia establert entre dirigents del republicanisme federal i del sindicalisme guixolenc, es truncà totalment.

Al malestar creat pel problema -encara no resolt- dels carregadors del moll i un detingut arran del boicot, s'hi afegí la desavinença pel tema de la cuina⁶⁰.

A primers de gener, a mitja nit, els sindicalistes Llopart i Vives anaren al cafè de l'alcalde Narcís Durán⁶¹ (rambla del Portalet) per a parlar amb l'alcalde accidental Senyor Cañet, que es trobava a dit establiment. Ambdós obrers li demanaren la llibertat d'un altre sindicalista, Fuertes, que havia estat detingut. A més a més, li retregueren que no els hagués permès aquell vespre «l'exhibició pels carrers d'una al·legoria (cartells) que l'alcalde conceptu-

ava mortificant per ell i altres amics». Arran de la violència de la discussió, tots dos dirigents varen ser també detinguts⁶².

Pocs dies després, el 8 de gener, a la nit va esclatar una bomba al carrer Nou de Sant Ramon⁶³ davant el domicili del senyor Cañet -qui com de costum es trobava en aquell moment al cafè- sense que causés cap desgràcia personal, tot i que va commoure tota la ciutat⁶⁴.

A finals de mes ja eren en llibertat els cinc detinguts (inclosos en Llibert Vives i en Francesc Llopart) per l'atemptat citat.

No cal dir que la condemna va ser unànime per part de les altres entitats i del partit de l'oposició, encara que aquest -el partit regionalista- els va retreure, als federals, la bona entesa tradicional que havien mantingut amb els sindicats.

6.- CONCLUSIÓ

Aquest va ser, doncs, l'inici de la forta i llarga depressió econòmica que continuà, almenys, fins al 1923. Un cop acabada la guerra el novembre de 1918 -acabament que els guixolencs no van celebrar fins al juliol de 1919- la crisi prosseguí igualment. És a dir, el final de la guerra -que havia estat causa del desastre- no es traduí en una solució del conflicte econòmic ni de les seves seqüeles socials: atur, inflació, emigració i deteriorament general de la qualitat de vida de la classe obrera⁶⁵.

Per tant, una vegada més les nostres investigacions històriques ens forcen a contradir algunes afirmacions fetes gratuïtament per Gaziel en el seu llibre -literàriament excel·lent, però d'escassa base històrica ben fonamentada-, *Sant Feliu de la Costa Brava*, pel que fa al tema que ens ocupa.

Agustí Calvet escriví, amb la contundència a què ens té acostumats, que fins i tot les guerres havien estat bones per a la indústria surera. Segons ell, ho va ser la franco-prusiana de 1870 -extrem que, per la nostra part, no hem verificat-, i textualment continua⁶⁶:

«El mateix havia de passar quaranta-cinc anys més tard, durant l'altra invasió de França pels mateixos alemanys, en 1914, i de repetir-se, per tercera vegada en setanta anys, en 1940».

El gran escriptor guixolenc i cronista de primer ordre de la «Guerra Gran» -expressió utilitzada per Gaziel-, de París estant⁶⁷ no va poder conèixer de prop la tragèdia del seu poble natal. Però tampoc no va consultar, en aquest punt, el que en diu Ramir Medir en la seva *Historia del gremio corchero*, obra que, en altres temes, Gaziel seguí al peu de la lletra a l'hora d'escriure el seu cèlebre llibre literari, *Sant Feliu de la Costa Brava*.

També seria molt discutible el que diu de l'any 1940, qüestió que tot just ara estem estudiant. Però aquesta serà ja una altra història.

⁵⁶ M.A. (89), 10-11-1914, f.181 i f. 187.

⁵⁷ *El Programa*, núm. 575, 19-12-1914. M.A.(89), 15-12-1914, f.186.

⁵⁸ M.A., Id. f. 187-188.

⁵⁹ M.A., 15-01-1915. La Cuina Económica s'instal·larà en un magatzem del c/ de Girona propietat dels Srs. Henry Bucknall & Sons, Limited, de London (AHMSFG, Sec. X. 1915).

⁶⁰ Els sindicalistes Llibert Vives, Jaume Bofill i Lluís Angelet havien estat absolts de l'avalot produït durant la festa major del 1913, «Lo 17 de Agost. Conclusions de la defensa», a *El Programa*, núm. 542, 1-05-1914.

⁶¹ Aleshores no exercia, per malaltia.

⁶² *Ciutat Nova*, núm. 236, 9-01-1915.

⁶³ L'havien posada al domicili de l'alcalde en funcions, però va ser retirada a temps.

⁶⁴ M.A. (90), 1915-1916, 12 de gener, f.1-2; «Nostra protesta», *Ciutat Nova*, 237, 16-01-1915; «Després de l'atemptat» *El Programa*, 579, 16-01-1915.

⁶⁵ HERNÁNDEZ S., «La indústria surera al Baix Empordà. Aspectes d'una crisi (1914-1923)», *Treballs d'història*, Girona 1976. SURÓS J., o.c., nota 8.

⁶⁶ GAZIEL, o.c., pàg. 147.

⁶⁷ GAZIEL, *Història de «La Vanguardia»*, Edit. Empúries, Barcelona 1994, pàg. 25 i s.

LA CUINA ECONÒMICA DE SANT FELIU DE GUÍXOLS (1915-1918)

Santiago Hernández i Bagué

La Primera Guerra Mundial posà en una difícil situació l'activitat suro-tapera i provocà una manca de treball de conseqüències dramàtiques que es deixà sentir en totes les poblacions on era la principal font de riquesa en aquella època.

Causà un agreujament de les condicions de vida. Per fer front a aquesta circumstància, en primer lloc es procedí a repartir el poc treball que hi havia a les fàbriques, així s'anaven reduint els dies de treball setmanal fins que s'arribava a una situació límit en la qual la fàbrica havia de tancar. Els afectats eren primerament els obrers i els fabricants, però després els comerciants de suro i taps, i els botiguers que arribaven a una situació en la qual no podien fiar més els seus clients. Paral·lelament es produïa un augment en els preus dels productes de primera necessitat.

Els ajuntaments crearen les Junes d'Auxili, aprovaren pressupostos extraordinaris, es reclamava l'ajuda del govern per fer obres d'interès públic i d'aquesta manera poder ocupar la major quantitat possible de mà d'obra. A Sant Feliu es construí per etapes la carretera de Tossa, a Palamós van començar la construcció del clavegueram, a Palafrugell es va crear una brigada municipal que arribà a tenir cent vint-i-tres treballadors i es va fer el camí de Tamariu...

La situació arribà a ser tan crítica que es repartiren bons de menjar i s'implantaren les Cuines Econòmiques o Cuines Comuns Obreres. La seva finalitat era proporcionar aliments cuits a les famílies que ho necessitaven. Aquestes institucions funcionaren principalment a Sant Feliu, Palafrugell, Palamós i Cassà de la Selva, gràcies als ajuntaments que invertiren fins als últims recursos i quedaren endeutats. I per la subscripció de persones i entitats que es podien comprometre a aportar unes quantitats fixes periòdicament, ja fos en metàl·lic o en espècie. Hem observat algunes diferències de funcionament segons es tracti d'una o altra població.

El nombre de racions que se servien presentava variacions que depenien: a) de la possibilitat de fer treball comunitari; b) de la resposta que obtenien les demandes d'ajuda: s'havien suspès les obres públiques perquè a Madrid no s'aproven els pressupostos o c) segons l'evolució de la crisi. Com a dades significatives més extremes destaquem les 30.401 racions servides a Sant Feliu el mes d'abril de 1915 contra les 907 de l'agost del 1918, quan la crisi minvava.

En aquest treball comentarem l'establiment de la Cuina Econòmica Municipal de Sant Feliu de Guíxols i les incidències que presentà el seu funcionament.

MITJANS PER COMBATRE ELS EFECTES DE LA CRISI: LA CARRETERA DE TOSSA, EL REPARTIMENT DE BONS, LA CUINA ECONÒMICA

Les intenses gestions fetes a Madrid pel diputat a Corts Salvador Albert aconseguiren que el setembre de 1914 es fes una aportació de 30.000 ptes. per a la construcció de la carretera de Tossa a Sant Feliu. Aquesta quantitat es considerava insuficient i se li demanà que continués amb les gestions per a obtenir-ne 20.000 més.¹

A mitjans de novembre del mateix any n'aconseguí 25.000 per seguir els treballs del tercer tros. A part, el Ministeri de Fo-

ment, a través del Govern Civil, en lliurà 10.000 per al primer tros.²

Aquestes ajudes no tingueren continuïtat. A començament de 1915 es van suspendre els treballs perquè la Junta d'Auxilis va esgotar els recursos, fins i tot un crèdit que l'Ajuntament els havia passat. L'alcalde Narcís Duran considerà que dins la legalitat no tenien mitjans per ajudar les famílies dels obrers sense feina però tocà el cor dels regidors apel·lant al seu esperit humanitari encara que fos a costa de "...crear un dèficit que ni nosotros ni los que nos sucedan podran extinguir".³

Alguns regidors opinaven que el conflicte fou originat per un esdeveniment internacional, per tant era l'Estat qui havia de resoldre la crisi perquè ni l'Ajuntament ni la població tenen prou força econòmica.

La Junta d'Auxilis Municipal, que a finals de 1914 estava formada pels regidors Jaume Cañet, Josep Soler Sentí, Josep Villosa, Salvador Gruart i Josep Gassiot, va obrir subscripcions per obtenir recursos sense massa èxit. El fet que algunes persones manifestessin el seu desacord amb el sistema de repartiment dels bons, va fer que s'estudiés la viabilitat d'instaurar una Cuina econòmica. Després dels estudis pertinents, la Junta d'Auxilis proposà la instal·lació de la Cuina amb caràcter permanent. Es preveia que, quan la situació econòmica i social es normalitzés, passaria a càrrec de la "*Junta de Protección de la Infancia y Represión de la Mendicidad*".⁴

El dèficit que presentava la Junta d'Auxilis fou acceptat amb càrrec a les arques municipals i, a més, s'encoratjava la Junta d'Auxilis perquè implantés i organitzés el funcionament de la Cuina, amb un pressupost inicial de 67.000 pessetes⁵. La forma prevista d'eixugar el dèficit era un repartiment general, que es considerava insuficient si l'Estat no facilitava que continués la carretera de Tossa perquè si no absorbia força mà d'obra augmentava forçosament el nombre d'obres que s'havien de fer de la Cuina.

Mentre no es posà en funcionament la Cuina Econòmica, es repartiren 15.000 ptes. en bons⁶ als obrers sense feina; aquesta quantitat s'augmentà en 6.000 ptes. més el 26 de gener de 1915⁷ i amb 2.150 el 9 de febrer⁸ perquè es retardava el seu funcionament.

Cal observar que en realitat, la proposició d'instal·lar una Cuina Econòmica fou presentada com un mitjà d'obtenir recursos, de forma que els qui havien de fer les aportacions veiessin de forma tangible com s'invertien els diners.

Salvador Gruart i Jaume Cañet, formant part d'una comissió que s'havia nomenat, van visitar la Cuina que ja funcionava a

¹ Manual d'Acords de l'Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols. (AHSFG Sec. I, nº 89). 29 de setembre de 1914 (fol. 151)

² Id. 17 de novembre de 1914 (fol. 174 v.).

³ Id. 5 de gener de 1915 (fol. 198).

⁴ Id. 10 de desembre de 1914 (fol. 181).

⁵ Id. (Sec. I, nº 90). 15 de gener de 1915 (fol. 4 i ss.).

⁶ Id. 15 de gener de 1915 (fol. 4 i ss.).

⁷ Id. 26 de gener de 1915 (fol. 15).

⁸ Id. 9 de febrer de 1915 (fol. 23).

Palamós i proclamaven la conveniència de la seva implantació a Sant Feliu⁹.

A més de la solució del problema de les subsistències, es proposava l'atenció a les necessitats d'higiene i a més de subministrament de llet a qui ho necessités.¹⁰

La qüestió era urgent, l'opinió pública i el Consistori estaven preocupats pel tema, fins i tot les reunions no segueixen la periodicitat setmanal habitual, es fan amb molta més freqüència.

En aquesta línia el 18 de desembre de 1914 l'Ajuntament¹¹ facultà la Junta d'Auxilis per a: 1r. formar un repartiment voluntari per al sosteniment de la Cuina i 2n., si el resultat fos satisfactori, procedir a la seva instal·lació.

El malestar que hi havia a nivell social a Sant Feliu es fa palès en l'atemptat¹² del que fou víctima a casa seva l'alcalde accidental¹³ Jaume Cañet Alsina. Aquesta qüestió és una de les que tracta l'amic Àngel Jiménez en la comunicació que fa en aquestes mateixes jornades.

LA CUINA: INSTAL·LACIÓ I FUNCIONAMENT

La Junta d'Auxilis va demanar pressupostos a diverses fumisteries de Barcelona i a alguns industrials de Sant Feliu a partir del 12 de gener de 1915¹⁴. De les nou cases visitades, només una, els "Talleres Hereter S.A." de Barcelona podia lliurar la cuina amb la urgència que tenia el cas. Es donava la circumstància que era la mateixa empresa que havia instal·lat les de Palamós i Palafrugell.

Per fi el 25 de gener de 1915, Adolf Latorre Mañés, en representació dels fabricants, i l'alcalde accidental de Sant Feliu, Jaume Cañet Alsina signen el conveni¹⁵ per a la instal·lació d'una cuina amb els seus accessoris, formada per quatre calderes amb una capacitat total de vuit-centes racions. El termini de lliurament era de deu dies i costava 1.566 ptes., preu aprovat segons pressupost, que es faria efectiu en tres terminis: el 5 de març, el 5 d'abril i el 5 de maig¹⁶. A part es van pagar 584,60 ptes. a compte dels materials, jornals i instal·lació i 59,45 ptes. per despeses de transport¹⁷.

El local per a la cuina fou cedit gratuïtament per l'empresa Henry Bucknall & Sons Limited que tenia un magatzem en els núm. 24 i 26 del carrer de Girona. Es redactà un compromís de cessió i l'Ajuntament s'obligà a reparar els desperfectes que es poguessin produir.¹⁸

Durant el primer mes de funcionament, el febrer del 1915 ja es van subministrar 14.910 racions, amb un cost total de 4.299,68 ptes.

La Junta d'Auxilis es va veure en la necessitat d'establir unes normes de funcionament. Demanà als fabricants que encara treballaven, encara que fos alguns dies a la setmana, que facilitessin una relació setmanal dels obrers i dels jornals que rebien, a canvi d'intervenir en l'administració de la Cuina¹⁹. Alguns dels certificats que els fabricants van presentar van ser denunciats perquè no s'ajustaven a la realitat. Es feien constar quantitats tan petites que es va comprovar que alguns fabricants rebaixaven els jornals dels obrers i comptaven amb el que aquests cobraven en tiquets de la Cuina Econòmica. La Junta d'Auxilis proposà a l'Ajuntament que es fixés com a base mínima 2 ptes. diàries per a les treballadores i els salaris que eren habituals abans de la crisi per als treballadors²⁰.

Les bases de funcionament²¹ per al repartiment d'ajudes als obrers van ser proposades pels regidors Cañet, Planellas, Salvador Gruart i Serra. El repartiment era setmanal -cada diumenge

al matí- i s'especificava una relació d'ajudes a rebre per família en funció del nombre de persones que hi tenien dret, distingint el que corresponia de tiquets de la Cuina Econòmica i el que eren per als bons d'higiene. Si alguna família tenia ingressos es descomptaven del total.

El reglament per a la distribució dels bons i tiquets de la Cuina Econòmica de Sant Feliu, establia, entre d'altres, les condicions següents: calia haver-se inscrit prèviament i que la Junta hagués acordat que s'hi tenia dret en funció d'una sèrie de requisits, com el que establia que la família fos natural de Sant Feliu o que hi vivia des d'abans del primer d'agost de 1914. Era necessari que la forma habitual de subsistència fos el treball en la indústria surera o indústries auxiliars que s'haguessin vist afectades per la crisi. Aquests ajuts podien beneficiar també els pescadors. La Junta podia estudiar altres casos com el cas de fills de mare vídua o abandonada pel marit. Els acords de la Junta podien ser reclamats a l'Ajuntament, el qual podia resoldre les al·legacions que s'haguessin presentat en sessió secreta.

Hem pogut seguir amb algunes dificultats l'evolució de la crisi a través del nombre de racions servides per la Cuina Econòmica. No hi ha una continuïtat en el seguiment de les dades perquè falten molts números del setmanari *Ciutat Nova* que és qui proporciona la informació²² i hi ha més quinzenes de les quals no en tenim informació que de les que en podem disposar. Tot i aquestes limitacions podem veure²³ que des del mes de febrer de 1915 -amb 14.910 racions- quan comença la seva activitat la Cuina, fins al desembre de 1918 -amb un total de 2.485- hi ha una evolució a la baixa sense gaires oscil·lacions. Des d'un altre punt de vista observem que durant tot el 1916 se serviren 125.554 racions i el 1918, 43.063.

Al llarg de 1918 es detecta una millora en el treball. Tornen a arribar al port vaixells amb suro i es donen ordres perquè tots els vaixells que facin escala a Huelva, Cadis o Algesires embarquin el suro que hi ha preparat²⁴ i el portin a les poblacions sureres.

De fet a partir del juliol del 1918 s'observa una baixa en les

⁹ *Ciutat Nova*, n. 232, 12 de desembre de 1914.

¹⁰ No hem trobat a les llistes de subministraments a la Cuina Econòmica cap partida que en fes referència. Potser era un projecte dels primers moments.

¹¹ Manual d'Acords de l'Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols. (Sec. I, n.º 89). 18 de desembre de 1914 (fol. 187 i ss.)

¹² Id. (Sec. I, n.º 90). 12 de gener de 1915 (fol. 1)

¹³ L'alcalde Narcís Duran tenia problemes de salut i, excepcionalment, assistí a alguna reunió.

¹⁴ Aquest temps que passà entre l'acord d'adquisició de la cuina (18.12.1914) i quan es comencen a demanar preus (12.01.1915) segons els regidors de l'oposició és un temps que s'ha desaprofitat. V. *Ciutat Nova*, n. 239. 30 de gener de 1915.

¹⁵ V. Annex 1.

¹⁶ Manual d'Acords de l'Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols. (Secc. I, n.º 90). 11 de març de 1915 (fol.30.)

¹⁷ Id. 27 d'abril de 1915 (fol.52 i ss.)

¹⁸ Id. 4 de febrer de 1915 (fol. 20); Id. 11 de març de 1915 (fol. 32). V. també, *Notícies. Ajuntament a Ciutat Nova*, 6 de febrer de 1915.

¹⁹ Manual d'Acords de l'Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols. (Secc. I, n.º 90). 1 d'abril de 1915 (fol. 39 i ss.)

²⁰ Id. 26 d'octubre de 1915 (fol. 150 v.)

²¹ V. Annex 2.

²² excepte el total de 1919 que procedeix de: *El Programa*, n. 780. 4 de gener de 1919.

²³ V. Gràfic i Annex 3.

²⁴ Manual d'Acords de l'Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols. 16 d'abril de 1918 (fol. 136). Es rep una carta del Comissari General d'Abastaments notificant que s'ha donat l'ordre a les navilières Ibarra i Transmediterrània.

partides destinades a la Cuina per part de la Comissió d'Hisenda. No n'hi ha de proveïdors, en tot cas alguna de comptes pendents, però es van mantenint les assignacions al personal destinat a la Cuina. Si fem cas de l'import de les partides que se li concedia hi devia haver força mobilitat, per exemple, oscil·la de les 102,46 ptes. setmanals que costava pagar el personal l'abril de 1915²⁵ fins a les 35 ptes. del desembre de 1918²⁶. El 30 i el 31 de desembre d'aquest darrer any hi ha les últimes consignacions registrades, 10 ptes, és a dir 5 ptes. diàries.

L'acabament de la Primera Guerra Mundial arribarà tot coincidint amb el final d'una forta epidèmia de grip que obligà a tancar les escoles i a suspendre els espectacles. L'armistici serà molt celebrat, hi ha diversos actes, però la bona nova quedà, a Sant Feliu i, en general, a tota la comarca deslluïda per la malaltia que provocà un augment important de la mortalitat²⁷.

Finalment a començaments d'abril de 1919 es tornà a l'empresa Henry Bucknall & Sons Limited el local que havien cedit com a seu de la Cuina²⁸, després de desmuntar les instal·lacions. El material passà a disposició de la *Junta local de Protección a la Infancia y Extinción de la Mendicidad*, tal i com s'havia quedat en el moment de la seva implantació.²⁹

SUBSCRIPCIONS, DONATIS, ...

El finançament de l'activitat de la Cuina es veia reforçat pels donatius que rebia la Junta d'Auxilis amb destinació a les necessitats de la Cuina Econòmica El juliol de 1915 arriben 3.275 ptes., quantitat important a l'època, enviades per Bonaventura Plaja³⁰ des de Barcelona recaptades en una subscripció entre un grup de barcelonins que estiuaven habitualment a Sant Feliu³¹. Joan Remus, que residia a Lisboa envià 250 pessetes el juliol de 1915, un donatiu de 100 ptes el juliol de 1917 i un altre per la mateixa quantitat el juliol de 1918, expressant que anaven destinades a la Cuina³².

En algun cas són donatius de professionals que renuncien als seus honoraris. General Guitart va cedir la quantitat de quinze pessetes, import de tres còpies que li havia encarregat l'Ajuntament del famós plànol de S. Feliu aixecat per aquest conegut arquitecte l'any 1897³³. Alberto de Quintana y de León també renuncià als seus honoraris (100 ptes.) per una consulta i intervenció en un judici de faltes.³⁴

Alguns donants especifiquen com s'han de gastar els diners: Antoni Blanch, resident a París, fa donació de 50 ptes. destinades a calçats i vestits³⁵; igualment 100 ptes entregades pel que era en aquell moment Diputat provincial Josep Irla i Bosch en nom d'un donant anònim, "*para proveer de alpargatas a los niños y niñas de las familias socorridas de la Cocina económica...*"³⁶

El 14 d'agost de 1916 l'"Orfeo Granollerí" havia visitat Sant Feliu on hi va fer un concert i, segons sembla, fou molt ben rebut. De tornada a Granollers van organitzar un acte benèfic celebrat a la "*Unión Liberal*" i es van recaptar 1.292,05 ptes a favor de la Cuina Econòmica que van ser portades expressament a Sant Feliu per una comissió.³⁷ L'Ateneu Empordanès de Barcelona tenia previst organitzar també un festival al Parc Güell el dia 2 de juny de 1918 a favor dels afectats per la crisi³⁸.

Per la festa major de 1915 s'havia celebrat un ball que, una vegada descomptades les despeses havia donat un benefici nul. Millor sort hi va haver amb el ball de la Festa del 1916 on es van aconseguir 14,75 ptes. (l) de benefici que van anar a parar a la Junta d'Auxilis.³⁹ Si tenim en compte que era costum, per la Festa Major, que s'oferís menú extraordinari i que les despeses extraordinàries del de 1915 pujaren a la quantitat de 47,25 ptes, que es

van haver d'aprovar per la Junta d'Auxilis, ens adonarem de la poca importància que tenia el ball en el finançament.

Hi ha registrats en els Manuals d'Acords altres donatius, en molts casos anònims.

ELS PROVEÏDORS

El 16 de març de 1915⁴⁰ tres comerciants de la "Unión Comercial" Josep Burcet, Ramon Bonet i Víctor Poujarniscle van presentar un projecte de conveni per a l'abastament de la Cuina, perquè no s'havia fet cap concurs entre els possibles interessats de la població. Una reunió amb la Junta de l'associació de comerciants citada, que representava gairebé tots els de Sant Feliu, va manifestar la manca de confiança a causa de la difícil situació econòmica de l'Ajuntament i fou per això que només tres dels associats presenten el conveni amb els mateixos preus que hi havia a Palamós, a condició de cobrar les factures a 60 dies.

Aquests no foren els únics proveïdors de la Cuina. En les relacions de comptes, que arriben a constituir una part important del contingut dels Manuals d'Acords a partir del 2 de març de 1915, i que presentava la Comissió d'Hisenda, n'apareixen molts més. Esmentem entre d'altres:

Llenyes: Joan Barceló, Jaume Cortey, Josep Roselló, Pere Suñer,...

Pa: Miquel Freixas, Enric Xargay, Joan Aurich...

Carns varies: Ramona Galceran, Manuel Colom, Juan Pérez, Vda. de Janó, Joaquim Soler, Isidre Pijoan, Esteve Ferrer, N. Vilà, Lluís Cruz, ...

Materials d'instal·lació i manteniment: Domingo Bonet, Enric Ribas, Manuel Puig...

Impresos: Imprenta "La Gutemberg" de Palamós, Manuel Comas,...

Vins i anisats: Vda. de J. Irla,...

Gèneres diversos: Vda. de Casals de Mataró, Francesc Turon (mongetes), Francesc Trias (fesos), Miquel Payet, Josep Torres, Úrsula Maynegre, Josep Serrat, Ramon Bonet...

Les consignacions de proveïments per a la Cuina s'acaben el

²⁵ Id. (Sec. I, nº 90). 15 d'abril de 1915 (fol. 45).

²⁶ Id. (Sec. I, nº 95). 24 de desembre de 1918 (fol. 48 v.).

²⁷ Les dues últimes setmanes d'octubre de 1918 hi ha, a Sant Feliu, 62 defuncions a causa de la grip. L'última setmana sola, 29. La primera de novembre, 24; la segona 7, l'epidèmia perdía força. Si comparem l'octubre de 1918 amb 88 defuncions i l'octubre del 1917, amb només 14, ens adonem de la magnitud de la malaltia.

²⁸ Manual d'Acords de l'Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols. (Sec. I, nº 95). 8 d'abril de 1919 (fol. 103).

²⁹ Id. (Sec. I, nº 89). 10 de desembre de 1914 (fol. 181), ja citat.

³⁰ Bonaventura Plaja fou diputat regionalista per Granollers el 1917.

³¹ Manual d'Acords de l'Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols. (Sec. I, nº 90). 13 de juliol de 1915 (fol.96.)

³² Id. 20 de juliol de 1915 (fol.100.); Id. (Sec. I, nº 93). 10 de juliol de 1917 (fol.20.). També a Id. 16 de juliol de 1918; respectivament.

³³ Id. (Sec. I, nº 90). 20 de juliol de 1915 (fol.101.)

³⁴ Id. (Sec. I, nº 93). 31 de maig de 1917 (fol. 2 v.)

³⁵ Id. (Sec. I, nº 90). 27 de juliol de 1915 (fol.107.)

³⁶ Id. (Sec. I, nº 90). 20 de juliol de 1915 (fol.100.)

³⁷ Id. (Sec. I, nº 92). 23 de setembre de 1916 (fol.98 i ss.); i *Ciutat Nova*. n. 326, 30 de setembre de 1916.

³⁸ *El Programa*. nº 747. 18 de maig de 1918.

³⁹ Manual d'Acords de l'Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols. (Sec. I, nº 92). 17 d'agost de 1916 (fol. 84 v.)

⁴⁰ Id. (Sec. I, nº 90). 16 de març de 1915 (fol. 36); i 1 d'abril de 1915 (fol. 39 i ss.)

2 de gener de 1919⁴¹ quan es paga el pa servit per Enric Xargay el novembre i desembre del 1918 (355,80 ptes.) i els gèneres sense especificar servits per Domingo Bonet en els mateixos mesos (227,10 ptes.)

Ens hauria agradat de trobar algun comentari sobre els plats que s'oferien a la Cuina. No hem tingut sort però els podem deduir a partir dels productes que es compraven: pa, patates, pastes, mongetes, cigrons, bacallà (l'únic peix que hem trobat citat), porc, cansalada, botifarra, greix, vedella, menuts,...

OPINIONS A FAVOR I EN CONTRA (PUNTS DE VISTA SOBRE LA CUINA)

Les opinions sobre el funcionament de les Cuines són variades i estan en funció del moment en què es fa la valoració, de qui la fa i si al darrere hi ha algun tipus de motivació partidista.

El desembre del 1914 la Junta d'Auxilis va rebre una protesta per escrit que van fer els sindicats, en la qual es considerava denigrant la Cuina econòmica⁴². Els membres de la Junta d'Auxilis van demanar que es convidés els signants perquè nomenessin una comissió de tres persones per formar part de la Junta i exposar les raons de la seva disconformitat. Sembla ser que els sindicats *-sociedades obreras* en els textos- ja n'havien format part i se n'havien separat. En tot cas es convoquen els representants dels obrers per a exposar les seves raons. Els signants de la protesta, Ferran Mascort, Ròmul Madrenas, Rubén Fuertes, Leopold Mascort, Agustí Carbó, Andreu Pla i Joan Massa no hi van.⁴³

En canvi quan ja feia temps que funcionava, des del punt de vista dels sindicalistes de Palafrugell, era considerada:

a) per una banda, una forma d'assegurar l'alimentació de les famílies obreres víctimes de la crisi;

b) un sistema econòmicament eficaç, perquè comprava els aliments a l'engròs i els pagava al comptat;

c) una demostració de la capacitat d'organització on no hi ha privilegis ni "oligarquies" i això era considerat un assaig per al futur i un entrenament per a la implantació del "*comunisme social*". Consideraven, ben alegrement, que "*...lo que se hace con una cocina comunal obrera se puede hacer lo mismo con las fábricas, con las minas, con las tierras, con los transportes, con toda la producción*".⁴⁴

d) La Cuina Comunal Obrera, tal i com l'anomenaven a Palafrugell, portava el principi de la igualtat de classe, on els obrers se senten com una gran família.⁴⁵

A Palafrugell, pel maig del 1919, es valorava molt positivament el funcionament de la Cuina comunal obrera, "*...habiendo entusiasmo delirantemente a todos los obreros*".⁴⁶

Hi ha algunes crítiques respecte la forma com es paguen els bons als comerciants col·laboradors. Sembla que hi havia favoritismes a l'hora de fer-los efectius, alguns ho cobraven tot i altres trigaven a cobrar, aquests no van voler ni acceptar més bons dels que repartia la Junta d'Auxilis als obrers.⁴⁷

També hi ha algun problema amb la gestió de la Junta per part dels contrincants polítics. Des de les pàgines de *Ciutat Nova*⁴⁸ es critiquen les elevades despeses i els molts empleats que té la Cuina. La crítica parla d'una previsió de 28-30.000 pessetes anuals. De fet es queden curts perquè l'any 1916, les despeses de la Cuina Econòmica superaren les 37.000⁴⁹. El que molesta als membres de la Junta que lògicament estaven molt sensibilitzats per tota la qüestió, és que s'afirmi que és una despesa inútil per-

què es gastava en persones que continuen tenint les mateixes necessitats que abans de la guerra. Si tenim en compte que *Ciutat Nova* era regionalista -oficiosament el portaveu de la Lliga- i que a l'Ajuntament tenien la majoria els federals, tot queda força explicat.

PER ACABAR

Considerem que després de l'anàlisi de la informació consultada sobre el funcionament de la Cuina destacariem unes quantes idees a tall de conclusions:

a) Ens reafirma que a les poblacions obreres les conseqüències de la Primera Guerra Mundial cauen com un veritable cataclisme que afecta amb més o menys incidència tot el teixit social. En aquest cas concret s'intenta pal·liar una de les necessitats més primàries de l'ésser humà: la fam.

b) L'autonomia que tenien els municipis i les iniciatives que prenen, tot i que després des de l'Administració central no es donés resposta immediata i eficaç a les demandes i necessitats de les poblacions en situació crítica. Dóna la sensació que davant d'aquestes circumstàncies haguessin estat abandonades. I pensar que, tret de les nostres comarques suro-taperes, la Primera Guerra Mundial representà un període de puixança de l'economia espanyola... L'Administració d'Hisenda, insensible a la situació, encara reclamà a l'Ajuntament de Sant Feliu l'ingrés d'unes quantitats que no s'havien fet efectives.

c) La crisi revifà en l'obrerisme un sentiment de solidaritat davant l'adversitat que avui, tres quarts de segle més tard, trobem impensable en la major part de la societat. Cada població surera canalitzà aquestes inquietuds de manera diferent: a Palafrugell hi participaren les Societats recreatives o a Cassà cuinaven els obrers ajudats per dones, cada setmana tocava les d'un carrer, ... Trobaríem avui situacions on fos necessària aquesta solidaritat? Segur que sí.

En el cas de Sant Feliu de Guíxols podem concloure que la Cuina Econòmica fou una solució extrema però necessària i eficaç. Segur que hi havia altres solucions que no afectessin la dignitat de ningú. De totes maneres no seria l'última vegada que s'hagués de recórrer a aquest recurs per a nodrir els afectats per una crisi econòmica.

⁴¹ Id. (Sec. I, nº 95). 2 de gener de 1919 (fol. 53)

⁴² Id. (Sec. I, nº 89). 15 de desembre de 1914 (fol. 186)

⁴³ Id. (Sec. I, nº 89). 18 de desembre de 1914 (fol. 187 i ss.)

⁴⁴ BRAND: "La cocina comunal obrera". *Acción Social Obrera*, nº 53, 17 de maig 1919, p. 5.

⁴⁵ BRAND: "Las dos cocinas". *Acción Social Obrera*. nº 58. 21 de juny 1919: "...nos sentimos aun más compañeros y más humanos porque dentro de este aspecto de la comida, nos confundimos todos en una sola familia, contemplándonos admirados de nuestra unión, de nuestra fuerza y de nuestros sentimientos de idealidad sublime. = La estúpida maldad de la burguesía nos trae como consecuencia una gimnasia de organización y de fuerzas saludables que aceleran el advenimiento de la justicia. De aquella antedicha que ellos no la quieren. = ¡Viva la cocina comunal obrera! = BRAND = Palafrugell, 17 junio 1919."

⁴⁶ "La cocina comunal obrera". *Acción Social Obrera*. nº 54. 24 maig 1919. p. 7 El tema i l'estil són els de BRAND. V. notes núm. 44 i 45.

⁴⁷ Manual d'Acords de l'Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols. 10 de juliol de 1917 (fol. 20 v.).

⁴⁸ *Ciutat Nova*, n. 332, Citat al Manual d'Acords de l'Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols. 14 de novembre de 1916 (fol. 121 v.)

⁴⁹ V. Annex 3.

ANNEX 1

A continuació d'asegura el següent conveni⁵⁰:

«En la Ciutat de Sant Feliu de Guíxols a vinticinco de Enero de mil novecientos quince. D. Adolfo Latorre Mañés, obrando en calidad de Representante de la casa «Talleres Hereter S.A.» de Barcelona, y el Sr. Alcalde accidental D. Jaime Cañet Alsina, estipulan el convenio siguiente:

1º.- Los Talleres Hereter S.A. entregarán en Barcelona, en el término de diez dias, a partir del de la fecha, una cocina para calderas y accesorios segun condiciones detalladas en el presupuesto formulado por la mencionada casa, con fecha 19 del actual y firmado por el propio representante Sr. Latorre.

2º.- Serán de cargo del Ayuntamiento los gastos de embalaje, transportes y montaje fijándose para el operario montador un jornal de siete pesetas cincuenta céntimos, además de los gastos de viaje y manutención.

3º.- El pago del importe de la cocina que se fija en el presupuesto antes citado, deberá efectuarse en tres plazos, señalándose el primero a los treinta días de la entrega de la cocina, a los sesenta el segundo y a los noventa el último. En caso de que el Ayuntamiento le conviniera una prórroga de los dos últimos plazos, dentro del año actual, la casa constructora aceptará la prórroga referida mediante percibir el seis por ciento anual en concepto de intereses por la cantidad prorrogada y tiempo de la prórroga;

4º.- En caso de que la casa constructora retardara la entrega de la cocina más de los diez días señalados, el Ayuntamiento podrá exigir una indemnización de importe treinta pesetas por cada día que exceda de los diez; y

5º.- Por ambas partes queda convenido que de presentarse motivo de reclamación y, sobre ésta, diferencia de criterio se someterá la resolución a amigables componedores.

Y para que conste, se extiende el presente que deberá someterse a la aprobación del Ayuntamiento y a la ratificación de la casa «Talleres Hereter S.A.» y lo firman por duplicado el Sr. Alcalde accidental y el representante de la casa constructora ya citados = Jaime Cañet. = Adolfo Latorre».

ANNEX 2

(...) adopción de unas bases⁵¹ a que la Junta de Auxilios deberá sujetarse para el reparto de socorros a los obreros sin trabajo y que son las siguientes:

1ª.- El reparto de socorros se verificará cada domingo por la mañana y para el domingo siguiente, rigiendo la tabla que sigue:

Por familias de	Tickets de la C.E. por Ptas.	Bonos de higiene por Ptas.	Total Ptas. cts.
1 individuo	3,50	1	4,50
2 «	7	1,50	8,50
3 «	10,50	2	12,50
4 «	14	2,50	16,50
5 «	17,50	3	20,50
6 «	21	3,50	24,50
7 «	24,50	4	28,50
8 «	28	4,50	32,50
9 «	31,50	5	36,50

Aquellas familias que tengan algun ingreso, el importe de éste se deducirá del total del socorro respectivo y el resto que así le corresponda se le entregará con tickets solos, sin bonos de higiene.

2ª.- No podrá socorrerse a ninguna familia sin su previa inscripción y haber acordado la junta que aquella tiene derecho a socorro.

3ª.- Para determinar dicho derecho será necesario:

Que la familia de referencia sea natural de esta Ciudad o vecina de la misma desde antes del 1º de Agosto de 1914.

Que se encuentre afectada por la crisis constituyendo su medio de subsistencia el trabajo en las fábricas de la industria corcho-taponera o faena derivada de aquella industria.

Por excepción, podrá la Junta socorrer a discreción suya, los hijos pequeños de mujer viuda o abandonada por el marido, nacidos aquellos en esta Ciudad y que la madre, sin que pertenezca a la industria corcho-taponera se halle indirectamente afectada por la crisis.

4ª.- Las familias de pescadores integradas por individuos que tengan derecho a socorro, para éste deberá deducirse del número de individuos de la familia a los pescadores y del socorro que así le corresponda el ingreso producto de la pesca.

5ª.- Para facilitar la misión de la Junta, a su ruego ordenará la Alcaldía a los fabricantes, Jefes de taller y patronos de barcas, que proporcionen todos los datos necesarios referentes a lo que ganen sus obreros.

6ª.- La Junta queda facultada para suspender el socorro por durante el tiempo que juzgue conveniente a aquellos socorridos a quienes se les probara engaño en los datos que la Junta necesita y les pida.

7ª.- Contra los acuerdos de la Junta podrá reclamarse ante el Ayuntamiento, debiendo esta Corporación resolver en sesión secreta, que celebrará semanalmente inmediatamente después de la pública ordinaria, las reclamaciones presentadas.

(...)

(...) apruébanse en votación ordinaria las bases antes descritas.

ANNEX 3

CUINA ECONÒMICA. SANT FELIU DE GUÍXOLS

(Relació de racions servides segons les dades publicades pels setmanaris *Ciutat Nova* i *El Programa*).

QUINZENA	RACIONS	MES	TOTAL	COST TOTAL Ptes.
1915				
2ª quinz. febrer		febrer	14910	4299,68
1ª quinz. març	16708			4262,68
2ª quinz. abril		abril	30401	
2ª quinz. agost	8663			
1ª quinz. setembre	6408			
1916				
1ª quinz. febrer	6342			
2ª quinz. febrer	5906	febrer	12248	
TOTAL ANUAL			125554	37652,51

⁵⁰ Manual d'Acords de l'Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols. (Sec. I, nº 90). 26 de gener de 1915 (fol.13 v. i ss.). Consulteu també *Ciutat Nova*, n. 239, 30 de gener de 1915 p. 3.

⁵¹ Manual d'Acords de l'Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols. (Sec. I, nº 90). 15 d'abril de 1915 (fol.47 i ss.)

1917	1ª quinz. gener	5828			1ª quinz. juliol	1096		
	2ª quinz. juny	6533			2ª quinz. juliol	864	juliol	1960
	1ª quinz. juliol	6241			1ª quinz. agost	907		
	2ª quinz. juliol	6405	juliol	12646	2ª quinz. agost	1387	agost	2294
	2ª quinz. agost	6520			1ª quinz. setembre	946		
	2ª quinz. setembre	4276			1ª quinz. octubre	1285		
1918					2ª quinz. octubre	1084	octubre	2369
	1ª quinz. abril	2806			1ª quinz. novembre	1108		
	2ª quinz. abril	2623	abril	5429	2ª quinz. novembre	1226	novemb.	2334
	2ª quinz. maig	1670			1ª quinz. desembre	1187		
	1ª quinz. juny	1386			2ª quinz. desembre	1248	desembre	2435
	2ª quinz. juny	1174	juny	2560	TOTAL ANUAL			43063

ACCIÓN SOCIAL OBRERA: UN MODEL PERIODÍSTIC ENTRE LA TRADICIÓ OBRERISTA I LA PREMSA DE MASSES

Lluís Costa

LA SOCIETAT DE COMUNICACIÓ DE MASSES

La dècada dels vint va commoure tots els esquemes preestablerts de la cultura, l'economia i la política del món occidental. La introducció de flamants esquemes socials, obrien una nova concepció de la vida, caracteritzada per l'afany de modernitat i per la necessitat de superar el nefast record de la 1a. Guerra Mundial. El context de canvi social, amb l'arribada de nous corrents i costums provinents de l'exterior, suscità un desenvolupament progressiu de la societat de masses, que incorpora elements materials tan innovadors com l'automòbil, l'aviació, el cinema, la ràdio o l'esport. Tot plegat influí decisivament en la premsa que com a reflex de la societat adoptà nous conceptes periodístics, i entrà en una dinàmica que pontificava més la informació que l'opinió. A pesar dels previsibles efectes negatius sobre la premsa derivats de la involució política, provocada pel cop d'Estat del general Primo de Rivera del setembre de 1923, es produí una situació paradoxal i contradictòria: mentre que es gestava, i en alguns casos es consolidava, un nou model de premsa, caracteritzat per la consagració del periodisme informatiu, en detriment de la premsa d'opinió, la Dictadura es proposà restringir els aspectes doctrinaris i ideològics dels periòdics, és a dir, hom pot considerar que en aquest cas es complementaren els conceptes de modernitat periodística i el d'aplicació dels restrictius principis dictatorials. Ara bé, l'exercici del periodisme informatiu tenia essencialment un abast i unes possibilitats molt reduïdes, limitades a la simple exposició de la política oficial, la qual cosa tenia, òbviament, un interès molt relatiu pel lector. No obstant això, la introducció d'una nova metodologia i tècnica periodística -conceptual i estructural- fou progressiva i sostinguda: el tractament de temàtiques "populars" i de masses (curses de braus, cinema, futbol o "ecos de sociedad"), l'atenció a continguts que afectaven l'univers femení, el reordenament formal del periòdic, l'increment de la publicitat. D'un temps ençà, la composició havia sofert una autèntica revolució amb la invenció de les màquines de compondre mecàniques, especialment la linotipia, que data del 1884, i que algunes impremtes de Girona -la de *El Autonomista*- ja en disposaven. En aquest període podem situar l'origen, lògicament encara molt incipient i precari, del periòdic d'empresa, amb la qual cosa detectem una aproximació a la modernització, que se'ns presenta de la mà d'altres avenços tecnològics en el camp de la comunicació (telèfon, ràdio, ferrocarril, i fins i tot, en la millora viària). Les notícies corrien més de pressa i les inquietuds informatives esdevenien cada vegada més una exigència social a la que calia donar resposta. Reiterem el fet que la premsa gironina mostrava evidents debilitats per satisfer l'esmentada demanda -no és d'estranyar l'enorme incidència dels diaris barcelonins en els lectors gironins-, tot i que des d'un punt de vista estrictament formal els periòdics de Girona més consolidats, com eren *El Autonomista* o el *Diario de Gerona* intentaven assimilar els principis periodístics que denotaven clarament els signes de la modernitat comunicativa. Només des d'aquesta perspectiva podem endevinar el perquè de la dinàmica ascendent del periodisme en aquell temps, més inexplicable sota el prisma exclusiu dels condicionaments d'una dictadura.

Diffícilment des de les files del moviment obrer podria sorgir un model de premsa connotat pels nous corrents periodístics, ja que tradicionalment la premsa obrerista ha exercit de forma gaire-

bé exclusiva una funció purament doctrinària, al servei d'un ideal polític. La situació social dels anys vint confirmava, sens dubte, la validesa d'aquest tipus de periodisme.

A les comarques empordaneses la indústria surera era un focus de conflicte permanent, i un reflex de la situació de l'obrer. Les condicions de treball eren molt deficitàries i provocaven reiterades confrontacions amb la patronal. L'actitud del règim solia ser favorable als interessos dels empresaris, tot i que la filosofia del primoriverisme tenia, també, un accent marcadament paternalista: arran d'una vaga en el sector surotaper fou desterrada a Sòria, l'any 1925, la junta directiva de "La Lucha" de Sant Feliu de Guíxols; a començaments del mes d'octubre del mateix any el governador civil interí de Girona Onofre Pont sol·licità al seu homòleg sorià la llibertat dels obrers, i a més els donà 250 pessetes pel seu retorn. En aquell mes d'octubre el nombre de gironins desterrats es reduïa únicament a un, segons es desprèn de l'informe que el governador de Girona tramet al subsecretari de Governació, on es fa referència a un únic desterrat a tota la província de Girona: Sebastià Clara Sardó, com a càstig pel delictes, segons s'afirma, de ser un "professional del comunisme" i per la campanya d'agitació revolucionària que venia efectuant entre els elements obrers del sector suro-taper de Sant Feliu de Guíxols, Palamós i Palafrugell. Clara estava desterrat a Terol des del propassat dia 10 de setembre.¹

D'altra banda, convé apuntar que la vaga d'aquell any 1925 fou realment massiva i molt important, tot i que la premsa només pot fer-ne esment en dues ratlles, per bé que molt significatives, atès que parla de 250 vaguistes a St.Feliu de Guíxols i 50 a Palamós. A la comarca de la Selva, la indústria tèxtil Safa de Blanes acomiada, l'estiu de 1927, 150 treballadors. A pesar que el panorama social era decebedor, i dels casos puntuals descrits, hem de considerar que en general les vagues convocades al llarg de la Dictadura a les comarques gironines foren més aviat escasses i amb poca capacitat de mobilització, si exceptuem les de 1925:

	Vagues	Vaguistes
1923	1	29
1924	-	-
1925	2	2.472
1926	1	36
1927	2	117
1928	-	-
1929	2	?

LES DIFICULTATS DE LA PREMSA ANARQUISTA

El cop d'estat agafà per sorpresa als anarquistes i la vida sin-

¹ Archivo Histórico Nacional. Madrid. Secció "Directorio. Gobernación". Sèrie 18-A. Expedient núm. 4 del 7-10-1925. Sebastià Clara era un anarquista, president i delegat de la Federació Comarcal del sindicat "El Arte Fabril" i president del sindicat de mecànics. Segons que explica Joan Moriscot, Clara va tenir problemes amb els companys contramestres del "Sindicato el Rádium", que l'acusaren de viure dels fons del sindicat "El Arte Fabril" de Salt, el Veinat de Salt i Sta. Eugènia. Juan Moriscot, op. cit., pàgs. 18-19. Sobre la trajectòria sindical de Clara, veure S.Tavera i E.Ucelay Da Cal, "Conversa amb Sebastià Clara un líder cenetista català", a *L'Avenç*, núm. 6, 1977.

dical es paralitzà. Angel Pestaña considerava que la Dictadura tingué el seu origen en el descontentament dels militars respecte a la situació política, però que en cap cas la seva implantació hagués estat possible sense l'actitud passiva d'una població desconcertada i poc entusiasmada amb el règim restauracionista.² Anarquistes i comunistes rebutjaren públicament el cop d'estat, i el mateix 14 de setembre declararen una vaga general, que fracassà. El tracte que la Dictadura dispensà als anarquistes fou molt diferent al que dispensà als socialistes. Es clausuraren centres anarquistes, a voltes sota l'argumentació legalista emanada del R.D. del 14 de febrer de 1923, segons el qual s'obligava a totes les associacions a presentar els comptes i el moviment de càrrecs i afiliats (clara estratègia per controlar l'obrer), i la premsa patí la repressió, per bé que al cap d'un temps reapareixia l'òrgan anarquista més emblemàtic de Barcelona, *Solidaridad Obrera*, la popular *Soli*. Alguns mitjans anarco-sindicalistes van optar per autosuspendre's, com és el cas del periòdic mallorquí *Cultura Obrera*, que considerà que: *antes que ceder a las ignominiosas disposiciones de la censura de Primo de Rivera, preferimos callar que permitir que nuestro pensamiento fuese mutilado por oponerse a ello nuestro orgullo de hombres libres*.³

La premsa ha jugat tradicionalment un fonamental paper en el moviment anarcosindicalista, tot i que durant la Dictadura el nombre de capçaleres es redueix notablement. Hermós Plaja, director de *La Soli* quan fou clausurada el maig de 1924 -amb motiu de l'assassinat del botxí de Barcelona-, i que va fundar posteriorment una revista que es deia *Vértice*, explica a les seves memòries les dificultats que travessen la premsa anarquista, partint de l'experiència d'aquesta darrera publicació: "En plena dictadura primoriverista, era muy difícil poder mantener esta clase de publicaciones. Y, efectivamente, al cuarto número vino la suspensión gubernativa con prisión de su director. En la cárcel nuevamente, la salida al cabo de un mes me permite reanudar actividades truncadas. Y pienso que una Novelita Social, bellamente atractiva por sus ilustraciones, puede llamar mejor la atención y el interés de sus lectores."⁴

A pesar de les suspensions i de la censura, la premsa esdevé una tribuna d'opinió i d'intercanvi ideològic entre les forces àcrates. Un cop closa la Dictadura, la CNT, en el seu Congrés de l'any 1931, elabora un document on hom maximitza la funció de la premsa, per la qual cosa plantegen com a reivindicació immediata l'assoliment de la llibertat de premsa: "Se dice que la prensa es el vehículo de las ideas. Es verdad. La prensa es la base fundamental del progreso. Progreso y revolución son sinónimos. De ahí la intangibilidad de la libertad de prensa. Hasta ahora, en España, la prensa ha sufrido los mayores escarnios. Vituperada por todos y por todos escarnecida, merece de todos nosotros una reivindicación inmediata, y para ello, el pueblo, y con él la C.N.T., tiene que saber exigir en este bosquejo de reivindicaciones inmediatas que, pase lo que pase, y por anormal que la situación del país sea, será intangible la libertad de prensa."⁵

Convé fer una remarca relativa a la *Soli* i a la seva relació amb el món de la premsa: malgrat erigir-se fonamentalment com un vehicle transmissor d'idees i tenir uns lectors molt específics, *Solidaridad Obrera* volia competir amb els periòdics d'empresa -qualificats pels anarcosindicalistes com a burgesos-.⁶ Existeixen diversos aspectes emmarcats en aquesta pretensió d'esdevenir "periòdic de masses". D'una banda, l'heterogeneïtat dels seus lectors, que per bé que òbviament formaven part de la classe obrera, ultrapassaven els sectors exclusivament anarquistes. D'altra banda, el permanent esforç d'aconseguir una periodicitat diària, d'augmentar els tiratges i d'introduir noves seccions, amb preferència de les de caire informatiu, indiquen la seva voluntat de fer un producte competitiu. Fins i tot, en l'aspecte de la compaginació és significatiu comprovar com quan en el número del dia 9

de juny de 1918, la *Soli* denuncià els contactes del policia Manuel Brabo Portillo amb l'espionatge alemany, ho feia a primera plana, amb grans titulars i reproduint documents. És a dir, l'opinió deixava pas a la informació.

ACCIÓN SOCIAL OBRERA, L'ÒRGAN DELS ANARCOSINDICALISTES GIRONINS

A Girona, malgrat la feble implantació de la CNT existeix algun cas de premsa anarquista. L'any 1925 surten a Blanes dues publicacions àcrates: *El Libertario* i *El Productor*. Ambdues tenen diversos punts en comú: sorgeixen com a reacció contestatària a un sistema polític que s'eternitzava, i els seus impulsors són un grup desorganitzat de joves provinents de l'esquerra, però poc homogenis ideològicament, ja que abasten un ampli ventall polític (fins i tot lerrouxistes), per bé que es presenten bàsicament sota postulats anarquistes. *El Productor* era dirigit pel líder obrer i periodista Manuel Buenacasa -director de la *Soli* l'any 1922-, i es deixà de publicar el març de 1926. Conjuncturem que *El Libertario* també tingué una vida relativament efímera.⁷ Malgrat això, pel que sembla a Blanes la CNT desenvolupà una intensa activitat a la clandestinitat, i al 1931 presentaven una dilatada nòmina d'afiliació, molt superior a la UGT que es quedà en franca minoria, i es veié obligada durant la República a acceptar molts condicionaments sindicals imposats pels anarquistes.⁸ Amb tot, la capçalera anarquista més significativa de les comarques gironines és *Acción Social Obrera* de Sant Feliu de Guíxols. La premsa obrera no té tradició a les comarques gironines i, en tot cas, les publicacions de signe republicà han aconseguit amb més o menys fidelitat -habitualment de manera molt desdibuixada- els plantejaments del moviment obrer. En aquest context, cal considerar l'existència d'*Acción Social Obrera* com una publicació excepcional que projectà una influència que ultrapassava amb escreix l'àmbit estrictament comarcal. *Acción Social Obrera* havia viscut una primera etapa a Palafrugell, des de la seva fundació l'any 1918 fins el 1919, a partir d'aleshores es publicà a St. Feliu de Guíxols, com a òrgan dels sindicats adherits a la CNT.⁹

La Dictadura va venir precedida des d'una intensa activitat del moviment obrer els anys 1917-1919, a una ferotge repressió

² Angel M. de Lera, *Angel Pestaña. Retrato de un anarquista*, Barcelona, 1978, pàgs. 212-213.

³ *Cultura Obrera*, Ciutat de Mallorca, 12-9-1931, citat per Pere Gabriel, *El moviment obrer a Mallorca*, Barcelona, 1973, pàg. 175.

⁴ Hermós Plaja, *Mis Memorias*, inèdit. Citat a Jaume Fabre i Josep M. Huertas, "El pare de dues acràcies", *L'Avenç*, núm. 28, Barcelona, juny 1980, pàgs. 21-22. Hermós Plaja havia estat empresonat pocs dies després del cop d'estat per "ésser l'ànima del sindicalisme a Tarragona", ciutat on dirigia *Fructidor*, periòdic difusor dels corrents anarquistes a la comarca. Veure M. Jesús Muiños, *Tarragona, 1923: crisis econòmica i postures ideològiques davant el cop d'Estat*, Tarragona, 1987, pàg. 113.

⁵ M. González i F. Revilla, *La C.N.T. a través de sus Congresos*, Mèxic, 1981, pàg. 161.

⁶ Veure Susanna Tavera, *Solidaridad Obrera*, Barcelona, 1992.

⁷ Pel que hem pogut extreure a partir de converses amb alguns periodistes de Blanes de l'època pre-republicana, ambdues publicacions anarquistes van tenir poca significació. Agraïm profundament les informacions que ens ha facilitat l'erudit local de Blanes Jesús Crous. En el llibre de Renée Lamberet, *Mouvements ouvriers et socialistes. L'Espagne*, París, 1953, es fa una sintètica referència d'aquests periòdics de Blanes. Malgrat els nostres esforços no ens ha estat possible consultar cap d'aquestes publicacions, per tant hem de suposar que a l'actualitat no se'n conserven.

⁸ Josep Mestres i Rovira, *La vila de Blanes i el seu desenvolupament socio-econòmic. Els segles XVIII, XIX i XX*, Girona, 1981.

⁹ De fet, actua com a portaveu dels sindicats adherits a la CNT d'una manera oficial a partir de l'acord pres en la reunió que els esmentats sindicats van celebrar el 17-2-1924 a Salt.

els anys 1919-1923. El cop d'estat, com hem vist més amunt, va desconcertar, i les diferents opcions sindicals i polítiques adoptaren estratègies diverses: des de la discreta col.laboració socialista amb la Dictadura a la condescendència crítica i obligada dels anarquistes. *Acción Social Obrera* no tingué temps de recollir la notícia del cop en el seu primer número de la Dictadura -el 15 de setembre de 1923-, però a la setmana següent analitzà a fons la gènesi i el teixit del moviment dictatorial: *De ser cándidos, podríamos tener esperanzas en esa pretendida «regeneración nacional». Como que somos incrédulos, no tenemos ninguna.* Des de la seva òptica obrerista, *Acción Social Obrera*, continuà en els següents números mostrant llur crítica i desconfiança amb les solucions capitalistes de la Dictadura.

En els primers dies del Directori continuaren funcionant alguns centres obrers, circumstància que pot induir a pensar que Primo de Rivera jugà la carta estratègica d'una certa permissibilitat. Però com escriu irònicament *Acción Social Obrera* els constants empresonaments de treballadors obligarà a tancar els locals per manca potencial d'assistència.

Al cantó d'una estricta censura, hom permetia, amb limitacions, l'exposició ideològica. L'octubre de 1923 la publicació anarquista feia avinent que, malgrat les circumstàncies polítiques, no amagaran les seves idees, per bé que d'acord al seu caràcter de publicació del moviment obrer, i a l'acollir escrits d'elements, a voltes, més exaltats que d'altres col.laboradors de periòdics de diferent signe, la qual cosa pressuposava, amb el nou règim, un risc permanent pels responsables de la publicació, aquests s'esforçaven a prevenir als seus ocasionals col.laboradors: "Tengan en cuenta cuantos nos mandan originales, que si no los ven estampados en el periódico es porque verdaderamente no pueden publicarse. Sabiendo que hay censura, ¿por qué deshacerse en frases y gritos desarticulados que a nada han de conducir en los actuales momentos? Guardemos los improperios para otra ocasión y tengamos un poco más de cordura. Sin meter ruido puede decirse lo mismo. Procúrese hacerse así. No extrañen, pues, los compañeros colaboradores si algunos de sus artículos no aparecen, porque nosotros no podemos tolerar que el lápiz rojo del censor entre en funciones y el periódico salga en blanco. Dense todos por enterados."¹⁰ De fet, era una qüestió d'estratègia, ja que hi havia molts periòdics que, com a senyal de protesta, els plaïa que a les seves pàgines sortissin els espais en blanc o en negre propis del pas de la censura. En aquest període *Acción Social Obrera* palesà i lamentà les divergències i lluites intestines en el sí del sindicat.

La capacitat econòmica de la premsa anarquista era molt ínfima. El seu principal òrgan, *Solidaridad Obrera*, manifestava des de les seves pròpies pàgines, el febrer de 1924, que la situació econòmica del Comitè Regional era crítica, i en conseqüència el periòdic es trobava en una situació desesperada. El panorama era extrapolable a la resta de les publicacions anarquistes.

El finançament de *Acción Social Obrera* es basava només en les vendes i les subscripcions. Els seus recursos eren, per tant, escassos i depenien del perfecte funcionament de la distribució i del cobrament d'exemplars. L'abril de 1924 el periòdic es vanagloriava de ser l'única publicació sindicalista de l'Estat espanyol que no havia deixat de sortir ni tan sols una setmana en els seus set anys d'existència, però reconeixia que es trobava immersa en una profunda crisi econòmica de la que responsabilitzava als subscriptors morosos i als repartidors irresponsables. Fins i tot, a finals de l'any 1925 el periòdic, com a mesura de coacció, va començar a publicar el nom dels subscriptors que no pagaven. Amb tot, *Acción Social Obrera* intentà posar a la pràctica sistemes que fomentessin l'interès i la difusió de la publicació. L'estiu de 1924 dedicaren un número monogràfic a la dona: "visto el estado de esclavitud moral y física en que se halla la mujer desde

largos siglos de ignorancia." Uns mesos més tard, feren una campanya entre els ferroviaris anarquistes perquè col.laboressin desinteressadament en la distribució del periòdic. La inclusió de noves seccions, sobretot les dedicades a la dona -per bé que en un sentit reivindicatiu-, i els esforços de difusió del periòdic -el tiratge de l'any 1927 era de 2000 exemplars-¹¹ es poden interpretar com una estratègia per intentar adaptar-se a un tipus de periodisme de "masses", per bé que no inseria publicitat i que el predomini dels textos de caràcter ideològic era absolut.

El context polític desequilibrava i condicionava qualsevol projecte. L'any 1927, després de patir una suspensió governativa, es millorà la qualitat de paper del periòdic i s'amplià el format, a canvi d'una puja en el preu de cada exemplar. La cosa, però, no acabava de funcionar i s'agregà amb una rigorosa clausura governativa el dia 22 d'octubre de 1927: el governador civil de Girona informava que: "Por el espíritu revolucionario y de rebeldia que inspira alguno de los artículos últimamente publicados en el semanario de San Feliu de Guixols titulado "Acción Social Obrera", agravado este hecho por haber insertado sueltos que habían sido tachados por la censura, he decretado la suspensión hasta nueva orden de dicho periódico."¹² Nou mesos més tard, el 14 de juliol de 1928, *Acción Social Obrera* retornava al camp de la premsa, i iniciava de nou la numeració.

A banda de problemes infraestructurals, la premsa anarquista reflectia les divergències, sobretot d'ordre estratègic, que se suscitaven a les files anarcosindicalistes. Dues figures molt representatives de l'anarquisme espanyol sostenien postures estratègiques absolutament diferenciades. Angel Pestaña defensava la reorganització dels sindicats a canvi d'acceptar temporalment la legalitat oficial i els seus inconvenients. Aquest possibilisme no era compartit per Joan Peiró que considerava que l'essència llibertària no admetia condescendències. La dicotomia era provocada per la política de Martínez Anido que combinava legalisme amb intervencions burocràtiques i sobtades arbitriarietats, per bé que representava una derivació d'un debat més profund del moviment anarcosindicalista que discutia quina proporció de sindicalisme i quina d'anarquisme el composava.¹³ *Acción Social Obrera*, des d'uns criteris amplis eren més partidaris de la línia marcada per Peiró, que de fet era la tendència majoritària dins la militància anarcosindicalista.

Hem volgut ressaltar els indicis de l'acostament de la premsa anarquista -sobretot la *Sol* i *Acción Social Obrera*- al model de periodisme de masses. Òbviament prevalia la línia ideològica i de compromís social, i el tema dels presos polítics n'és una mostra fefaent. L'elevat nombre d'empresonats anarquistes i les deficitents condicions de vida a dins les cel.leres foren un tema constant a les pàgines de *Acción Social Obrera*. Es denunciava la inexistència de drets entre els presos: violació de la correspondència, entrebancs en la relació amb els seus advocats, entre d'altres. La presó de Figueres acollia un important nombre de militants àcrates. Malgrat que *Acción Social Obrera* insistia en les seves denúncies, hom va plantejar la necessitat de crear una publicació prò-

¹⁰ *Acción Social Obrera*, St.Feliu de Guixols, 27-10-1923.

¹¹ *Estadística de la Prensa Periódica de España (referida al 31 de Diciembre del año 1927)*, Ministerio de Trabajo y Previsión, Talleres del Instituto Geográfico y Estadístico, Madrid, 1930.

¹² Archivo Histórico Nacional. Madrid. Sección "Directorio. Gobernación". Serie 49-A. Lligall núm. 11, doc. núm.54. Telegrama núm. 530 del governador civil de Girona al ministre de Governació. Data 27-10-1927.

¹³ Veure A. Elorza, "El anarcosindicalismo español bajo la Dictadura (1923-1930). La Génesis de la Federación Anarquista Ibérica (II)", a *Revista de Trabajo*, Madrid, núms. 39-40, 1972, pàgs. 126-139. E.Ucelay Da Cal, *El nacionalisme radical català i la resistència a la Dictadura de Primo de Rivera*, tesi doctoral, U.A.B., 1983, pàg. 323 i ss.

pia dels presos: "Se trata de la publicación de un periódico quincenal exclusivamente pro-presos; en él se podían formular todas las quejas y señalar todos los atropellos de que fuesen víctimas los camaradas presos, siendo esos sus principales colaboradores, siempre que sus mañas les pusieran a cubierto de inútiles represalias."¹⁴ El projecte no reeixí, però el compromís de *Acción Social Obrera* es va mantenir inalterable. Des de les columnes del periòdic hom va obrir una subscripció popular a favor dels presos. La forma de distribució dels diners recaptats suscità, al llarg del temps, alguna discussió de persones no conformes amb la distribució dels fons. Algunes de les col·laboracions del periòdic de Sant Feliu venien signades des de la presó.

La poca uniformitat de criteris -en aquest cas com acabem de veure pel repartiment dels diners pro-presos- era un problema sempitern dels anarquistes en els anys vint, que es reproduïa constantment en l'estadi de la premsa. Les publicacions anarquistes patiren, juntament als problemes originats per la mateixa Dictadura, moltes dificultats d'ordre intern, provocades ja sigui per divergències estratègiques o per manca d'organització.

No obstant això, la diversitat de posicionaments anarquistes en sí, no preocupava aparentment en excés als periodistes llibertaris, per bé que des de les pàgines dels seus òrgans exigien la pràctica del respecte més escrupolós de les idees no coincidents: "Estableciendo un intercambio de criterios anarquistas, por muy encontrados que se hallen, haciendo de nuestros órganos de expresión motores de energías revolucionarias recogiendo en ellos las íntimas pulsaciones de cada uno, haremos labor libertaria. El mal no radica en las varias tendencias -prueba de vitalidad anarquista, como hemos dicho en otro periódico hermano- sino en la negación de cada una de ellas por las restantes."¹⁵

La tasca propagandística de la premsa era fonamental per conscienciar la classe treballadora, en uns moments en què les activitats d'agitació sindical mitjançant actes públics es trobaven abaltides. Opinió i propaganda representava, en essència, la funció de la premsa anarquista: "El periódico es un vehículo de ideas y para la difusión de las mismas, por lo que todos los que tengan algo que decir -cosa que no todos lo conseguimos, pues es difi-

cil- deberían hallar en él la tribuna libre desde donde divulgar sus puntos de vista, sean los que fueren, si el criterio fundamental es libertario."¹⁶

Per concloure, considerem molt lícit atribuir als principals representants de la premsa anarquista el mèrit de saber conjuminar la tradició periodística més vuitcentista -premsa d'opinió i de difusió política- amb pinzellades d'un model conceptualment més avançat -premsa de masses-, això sí, sempre en funció de la seva ideologia. En aquest context són significatives les aportacions teòriques sobre periodisme del director els anys 1931-1932 de la *Solidaridad Obrera* Felipe Aláiz.¹⁷

Tanmateix, en el cas d'*Acción Social Obrera*, les dades relatives al tiratge permeten intuir que el funcionament del periòdic ultrapassava els estrets marges del simple òrgan de partit o sindicat. A més si interpretem aquestes dades en el context de la difusió de la premsa de sectors populars, cal atendre l'opinió de Rafael Mainar quan afirma que el nombre de lectors no pot determinar-se pel nombre d'exemplars del tiratge, i fins i tot a voltes són paràmetres contradictoris, ja que un periòdic conservador disposava de grans subscripcions però escasses vendes, en canvi un de popular era a la inversa, i per tant a mateix nombre de tiratge no es corresponia un nombre paral·lel de lectors. Un periòdic conservador no anava de mà en mà -només el llegien els que sabien llegir-, mentre que un periòdic popular: "circula de uno a otro lector y se lee para que lo oigan los que no saben y su circulación es mayor."¹⁸

¹⁴ *Acción Social Obrera*, Sant Feliu de Guíxols, 21-11-1925.

¹⁵ *Acción Social Obrera*, Sant Feliu de Guíxols, 10-4-1926.

¹⁶ *Acción Social Obrera*, Sant Feliu de Guíxols, 10-4-1926.

¹⁷ Veure, Susanna Tavera, "Como se hace un diario, de Felipe Aláiz. Un exemple d'anarquisme i periodística a la Catalunya dels anys trenta", a *Annals del Periodisme Català*, Barcelona, núm. 15, juliol-desembre de 1989, pàgs. 18-40.

¹⁸ Rafael Mainar, *El arte del periodista*, Barcelona, 1906, pàg. 119.

LES INDÚSTRIES PAPERERES A SARRIÀ DE TER (1935-1960): FONTS I EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ OBRERA

J. Antón Pelayo i M. Jiménez Sureda

Les activitats laborals de la població de Sarrià de Ter durant el segle XIX i principis del XX van estar vinculades a l'agricultura i al comerç encara que molts dels seus habitants formaven part del gruix de la mà d'obra en les fàbriques de Girona i Sant Julià de Ramis. En aquest període, la indústria de Sarrià era escassa, però existien ja diversos molins que fabricaven pasta de paper destinada a la fàbrica La Aurora, ubicada a l'entrada de Girona, en el barri de Pedret. Malgrat la minsa articulació industrial del municipi, l'interès per la fabricació de paper hi era preponderant. Vers 1869 Felip Flores Brugada, l'amo d'un molí localitzat a Sarrià de Baix, va encarregar que li portessin de París la que fou la primera màquina de pasta de fusta de l'Estat Espanyol.

A principis del segle XX s'inicià de manera continuada el desenvolupament paperer a Sarrià que adquirí una importància especial a partir de 1935 quan els Torras decidiren instal·lar una fàbrica en el terme municipal de Sant Julià de Ramis, a pocs metres del de la vila sarrianenca. Després del parèntesi de la Guerra, al 1941, es començà a construir el complex paperer integrat per les fàbriques Vila, Butiñà, Manipulados del Ter i Torras. L'època franquista marcà aquests processos industrials i Sarrià de Ter esdevingué fins als anys 60 centre d'atracció per a les persones de la resta de poblacions de la província i, a partir de 1964, començà a acollir una important xifra d'immigrants de fora de Catalunya.

L'embal·liment demogràfic del poble acusà el canvi. La població va augmentar sensiblement. El 60 % de la superfície total del terme municipal va acabar dedicada a zona edificada urbana i industrial. Sarrià és, per tant, un exponent important de la industrialització del Gironès durant el segle XX, centúria en què, quantitativament, s'ha produït el major desenvolupament industrial espanyol.

Malgrat que el tema es fa acreedor d'una recerca ampla, en aquest escrit s'analitza un sol aspecte: l'evolució numèrica dels obrers paperers i la seva articulació en el conjunt poblacional de Sarrià de Ter.

1. FONTS ARXIVÍSTIQUES

La primera referència d'inexcusable consulta és la constituïda pels documents generats i localitzats en les fàbriques, siguin aquests papers o fotografies. Tots ells, però, han patit -alguns pateixen encara- un mal comú: la desorganització provocada per l'escassa importància -des de negligència fins a nul·la consideració- que atorgava l'empresa a la conservació de la seva pròpia memòria material. No és estrany trobar casos de pèrdua no tan sols de documents aïllats, sinó de blocs documentals sencers, a voltes peces tan valuoses com els llibres de matrícules. En ocasions la mateixa amalgama de descurada i desordre imperant en el dipòsit dels documents dificulta enormement la recerca, puix la manca de catalogació i la dispersió física dels papers, emmagatzemats sense cap criteri racionalitzador, sovint enmig d'una ampla gama d'estrís assimilats també com a eines en desús, els situa pràcticament dins la categoria de perduts. En aquest sentit, ha estat el centre de Manipulats del Ter el més diligent a habilitar una estança propera a les oficines com a arxiu d'una documentació delmada per unes pèrdues considerables, especialment pel que fa a la primera època de funcionament de la fàbrica. Dissortadament les empreses emblemàtiques, ja per la

seva veterania -cas de la Vila-, ja pel seu liderat productiu -cas de la Torras-, més riques en producció documental (llibres de matrícula, cartes, plànols, factures, pressupostos d'obres), continuen sofrint les xacres abans esmentades¹. De fet, els únics llibres de matrícules que hem assolit de consultar sencers han estat els de la fàbrica Torras.

En peu d'igualtat pel que fa a la importància de la documentació en ells continguda s'han de considerar els arxius dels municipis de Sarrià de Ter i Sant Julià de Ramis. En ambdós es fa palesa la necessitat d'una ordenació acurada del seu material, però tot i així resulta possible la consulta dels llibres d'actes consistorials així com de les quotes de contribució industrial (a Sant Julià conservada íntegra). A Sarrià són també accessibles documents tals com plànols fabrils, censos poblacionals i una miscel·lània de cartes datades als segles XIX i XX i de papers dispersos referents a la participació dels industrials paperers en la política local².

Un altre enclau documental bàsic és l'Arxiu Històric de Girona. En ell es pot acudir a les següents seccions:

- «Central Nacional de Sindicatos» (desglossada de l'arxiu de l'administració institucional de serveis sòcio-professionals), que, entre altres, recull aquells casos de resolució de contenciosos disciplinaris, serveis jurídics i estadístics tractats per la delegació comarcal de sindicats de Girona. D'ella cal destacar els 218 lligalls pertanyents a la branca dels sindicats nacionals referent a paper, premsa i arts gràfiques, lligalls que mostren el protagonisme en el món de la indústria en la província que assolí la fàbrica Torras.

- Dins la secció de Magistratura de Treball són d'especial interès els expedients de demanda conformats com la seva denominació indica per 417 lligalls de demandes de particulars davant l'administració pública que bàsicament fan referència a qüestions de conflictivitat laboral, reclamació de salaris, acomiadaments, conciliacions sindicals, seguretat social i actuacions en cas de malaltia dels treballadors.

- Mapes municipals d'abastiments per a la província de Girona classificats seguint els partits judicials. Dins les seves divisions dedicades a recursos demogràfics, industrials i de transports hi ha un apartat que abasta Sarrià.

Un complement a les sèries esmentades ho constitueixen els documents representatius servats per particulars³, les estadístiques oficials que forneixen fonts com les memòries de la Cambra de Comerç i Indústria de Girona, les ressenyes de la província que elabora l'I.N.E. o els propis butlletins editats per la fàbrica Torras per a difusió dels seus assumptes interns. Un camí alternatiu que es revela com a il·lustrador, especialment en aspectes

¹ El no accés als fons de la fàbrica Butiñà per la taxant negativa del seu gerent ha impossibilitat qualsevol mena de balanç sobre la seva documentació alhora que ha fet inevitable la consulta de fonts alternatives que suplessin la mancança.

² En haver estat Sarrià municipi independent, tret d'un període breu en què estigué unit a Girona, la documentació sobre el tema localitzada a l'Arxiu Municipal d'aquesta darrera ciutat té una importància secundària.

³ Entre aquests arxius privats caldria esmentar el posseït pel senyor Mitjans sobre la seva empresa, l'antiga fàbrica de paper esdevinguda posteriorment central elèctrica.

invisibles (fil·lies i fòbies -entre sectors, entre jerarquies o personals- dins una mateixa fàbrica, relació persona-màquina, evolució laboral i trajectòria sindical, organització del lleure, tracte entre treballadors de diferent sexe, espais de sociabilitat, percepció del propi estatus social) en els escrits més o menys institucionals és aquell compost per la documentació oral⁴, salvades les precaucions tant de procurar cobrir amb les entrevistes el ventall jeràrquic de l'empresa com d'abastar un número suficientment representatiu d'integrants de l'entitat.

2. LA MÀ D'OBRA. EL NÚMERO D'OBRRERS

El primer problema de què es parteix a l'hora d'establir el número d'obrrers d'un indret determinat rau en la selecció del que s'ha de comptar. No pretenem endinsar-nos en la discussió sobre la definició d'obrrer, sinó esbrinar el número dels que treballaven en les papereres de Sarrià i el pes que aquests tenien en el poble, o sigui que tindrem en compte exclusivament els paperers. Tot i així, per a la etapa anterior a 1935 hem realitzat un càlcul que acull a tots els que presumiblement es podien considerar sota la denominació genèrica d'obrrer: jornalers, manobres, paletes, criats, xerrics, treballadors de fàbrica, dependents de comerç i conductors, excloent-ne als propietaris, pagesos i funcionaris.

Un altre obstacle és el constituït per la manca de fonts i les dificultats que aquestes plantegen. Són fonamentalment dues les utilitzades per a bastir el present escrit: els censos municipals i els llibres de matrícula de les fàbriques. La principal dificultat que susciten els censos és l'ambigüitat amb que hi són exposades les dades. En ocasions no especifiquen si un «peó» era o no paperer, pel qual, i per a evitar distorsions greus, hem preferit basar-nos simplement en aquelles denominacions que qualifiquen els treballadors com a «paperers», tenint en compte, però, que les dades representades tendeixen a ser menors que les reals, ja que no tots els obrers que apareixen en la documentació són els únics que veritablement hi treballaren, sinó que molts altres ho feren eventualment o sense estar degudament enregistrats, ja que aquesta era una pràctica molt habitual en l'època juntament amb la d'endarrerir la seva inclusió en el llibre de matrícula per un període més o menys ample de temps.

* * *

Sarrià és un poble amb un terme municipal molt escàs, d'una extensió de 4'16 km2; d'aquí que el pes de l'agricultura, ja des de principis de segle, és més aviat raquític. La població estava ocupada sobretot en sectors comercials i de serveis, i era l'atur un mal endèmic en la primera meitat d'aquest segle. L'obrrer industrial, encara que abundant, no treballava en les fàbriques del poble, escasses i de caire familiar. En aquests anys, des de principis de segle fins a 1933, els obrers paperers eren pocs, concentrats en les fàbriques Butiñà, Vila i Mitjans. La resta d'obrrers estava agrupada en altres fàbriques, La Aurora⁵ de Pedret i una fàbrica de ciment ubicada a Sant Julià de Ramis⁶.

En allò referent a la població obrera de Sarrià l'any 1920, Pere Gabriel⁷ aporta unes dades de 22 obrers industrials i 12 agricultors. Aquestes xifres, si bé són matitzables, mostren el predomini de la població obrera industrial sobre l'agrícola. D'altra banda, el mateix autor mostra l'absoluta estabilitat de la població obrera gironina, que es manté constant des del darrer terç del segle XIX i el primer del XX. Sarrià és una de les peces que hi col·laboren ja que la seva població obrera -inclosos els del sector paperer- pràcticament restà immòbil, i es constata només un lleuger augment fruit del creixement vegetatiu. La immigració era encara poc important.

Així, la comparació del municipi amb altres centres industrials de Girona ens forneix unes xifres similars, malgrat la diversitat de les dates, quant a població obrera:

QUADRE I⁸

	Habitants	Obrers	%
Salt	4.185	1.134	27'10
Santa Eugènia de Ter	542	220	40'59
Sarrià de Ter	1.176	329	27'90

Santa Eugènia i Salt han estat considerats tradicionalment com els principals centres industrialitzadors del Gironès, aquells que ocupaven la major part d'obrrers⁹. Sarrià, al seu torn, només va augmentar en 150 habitants durant 10 anys i la seva població obrera estava estabilitzada. De fet, el seu acreixement més significatiu s'enregistra després de 1941 amb la instal·lació al terme municipal de la fàbrica Torras, a partir de la qual data -amb el creixement de les fàbriques ja existents i la creació de Manipulados del Ter el 1944- no deixa d'expandir-se.

* * *

L'evolució dels obrers paperers respon a aquest cicle favorable puix que, segons els llibres de matrícula disponibles, oscil·la de 60 a 70 al 1935 a més de 500 al 1960:

QUADRE II

	1935	1941	1945	1950	1955	1960
Fca. TORRAS	34	125	131	176	269	338
Fca. VILA	8	-	5	15	38	63
Fca. BUTIÑÀ	24	15 ⁽¹⁾	34	36	40	44
Fca. MANIPULADOS	-	-	30	37	52	67
TOTALS	66	140	200	264	349	512

⁴ Per al present treball destaquem les entrevistes efectuades a Josep Torrent Pujolràs, treballador de Torras Hostench des del 26 de gener de 1942 (gravada el 5 de desembre de 1989); J. Pérez Muñoz, treballador de la fàbrica Butiñà des de 1957 (20 de desembre de 1989); Josep Mir, treballador de Manipulados del Ter des de 1944 (29 de desembre de 1989).

⁵ El tancament de La Aurora l'any 1932 a causa de la compra de la fàbrica per part de la Papelera Española per a evitar-se competència va abocar els obrers a l'atur, cosa que va ocasionar algun conflicte que relata molt concisament Claudi Ametlla a les seves *Memòries polítiques* (Ed. Catalònia, Barcelona, 1983, vol. 2, p. 157). Alguns d'aquests obrers que es quedaren sense treball eren de Sarrià, cosa que va agreujar la situació laboral del poble. Tot i així, l'any 1935 la majoria de la plantilla de La Aurora fou acollida en la fàbrica que van fundar els Torras a Sant Julià de Ramis. Aquesta fàbrica va estar aturada durant el darrer any de la Guerra Civil i fou fins i tot cremada per un grup de republicans que fugien a l'exili.

⁶ Apel·lant l'argument del pes d'aquesta força motriu, l'Ajuntament de Sarrià de Ter demanava el següent el 16 d'abril de 1933, en un context crític, al seu homònim gironí: «Informat l'Ajuntament de l'acord del de Girona de no llogar altres obrers en unes obres que ha emprès que els que tinguin la consideració de veïns de Girona i tinguent en compte que la totalitat dels obrers de Sarrià treballen a la ciutat, no tinguent aquest poble indústria pròpia i havent-se de preocupar les autoritats i corporacions de resoldre el problema de l'atur forçós, que tant increment ha adquirit a Sarrià, s'acorda adreçar-se a l'Ajuntament de Girona, demanant que no siguin presos en aquell acord els obrers veïns de Sarrià, car això representaria deixarlos abandonats i pels efectes del treball deuen ésser considerats com a veïns de Girona. En conseqüència, s'acorda demanar que de les llistes d'obrrers de Sarrià parats que estan registrats a l'Ajuntament de Girona els hi faciliti treball en el número possible». Ajuntament de Sarrià de Ter, llibre d'actes, nº 10 (del 3-8-1932 al 8-12-1933), p. 29v.

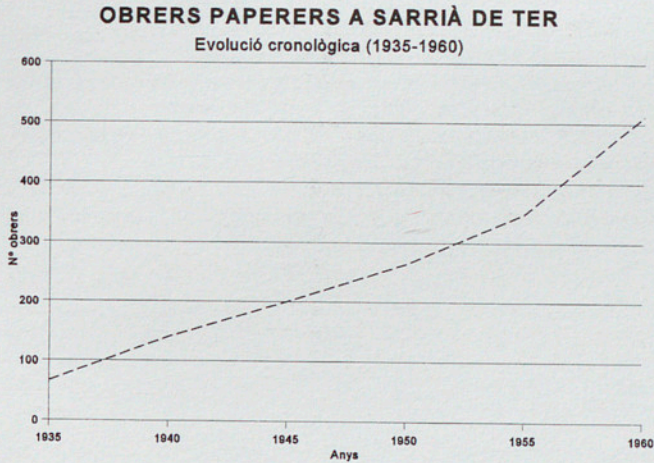
⁷ GABRIEL, Pere: «La població obrera catalana, Una població industrial?», *Estudios de Historia Social*, 32-33 (gener-juny 1983), pp. 191-232.

⁸ Les dues primeres dades estan extretes del treball de Pere Gabriel abans esmentat i fan referència a l'any 1920 i la de Sarrià és d'elaboració pròpia a partir del cens de 1930 seguint les pautes ja anunciades.

⁹ NADAL I FARRERAS, Joaquim: «La industrialització al Gironès: l'exemple de Salt», *Recerques*, 6 (1976), pp. 83-103.

(¹) Dada extreta de ECHEVARRIA VICENTE, S.: *Pasado y futuro de las industrias del papel en las comarcas gerundenses*, Treball mecanografiat dipositat a la Cambra d'Indústria i Comerç de Girona, 1977, p. 136.

GRÀFICA I

El ritme de creixement des de 1941 fou constant, augmentant el número d'obers paperers en un centenar cada cinc anys. Per aquestes dates la meitat dels obrers paperers de la província de Girona estaven ocupats a Sarrià de Ter. L'abast d'aquesta industrialització paperera i la seva influència al poble es pot mesurar mitjançant els censos municipals.

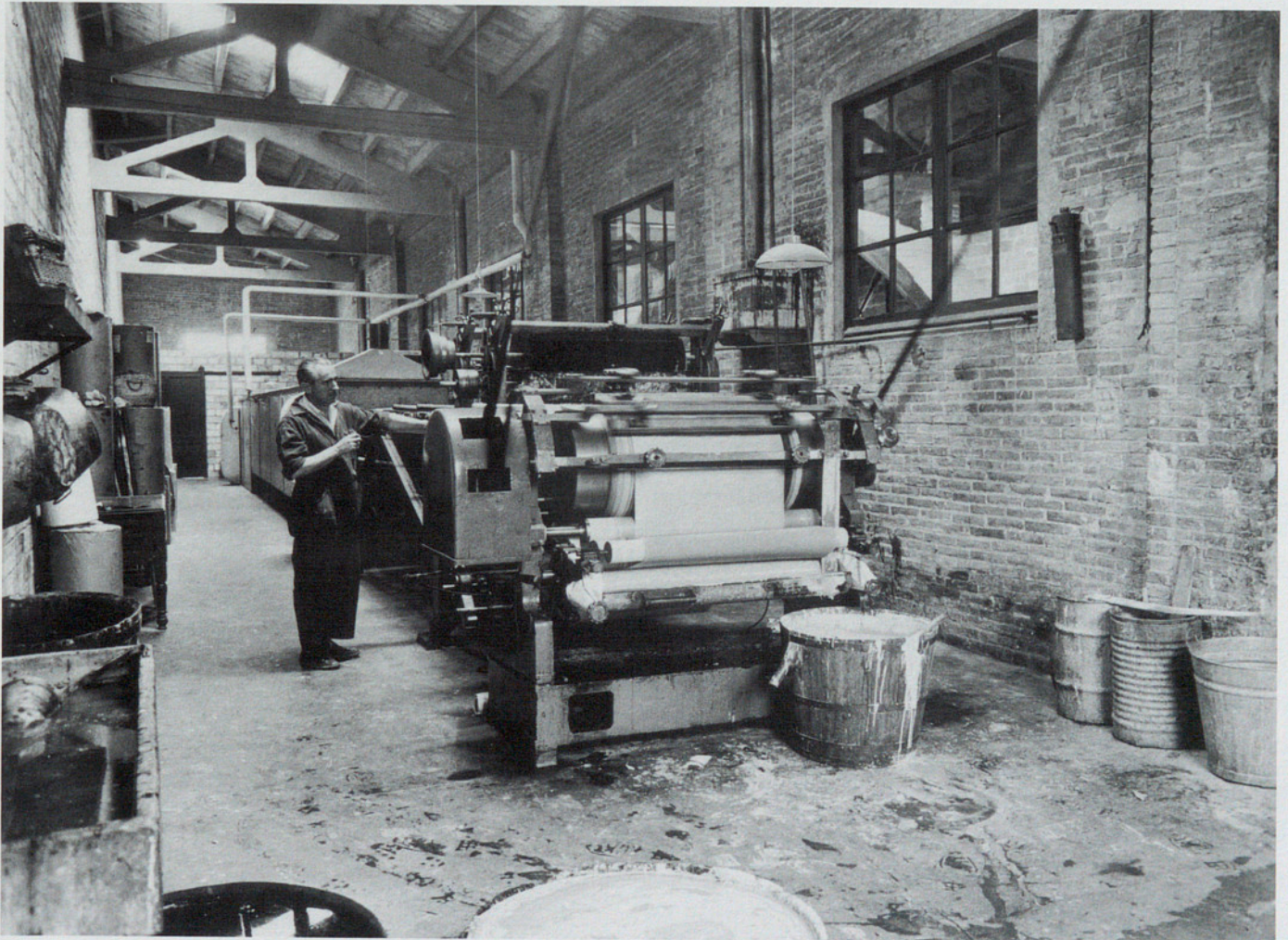
Per a aquest treball hem utilitzat tres censos especialment complets i representatius -els de 1936, 1945 i 1960-. Les xifres que d'ells es desprenen ens mostren un increment considerable dels obrers fabrils:

QUADRE III

	Obrers paperers	% respecte a la població
1936	46	3'5
1945	49	4
1960	234	12'8

La població de Sarrià s'anava especialitzant vers la producció paperera. Un fet que influí decisivament en l'arrencada que reflecteix la darrera xifra fou la construcció durant els anys 50 d'una colònia de 105 vivendes que havien de ser ocupades pels treballadors de la fàbrica Torras. Molts d'aquests operaris que vivien fora de Sarrià, davant les avantatjoses condicions en què s'oferien les cases, optaren per traslladar-se a viure a aquest poble. En aquests anys la immigració que arribava a la vila atreta per la seguretat d'un treball i un bon salari a la fàbrica Torras procedia fonamentalment de les comarques gironines, sobretot dels voltants de la capital. Com afirmava Josep Torrent, un dels obrers enquestats: «molts treballadors d'ofici abandonaren l'ofici per venir a treballar a can Torras». Sarrià, que s'havia caracteritzat per exportar sempre mà d'obra a Girona, esdevingué un centre d'atracció pels treballadors de Girona.

Els immigrants de fora de Catalunya arribaren a la població a partir de 1964 i, sobretot, durant els anys setanta. El ritme de creixement en anys posteriors, però, fou sostingut fins a 1973,

data en la qual els paperers de Sarrià, com tants altres sector econòmics, hagueren de front a una dura crisi.

BIBLIOGRAFIA

AMETLLA, Claudi: *Memòries polítiques*, Ed. Catalònia, Barcelona, 1983.
CASSASAS I FONT, Narcís: *Aproximació a la història de l'ensenyament a Sarrià de Ter*, Ajuntament de Sarrià de Ter-Escola d'adults de Sarrià de Ter, Girona, 1989.

CLARA, Josep: «Les fàbriques gironines del segle XVIII», *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1984, vol. I, pp. 545-552.

ECHEVARRÍA CAMPS, T.: *Evolución industrial de las comarcas gerundenses en los últimos cien años (1874-1974)*, Premi Josep Mª Coromina, Torras Domènech, Girona, 1976.

ECHEVARRÍA VICENTE, S.: *Pasado y futuro de la industria del papel en las comarcas gerundenses*, Cambra de Comerç i Indústria de Girona, Girona, 1977.

FERRER SANTALÓ, J.: *El papel de la industria del papel*, Premi Josep Mª Coromina, Torras Domènech, Girona, 1977.

FONT, Jordi; AGUIRRE, Miquel; BUSQUETS, Jordi: «Condicions de treball i conflictivitat a les comarques gironines (1950-1965) a *L'època franquista, estudis sobre les comarques gironines*, Quaderns del Cercle, n° 5, Girona, 1989, pp. 45-70.

LLEONART, P.: *Els atractius industrials de 29 ciutats de Catalunya*, Servei d'estudis de Banca Catalana, Barcelona, 1980.

MEDIR HUERTA, R.: *Les comarques gironines: aproximació a la realitat socio-geogràfica*, Diputació de Girona, Girona, 1986.

VILA, A.; BRUGADA, J.: «La indústria paperera a Sarrià: contribució a la seva història», *Poble* n° 7, Sarrià de Ter-Pont Major, setembre 1980, pp. 4-8.

V.V.A.A.: *Estudis de demografia, economia i societat a les comarques gironines*, Diputació Provincial de Girona, Girona, 1976.

V.V.A.A.: *Girona al segle XIX*, Ed. Gòthia, Girona, 1978.

V.V.A.A.: *Sarrià, un fet singular*, Consell Municipal de Sarrià de Ter, Sarrià de Ter, 1982.

EL PAPER DELS ARXIUS COM A FONTS PER A LA INVESTIGACIÓ HISTÒRICA

Ramon Alberch i Fugueras

L'anàlisi del paper dels arxius en tant que fonts essencials per a la recerca històrica cal fer-la tenint ben present el fet que els arxius són també -i no exclusivament- elements constituents de la vida cultural d'una ciutat, noció que va més enllà de l'estricta consideració d'aquests com a centres de recerca. En aquest sentit és evident que la crítica històrica (segle XVIII) i la història romàntica (2ª meitat del s. XIX) varen posar les bases de l'ús dels documents per a finalitats de recerca i que aquesta nova visió de la utilitat dels arxius ha provocat una certa lectura fragmentària de les seves funcions -tendint a menysvalorar la clàssica funció administrativa- i ha pervingut gairebé fins als nostres dies.

Cal reiterar, doncs, la necessitat de defensar una visió integradora de la «funció arxius», més enllà de la conjuntural adscripció administrativa o històrica dels seus fons, i paral·lelament refermar el principi que la recerca històrica esdevé un dels elements més importants, però no l'únic, que conformen l'acció cultural dels arxius. La pluralitat de la funció arxivística i de la pròpia professió d'arxiver ha de permetre formular polítiques integradores que tinguin ben present la diversitat d'ús dels documents al llarg del seu cicle vital.

Tanmateix, és també ben evident que els arxius són els dipositaris gairebé exclusius de la denominada «memòria institucional», i que aquest lent sediment de la producció administrativa de la institució al llarg de la història li ha possibilitat erigir-se en el centre on es conserva una part substancial -bé que no tota- de la «memòria històrica». A hores d'ara, a ningú no escapa el fet que a mida que es produeix una gran diversificació de les fonts possibles per a la recerca històrica -mitjans de comunicació escrits i en imatge, impuls del món dels audiovisuals- la preponderància de les fonts arxivístiques per a l'estudi de la contemporaneïtat tendeix a decreixer de manera ben palpable, però també és cert que aquesta emergència d'altres centres on es conserven altres fonts d'informació no minva de cap manera la clara voluntat dels arxius de liderar una creixent preocupació ciutadana per tal de fer perdurable la informació que produeix de manera creixent la societat actual.¹

1. LES CONDICIONS NECESSÀRIES

A banda de l'interès intrínsec dels fons documentals conservats en un arxiu, hi ha una sèrie de factors que encara condicionen la pràctica normalitzada de la recerca al nostre país. Som encara en un procés de reivindicació d'allò que hauria de ser normal, és a dir, arxius accessibles, convenientment classificats i ordenats, amb serveis i infraestructures dignes. Per altra banda, l'aprofitament de la variada tipologia d'arxius existent és encara en vies d'assolir-se.

Els investigadors pateixen encara la manca d'obertura dels arxius privats, siguin de caire familiar i patrimonial, econòmics (empreses, comerços) i d'entitats i associacions, i d'alguns arxius públics, com ara els de la policia o els dels governs civils, essencials per a les recerques del franquisme i la transició. Resta, per tant, a hores d'ara en un mena de segrest, barreja de despreocupació i patrimonialització interessada, una bona part del patrimoni documental del nostre país. Una via possibilista de compatibilitzar l'accés a aquests fons privats amb la seva pertinença a la família o empresa que els ha creat, consisteix en la integració d'aquest fons documentals als arxius públics en forma

de dipòsits o mitjançant còpies en suports microgràfics o informàtics.²

Pel que fa als aspectes positius cal situar el fenomen de conscient expansió dels nous documents d'arxiu i la seva utilitat per a la recerca. La voluntat d'oferir als estudiosos una més gran quantitat i diversitat de materials d'arxiu ha propiciat les polítiques de recollida de documents figuratius i iconogràfics (plànols, mapes, gravats, dibuixos, auques, goigs, etc.), en imatge (fotografies, postals, vídeos, pel·lícules), sonors (gravacions d'actes oficials i celebracions, història oral, fons radiofònics i musicals), així com les imprescindibles col·leccions hemerogràfiques i d'impresos, camp on la pacient tasca de recuperació dels arxivers i biblioteccaris ha permès la salvaguarda d'una part substancial de la memòria de la Catalunya contemporània.

Per tal d'il·lustrar mínimament l'abast d'aquesta política d'aplec de materials susceptibles d'ésser emprats pels investigadors només ens cal assenyalar que el departament de gràfics de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona compta enguany amb més de seixanta tipologies distintes de documents figuratius i iconogràfics i que la tendència creixent a produir materials amb predomini dels elements gràfics i les il·lustracions (punts de llibre, adhesius, etc.) obligarà als professionals del món del patrimoni documental i bibliogràfic a adoptar una actitud selectiva i a plantejar-se'n la seva conservació atenent a criteris d'originalitat, interès i costos del seu manteniment i explotació.

En aquesta mateixa línia cal insistir en la necessitat de garantir la transferència de fons administratius complets, amb sèries documentals contínues, i constatar que l'avaluació (fonamentalment la tria i eliminació de documents), a més de reduir els volums documentals procedents de la producció generada per les institucions, prefigura definitivament el contingut de futur dels arxius històrics i, per tant, dels materials que seran posats a disposició dels usuaris.

En síntesi, superació dels arxius entesos com a dipositaris de la història «oficial», -necessàriament fragmentària i a voltes clarament parcial- per tal de convertir-los en centres de preservació on s'hi acullin la màxima diversitat i riquesa de materials per tal d'esdevenir així la memòria de la col·lectivitat.

En l'àmbit dels municipis, aquesta formulació es tradueix necessàriament en prendre partit per les dues opcions possibles i no necessàriament excloents: arxiu municipal o arxiu de la ciutat.

El primer, tindria l'objectiu de limitar-se a aplegar la documentació generada estrictament per l'Ajuntament; el segon, faria

¹ La capacitat dels arxius per recollir la gran diversitat de materials produïts per la societat actual és limitada. En aquest sentit, i a banda del paper que els pertoca exercir a les biblioteques i als centres de documentació, és raonable pensar que la creació de centres especialitzats -cartoteques, fonoteques, centres audiovisuals, etc.- és la fórmula que ha de permetre l'accés dels ciutadans a una massa d'informació extraordinària.

² Segueix essent usual el fet de basar els treballs de recerca en les fonts documentals «accessibles», de manera que resten fora de l'ús públic elements informatius fonamentals als arxius privats, i a un sector dels arxius públics on la manca de sensibilitat dels governants manté encara segrestat una part del patrimoni documental.

patent la voluntat d'eixamplar el seu radi d'acció a tota aquella mena de documentació que tingui interès per a la recerca, més enllà de la seva procedència, forma o suport. Personalment sóc partidari d'aquesta segona opció³ -sempre que hom compti amb un mínim recolzament en el vessant dels recursos humans i financers donat que entenc que és una opció que, a més, aposta per la superació del fals debat entorn del conreu de la història local i/o la història general. Una bona xarxa d'arxius públics, amb documentació institucional i de procedència privada, és en condicions de garantir el digne exercici de la recerca més enllà de l'àmbit geogràfic que abrasi el tema objecte del treball.

2. LA POTENCIACIÓ DE LA RECERCA

Per tal de facilitar l'accés als arxius, superant així una certa propensió d'una part dels ciutadans a considerar-los com un clos reservat als erudits, cal fer un esforç per tal de repensar el sistema d'accés, massa feixuc, que en reproduir mecànicament els principis bàsics de l'arxivística (fonamentalment els de procedència, i de respecte a l'ordre primitiu) -evidentment imprescindibles- esdevenen absolutament inintel·ligibles per a bona part dels potencials usuaris no especialistes. S'ha de fer, per tant, un esforç per universalitzar l'accés a la informació sense infringir els principis bàsics de la teoria arxivística.⁴

Aquest objectiu significa intensificar els treballs adreçats en primer lloc a la dinamització de l'accés a la informació mitjançant la potenciació de les aplicacions informàtiques en el disseny dels instruments de descripció i informació (índexs, guies, inventaris i catàlegs), a la conservació i explotació de les nombroses bases de dades creades per l'activitat administrativa (de caire demogràfic, econòmic, social) i finalment a la creació de programes de descripció específics atenent a les peculiaritats tipològiques i de suport dels documents, com seria el cas dels programes Foto i Vica de l'Arxiu Municipal de Barcelona⁵ o bé els índexs per matèries de l'Arxiu Municipal de Begur.

En segon lloc és evident la necessitat de prosseguir en la política de creació dins les biblioteques i els arxius de seccions especialitzades en història local i la realització d'aplecs bibliogràfics amb voluntat d'actualització. La base de dades d'història local duta a terme per la Universitat Autònoma de Barcelona o les interessants bibliografies locals dutes a terme a Girona, l'Hospitalet, el Baix Empordà, Torroella, Sant Feliu de Guíxols i un cada cop més llarg etcètera de localitats, així com l'impuls experimentat per la realització de catàlegs bibliogràfics i hemerogràfics col·lectius són una peça cabdal en un país que vol assolir una certa normalització en la pràctica de la recerca històrica.⁶

3. LES POLÍTIQUES DE DIFUSIÓ

Hi ha, finalment, un darrer àmbit d'actuació on, malgrat els immensos esforços esmerçats en els darrers anys, som encara lluny d'oferir una situació mínimament normalitzada. Em refereixo a l'organització i difusió dels fons documentals, concretament a l'edició d'instruments de descripció i informació⁷, de monografies i revistes, i a la publicació de textos i documents rellevants (cartorals, privilegis, ordinacions, dietaris, llibres de memòries i de viatges, col·leccions gràfiques i fotogràfiques).

Paral·lelament, cal remarcar l'impuls atorgat a les exposicions i al vessant pedagògic i educatiu dels arxius, sobretot pel que fa a les seves relacions amb el món de l'ensenyament. En aquest sentit cal destacar el treball dut a terme a Cervera, Sant Feliu de Guíxols, Gràcia i l'Hospitalet, o bé el cas de Maçanet de la Selva, on la recuperació de la història del poble ha esdevingut un important element de cohesió i sensibilització dels seus ciutadans.

Una altra via de difondre els fons arxivístics i apropar-ne el seu contingut als usuaris universitaris és la coordinació i l'impuls a la investigació mitjançant l'endegament d'activitats concertades amb les institucions, entitats i associacions preocupades per la preservació i accés del patrimoni històric i molt especialment amb els centres d'estudis locals o comarcals. A nivell nacional és important tenir en compte els referents del Centre Nacional de la Recerca Científica de París o bé la Royal Historical Society de Londres, mancats com estem d'òrgans amb pes i tradició que puguin donar suport a la recerca.⁸

Tanmateix queda molt camí a córrer pel que fa a l'establiment de relacions amb la Universitat (formalització de les relacions tipus Consell Superior d'Arxius francès, o de l'Advising Council on Public Record anglès), i amb altres equipaments com les Biblioteques, els Museus d'Història o les Cases de Cultura. En aquest sentit algunes viles com Sant Boi del Llobregat, Barcelona o Sant Feliu de Guíxols han iniciat programes de col·laboració per tal que la suma d'esforços suposi una indubtable sinèrgia en l'àmbit del patrimoni cultural de caràcter històric.⁹

³ Tot i que és ben cert que el nom no fa la cosa -hi ha arxius municipals que han esdevingut vertaders arxius de la «ciutat»- és important manifestar de manera clara i precisa l'opció que hom creu desitjable. Així A. Duran i Sanpere aprofità la reforma dels arxius barcelonins el 1917 per passar a denominar «Arxiu Històric de la Ciutat» al fons històric que anà a la Casa de l'Ardiaca i que ell procurà acréixer amb nombroses compres i donacions. En aquesta mateixa línia el trasllat dels fons històrics de l'Arxiu Municipal gironí al nou estatge de l'Institut Vell el 1985 propicià que es convertís en oficial allò que ja era real, i d'aquesta manera optàrem perquè prengué carta de naturalesa la denominació d'Arxiu Històric de la Ciutat de Girona.

⁴ J. Solé i Sabaté: «L'Arxiu i el foment de la investigació», *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística*, 9 (1995), p. 80-81, creu que a banda d'una formació específica per accedir als arxius per als alumnes universitaris, caldria que des dels arxius es creessin els mecanismes d'acolliment necessaris per tal de fer-los més fàcil el contacte inicial amb un món que els és absoluta-ment desconegut.

⁵ En el marc del programa general d'imatges denominat Bima, cal distingir el programa Foto (Fotogràfic) que permet actuar de manera homogènia sobre la imatge fixa, i el programa Vica (Visual i Cartogràfic) que permet la descripció normalitzada de plànols, mapes, gravats, dibuixos, cartells, entre altres. L'aplicació d'ambdós programes abraça els òrgans pertanyents a l'Arxiu Municipal i a l'Institut Municipal d'Història.

⁶ Més enllà de les manifestacions de bones intencions que emfasitzen les immenses possibilitats de connexió mitjançant les noves tecnologies, cal impulsar la realització de projectes possibles i de base. En aquest sentit, la realització de catàlegs col·lectius (hemerogràfics, bibliogràfics, fotogràfics, etc.) és una urgència que hauria de ser fomentada i recolzada activament des de les pertinents institucions autonòmiques.

⁷ A hores d'ara molts arxius catalans segueixen oferint bàsicament els instruments de descripció realitzats en el primer terç d'aquest segle, o bé durant l'embranchida inicial d'ençà del 1979. En aquest sentit no és sobrer de recordar que la realització d'eines d'accés és un dels pilars de la professió arxivística i la mostra més evident de la seva utilitat.

⁸ Fora dels àmbits estrictament universitaris, les institucions de govern i la societat civil no semblen manifestar massa preocupació per esperar la recerca, com no sigui aquella que hom vincula a la tecnologia i que pot capitalitzar-se econòmicament. En el món de la recerca «no lucrativa» -o almenys amb beneficis no avaluables de manera comptable- cal esmentar el paper desenvolupat per les filials de l'Institut d'Estudis Catalans, l'activitat continuada de la Fundació Bofill, i el creixent recolzament d'organismes oficials com la Cirít i el Cidob.

⁹ L'aplicació de les noves polítiques de gestió integral del patrimoni cultural ha obert grans expectatives pel que fa a l'actuació concertada dels equipaments culturals de base, i pot esdevenir una gran ocasió per a la difusió pública dels arxius. Cfr. C. Vicente: «L'Arxiu en el marc de la gestió del patrimoni cultural», *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística*, 9 (1995), p. 85-92, i el monogràfic dedicat a la refundació de l'Institut Municipal d'Història de Barcelona a la revista *Barcelona. Quaderns d'Història*, 1 (1995), p. 11-57.

Finalment, els professionals dels arxius hem d'estar amatents a afavorir l'obertura dels arxius vers un públic en contínua expansió i amb interessos sovint contraposats. A l'augment dels usuaris universitaris i dels historiadors en sintonia amb l'eclosió del contemporaneïsmes i la història local, s'hi ha d'afegir l'extraordinari desenvolupament experimentat en la recerca en altres disciplines de les ciències socials i amb la descoberta del potencial informatiu dels arxius per part de periodistes, filòlegs, antropòlegs i arquitectes, per només esmentar els sectors més emergents.

Tanmateix, l'esclat de la genealogia -en tant que moviment que palesa el desig de retorn a les arrels per part d'un públic divers socioculturalment- és un fenomen que està adquirint una magnitud extraordinària a Nord-Amèrica i a molts països del nostre entorn europeu i que esdevindrà en el futur el motor de l'èxamplament de la base social dels usuaris dels arxius.¹⁰

4. BIBLIOGRAFIA ORIENTATIVA

-Actes de la cinquième Conférence Internationale de la Table Ronde: *Les archives au service de la recherche historique*, París: Consell Internacional d'Arxius, 1961.

-Alberch i Fugueras, Ramon: «La història local i el patrimoni documental», I Congrés Internacional d'Història Local de Catalunya, Barcelona: l'Avenç, 1991 (1993), p. 21-37.

-Andrés Díaz, Rosana de: «Las fuentes de información archivística y su aplicación a la investigación histórica», *Studia Histórica Contemporánea*, VI-VII (1988-89), p. 269-282.

-Casademont i Donay, Miquel: «Unde veniunt ac quo vadunt archiva», *Lligall*, 4 (1991), p. 57-92.

-Costa i Fernández, Lluís: *Arxius i recerca històrica. L'Arxiu Municipal de Begur*. Begur: Ajuntament, 1994, 207 pp.

-Grau i Pujol, Josep M.T.: «La genealogia i els arxius», *Missiva*, nº 8 (juliol-setembre 1994), p. 3-4.

-Grup d'Història Local. UAB: «La informàtica al servei de la història», *Plecs d'Història Local*, 29 (octubre 1990), p. 35-37.

-Iturrate i Colomer, Germà: «Aproximació teòrica a la tipologia de l'usuari dels arxius», *Lligall*. Revista catalana d'arxivística, nº 7 (1993), p. 77-95.

-*Jornades d'estudi de la documentació d'arquitectura i urbanisme*. Girona: COAC, 1993, 262 pp.

-Mayans i Plujà, Antoni: *Els arxius parroquials, municipals i notariais de la Garrotxa. Una aproximació*. Girona: Diputació, 1987, 318 pp.

-Pagarolas i Sabaté, Laureà: «L'aplicació de la informàtica sobre els llibres notariais a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona», *Lligall*, 4 (1991), p. 127-134.

-Simón i Tarrés, Antoni: «Fonts i arxius», *I Jornades de Joves Historiadors*, Barcelona, 1984, p. 15-31.

¹⁰ L'allau d'usuaris inexperts -no necessàriament interessats només per la genealogia- que han envaït en els darrers anys molts arxius nord-americans i europeus, han generat un cert rebuig en alguns sectors de professionals preocupats pels seus efectes sobre la conservació dels fons i conscients de la limitació dels recursos humans i infraestructurals de la majoria dels arxius per tal d'acollir-los de manera adequada. En qualsevol cas, la pròpia noció actual d'arxiu públic explicita la voluntat d'acollir a tot tipus de ciutadans, i en el cas concret dels sectors interessats en la genealogia, la història de la família i la història local -i que es troben mancats d'una formació adient- caldria que els arxius, les associacions de genealogia i els centres d'estudis pensessin en cursos de formació per a aquests usuaris amateurs.

ELS ARXIS I LA HISTÒRIA DE L'EDUCACIÓ I L'ENSENYAMENT

Salomó Marquès Sureda

1. QÜESTIONS PRÈVIES

Voldria començar fent uns aclariments per ajudar a entendre millor aquesta comunicació ja que el que exposaré és fruit del treball universitari en el camp de la història de l'educació i de l'ensenyament.

Un primer punt que s'ha de tenir present és que quan parlo d'educació ho faig en el sentit més ample de la paraula, és a dir, incloc dins d'aquest terme tant el que entenem amb el nom d'educació «formal», és a dir el treball educatiu que es fa a l'escola, com l'educació anomenada «no-formal», aquella acció que es fa fora de l'escola amb voluntat educativa¹. Amb aquesta visió ampla quan a classe estudiem l'educació a Catalunya durant el segle XX no tractem només de les aportacions que es fan en el camp escolar, com són per exemple, l'acció dels promotors i defensors del moviment de l'Escola Nova sinó que al mateix temps estudiem la creació i consolidació de moviments educatius al marge de l'escola com són, per exemple, els Minyons de Muntanya, les Colònies, etc. que volen educar en el temps de lleure.

En segon lloc recordo que la docència i la investigació són inseparables en el treball que fem a la universitat i, per tant, sempre en el programa de les assignatures que imparteixo, sigui en el curs que sigui tant de primer, de segon com de tercer cicle, fomento la investigació històrico-educativa; això tant si es tracta d'un alumnat que fa història de l'educació per primera vegada, com és el cas del segon curs d'Educació Social, com si l'alumnat és de segon cicle i ja ha fet altres assignatures d'història de l'educació. Evidentment la proposta de fer treball d'investigació, que sol ser lliure, està adaptada al nivell de coneixements de l'alumnat i té quatre objectius: a) iniciar l'alumnat en la investigació històrico-educativa; b) promoure el coneixement i el contacte directe amb els arxius; c) desvetllar l'interès per aspectes concrets de la història; d) obrir el camí a futures tesis doctorals en el camp de la història educativa.

El tercer i últim aspecte que s'ha de tenir present és el que fa referència a la voluntat de fer un ensenyament arrelat a l'entorn, tal com proposen des de fa anys els Moviments de Renovació Pedagògica. Considero que el millor camí per fomentar la investigació històrico-educativa és partir dels arxius locals i comarcals que l'alumnat té al seu abast com a pas previ per al coneixement dels grans arxius nacionals i estatals als quals, de moment, difícilment accediran. Es tracta d'avançar progressivament des del coneixement de les fonts documentals més properes fins a les més generals.

Aquest contacte amb els arxius també es fomenta de manera pràctica en explicar alguns temes concrets del programa, per exemple, a l'hora de parlar de la cultura i l'ensenyament a la Catalunya medieval, després d'haver fet una lliçó introductòria, anem a fer una extensa i detallada classe a l'Arxiu de la Catedral de Girona. Seria de mal professor explicar passivament, a l'aula, la «renovatio carolingia» o l'educació medieval, per exemple, quan a 300 metres tenim la possibilitat de veure, tocar i aprendre directament amb les explicacions de l'arxiver de la catedral i amb la documentació que ens mostra.

2. LA RELACIÓ AMB ELS ARXIS LOCALS I COMARCALS

Si des del camp universitari hi ha aquesta voluntat de connectar l'alumnat amb les fonts documentals més properes, cal

reconèixer que sempre hem trobat les portes obertes i una ajuda eficaç, i en força casos entusiasta, en els arxivers de les comarques gironines² que ha contribuït a fer més agradable la feina d'investigar.

En aquesta relació entre el món dels arxius locals i comarcals i l'alumnat d'història de l'educació, que per la meua part s'inicia el curs 1981-82 quan començo a impartir l'assignatura Història de la Pedagogia Catalana al Col·legi Universitari de Girona, depenent de la UAB, hi podem distingir dues etapes: una primera caracteritzada per l'inici de relacions i una segona, posterior, de consolidació.

La primera etapa coincideix amb l'obertura i/o actualització d'arxius municipals i comarcals, amb l'arribada de joves arxivers, molts dels quals havien estudiat a l'Estudi General de Girona, avui Universitat de Girona; coincideix amb propostes d'ajuntaments democràtics que volen potenciar les seves fonts documentals com també amb la voluntat de la Generalitat de Catalunya d'anar bastint una xarxa d'arxius. L'interès d'aquests arxivers i arxiveres i, en molts casos, el coneixement personal han estat decisius a l'hora de fomentar treballs d'investigació entre l'alumnat.

Per la nostra part aquesta primera etapa coincideix, sobretot, amb les investigacions de l'alumnat relacionades majoritàriament amb el tema de l'escola franquista. Investigacions que es fan sobretot a partir de la documentació existent a les escoles (llibres de visites d'inspecció, llibres d'actes, llibres de correspondència escolar, etc.) i amb la recollida dels testimonis orals. A mesura que avancen les investigacions se'ns fa patent la gran diversitat existent pel que fa a la conservació i consulta dels documents esmentats per la falta de directrius i de normativa clara. Així, ens trobem amb escoles que guarden i deixen consultar aquests llibres; d'altres que els guarden però no els deixen consultar; en d'altres escoles aquests llibres no hi són perquè s'han perdut o perquè algun antic mestre els té a casa seva; en algunes escoles s'hi guarden, a més, els llibres de les escoles veïnes que han tancat; en d'altres casos el tancament de l'escola ha propiciat la pèrdua d'aquesta documentació, etc. Davant d'aquesta situació es va aconseguir que des de la Delegació Territorial d'Ensenyament de la Generalitat a Girona es fes una circular a les escoles urgint la conservació d'aquests documents i, en els casos de les escoles tancades, el seu trasllat als arxius municipals o comarcals. Així consta que s'ha fet en força casos i ara, per exemple, els alumnes

¹ Una bona definició d'educació no-formal la dona Jaume Trilla en el seu llibre *La educación fuera de la escuela* (1985): Planeta, Barcelona: «conjunto de medios e instituciones que generan efectos educativos a partir de procesos intencionales, metódicos y diferenciados, que cuentan con objetivos pedagógicos previa y explícitamente definidos, desarrollados por agentes cuyo rol educativo está institucional y socialmente reconocido, y que no forman parte del sistema educativo graduado o que formando parte de él no constituyen formas estrictas y convencionalmente escolares», pàg. 22.

² Aquest acolliment també l'hem trobat generalment en institucions privades que tenen fons documentals interessants per a l'estudi d'aspectes temàtics parcials en el camp educatiu com és, per exemple, el moviment escolta, el Servei de Colònies de Vacances, etc.

poden consultar a l'Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà la documentació d'escoles rurals tancades fa temps o a l'Arxiu Municipal de Palafrugell el fons de l'escola Torres Jonama³.

En aquesta primera etapa, i fruit d'aquestes investigacions, es produeix un efecte secundari que consisteix en la recuperació i conservació, als arxius municipals i comarcals, de la documentació escolar susceptible de perdre's. En aquest treball de recuperació també cal incloure-hi alguns llibres cabdals per a la història de l'educació com poden ser, per exemple, *La nueva escuela española* d'Antonio J. Onieva de l'any 1939 o *Educación Nacional. Estudios históricos* d'Alfonso Iñesta, com també llibres escolars com la *Cartilla escolar de educación física* publicada el 1945 per la Delegación Nacional del Frente de Juventudes o el llibre de lectures *Santa Tierra de España* de José Muntada o *Canciones (Cancionero escolar)* amb música de Francisco Civil, editat per Dalmau Carles, Pla. SA a la dècada dels quaranta. També s'han recollit força números de les revistes *Mandos* i *Consigna* que el Frente de Juventudes i la Sección Femenina enviava a les escoles i que són una esplèndida mostra de l'educació nacional-catòlica⁴.

De totes maneres encara que aquesta primera etapa està centrada primordialment en els anys de la dictadura franquista, ja hi ha alumnes que investiguen temes locals d'altres èpoques a partir de la documentació que es troba en els arxius municipals de Girona, Banyoles, Torroella de Montgrí, la Bisbal, etc.

La segona etapa que s'inicia al final de la dècada dels vuitanta és una etapa de consolidació d'activitats entre les dues parts. L'alumnat continua investigant temes educatius en uns arxius cada vegada més dotats de documents. Penso, per exemple, en l'arribada de tot el fons històric de l'Institut Jaume Vicens Vives de Girona a l'Arxiu Històric de Girona o en la catalogació de la documentació fotogràfica a l'Arxiu Municipal de Girona o en les hemeroteques enriquides amb donacions de particulars.

En aquesta segona fase hem consolidat una política de visites als arxius des de l'Àrea d'Història de l'Educació del Departament de Pedagogia de la UdG per tal de fomentar la relació entre els estudiants universitaris i els arxius locals i/o comarcals. Des de l'Àrea es promou el contacte directe amb els arxius en dues fases. Primerament, fomentant el seu coneixement i així tan bon punt ha començat el curs, després de les primeres lliçons en les quals s'expliquen els objectius de la matèria, visitem l'Arxiu Històric de Girona i/o l'Arxiu Històric Municipal. Aquesta visita és llarga i consta, com a mínim, de dues sessions: una primera en la qual els/les professionals expliquen les funcions d'un arxiu, els tipus de documentació guardada i la manera de consultar-la, i una segona sessió que és una visita a l'arxiu, la sala d'investigadors, els dipòsits de documentació, la sala de microfilmació i el laboratori. La finalitat d'aquesta visita és doble: adquirir els coneixements que tot estudiant d'història ha de tenir pel que fa a les fonts documentals i desvetllar l'interès pels treballs d'investigació.

La segona fase té lloc després d'aquesta visita. Seguint el programa del curs s'ofereix als estudiants la possibilitat de realitzar un treball d'investigació històric-educativa. Investigació que s'adequa al nivell dels estudis i que, per tant, no és la mateixa si es tracta de l'alumnat de segon curs d'educació social o dels que fan segon cicle de la carrera de Pedagogia. En general solen ser treballs centrats en un tema d'estudi local i limitat en el temps. Molt sovint es tracta de la consulta de diaris i revistes. En algunes ocasions aquest treball inicial s'ha ampliat posteriorment fins a convertir-se en una publicació que omple un buit històric local

com són, per exemple, els llibres: *L'Aproximació a la història de l'ensenyament a Sarrià de Ter* de Narcís Casassa publicat el 1989, o el de Joan Busquets i Josep Molero *L'ensenyament a Palafrugell*, publicat el 1993.

Aquesta política de contacte i treball amb els arxius locals i comarcals iniciada fa més de deu anys i ben consolidada avui respon a diferents objectius: fomentar el coneixement que l'estudiantat universitari pugui tenir de les fonts documentals més properes; fomentar l'estima i la investigació de la història; estimular publicacions dignes (articles, opuscles, llibres) que vagin omplint els buits que encara té la nostra història educativa; promoure el treball interdisciplinari.

Les investigacions en aquesta etapa de consolidació ja no estan centrades en l'època franquista, com ho varen ser les de la primera etapa, sinó que inclouen altres etapes històriques, bàsicament a partir de la Llei d'Educació de l'any 1857 i, especialment, el segle XX fins a l'arribada del franquisme. A més aquestes investigacions s'han anat ampliant al camp de l'educació no formal i comencen a ser nombrosos els treballs que tracten de l'escoltisme, els casals i les colònies d'estiu.

En un parell de casos els alumnes han col·laborat directament en el treball de classificació i catalogació de documentació escolar existents als arxius municipals. Darrerament i quan la documentació arxivada ho permet l'alumnat també ha utilitzat en els treballs d'investigació documentació gràfica, sobretot fotografies.

3. UNA PRIMERA AVALUACIÓ

En una primera avaluació d'aquesta dècada llarga de col·laboració entre l'àrea d'Història de l'Educació de la UdG i els arxius gironins i procurant ser el màxim d'objectiu possible, considero que hi ha tres fets ben positius i destacables:

El primer és la col·laboració en si mateixa pel que representa d'afavorir un ensenyament més arrelat, potenciant uns estudis teòrics i pràctics al mateix temps ben enriquidors. En aquest sentit cal destacar el fet que Girona permet aquesta col·laboració entre institucions per les dimensions de la ciutat i la proximitat d'arxius, museus i centres universitaris; no cal dir que aquesta proximitat augmenta en altres poblacions gironines que, d'aquesta manera, possibiliten treballs de recerca als estudiants.

El segon fet que s'ha de destacar és la sensibilització que s'ha anat aconseguint en el món del magisteri i entre els educadors (no oblidem que aquests estudiants no són estudiants d'Història; al Departament de Pedagogia no formem historiadors sinó educadors amb coneixements d'història educativa) per conservar la documentació existent a les escoles i la que genera la seva pròpia feina en altres àmbits educatius. L'alumnat que ha fet l'experiència de treball en els arxius és molt més sensible i respectuós amb la documentació escrita que troba a la seva escola; les consultes sobre què cal fer amb determinats documents i llibres antics s'han multiplicat, i això ha permès recuperar per als arxius documents que, ben segur, s'haurien perdut; també, ha permès

³ És un dels millors fons per a l'estudi de la història de l'escola ja que a més dels documents oficials hi ha quantitat de material escolar: mapes, llibretes, pòsters i murals, etc. com també altre tipus de documentació, per exemple, els discos que des del Ministerio de Educación s'enviaven amb els discursos del general Franco, etc.

⁴ Aquests llibres i revistes es guarden, degudament catalogats, al fons històric de la biblioteca de la Facultat de Ciències de l'Educació de la Universitat de Girona.

ampliar el fons històric de la biblioteca de la Facultat amb llibres que són el testimoni d'una determinada època i d'una determinada manera d'entendre l'escola i l'educació.

El tercer aspecte, no gens menyspreable, és la quantitat i en alguns casos la qualitat de les publicacions i investigacions inèdites fetes a partir d'aquests contactes que no solament han de continuar sinó que s'han d'ampliar a d'altres camps documentals com poden ser el de la història oral, tant necessària en el nostre cas.

Per acabar em permeto apuntar alguns temes per al futur: no cal pensar i dur a terme la creació d'una aula (o d'un museu) escolar? Llibres, taules, mapes, làmines murals, etc. es llencen o se'ls queda qui no pertoca... No val la pena d'organitzar exposicions temàtiques sobre l'escola en concret o l'educació, a partir del material escrit i gràfic existents en els arxius locals? Tothom sap que aquest tipus d'exposicions genera la recuperació de més documentació.

APÈNDIX

1) Sense cap afany d'exhaustivitat presento una llista de llibres sobre el món de l'educació i l'escola fruit, en bona part, de la consulta als arxius locals i comarcals:

JM. BERNILS (1983): *50 anys del Col·legi Públic Sant Pau (1933-1983)*, Col·legi Públic Sant Pau, Figueres.

P. SOLÀ (1983): *Cultura popular, educació i societat al nord-est català (1887-1959)*, Col·legi Universitari, Girona.

S. MARQUÈS (1985): *L'ensenyament a Girona al segle XVIII*, Col·legi Universitari de Girona, Girona.

A. JIMÉNEZ (1988): *Aproximació a la història de l'ensenyament a Sant Feliu de Guíxols*, Ajuntament, Sant Feliu de Guíxols.

N. CASASSA (1989): *Aproximació a la història de l'ensenyament a Sarrià de Ter*, Ajuntament de Sarrià-Escola d'Adults de Sarrià, Sarrià de Ter.

S. MARQUÈS (1990): *De l'escola de Dibuix a l'Escola Municipal de Belles Arts*, Ajuntament de Girona, Girona.

J. DOMÈNECH (1991): *L'ensenyament a Lloret de Mar (1599-1936)*, Publicació del Club Marina «Casinet», Lloret de Mar.

D. PUJOL (1992): *El mestre Antoni Balmany i Ros. Un iniciador de la renovació pedagògica a Catalunya*, Ajuntament d'Espolla, Espolla.

J. BUSQUETS; J. MOLERO (1993): *L'ensenyament a Palafrugell*, Ajuntament de Palafrugell-Diputació de Girona, Palafrugell.

J. PUIGBERT (1994): *La Normal de Girona i el Magisteri públic (1914-1936)*, Universitat de Girona, Girona.

2) Treballs recents d'investigació i tesis de llicenciatura inèdites que també tenen com a base la consulta a fons dels arxius locals i/o comarcals, per exemple:

* Cultura e Il·lustración en la Girona del siglo XVIII⁽⁵⁾.

* El canonge Dorca i la Il·lustració gironina⁽⁶⁾.

* La alfabetización en la ciudad de Girona en la segunda mitad del siglo XIX⁽⁷⁾.

* L'ensenyament a Girona a la segona meitat del segle XIX⁽⁸⁾.

3) Relació, no exhaustiva, de les investigacions que s'han fet des de l'assignatura d'Història de l'Educació a partir de la consulta als arxius locals i comarcals i en hemeroteques⁽⁹⁾:

1. Educació formal

* L'ensenyament de primeres lletres a la Girona del canvi de segle (1880-1920).

* Visió de l'educació franquista en el diari *El Pirineo*.

* L'ensenyament a Torroella de Montgrí al segle XVIII.

* Les escoles de Figueres durant la Guerra Civil.

* L'Acadèmia «Abad Bonito» de Banyoles (1942-1972).

* La situació escolar a Bescanó durant el període 1931-1950.

* 100 anys d'història de l'educació a Santa Pau.

* L'educació pública a Anglès (1931-1941).

* L'educació a Caldes de Malavella (1940-1950).

* Graduació de l'escola nacional a Cassà de la Selva (1908-1940).

* L'escola de Sant Daniel durant la Guerra Civil i els anys de la postguerra.

* L'escola del Port de la Selva des de principi de segle fins als nostres dies.

* L'Acadèmia de Comerç de la Bisbal.

* L'educació a Sant Feliu de Guíxols durant la II República segons les publicacions municipals de l'època (*Costa Brava, L'Onada*).

* L'educació a Palafrugell a través de la *Revista de Palafrugell* (1962-1977).

* El procés d'escolarització del poble de Llagostera al llarg del s. XX: un exemple de l'evolució d'una escola pública catalana.

* Figueres: aproximació a la realitat educativa a través de la premsa local (1931-1945).

* Les escoles religioses a Girona durant la II República.

* Història de l'educació a Arbúcies (1935-1956).

* El Col·legi Santa Maria de Blanes (1864-1965).

* Palafrugell: l'escola Torres i Jonama.

* Les escoles públiques a la Vall d'en Bas (1939-1970).

* Orientacions pedagògiques de les revistes: *Mandos i Consigna*.

* L'alfabetització a Arbúcies l'any 1936.

* L'educació pública a Anglès (1931-1941).

* Alguns aspectes de l'ensenyament primari a Amer.

* L'ensenyament a la Bisbal a la segona meitat del s. XIX.

* El col·legi de les monges franceses a la Bisbal (1905-1934).

* L'ensenyament a Begur (1931-1941).

* L'escola a Bàscara (1900-1950).

* L'ensenyament a Banyoles (1850-1900).

* L'escola pública a Banyoles (1939-1950).

* L'ensenyament a Banyoles durant la II República.

* L'ensenyament a Santa Coloma de Farners.

* Les escoles de l'Escala durant la II República.

* El Col·legi d'Humanitat de Figueres.

* Temes educatius i escolars del diari *L'Autonomista* (maig 1931-desembre 1933).

* L'escola i l'educació en els diaris gironins durant la Guerra Civil.

* L'ensenyament a Olot (1931-1939).

* L'escola pública a Palamós de 1936 a 1951.

* L'ensenyament a Palafrugell (1939-1951).

* L'ensenyament a Torroella de Montgrí el s. XVIII.

* L'ensenyament a Vidreres (1931-1939).

* L'escola a Verges de 1960 a 1970.

* L'escola i l'educació al diari *El Pirineo* (1939-1942).

* L'escola i l'educació als diaris gironins del 1934-36: *Diari de Girona i L'Autonomista*.

* L'ensenyament a la Bisbal a la segona meitat del segle XIX.

2. Educació no-formal

* Història de l'agrupament escolta d'Anglès.

* L'escoltisme figuerenc.

⁵ Treball d'investigació de Javier Antón Pelayo, dirigit pel Dr. Antoni Simon i defensat el setembre de 1992 al Departament d'Història Moderna i Contemporània de la UAB.

⁶ Treball d'investigació de Montse Jiménez, dirigit pel Dr. Antoni Simon i defensat el setembre de 1992 al Departament d'Història Moderna i Contemporània de la UAB.

⁷ Treball d'investigació de Francisca Martínez, dirigit pel Dr. Antoni Simon i defensat al Departament d'Història Moderna i Contemporània de la UAB, l'abril de 1991.

⁸ Tesina de llicenciatura de Narcís Casassa i Font, dirigida pel Dr. Salomó Marquès i defensada al departament de Pedagogia de la UAB, a Girona, el 1984.

⁹ Aquests treballs, molts dels quals tenen apèndixs documentals, es poden consultar a l'Àrea d'Història de l'Educació del Departament de Pedagogia de la UdG.

- * L'«Auxilio Social» (1933-1974) a través de la legislació oficial.
- * L'Asil Vilallonga de Figueres.
- * Els albergs infantils a Olot (1903-1917).
- * L'educació d'adults a la Font de la Pólvora, de Girona.
- * L'escoltisme a Blanes (1965...)
- * L'Escola de Belles Arts i Oficis de Banyoles (1928-1975).
- * El Casal de Fornells de la Selva.

- * L'agrupament escolta Sant Cristòfol de les Planes d'Hostoles.
- * El lleure infantil durant la II República a Figueres: el Casal d'Estiu i les colònies escolars.
- * La «Escuela de Aprendices» de Girona (1947-1951).
- * L'Escola de Belles Arts de Girona del 1930 al 1942.
- * L'Escola de Belles Arts i d'Arts i Oficis de Girona (1897-1902).

L'USUARI DE L'ARXIU: L'EXEMPLE DE L'ARXIU HISTÒRIC DE TARRAGONA (1990 - 1994)

Josep M. T. Grau i Pujol - Jordi Piqué i Padró

1. INTRODUCCIÓ I METODOLOGIA

La Llei d'Arxius de Catalunya 6/1985 contempla que una de les funcions bàsiques dels arxius públics, a més d'aplegar i conservar la documentació, és promoure'n i facilitar-ne l'accés, la difusió i l'estudi. Deixant de banda el tema de la dinamització cultural o de la divulgació dels fons documentals, temes que ultrapassen l'objectiu d'aquesta comunicació, ens centrarem en una altra vessant de la funció social de l'arxiu: l'usuari i la consulta.

Mitjançant la recopilació i anàlisi de les estadístiques i dels expedients personals dels usuaris de l'Arxiu Històric de Tarragona (AHT) durant el període 1990-1994, es possibilita l'estudi de les diverses variables que s'hi reflecteixen, tant a nivell general com específic. En primer lloc, les dades dels expedients, faciliten una configuració més aproximada de la tipologia de l'usuari. En segon terme, les dades estadístiques permeten quantificar i avaluar el nombre d'assistències, l'estacionalitat i els serveis segons els tipus de fons documentals.

L'observació s'inicia l'any 1990 atès que les normes per a l'elaboració de l'estadística, emeses pel Servei d'Arxius del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, esdevenen molt més precises i concretes. Així mateix, l'anàlisi de la tipologia de l'usuari està limitada per l'existència d'un 59% dels expedients personals, que corresponen als individus que disposen de la targeta d'investigador tramitada per l'AHT. D'altra banda, cal esmentar, també, que per a la confecció d'aquest estudi només s'ha tingut en compte l'usuari de documentació històrica d'arxiu, és a dir no s'han comptabilitzat aquelles persones que consulten la biblioteca o l'hemeroteca auxiliars. Tampoc s'han registrat les assistències i consultes de documentació semiactiva realitzada per l'administració autonòmica o perifèrica ni els assistents a les visites organitzades a l'AHT.

Sobre l'usuari i la seva assistència a l'AHT influeixen una sèrie de factors interns i externs. Entre els primers cal esmentar l'increment de fons documentals, la millora dels instruments de descripció, l'aprofundiment de la relació amb els professors universitaris i les activitats destinades a la difusió dels fons: díptics, i notícies de premsa i ràdio.

Entre els segons destaquen la implantació a Tarragona d'una delegació universitària de la Universitat de Barcelona, actual Universitat Rovira i Virgili, el creixent interès en la investigació de la història local i la revitalització de la tasca editorial impulsada des dels centres d'estudis i les institucions.

L'estadística i el control dels expedients personals dels usuaris, a més de la simple preparació de la memòria anual específica de l'arxiu o de la memòria general de l'administració a la qual pertany, han de permetre l'anàlisi dels seus resultats i possibilitar la programació d'actuacions i activitats, és a dir, fonamentar les prioritats i els objectius de l'arxiu. El coneixement del nombre i tipus d'usuaris que utilitzen els serveis de l'arxiu permet, d'una banda, establir el grau d'acceptació, d'informació que els ciutadans tenen de la institució i, alhora, detectar en quins sectors de la població cal incidir i considerar com a potencials usuaris. Tot plegat ha d'orientar la programació futura i la difusió de l'AHT.

2. TIPOLOGIA DE L'USUARI

2.1. LA PROFESSIÓ O OCUPACIÓ

Per a poder fonamentar l'anàlisi sobre la tipologia de l'usuari de l'AHT, la professió o ocupació esdevé una de les informacions bàsiques. Malgrat tot, aquesta referència no és del tot precisa atès que només comptem amb les dades aportades per l'usuari en el moment de sol·licitar la targeta d'investigador, expedida per la Direcció General del Patrimoni Cultural del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, o bé quan es demana la renovació de l'esmentada tarja un cop ja han transcorregut els quatre anys de la seva vigència. D'altra banda, com ja hem esmentat, només es disposa dels expedients personals del 59% dels usuaris, és a dir de tots aquells que tenen una targeta d'investigador tramitada per l'AHT. Tanmateix, els 335 expedients possibiliten, si més no, l'estudi sobre una mostra prou significativa de l'usuari de l'AHT.

La presència a Tarragona de la Universitat Rovira i Virgili comporta que més de la meitat de les persones, el 57%, són o han estat estudiants universitaris. En aquest grup també cal incloure aquells investigadors que compaginen la seva activitat laboral amb els estudis universitaris. A més a més de la categoria dels estudiants, hi ha un segon grup que representa el 25,6% dels usuaris, ens referim a aquelles professions relacionades, directament o indirectament, amb la docència i/o la recerca històrica; d'aquests 86 investigadors cal assenyalar per la seva importància quantitativa: 20 professors de BUP, 20 professors universitaris, 20 llicenciats en història i 8 becaris de Formació de Personal Investigador (FPI).

De la resta dels usuaris de l'AHT, és a dir el 17,4%, assenyallem 28 professionals de titulació superior, 14 empleats en el sector dels serveis i 11 jubilats.

2.2. EL SEXE

L'anàlisi dels 566 usuaris de l'AHT presenta un major percentatge d'homes, el 61%, que de dones, el 39% (veure la gràfica 1). Tanmateix, en els últims trenta anys, la progressiva normalització de la presència del sexe femení en els estudis universitaris comporta que en el grup dels estudiants la diferència sigui mínima, un 51% d'homes per un 49% de dones. No succeeix el mateix quan observem les dades estadístiques d'altres sectors d'usuaris que ja no es declaren estudiants. En aquest àmbit les deficiències de formació que arrossegueu les dones de més edat comporten un menor nivell d'assistència a l'AHT, un 75% d'homes i un 25% de dones.

2.3. LA PROCEDÈNCIA GEOGRÀFICA

Per a poder copsar l'àmbit geogràfic sobre el qual s'estén l'àrea d'atracció de l'AHT, la informació que conté l'expedient sobre el lloc de residència de l'usuari esdevé molt il·lustrativa (veure la gràfica 2).

En referència als 231 investigadors dels quals no comptem amb els seus expedients personals, tot i que no podem precisar la seva procedència, sí que es pot constatar la presència d'un grup molt nombrós que mostren targetes d'investigador tramitades per l'Arxiu de la Corona d'Aragó i per l'Arxiu Nacional de

Catalunya, és a dir que provenen de Barcelona i de les seves rodalies.

D'altra banda, com és evident, dels 335 expedients personals, ens consta que un 74% dels usuaris procedeixen de l'àrea geogràfica i socio-econòmica del Camp de Tarragona, configurada per les comarques del Tarragonès, l'Alt Camp i el Baix Camp. Cal destacar que més de la meitat d'aquests usuaris, 132 investigadors, resideixen en el nucli urbà de Tarragona, mentre que de la ciutat de Reus podem registrar 42 expedients.

La procedència de la resta d'investigadors de l'AHT podem classificar-la en: altres comarques de la demarcació de Tarragona, 16%; comarques de Barcelona, Lleida i Girona, 9,5%; resta de l'Estat espanyol 0,89%; estrangers, 2,98%. D'entre els usuaris estrangers assenyalam 3 d'Alemanya, 2 de França, 2 dels EE.UU., 1 d'Holanda, 1 de Cuba i 1 de Mèxic.

D'una banda, la localització a Tarragona de les facultats de Lletres de la Universitat Rovira i Virgili i, d'altra banda, la prolixa informació que sobre tota la demarcació de Tarragona contenen els fons documentals custodiats a l'AHT, comporten que més del 63% dels usuaris que resideixen a les comarques tarragonines siguin estudiants universitaris.

3. CINC ANYS DE SERVEI A L'USUARI

3.1. ESTACIONALITAT I FREQUÈNCIA DE L'ASSISTÈNCIA

Les xifres absolutes d'aquests darrers anys registren 6.530 assistències i 23.752 serveis de documentació, és a dir una mitjana d'entre tres i quatre serveis de documentació per assistència i de 1.306 assistències per any. Tenint en compte que durant l'any només hi han 277 dies hàbils de servei de l'AHT, la mitjana d'usuaris per dia és de 4,7.

La quantificació de les assistències entre 1990-1994 és la següent:

Assistència	Any	Variació*
1278	1990	- 2,2%
1288	1991	- 1,4%
1133	1992	-13,2%
1445	1993	+10,6%*
1376	1994	+ 5,3%

* Percentatge sobre la mitjana de 1990-1994

Entre altres factors de difícil avaluació, l'augment d'usuaris registrat en els darrers dos anys pot estar motivat per l'ampliació de l'horari del servei en tres hores més; i l'edició dels díptics del quadre de fons de l'AHT.

L'observació de la gràfica 3, que recull l'estacionalitat de l'assistència dels usuaris, insisteix en la relació existent entre la Universitat Rovira i Virgili i l'AHT. Així doncs, observem que més del 68% de les assistències coincideix amb el curs acadèmic i el mes de març, amb una mitjana de 140 assistències, marca el punt més alçad. En un sentit contrari el període estiuenc registra una assistència més minsa i el mes de setembre, amb una mitjana de 66 assistències, esdevé el punt més baix del període.

La freqüència de l'assistència a l'AHT és molt variable i depèn de diversos factors, principalment la professió o la residència. En primer lloc, trobem un grup majoritari d'usuaris dedicats bàsicament a la investigació històrica dirigida vers la realització de tesis de llicenciatura o de doctorat, treballs de curs o publicacions. En aquest grup, hi ha una minoria d'usuaris, investigadors jubilats de la seva activitat laboral o doctors en història de la URV, que utilitzen el servei de consulta gairebé cada dia. En el mateix grup incloem els estudiants universitaris que es concentren generalment els dimecres, dia que el Departament d'Història de la Universitat dedica a la recerca i el treball d'arxiu. D'altra banda, també cal esmentar aquelles persones que visiten l'AHT de forma més esporàdica, en aquests casos la consulta, sovint, es concreta sobre antecedents personals o familiars, tant per realitzar estudis geneològics com per cercar informació en documentació de procedència registral o notarial.

3.2. TEMES D'ESTUDI

En l'obertura de l'expedient es demana la línia d'investigació, concretada en tema, època i territori. En el cas dels estudiants, és la que marca el professor-tutor, i pot variar cada curs.

En la resta d'usuaris trobem més dificultats d'interpretació, sigui per la generalitat de denominació, sigui en la variació de la temàtica. A la vegada desconexem sovint l'abast de la recerca, si es publica o no, i la continuïtat dels projectes.

La història local ha esdevingut en els darrers anys el tema principal, prop d'una tercera part dels usuaris no estudiants s'hi encaminen, sobresurten els municipis petits i mitjans de les comarques properes al Camp de Tarragona.

Si ens fixem en la procedència geogràfica, constatem que lloc d'estudi i residència, no coincideixen sempre. Així per exemple són molts els veïns de Tarragona, Reus o Barcelona que es decanten pel passat de pobles, d'on en són originaris o mantenen alguna vinculació.

La genealogia, heràldica i les biografies, són també objecte especial d'atenció. El coneixement dels avantpassats desperta cada dia més atracció, especialment gràcies a la profusió existent de cursos i manuals.

Altres matèries destacades són la història de l'art, història mi-

Fig. 1. Claustre i dipòsit de documentació de l'AHT

Fig. 2. Sala de consulta de l'AHT

litar (les diferents guerres), a més distància segueix la sanitat (a cura d'un reduït grup de metges i farmacèutics), l'arqueologia, la toponímia, l'església, la geografia històrica, l'antropologia. Tampoc és de menystenir la història econòmica i social (industrialització, comercialització, associacionisme, etc.)

Hi ha però àrees inexplorades o poc treballades, com són la història del dret, de la llengua, de les ciències i de la tècnica, l'arquitectura, etc. La presència d'advocats, filòlegs o arquitectes és encara escassa, una col·laboració interdisciplinària amb els historiadors ben segun afavoriria la seva introducció en el món dels arxius.

3.3. SERVEIS DE FONS DOCUMENTALS

Dels 23.752 serveis d'unitats documentals (no s'inclou la consulta de l'hemeroteca ni de la biblioteca auxiliar), més de la meitat corresponen als fons notariats (65%) (veure la gràfica 4).

L'AHT concentra milers de manuals notariats dels districtes de Tarragona, Montblanc, Reus i Tortosa, principalment, des del segle XIII fins el segle XIX.

Segueixen els fons de l'administració local (Ajuntament de Tarragona), amb un 15% i els de l'administració perifèrica de l'Estat, amb un 13%, és de remarcar la demanda que últimament ha experimentat la sèrie d'associacions del Govern Civil de Tarragona o bé el fons de la Delegació d'Hisenda. Els altres fons completen el 7% restant: Institucions (1,65%), Empreses (1,62%), Registre d'hipoteques (1,6%), Entitats privades (0,8%) o Patrimonials (0,7%).

L'ingrés de nous fons motivarà a mig termini la redistribució de les consultes.

BIBLIOGRAFIA

- BERCHE, Claire "L'utilisation des archives par le grand public". *Archivum*, vol. XXIX, 1982
- GARCIA BELJUNCE, César A. "El uso práctico de los archivos". *Archivum*, vol. XXIX, 1982
- ITURRATE I COLOMER, Germà. "Aproximació teòrica a la tipologia de l'usuari d'arxiu". *Lligall*, núm. 7, 1993
- LÓPEZ GÓMEZ, Pedro. "Los archivos públicos y el ciudadano". *Boletín de la ANABAD*, núm. 4, 1979
- MAURI I MARTÍ, Alfred. "La imatge de l'arxiu". *Lligall*, núm. 9, 1995

UN TEXT D'EIXIMENIS AL MONESTIR¹

Sergi Gascón Uris

Pel gener de l'any 1994, Anscari M. Mundó juntament amb Jaume Riera i Sans van obrir unes carpetes sota la classificació de «Fragments [de] còdexs mss.» catalans a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. En iniciar la catalogació dels fragments van decidir agrupar-los en carpetes i numerar-los per tal de facilitar-ne el seu estudi. Mundó va identificar-hi un fragment del *Libre de les dones* de Francesc Eiximenis, franciscà gironí que va viure a l'entorn de la segona meitat del S. XIV i que va morir el 1409 com a bisbe d'Elna i patriarca de Jerusalem.

Eiximenis va escriure uns gruixuts volums anomenats *Primer*, *Segon* i *Terç*, d'una enciclopèdia sobre el cristianisme, titulada *lo Chrestia*. Aquesta «obra», en paraules de Pere el Cerimoniós, havia de constar de tretze volums, però no tingué ressò en algunes de les seves parts, per la qual cosa Eiximenis es dedicà a confeccionar obres més divulgatives, dirigides a «persones groseres e sens grans letres». Entre aquestes obres figura el *Libre de les dones*, el qual fou escrit cap a l'any 1388². En el «preàmbol» adreçat a la comtessa de Prades Sança Ximenis d'Arenós, llavors recent esposa de Joan, fill de l'infant Pere d'Aragó i, per tant, cunyada d'Alfons, marquès de Villena -el franciscà gironí desglossa amb humor i ironia, però també amb serietat i mètode el món de les dones en tots els seus estats i les èpoques de la seva vida.

Pel que fa a l'estructura del *Libre de les dones*, Eiximenis realitzà una refosa de materials destinats inicialment a formar part del *Chrestia*, a més d'altres fonts bíbliques, de literatura seglar i d'experiències personals. No per aquest motiu va escriure una obra curta, ja que el *Libre de les dones* té 396 capítols. El seu pla fou dividir aquesta obra devota en dues parts: en primer lloc, una que tractés les dones en general, i una altra que s'ocupés de les dones en especial, dirigint-se en cinc tractats, extensament i detalladament, a les infantes, les donzelles, les casades, les vídues i les monges.

Els fragments conservats provenen d'un Ms. del s. XV guardat en aquest monestir de Sant Feliu de Guíxols. Pertanyen a aquesta darrera part de les religioses i tracten dels set pecats mortals, entre d'altres del pecat de gola. Aquests vicis són descrits en quart lloc, després de les virtuts teològals, les virtuts cardinals, i els deu manaments. D'altra banda, aquests fragments es troben en un seguit de capítols, del capítol 105 fins al 258, que van tenir una difusió independent al *Libre de les dones*: havien format part del devocionari de la reina Maria de Luna, esposa de Martí l'Humà, rei d'Aragó, amb el títol de *Scala Dei*.³ Aquest devocionari és encara per estudiar en tots els Mss. conservats. No se n'ha fet cap *collatio codicum* així com tampoc del *Libre de les dones*, tot i que disposem d'una edició moderna de l'any 1981 realitzada pel canadenc Frank Naccarato.

Aquest Ms., desconegut per l'editor, mereix una atenció especial i, per tant, presentarem aquí la seva descripció codicològica.

ACA, Barcelona. Es troba dins els Fragments de còdexs manuscrits catalans, carpeta 19, amb el núm. 420. Es tracta d'un bifoli de pergamí que amida actualment 370 x 260 mm en el f. [1] i 350 x 230 mm en el f. [2]. La caixa d'escriptura és de 230 a 235 x 160 a 165 mm aproximadament. Cada columna amida 230 a 235 x 75 mm, amb un intercolumni de 10 a 15 mm. Aquest *membrum disectum* presenta taques d'humitat que dificulten lleument la lectura del text. També notem algun foradet d'insecte. Els marges són doblegats endins, cap al text d'[1^v-2^r]. Té una resta de fil de cànem i de pell de l'antiga relligadura, amb restes de repussat.

El text medieval es presenta en una lletra gòtica cursiva molt regular, pròpia d'un *scriptorium* monacal, a doble columna en les quatre cares. Hi ha les abreviacions pròpies d'una còpia de taller acurada. La «y» presenta molts cops una titlla vertical damunt seu, en el cas de pronunciar-se [j] en diftongs, però mai no apareix en el dígraf «ny». Cal notar l'ús del dígraf «yl» a «erguyll» i derivats així com el cas «fyles» 'filles'. Aquests fenòmens cal·ligràfics també existeixen en un Ms. copiat el 1431 del *Libre dels àngels*, escrit pel franciscà a València l'any 1392, que es conserva a la Biblioteca Nacional de Madrid⁴.

Durant el s. XVI aquest Ms. es desféu per aprofitar el seu resistent pergamí com a carpeta. Aquesta contenia uns papers solts dels «Capbreus de Calonge» per tal de cobrar rendes. Amb la desamortització del s. XIX els arxius eclesiàstics es dispersaren i alguns dels seus documents passaren a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. D'aquesta manera va arribar a formar part de la secció de Monacals, Hisenda de Girona, lligall 68A. D'altra banda, té una antiga signatura escrita: «Cax.[ón] 11». Trobem al marge esquerre horitzontalment del f. [2^v]: «Cap/breu / de Ca/longe / 1377 / &», en lletra ben petita del s. XVII. Aquesta indicació es troba capgirada respecte al text medieval i arran del relligat. En el mateix f. [2] hi ha enganxat un foli de paper en què es llegeix capgirat: «Cax . 11 . Leg. 3. N. 4.» a la ploma amb tinta negra. Sota d'aquesta signatura, amb tinta ja ocre i en lletra grossa lleigim «Capbreos, de / Colonje. / Años 1377. 1579 y 1616. / [...]jalaunos[?] Otros». Ja molt esborrat, en lletra un altre cop més petita sembla que posa «L ucro de fenals / del año de 1643 / [...]ja de Vila[i]llegible / [...] Valls [i]llegible...)]. Al marge dret de «Capbreos de Colonje» hi ha el timbre en tinta lila de l'«ARCHIVO DE LA CORONA DE ARAGON» així com a sota de la col. dels ff. [1ra] i [2ra]. Sota la col. d'[1rb] hi ha encerclat en llapis la xifra moderna corresponent al fragment: «420». A més a més, al marge inferior horitzontal del f. [1ra], a ratlla plena hi ha capgirat un escrit de sis línies en la mateixa lletra, que no es pot llegir.

¹Aquest escrit s'ha de relacionar amb «Eiximeniana fragmenta recuperata», comunicació presentada al VI° Congreso de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval, Universidad de Alcalá de Henares, celebrat del 12 al 16 de setembre del 1995. Volem donar les gràcies a la Dra. Gemma Avenzo, de la Universitat de Barcelona, que ens ha fet diverses observacions per millorar aquesta comunicació.

²Cf. EIXIMENIS, Francesc, *Lo libre de les dones*, edició crítica a cura de Frank Naccarato sota la direcció de Joan Coromines, revisada per Curt Wittlin i Antoni Comas, introducció i apèndix de Curt Wittlin, glossari a cura d'August Bover i Font, coed. Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona-Curial Edicions Catalanes (Biblioteca Torres Amat, 9 i 10), Barcelona 1981, esp. vol. 9, p. XIV i n. 11 sobre quan es va escriure l'obra. D'ara en endavant el citem ed. Naccarato (1981).

³Cf. ed. Naccarato (1981), p. XV i n. 13 sobre parts interpolades i sobre la *Scala Dei*. D'altra banda, cf. tot el seu text a EIXIMENIS, Francesc, *Scala Dei. Devocionari de la reina Maria*, edició modernitzada, transcripció del manuscrit antic i nota preliminar i final de Curt Wittlin, versió al català modern d'Elisabet Ràfols, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (El gra de blat, 55), Barcelona 1985.

⁴Es tracta del Ms. 73 de la Biblioteca Nacional de Madrid. Cf. GASCÓN URIS, Sergi, *Edició crítica del 'Libre dels àngels' (1392) de Francesc Eiximenis. Introducció, text, notes, índexs i apèndix*, 2 toms, tesi doctoral dirigida per la Dra. Lola Badia, Departament de Filologia Catalana, Facultat de Lletres, Universitat Autònoma de Barcelona, 21 de febrer de 1992, esp. tom I, pp. 50#-59#.

A totes les vuit columnes del text del *Libre de les dones* les rúbriques i algunes majúscules són vermelles, i també són blaves al f. [2°]. Les citacions bíbliques són subratllades en vermell. La primera caplletra, una «A» inicial del quart tractat, és més grossa que les altres. És de color blau marí -destenyit ara en ocre- i vermell. Dins seu hi ha una decoració afiligranada vermella. Aquesta caplletra recorda la d'un còdex del s. XV del Museu Víctor Balaguer, de Vilanova i la Geltrú. Alternen dues caplletres vermelles amb filigrana lila, amb una de blava amb vermell més dues vermelles amb lila. La filigrana és completament esborrada en aquesta darrera caplletra -al f. [2°]- i en la segona del f. [1°]. No s'observen notes de lector.

Els fragments del *Libre de les dones* corresponen als cc. CCXV a CCXVII inacabat en el f. [1] i al final del c. CCXXXIX fins al CCXLII inacabat en el f. [2].⁵ Els capítols CCXLI-CCXLII també es troben incomplets perquè hi ha enganxat un foli de paper. Les columnes del f. [1^a-1^b] tenen 50 línies de text. El f. [1^a] en té 51 i l'[1^b], 50. El f. [2^a] en té 50 i el f. [2^b] en té 51. Dels ff. [2^a-2^b], no se'n poden comptar les línies, com sia que damunt seu hi ha el foli de paper enganxat.

Incipit, f. [1^a], amb rúbr. en vermell: «Capitol -CCXV- Açi començe lo quart tractat dela quinta part daquest libre qui tracte dels -VII- peccats mortals». «Ara hauré adir dels -VII- peccats mortals E deus saber [...]». Èxplícit, f. [2^b]: «en la riques[a], e aytant con més ha, ay[tant] des[ig]a[m] mes [...]».

Lingüísticament pertany al català oriental, ja que el copista confon les AVE àtones. Per exemple, tenim «escolte» 'escolta', «bregue» 'brega', «falló» 'foll, boig'. D'altra banda, hi ha el terme «ayga» 'aigua', sense el diftong creixent. El participi «resebut» 'rebut' i el futur simple «presara» 'prearà, valorarà' fan pensar en un *scriptorium* i en un copista del català rossellonès. No és gens clara la seva filiació amb les lliçons dels tres testimonis utilitzats a l'ed. Naccarato (1981), però sembla que s'aproxima al Ms. A⁶ pres com a bàsic i, en segon lloc, al Ms. B⁷ gairebé en la mateixa proporció en la *collatio codicum*.

CRITERIS D'EDICIÓ

Transcrivim fidelment a continuació tot el text llegible del bifoli, separant els mots a la moderna. No accentuem ni regularitzem majúscules i minúscules, j/i, v/u. Les abreviacions del Ms. són desenrotllades en cursiva. Les llacunes són indicades entre claudàtors amb punts suspensius. Els canvis de columna o de foli també s'indiquen entre claudàtors així com afegim el text que falta segons l'ed. Naccarato (1981). En nota assenyalarem d'altres particularitats del Ms. Puntuem segons l'ús modern per facilitar la lectura. Utilitzem l'apostrofació i el punt volat per indicar les elisions vocàliques.

[Fragments de còdexs manuscrits catalans, carpeta 19, núm. 420: *Libre de les dones*, de Francesc Eiximenis. Primer fragment: cc. CCXV-CCXVII inacabat]

[...] [1^a] Capitol -CCXV-. Açi començe lo quart tractat de la quinta part d'aquest libre, qui tracte dels -VII- peccats mortals.

Ara hauré a dir dels -VII- peccats mortals. E deus saber açi que lo peccat uoluntari se partex en dues maneres per los sants: Car algun peccat se appella venial, Altre se appella mortal. Peccat venial es alguna desordinacio en la persona, la qual no la separe de deu ne la fa digne de la pena eternal. Empero ell porta ab si alguns carrechs e mals: lo primer si es que tol a l'hom la feruor e la bona disposicio de fer les coses de deu e y fa l'om pereos e carregat. E d'aquest mal jx lo segon, qui tol a l'om molts delits e bones obres que lom faria si aytal carrech o fredor e indisposicio nos sentia. Daçi ve lo terç mal, qui es que aminue la gloria que haurien fahent los dits bers. lo quart, que souin aytals venials son occasio de fer-ne de mortals. la quinta, que fa hom digne de

pena, la qual si açi no-s paga costa massa en porgatori a temps, mas en infern es ponit eternalment, Car aqui no s'i remet culpa ni pena. D'aquests hauré dit largament en lo terç libre del xpristia lo peccat mortal en quant fa preposar la amor de la creatura a la amor de deu, e fa l'om menyspresar deu, qui sobre totes coses deu esser honrat, e lurye l'om de vera justicia e de vera virtut. perraho daço ha deus condampnats tots aquells qui ab peccats mortals o ab vn tot sol mortal viuen. aço que aytals son tostemps en la sua jra e priuats de gracia e de gloria e dela sua amor, e ls tol tots los primers bers e merits que debans hauen, que no vol que ls valen a hauer gloria; e ls ha condampnats a hauer eternal condampnacio en cors e en anima en infern, ab companya de diables, ab tenebres terribles e ab tot linatge de maledicció e ab totes aquelles penes qui s poden dir ne cogitar per naguna pensa. Empero açi nota que del peccat original, venial e mortal, parlarem caucom pus largament a la fi d'aquest tractat dels peccats que ara comensam a tractar. Deus encare açi saber que aquests peccats mortals son en si partits per -VII- caps, qui son dits go[1°]la, paresa, superbia, luxuria, auaricia, enuege e jra. Primerament, donchs, hauré a dir del peccat de gola; e parlarem certament d'ell e dels altres, Car de tots hauré ja largament parlat en lo dit libre.

Capitol -CCXVI-. qui tracte del peccat de gola e ensenya com es leg peccat

Gola es leg peccat e per nostra senyor deu vedat per les rahons següents: la primera, car diu sent Geronim que debades te trebayles a uençre los altres vicis si primerament aquest no delits, Car abstinencia e temprança en la gola porta es de entrar en tota virtut. la segona si es car per aquest vici l'om desorra molt nostra senyor deu en quant li fa fer deu de son ventre e fa que l'anima e l cors, qui son temples de deu, sien habitacions del diable. la terçe si es Car, com diu sent Agosti, l'om dona per aquest peccat de si molt mal eximpli al proisme, e fa l'om fort odios e menyspresat e inportable als altres, e a tots cruel, e tol lo sery e l'engrosseex, e ret l'om bestial e li dona uia a tot altre peccat, e a la fi lo dampne. la quarta raho posa sent Ambros en un semo, hon diu axi: Guart-se cascu xpristia de la amor de la gola, Car lo golaffre james no sent ne ha naguna consolacio celestial. aquest vici fa rebel·lar la carn a l'sperit, e fa l'om gran parleraç e de males paraules. fa l'om viure en grans e continues ancies de son ventre. fa l'encare tot mondonal. tol-li tota la vergonya e procure-li malalties, e li acurta la vide de molt e aporte l a pobresa e l fa dissolut, e apres lo dampna a la fi. la quinta si es car temprança en se gola fa los contraris bers, segons que diu Crisostom en una sua homelia, e fa l'om amich de deu. e proue u Car a tots aquells que la sancta scriptura diu esser estats abstinentes ha deus dades grans e specials gracies, axi com appar de sent johan bapista e dels tres infants, qui exiren sens mal de la forn de babilonia, e de daniel e de molts d'altres. Aquesta, ço diu, fa l'om honorable e sensat, enginyos e dispost a oracio e a contemplacio de les coses celestials. e diu ell aqui axi: ol, qui es que no am abstinencia quant pençe la abstinencia del nostra cap, jhesuxrist, qui pobre e sens peccunia anaua souin preycar, e las e hujat a riba de qualque font ab aquells sants apostols

⁵Per al f. [1] cf. ed. Naccarato (1981), vol. 10, p. 317, línia 14, fins a p. 321, línia 10. Per al f. [2], cf. *ibid.*, p. 351, línia 32, fins a p. 355, línia 23.

⁶El Ms. A és el núm. 534 de l'Institut de França, a Chantilly. És còpia feta a Perpinyà el 1427, amb rossellonesismes com el de l'ACA. Cf. ed. Naccarato (1981), vol. 9, esp. p. XXXIV. Cal fer esment del Ms. Cb, de Collbató. Fou trobat el 1960 per Joan Rogent i és de la primera meitat del s. XV, rossellonès i també emparentat amb el Ms. A com el Ms. de l'ACA.

⁷El Ms. B és el núm. 79 de la Biblioteca Universitària, de Barcelona. És còpia de 1435 feta per un pellisser.

menjaua un poch de pa [1va] soliu e a uegades menjaua alguna pocha de fruya, e a tart conuidat menjaua alguna poca de cuyna. Ol, quant eximpli nos dona de se abstinencia lo beneyt senyor, qui a uegades anant e endurent tant endureue que aquells beneyts apostols per sobres de fam prenién algunes de spigues de gran dels camps que fregauen, e axi menjauen e endureuen ab tot lur trebayl fins al vespre. E segueix-se axi aquí: Ol, del piedos e beneuyrat senyor, e quantes⁸ vegades li esdeuench a ell aço: que apres son trebaylar, anant, preycant, orant e informant ses gerts, e apres son pobre e cruu e a tart menjar, jahia en los camps e dormia aquí, e gran part de la nit oraua ab tota se uigor e se forsa, exercitant e turmentant aquell seu precios cors per impetrar a nos gracia e misericordia del seu pare e per dar a nos eximpli de molt trebaylar per la nostra saluacio e de turmentar la carn ab dejunis e ab abstinencies moltes, e ab poch dormir fins que l'om ne fos ben senyor. E aço ensenya pertanyer majorment a deuot xprístia quant, de continent que hac resebut babbisma, se n'entra en lo desert. e aquí dejuna -XL- dies e -XL- nits, Car sabie que nostra pare Adam e nostra mara Eue, en lo comensament del mon, per desordonat menjar foren gitats de paradís e procuraren, quant en ells fo, dampnacio perpetual a si mateys e a tots nosaltres. Per aquestes rahons appar sauiment e per gran be nostra que lo senyor beneyt nos ha vedat de cometre peccat de gola.

Capitol -CCXVII-. com amor de delits e poca amor a penitencia fa l'om caure en peccat de gola

Per mils esquiar aquest peccat conseyla aquell gran doctor strabus, en un seu tractat de abstinencia, que hom deu fort auorrir tots carnals desigs. Car, com proue aquí ell matex, aquests son mort de la nostra anima, segons que lo saluador diu souin en los seus sants euangelis donant maledicció a aquells qui entenen en delits. Car diu que aquells qui açi entenen en lurs consolacions e plaers un jorn ploraran, ço es quant deus los haura jutiat. Diu Crisostom que delits tolen lo sery e la vergonya, e fan l'om dissolut e fol, e i fan luryar de deu e menyspresar e auorrir penitencia, e fan l'om fort fret e esqui en les carreres de deu. Diu sent Gregori que delits tapen los huyls als homers, axi que james mentre viuen no.s vehen, [1va] e la pena qui.s segueix apres la mort los obre los huyls, e lauors no son a temps de esmenar-se. E es pijor que, segons que diu job, tremet-los deus la mort soptosa en tant que no.ls lexe regonexer, E en special delits qui son en menjar e en beure. son a l'hom golos occasio de grans mals, segons que experiencia ensenya tots jorns e istories qui u recompten de molts. E aquests auorriments de carnals delits conseylaua lo saluador, quant deye preycant axi: vetlats e orats souin, e abstenits-uos de moltes ocupacions del mon e de massa menjar e beure per tal que siats appareyllats al juy de deu. E deye, johannis -XII°·⁹, axi: Qui ama carnalment si matex, ell perdra si mateix. E qui se ahirara no volent satisfer a la carn e a la sanch, ell trobara e goryara si mateix, Car a la fi trobar s'a en gloria. Per que, dehie ell mateix en altre loch axi: fets penitencia, car si u fets, lo regne de deu uos sera dat. si no la fets, tots perirets. Car deye lo beneyt senyor: lo regne de deu no.s pot hauer sino ab forsa e vigor de vera penitencia. e si a aço es obligat lo seglar, quant mes la persona religiosa. Segonament, conseyla aquest dit doctor que aquesta penitencia apparegue per tot l'om. e primerament en lo cor que no-l lex pexer de uils cogitacions, ans les li lury axi com a veri; ne lex parlar la lengua en ço en ques volria adelitar carnalment, ans li man que cal tostamps sino aytant com es necessari son parlar. e lauors, bax e curt, ne lex tots los senys corporals anar a lur guisa. si no, cometran-te mort dins te anima infinides vegades lo jorn, specialment lo veure e l'hoyr, qui.s giren a molts mals a percebre, e la gola sie sobretot gordada. Car diu l'abat ysach que fam en ventre de hom bo grans ales li dona a molt volar alt sobre la terra fins a deu. e diu que dejunis conti-

nuats, mesclats ab grans e continuades vigilies, fan l'om en poch de temps venir en gran perfeccio. Terçement, conseyla que en ton menjar no solament te quarts de massa en quantitat ne de massa souin, ans encare te guarde que menges nodridement, car no est bestia mas persona rahonable, qui deu entendre en ton menjar de no fer-te forsa. Car no ha bestia al mon qui meng ni begue perfora. donchs, no u fasses tu, qui est hom rahonable. Guarde't encare que no mengs massa ardentment, car ensenya l'om esser gran golaffra, Car pories-te escanlyar. Ne-y cerchs massa gran apareyllament de delicadura ne sies fastigós de no mengar ço que los altres comunament mengen, car qui fa lo contrari se ensenya massa delicat, e odiós e carregós als altres.]

[Fragments de còdexs manuscrits catalans, carpeta 19, núm. 420: Libre de les dones, de Francesc Eiximenis. Segon fragment: final c. CCXXXIX-CCXLII inacabat]

[...] [2^a] de l'hom malalt e fore de sery. Item Origenes, en vn seu semo, diu axi: Guarde't que jra no sie ab tu souin ne james no-t sobre, Car aytal hom deu tota res fugir com diga l'escriptura que fuscats a hom furios Axi com a hom orat e qui es fora de tota regle. Diu axi mateix que jra ret l'om odios e-l fa diffamat e menyspresat en tot loch hon sie, e perres no li deu esser comenat regiment ne senyoria, Car es mort a tota res qui ab aytal persona ha a contractar. hoc encare, l'om jros, diu que es fort perillos a si e als altres, e per res no deu esser entreposat ne appellat en res qui sie de pes. Car aytal hom no guarde dret ne enuers, ne ha cap ne centener, mas de tots fets dona soptosamente al diable, ne escolte ne enten ne assabora raho axi com vna bestia, ne deu fer compte d'ell mes que de vna bestia. Aquest vici, diu que ue a l'hom a uegades per natura e lauors diu que no.s pot ben james remeyar ne curar. A uegades ue per gran erguyl e menyspreu dels altres, e per gran oltrecuydement e preu de si mateix, qui poch se ual, e lauors se pot curar per be aterrar e abaxar l'erguylos. e axi u fa souin o u fa fer a altre n'otra senyor deus, qui generalment abaxa los erguylos, e diu puys axi: Si de peccat de jra no-t guardes, tornaras furios e orat e sers tota raho. Aquest peccat te aportara a infinits altres mals e-t tolra tot lo be de l'anjma, e apres te tolra tot aquell del cors, per la qual cosa vindras a la fi a lege desesperacio. E tot aço posa la sancta scriptura sino que seria lonch de comptar. Item Origenes, en lo semo que feu contra jra, diu axi: si uols viure en pau, no t'acosta a l'hom furios ne qui sie tost jrat, Car aytal procure per tu que crems la tua casa e ta persona, e tots aquells qui ab tu son axi com ell fa de si mateix e de totes les sues coses. per l'om jros lo diable fa mal a molts d'altres, e per tal l'om jros es dit lochtinent del diable hon que sie. A uegades mes mals, semble e comet l'om jros que no poria fer lo diable en aquell poch temps matex.

Capitol -CCXL-. quals son les males fiyles de jra

Les males fiyles que aquest peccat engendre son moltes, e en special les sequents, segons que posa Remigius en la -IX^a- homelia sua: la primera si es rancor e hoy en lo cor de l'jrat, qui tostamps li donen turment [2°] e dolor e-l deuoren tot. la segona si es encegament de l'enteniment gitant l'om fora tota raho, axi com dit es. la terçe si es murmuracio e diffamacio contra lo proïsme sens tota consciencie, d'on venen jnfamjes e falsos testimonis. la quarta es barayla, d'on venen vituperis e desonries, les quals apparen mal en tota persona de be ne qui sie de honor. la quinta si es jnuasio corporal; e d'aquí hixen colps, naffres, homeys e mals altres molts qui tolen pau als homers. la -VI^a- son crits e clamors e jrreverencies contra aquells a qui.s deu dar honor, e aço puge massa a uegades. la -VII^a- es guerra, qui es appellada

⁸ Ms. «e quantes e quantes».

⁹ «johannis -XII°·», subratllat en vermell.

font de peccat e flum de tots mals, Car d'aquí se segueixen mals jnfinits qui no-s poden recomptar e a la fi fas-s'i pau, la qual, si-s fos feta en lo comensament, james no se'n foren seguits tants desastres com se'n son seguits per la guerra. e per raho d'aço dauen los sants conseyls, per los quals hom pogues e sables e volgues esquiar tota mala jra

Capitol -CCXLI-. qui posa remeys contra peccat de jra

Remes de la jra son en dues maneres: Axi com hi ha jra, la qual se deu placcar en altre, e y ha jra propria, qui-s deu placcar en hom mateix. Aplaccar la jra de l'altre conseylen los sants que hom serue aquests estils: lo primer si es que respones e parles dolsament Car, com haurer proverbiurum XV°.¹⁰, mala¹¹ resposta trenca les jres dels altres Axi com dura e maliciosa resposta jnflama los altres a ençendre-los a mes de mal a fer. lo segon si es fugir a tota oportunitat de contendre e de esser present a l'hom jrat, Car qui «passa punto, passa muyto», segons que dju l'aragones. E tot hom saui deu fort dar loch e fugir a tota aujmentesa de jrexer-se ne de hauer bregue ab hom jros e furios. lo terç es callar durant la jra de l'altre, dient en ton cor a l'altre que per quant poder que tu has no-m faras errar ne dir folia. E l'om saui, quant hou lo furios, deu pensar que hogue bramar vn ase. e axi com l'om no-s mou per be que l'ase bram, car veu hom que es bestia sens raho ne-s sab que-s fa, axi deu hom pensar que sie de l'hom fallo, quies axi com a bestia sens raho qui no-s sab que-s fa ne que-s diu. lo quart remey per a placcar l'om jrat es fer-li bones obres Car, com dju Salamo, proverbiurum -XV°.¹², Si axj u fas, lauors li amolliras tot lo cor, Car benefici ayga es [2va] qui appaga lo cor del fallo mes que res qui al mon sie. legim en la vide dels antichs pares que, per los benifets grans que ells fahien als ladres e a la mala gent, ne conuertiren molts a deu e-n lurnyaren molts de djuerses mals que fer volien. Dehie lo sant Abat Cleon que benignitat e dolsor de cor virtut ere atractiua dels coratges dels altres, en tant que per mal hom que sie, si tu li fas be quant ta haura fet mal, si li amolex lo cor a hauer desplaer del mal que t'a fet e a amar a tu. Remes contra se propria jra son aquests: lo primer si es pensar quant ha jhesuxrist manat estretament que siam pacients axi com ell fo e que si no perdones a aquells qui mal te fan, que no-t perdonara. lo segon es pensar quants de mals se poran seguir de te falonia, e les dolenties e los mals quj se'n segueixen, que apres perres al mon no volries que fossen fetes. lo terç, que pençes los grans bens quj.s segueixen en anima e en cors per hauer paciencia, e en especial que la tua anima ne viu en pau, e has vensut lo diable e has dat gran eximpli a tots los altres de la tua paciencia. hoc encare, que lo jros matex te'n presara e te'n reputara mes tostems que-s que ell ne digue defore. lo quart, que deus pensar que la tribulacio que-t done lo jros temptacio es que deus te tremet per tos peccats a delir e per gonyar special merit enuers deu per la bona paciencia, axi que per la tua paciencia que tu impetres ab deu remissio de tos peccats e te'n creys en [vertut e en bo]nesa e.n pots sperar gran guar[dó en lo cel. Lo quint, que deus] pensar ço qui de[munt és dit, ço és, que l'hom irós] es fore de seny [e axi con a orat e a

m]alalt, e que gran [crueltat faràs si lo mal]alt prouoques a ha[ver més de mal que no ha. Mas] quant sie ga[rit e li sia passada la ira, lavors ab dolçor de paraules li pots dir què-s vuyla o fer dir a altre, e axi tornar-lo bé. Faràs gran servey a Déu e gran bé a ell e major a la tua anima. Lo sisè és callar, per les rahons ya damunt assignades cant d'avem remey contra la ira de l'altre. Lo setè, que, ahuda bona paciència, vet nostre Senyor qui t'està appareylat de dar-te tes justes peticions e de reebre a tu en sa gràcia special e en la companyia dels elets. Lo huytèn, cant veuràs alcú felló contra tu, sia't vigares que sies fort e que no l'oges, e de dins ton cor digues axi: Senyor, plàcia't de dar lo teu lum sobre aquest, e a mi gràcia de vera penitència, e lo beneyt Senyor fer-ho ha. Deus en-]] [2va] care pensar que lo falo contra tu fa tos affers, car contra se voluntat te procura gracia e gloria qui per drete raho li deujes anar besar mans e peus, e fer-li grans gracies del be que-t procura, jatsia que no u fassa scientment. Pençe encare que tost morras e que ara es hora de appareylar si e de fet t'i appareyles altament quant has bona e cordial paciencia a l'hom falo contra tu. E aço sie dit del peccat d'ira.

Capitol -CCXLII-. qui tracte del -VIIe- peccat mortal, qui s'appella auaricia

Lo -VIIe- peccat mortal es auaricia. D'aquest peccat dju la sancta scriptura, ecclesiastici¹³ -X^o-.: quod auaro nichil est celestius¹⁴; e uol djr que no ha al mon major peccador que l'om auar. e assignen-hi los sants les següents rahons: la primera si es Car, com dju sent Agosti, no ha peccat al mon que l'om auar no fahes per hauer djners. E aço vol dir sent pau, primo ad thimotheum -VI°.¹⁵, car dju que per auaricia han molts errat en la sancta fe catolica deseparant aquella e fahent deu del djner. Per que, dju que aquell qui enten en riqueses ajustar cau en lo laç del diable, e en molts desigs forts e desordonats qui porten l'anjma a perdicio e a mala fi. Per aço, dju ell mateix en altre loch que auaricia es ydolatria. e proue-ho sent Geronim per tant com l'om auar tot son cor e tota se vide dona al guarj del djner e no gens [a Déu. Per] que, dju ell que folia es dir que aquell sie y[dòlatra] qui offer a la ydola vn poch de en[çens, e no] aquell quj tota se vide e son cor [dóna a ajus]tar riquesa. E proue-ho enca[ra per aço car,] axi com lo bon xristià, adorant [a Déu, li presenta] se fe e se esperança e to[ta sa amor, axi l'om] auar posa se fe e [sperança e tota sa a]mor en la riques[a, e aytant con més ha, ay]tant des[iga] mes [...]

¹⁰ «proverbiurum XV°», subratllat en vermell.

¹¹ Ms. «mo la», error per «mala».

¹² «proverbiurum -XV°», subratllat en vermell.

¹³ Ms. «ecc.^o» amb titlla vertical damunt la primera consonant, abreviació d'«ecclesiastici».

¹⁴ «ecclesiastici -X^o- quod auaro nichil est celestius», subratllat en vermell.

¹⁵ «primo ad thimotheum -VI°», subratllat en vermell.

L' EXERCICI DE NOTARIA A LA SENYORIA EPISCOPAL DE BÀSCARA (SEGLE XIV). UNA PRIMERA APROXIMACIÓ.

Albert Riera i Pairó

El record popular coneix la casa número 2 de la plaça major de Bàscara amb el nom de *Cal Notari*. Es tracta d' un casal gran, de factura noble, avui completament restaurat com a seu de l'Ajuntament i rebatejat amb el nom de Casal Ferrer¹, en record dels antics propietaris, que havien estat notaris de la vila durant els segles XVII i XVIII.

No parlarem ara de la dinastia dels Ferrer-Llorens en concret, motiu específic d'un altre treball nostre², perquè volem referir-nos a la generalitat de l'exercici notarial a la senyoria bisbal de Bàscara. Som conscients, i així ho hem expressat en l'encapçalament d'aquesta comunicació, que es tracta d' una primera aproximació al tema i, en conseqüència, planteja més dubtes que no pas solucions.

Efectivament, el nom de la casa no traeix en absolut la funció que va exercir, perquè la *casa Ferrer* fou durant més de dos segles la seu de la notaria episcopal de la vila. Els Ferrer-Llorens van habilitar les dependències de la planta baixa, d'accés directe a la plaça major, en aquell temps, com ara, centre neuràlgic de la població, per obrir la notaria, que devia funcionar des del segon quart del segle XVII a la meitat del segle XIX. El record d'aquest noble casal ens introdueix en el tema de la comunicació.

Bàscara fou, des d'època carolíngia i per donació dels emperadors francs, seu d'una senyoria bisbal. La jurisdicció que els bisbes de Girona tenien sobre el terme de la vila queda ben documentada des dels primers decennis del segle IX. Les primeres notícies que es refereixen a la possessió episcopal de la vila són de l'any 817 quan, en un judici tingut a la vila de Borrassà (Alt Empordà), un grup d' homes, segurament *hispani*, testifiquen a favor del bisbe³, en la controvertida fixació dels límits de la senyoria.

Al llarg dels segles IX i X són freqüents les referències sobre la jurisdicció del bisbe en els diplomes carolingis (anys 834, 844, 881, 886, 899 i 922)⁴. La conservació d'aquest patrimoni senyorial serà de difícil retenir, motiu de controvèrsies legals i de judicis que no es resoldran fins ben entrat el segle XIV⁵.

El domini dels bisbes de Girona sobre Bàscara tenia una importància estratègica notable. L'enclau medieval de la vila dominava el riu Fluvià i el pas del camí de França, l'antiga *Via merchaderia*⁶, d'evidents connotacions comercials. Així, les pos-

sessions episcopals eren cobejades pels nobles del país. La situació fronterera de la senyoria, entre els comtats de Besalú, al qual pertanyia territorialment, Girona i Empúries, aixecava les enveges i les pretensions dels comtes d'Empúries i el recel dels Rocabertí, senyors de la baronia de Vilademuls, i dels Creixell i els Orriols, que senyorejaven al nord i al sud respectivament.

La senyoria feudal dels bisbes s'estenia en un territori delimitat al nord pel riu Fluvià, al sud per la suau elevació muntanyosa del Puig Oriol, a l'oest pels turons de St. Baldi, en els límits de la baronia de Vilademuls, i a l'est pels dominis del castell de Calabuig, situat en el comtat d'Empúries. L'enclau geogràfic constitueix encara avui una unitat de paisatge perfectament delimitable, en formar la conca fluvial una vall de dimensions relativament reduïdes.

A Bàscara, com en d'altres llocs de la bisbalia (Dosquers, la Bisbal, Rupit i Ullà), el bisbe va organitzar una complexa estructura de govern, que exercia personalment, amb els seus oficials (majordom, batlle, jutge, saig, procurador, notari, porter), càrrecs que deuen la seva configuració definitiva al segle XIV⁷. En l'organigrama de la senyoria episcopal de Bàscara, hi tenien un paper destacat el batlle, el jutge i el notari. El batlle era el destinatari i executor de les ordres del bisbe. Les seves funcions, prou diverses i no sempre delimitables, anaven des de l'administració general de la senyoria (arrendaments i serveis públics), la talla i recaptació d'impostos i rendes, la publicació de bans i pregons, el manteniment de l'ordre públic, el reclutament d'homes i l'execució de penes imposades, funcions per les quals tenia dret a percebre una part considerable de les rendes feudals, sovint arrendades a personatges de l'entorn episcopal. Per aquesta raó, els censos destinats al batlle quedaven perfectament definits en les capbreuacions ordenades pel bisbe.

L'efectivitat d'aquesta administració bisbal passava per l'organització de canals d'informació i de gestió entre el bisbe i els seus agents. L'aparició de les primeres sèries de lletres (*Litterarum*)

¹ Veure: Fernando VIADER GUSTÀ, *Memòria històrica del projecte de rehabilitació del Casal Ferrer*, díptic commemoratiu de la inauguració de la nova seu de l'Ajuntament, Bàscara, 1994.

² Veure: Albert RIERA i PAIRÓ, *El Casal dels Ferrer-Llorens, notaris de Bàscara (segles XVI-XIX)*, AIEE, Figueres, 1995. En premsa.

³ ADG, Cartoral de Carlemany, pp. 79b-80b. El document ha estat repetidament publicat i amb versions diferents per Villanueva, Flórez, Monsalvatje, Dorca, Salrach, Badia i Homs i Marqués.

⁴ Ramon d'ABADAL i VINYALS (1926-1952), *Catalunya Carolingia, II, Els diplomes carolingis a Catalunya*, Barcelona, IEC (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, II), 2 vols, pp. 120-151.

⁵ Un dels últims episodis d'aquesta disputa el protagonitzen el bisbe de Girona, Bernat de Vilamarí, i Pere de Montcada, senescal de Catalunya. Veure Albert RIERA i PAIRÓ (1995), *La senyoria episcopal de Bàscara i l'organització de l'espai (1055-1302)*, Treball de Recerca del Programa de Doctorat d'Història de la UdG, dirigit pel Dr. Lluís To Figueras. En tràmits de presentació.

⁶ Pierre BONNASSIE (1979), *Catalunya mil anys enrera (segles X-XII)*, Barcelona, vol 1, mapa p. 320 i nota 13 p. 321, marca a l'alçada de Bàscara la intersecció entre aquesta via merchaderia i la strata francisca, que arribaria a Ripoll seguint el camí de Besalú.

⁷ Veure: RIERA (1995), *La senyoria episcopal...* Treball de Recerca de Doctorat.

Fig. 1. Vista nord de la vila de Bàscara, des del riu Fluvià.

a la darrereria del segle XIII ens aporta notícies sobre el govern diari de la bisbalia, inexistents fins a aquella època⁸. La concessió que el rei Jaume II féu al bisbe, l'any 1302, del mer i mixt imperi sobre Bàscara i la Bisbal, i el poder d'erigir forques i altres senyals de força, l'any 1358, va augmentar notablement les competències i l'exercici judicial en aquestes jurisdiccions senyorials⁹, limitades fins aquell moment a l'administració de la justícia en l'àmbit del dret civil, actuant sobretot en la penalització de la usura, l'ús fraudulent de pesos i mesures, reclamacions de deutes i arbitratges, entre d'altres. El bisbe s'inclinava sovint per nomenar juristes destacats i clergues per ocupar el càrrec de jutge episcopal.

El tercer càrrec en importància en el govern de la senyoria el constituïa, sens dubte, el notari. La seva autoritat dimanava del bisbe, com a possessor de la jurisdicció baronial (autoritat ordinària), i no en la seva condició d'eclesiàstic¹⁰. Com a oficial episcopal participava de l'autoritat pública, en aixecar acta de les execucions del batlle, dictades per ordre del bisbe¹¹.

El control que el bisbe tenia sobre l'exercici notarial en l'àmbit de la seva senyoria passava pel nomenament exprés dels notaris. El 28 d'agost de 1298 el bisbe de Girona, Bernat de Vilamarí, dona a Guillem Burgués, de Besalú, "...scribaniam et notariam ville nostre de Baschera". L'àmbit d'actuació del notari serà el propi de la senyoria: "...in terminorum ipsius ville", i comporta la concessió de tots els drets i facultats d'actuar propis de l'exercici notarial: "...cum omnibus iuribus ad ipsarum scribaniani et notariam pertantibus et pertinere debentibus quocumque modo". Això és, "...scritas omnia instrumenta testum acta et atestationes causarum et omnes alias publicas et privatas scripturas pertinentes ad officis scribanie et notarie predictarum, tanquam publici scriptor et notarius dicte villa". En contrapartida, el notari, Guillem Burgués, s'haurà de comprometre a residir a la vila i a pagar una lliura anual de cens, per Nadal.

Al llarg del segle XIV, les actes de nomenament de notaris es repetiran amb relativa freqüència i amb fórmules semblants a la de 1298.

Tot i que la de 1298 és la primera referència conservada de nomenament de notari per a la bisbalia de Bàscara, amb anterioritat a aquesta data veiem actuar notaris en l'àmbit de la senyoria. El 1267, el notari Ramon Saurí, de Bàscara, signa la venda d'un monar que Berenguer de Canal, de Romanya d'Empordà, té al riu Fluvià, a l'indret anomenat de *Bellvespre*. Aquest mateix notari actua l'any següent en una acta de venda relacionada també amb el monar de *Bellvespre*¹².

Ara per ara, ens és impossible precisar en quin moment es funda la notaria de Bàscara, perquè les referències documentals no s'han conservat i, en la major part dels casos, en les actuacions notariales anteriors al segle XIII, els noms dels notaris que signen les actes no acostumen a portar el gentilici; és més freqüent el nom sol, o acompanyat del càrrec que deté, sovint el de prevere, sotsdiaca, monjo o levita.

La procedència dels notaris és diversa; si bé el primers notaris de la senyoria, Guillem Burgués¹³ i Pere Ferrer, són oriünds de la vila comtal de Besalú, aviat s'instaurarà el costum de nomenar notaris procedents d'altres viles episcopals, tendència que veiem encara més accentuada en els nomenaments de batlles. Aquest és el cas, per exemple, de Guillem Sanç, de Ruplà, nomenat notari de Bàscara el 1310. Aquest Guillem Sanç donarà pas al notariat dels seus fills, Francesc i Jaume, que exerciran la notaria de Bàscara durant gairebé cinquanta anys (1310-1369), amb breus interludis, motivats per la pena de presó dictada pel bisbe contra Francesc Sanç, per un suposat delictes de falsificació de documents¹⁴, presó de la qual fou alliberat l'any 1349.

El caràcter hereditari d'aquestes notaries episcopals no és pas excepcional (el cas de Francesc i Ferran Barrera, que exerceixen la notaria de Bàscara els anys 1381 i 1382), com tampoc ho és

Fig. 2. Plaça Major de la vila de Bàscara. A la banda esquerra es veu la Casa Notari, actual seu de l'Ajuntament. Al fons, porta d'entrada sud al recinte murat de la població.

l'arrendament. El 1362 Jaume Sanç arrenda la notaria, que li ha pervingut a la mort aquell mateix any del seu germà Francesc, a Jaume de Vall, de Banyoles, per 3 anys. Dos anys més tard, l'arrendarà de nou a Jaume d'Olzinelles, de Girona, que el 1367 serà nomenat pel bisbe Enec de Valtierra "...notarium nostrum per totam terram et dominationem nostram"¹⁵. El bisbe signa l'acta de nomenament a la vila de Bàscara, on es trobava reclòs pel conflicte causat a la notaria de Girona, agreujat arran del Concili de Tarragona d'aquell mateix any¹⁶.

Els excessos dels notaris en l'àmbit de la jurisdicció senyorial eclesiàstica tampoc eren infreqüents. Una de les actuacions frau-

⁸ Veure: Josep Mª MARQUÈS (1991), *Registres de Lletres (1294-1334)*, Arxiu Diocesà de Girona, manuscrit. I també, Josep Mª MARQUÈS, *Arxiu Diocesà de Girona. Lletres, 1334-1420. Repertori selectiu*, manuscrit.

⁹ ADG, Mitra, Calaix 15, núm. 16. Veure Albert RIERA (1995), Ob. cit.

¹⁰ Josep Mª PONS GURI, El conflicte de la notaria de Girona, a *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, vol. I, Barcelona, (1989), pp. 33-93.

¹¹ Josep Mª MARQUÈS, El govern episcopal de la Bisbal, a *Estudis del Baix Empordà*, núm. 14, IEBE, (1995), pp. 137-149.

¹² ADG, Mitra, Calaix 7, núm. 37; i Calaix 23, núm. 116.

¹³ Possiblement, tingui relació de parentiu amb Besalú Burgués (1270-1306), i amb Pere Burgués, de Girona (1297-1311), que actuen aquests anys com a notaris episcopals.

¹⁴ Josep Mª MARQUÈS, El govern de la diòcesi i de la bisbalia de Girona (1334-1362), a *Estudis del Baix Empordà*, núm. 12, IEBE, (1993), pp. 85-105.

¹⁵ Veure: document núm. 2 dels annexos.

¹⁶ Josep Mª PONS GURI, El conflicte de la notaria de Girona..., pp. 41-42.

dulentes que certament es donava era la inclinació dels notaris a fixar-se taxacions o salaris indeguts i excessius¹⁷. Sovint, s'haurà de posar remei a una pràctica que el rei Alfons II intentà regular amb la Constitució "*Item ordinamus et statuimus*", de les Corts de Montsó de 1289, per la qual es consentia la fixació de salaris per la retribució dels notaris i escriptors.

Seguint aquests criteris, el bisbe Berenguer d'Anglesola manà aplicar al jutge ordinari de la baronia, Andreu Calmell, la fixació d'aquests salaris a la senyoria de Bàscara. Tot i que no està datat, Marquès i Arnall-Pons Guri són del parer de situar la publicació d'aquest cartell o *taba*, exposat a la notaria de Bàscara per al coneixement públic, entre els anys 1385 i 1397. Considerem que els excessos produïts durant el notariat de Francesc Sanç (1349-1362) van decidir el bisbe a ordenar aquests aranzels¹⁸.

El document estipula els salaris que el notari ha de percebre per cada una de les tipologies documentals¹⁹ que es donaven en la vida diària de la senyoria. Efectivament, a través de la imposició d'aquests aranzels, se'ns retrata una època i una societat en la qual, com ara, la fixació notarial dels actes de la vida pública i privada eren garantia de demostració dels drets que es detentaven sobre allò que havia estat escripturat.

DOCUMENTS

- 1 -

1298 agost 28.

El bisbe nomena Guillem Burgués de Besalú notari de Bàscara.

ADG, Notularum, G-I, f. 88v [448].

1. Albert RIERA (1995), *La senyoria episcopal de Bàscara i l'organització de l'espai (1055-1302)*, Treball de Recerca del Programa de Doctorat d'Història, Universitat de Girona, curs 1994-95. Dirigit pel Dr. Lluís To Figueras. En tràmits de presentació.

Noverint universi quod nos Bernardi Dei gratia Gerundensis

episcopis per nos et omnis successores nostros damus et concedimus tibi Guillelmo Burgerii de Bisulluno in omni vita tua tamen scribaniam et notariam ville nostre de Baschera in terminorum ipsius ville cum omnibus iuribus ad ipsarum scribaniani et notariam pertantibus et pertinere debentibus quocumque modo, ita ut (...) tu per te ipsius vel per alium quem volueris loco et vite tua recipias et conficias ac scritas omnia instrumenta testum acta et atestationes causarum et omnes alias publicas et privatas scripturas pertinentes ad officiis scribanie et notarie predictarum, tanquam publici scriptor et notarius dicte villa, hanc ac ta dicta rationem et concessicionem tibi dicto Guillelmo facimus ut dictum Guillelmi dominum Bernardi et fideliter te habuētis et residenciam continuam feci(...) in officio supradicto. Salvamus predicta et retinemus annuatim nobis et successoribus nostris unam libram cere quam deberius et consuevimus de censu recipere in scribania predicta et in festo natali domini et quam tu teneatis nobis et successoribus nostris prestate in eadem festa similiter annuatim. Ad haec ego dictus Guillelmus assenciones predictas et dictarum scribania sub forma modo seu condicionibus promissis recipiens promita vobis reverendo pater domino gerundensis episcopi predicto quod in dicta scribanie officii et in omnibus ratione ipsius mihi incumbentibus fideliter mei habebo, et hoc iuro per domini et eius Sancta Evangelia corporaliter per mihi tacta.

Actum est hoc gerundensis .V. kalendas september anno domini .M^o. CC^o. XC^o. octavo presentibus testes Gaufrido de Vilatico milite. Bernardo Piconi presbitero de Capitulo gerundensis et Bisulluno Burgerii notario gerundensi.

Ego Guillelmus de (...) publicus dicti domini episcopi notarius hiis in tibi sui et ea in presencem publicam formam (...) ac sig+num meum (...)

(factum est).

- 2 -

1367 març 20.

El bisbe nomena Jaume d'Olinelles notari episcopal.

ADG, Literarum, U 56, f. 112v.

1. Josep Mª PONS GURI, *El conflicte de la notaria de Girona, a Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, vol. I, Barcelona, (1989), apènd. XLVI, pp. 85-86.

Enecus Dei gratia Gerundensis episcopus. Discreto ac dilecto nostro in Christo Iacobo de Ulzinellis notario oriundo civitatis Gerunde. Salutem et dilectionem. Quia vos dictum Iacobum de Ulzinellis novimus aptum, sufficientem et legalem ad officium tabellionatus exercendum, preterea cum presenti de vestra legalitate et peritia confisci, creamus et constituimus vos notarium nostrum per totam terram et dominationem nostram. Ita quod vos vices et auctoritate nostra et nostre dignitatis episcopalis sitis notarius noster et tabellionatus officio uti valeat libere per totam terram et dominationem nostram et nostre episcopale dignitate ac recipiatis et recipere valeatis ubique locorum nostre dicionis omnia et singula instrumenta, testamenta, acta, atestationes, sententias et alia quecumque acta et contractus cuius modi fueri

¹⁷ Documentat a Mª Josepa ARNALL i Josep Mª PONS GURI (1993), Ob. cit. p. 98; i a Josep Mª MARQUÈS, *El govern episcopal de La Bisbal...*, p. 142.

¹⁸ ADG, Mitra, Calaix 21, núm. 7. Pergamí de 74 x 63 cms en lletra llibrària a tres corondells.

¹⁹ Veure: Laureà PAGAROLAS i SABATÉ, *La documentació notarial. Tipus documentals i recerca històrica*, Curs de l'AHG, Girona, 4-18 de març de 1994, manuscrit.

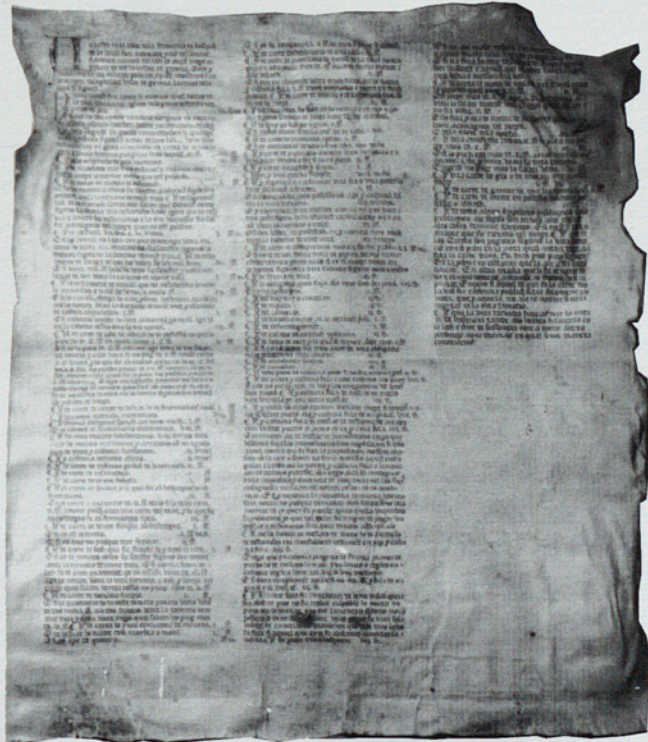

Fig. 3. Aranzel o Taba de la notaria episcopal de Bàscara (1385-1397)

nature eos eaque claudi et subsignari valeatis manu vestra propria et de eis protocolla faciatis. Quibus instrumentis et aliis per vos recipiendis vestra propria manu subsignatis aut in vestris protocollis remanentes in iudicio et extra iudicio plenariam volumus per quoslibet adhiberi tanquam publica manu factis. Quam si quidem creationem et constitutionem dicti officii perdurare volumus roboris et obtinere firmitatem dum de nostro processerit beneplacito et voluntatis et non ultra vos vero antequam usatis fueritis dicto tabellionatus officio iurastis in posse nostro de habende vos super dicto officio bene et legaliter. In quorum fidem et testimonium presentes nostro sigillo maiori roboratas vobis duximus concedendas.

Datum in villa nostra de Baschera die .XX. martii anno a Nativitate Domini M^o. CCC^o. LX° septimo. Vidit episcopus.

- 3 -

Notaria episcopal de Bàscara. Referències conegudes de notaris.

any documentat	notari	documentació
1267	Ramon Saurí	
1298	Guillem Burgués	
1305-1326	Pere Ferrer	
1310-1344	Guillem Sanç	
1349-1362	Francesc Sanç	
1365-1369	Jaume Sanç	
1362	Pere Pelegrí	
1363	Jaume de Vall	
1365	Jaume d' Olzinelles	
1373-1377	Pere Batet	
1379	Miquel de Casanoves	
1380	Francesc Ruyll	
1381	Francesc Barrera	
1382	Ferran Barrera	
1385	Roart	

1388	Francesc Boil	
1394-1402	Guillem Cellera	
1409	Guillem Cella	
1428-1429	Jaume Riera	
1432	Pere Puig	
1444	Pere Ferrer	
1473	Miquel Maïans	
1490-1504	Pere Cella	AHG
1510-1527	Joan de Fontcella	
1589	Francesc Vinyes	
1589-1599	Amer Sala	
1611-1614	Cristòfol Metge	AHG
1633	Miquel Vila	
1635	Jaume Ramon Sala	
1638-1649	Rafael Ballell	
1671-1686	Jeroni Peiró	AHG
1681-1714	Josep García de Oñate	AHG
1691	Jaume Ros	
(*1618)	Joan B. Ferrer i Ferran	
1703-1726	Ignasi Ferrer i Roig	APP
(*1715- +1756)	Ignasi Ferrer i Motas	
1726-1737	Francesc Motas i Ribas	AHG
1726-1747	Benet Ferrer i Vila	APP
1742-1743	Josep Pla	AHG
1757-1792	Tomàs Bassols i Crosas	AHG
1765-1774	Miquel Bohigues	AHG
1764-1781	Manuel Gaubert i Duran	AHG
1783-1832	Benet Llorens i Ferrer	AHG
1830-1838	Joan B. Llorens i Torras	AHG
1867-1875	Fc. Rovira i Vilarrubia	AHG

Nota: Entre parèntesi figura la data de naixement i/o defunció, per no disposar de dates segures d' exercici notarial.

AHG= Arxiu Històric de Girona

APP= Arxiu Palau de Peralada

CORRESPONDÈNCIA DE JOSEP PLA AMB LLUÍS DURAN I VENTOSA

Josep Clara

En els darrers anys han aparegut diversos llibres biogràfics sobre Josep Pla¹, però és evident que la biografia definitiva sobre l'escriptor de Palafrugell, entesa en sentit global i profund, encara resta per fer.

Les cartes de Pla, nombroses i escampades arreu, són un element preciós per captar detalls de la vida de l'home i l'obra, i també per conèixer aspectes més personals del seu comportament. Les que donem a la publicitat ara s'afegeixen, com un capítol més, a la sèrie de les publicades fins avui. Són cinc cartes que corresponen als anys 1929 a 1947, i són les úniques que s'han conservat de les relacions de l'escriptor amb el polític de la Lliga, Lluís Duran i Ventosa. Només la darrera fou datada exactament i completa per Pla; les altres hem pogut datar-les, totalment o parcial, pels detalls que faciliten.

Fill del conegut jurisconsult i polític Manuel Duran i Bas, Lluís Duran i Ventosa (Barcelona 1870-1954) va excel·lir com a advocat, periodista i polític. Entre altres càrrecs va detenir els de regidor i alcalde accidental de l'Ajuntament de Barcelona, senador, vicepresident de la Mancomunitat, diputat al Parlament de Catalunya i conseller de Cultura de la Generalitat durant el període de suspensió de l'Estatut. Cal remarcar que, amb Prat de la Riba i Narcís Verdaguer i Callís, va ser un dels dirigents principals del grup de joves enquadrats al Centre Nacional Català que abandonà l'antiga Unió Catalanista per tal de fundar el partit de la Lliga Regionalista el 1901, i que fins al 1936 esdevingué un dels dirigents més caracteritzats de la dreta catalanista. La seva obra escrita més coneguda és l'assaig *Regionalisme i federalisme*, publicada el 1905².

La vinculació de Pla amb *La Veu de Catalunya* i el grup de la Lliga Regionalista de Francesc Cambó, Lluís Duran i Joan Ventosa assenyalen el marc general de la correspondència conservada i ara donada a conèixer³.

CINC CARTES

Les lletres de Pla a Duran i Ventosa es distribueixen així: dues corresponen a l'etapa final de la monarquia d'Alfons XIII, dues als primers mesos de la República, i la darrera a l'època de la postguerra.

La primera carta, escrita a Palafrugell, és, sens dubte, de finals del 1929, potser del mes de novembre. En el primer paràgraf hi ha tota una declaració de submissió i de reverència a Lluís Duran pel que fa a les directrius periodístiques i a allò que havia après del dirigent de la Lliga i teoritzador del regionalisme conservador. Després explica els motius que l'han dut a casa seva temporalment: la fatiga física i moral derivada de la vida nòmada duta durant anys, l'hostilitat soferta per la incorporació als rengles de la Lliga i la possibilitat de fer economies en un medi on la vida no li resultava tan cara com a Barcelona. Finalment es queixa del buit a *Cartes meridionals*, llibre que va merèixer pocs comentaris, segons Pla.

La carta segona és de la mateixa etapa palafrugellenca de Josep Pla. Hi ha una referència a l'Exposició Universal de Barcelona, oberta el 1929, i l'acceptació d'una sèrie d'articles proposada per Duran. La lletra anava acompanyada d'un article contra "un dels pitjors enemics nostres" i la súplica que fos publicat per parlar-li els peus.

La carta tercera, escrita, de Madrid estant, vers el 20 d'abril de 1931, ens trasllada als dies immediats al canvi de règim. El dia 13 d'abril, després de coneguts els resultats de les eleccions municipals, Pla i Cambó anaren a Madrid per tal d'encarregar-se de gestions diferents. Si el dirigent de la Lliga tingué el temps just per entrevistar-se amb Joan Ventosa, ministre de la monarquia moribunda, i de repassar el discurs de comiat del rei Alfons, Pla hi restà per cobrir una corresponsalia molt important en aquell moment i també per "preparar la nostra política de demà". Cambó marxà immediatament cap a París i deixà unes consignes a Pla.

Josep Pla va escriure sobre la situació política d'aquell moment, però la seva visió personal no coincidí sempre amb la dels dirigents de la Lliga a Barcelona, i algun article va ser retintut i d'altres considerats inoportuns. Davant d'aquesta problemàtica, l'escriptor demanà a Duran i Ventosa unes directrius generals i, per descomptat, una retribució que li permetés de dur una vida còmoda: 800 pessetes al mes⁴.

A la carta quarta, escrita el 31 de maig de 1931, parla d'un viatge efectuat a París i del moment polític, pintat com a caòtic i negre. Es queixa de no haver nascut en un país políticament consolidat, i s'ofereix perquè hom el col·loqui en la llista de candidats a les eleccions generals que van celebrar-se el mes de juny de 1931 per aplegar l'assemblea constituent. Pla donà per derrotada la Lliga, per bé que es mostrà disposat a donar la cara. La profecia s'acomplí, però l'escriptor no va ser tingut en compte a l'hora de confeccionar les candidatures⁵.

En aquesta mateixa lletra, Pla crida l'atenció sobre el paper que podia representar Lerroux. En contra del que va escriure sobre Lerroux a la premsa, val la pena de reportar aquestes ratlles d'una carta de Cambó a Duran i Ventosa, datada el 31 de maig: "...en el nº del 13 al matí, llegeix-ho l'article d'en Pla donant un gran bombo a n'en Lerroux. El nostre adversari, a Barcelona, en les pròximes eleccions. Crec has de cridar l'atenció dels membres del Comitè de La Veu"⁶.

A la cinquena carta, finalment, hom hi troba una crítica a l'actuació de Cambó. Arran de la mort del polític català, a Buenos Aires, el 30 d'abril de 1947, quan es disposava a retornar al país, Pla va fer algun comentari que no va plaure a Duran i Ventosa, i

¹ X. FABRÉS, *Josep Pla: la biografia de l'homenot*. Barcelona, Plaza i Janés, 1990; L. BONADA, *Josep Pla*. Barcelona, Empúries, 1991; C. BADOSA, *Josep Pla, el difícil equilibri entre literatura i política 1927-1939*. Barcelona, Curial, 1994; M. GUSTÀ, *Els orígens ideològics i literaris de Josep Pla*. Barcelona, Curial, 1995.

² El millor estudi sobre la personalitat i l'obra de Lluís Duran i Ventosa és la introducció de Francesc de Carreras, a la reedició de *Regionalisme i federalisme*. Barcelona, la Magrana, 1993, ps. V - XLIV.

³ Per al context, vegeu I. MOLAS, *Lliga Catalana*. Barcelona, Edicions 62, 1972, 2 vols. Sobre la darrera etapa de la vida de Cambó i l'actitud de la Lliga davant el franquisme, BORJA DE RIQUER, *L'últim Cambó* (1936-1947). Vic, Eumo, 1996.

⁴ La visió del canvi de règim i els primers moments de la República són objecte dels llibres de Pla, *Polèmica. Cròniques parlamentàries (1929-1932)*. Barcelona, Destino, 1982 (Vol. 40 de l'Obra Completa), i *Madrid. L'adveniment de la República*. Barcelona, Destino, 1980.

⁵ La composició de les candidatures i els resultats electorals, a I. MOLAS, op. cit., i del mateix autor *El sistema de partits polítics a Catalunya (1931-1936)*. Barcelona, Edicions 62, 1972.

⁶ Arxiu Nacional de Catalunya, Fons Duran i Ventosa.

aquest li ho va retreure per carta. En la resposta, Pla es queixa també de la censura, del fet de considerar-se mal pagat com a escriptor —en contrast amb altres feines i càrrecs—, i crida l'atenció perquè els homes de la generació de Duran facin un esforç per tal de salvar la llengua i la literatura catalanes.

CONSIDERACIONS FINALS

Les cinc cartes de Josep Pla a Lluís Duran revelen fragments de la vida personal i del país en una etapa de trasbalsament polític, d'acceleració històrica, marcada pel final d'una dictadura curta i la consolidació d'una altra de més llarga després del parèntesi de la II República.

Josep Pla confià en el professionalisme dels homes de la Lliga, més realistes que els d'Acció Catalana i més moderats que els republicans, per afrontar la seva vida i per dirigir el país. L'aposta era, perfectament, lògica des de la seva mentalitat. Però la Lliga no va ser la triomfadora en caure la dictadura de Primo de Rivera i deixà d'existir en el franquisme.

Perquè cal recordar-ho: el catalanisme conservador va donar suport majoritàriament al franquisme⁷, però no pogué configurar un nucli que fos tingut en compte pel règim ni fou tampoc una opció antifranquista. Que Pla, l'any 1947, reclamés l'atenció de Duran per salvar la llengua i la literatura, i li digui que, si això no s'aconsegueix, la seva generació haurà estat com un foc d'encenalls, és un bon retrat de la situació a què hom arribà.

⁷ Vegeu B. de RIQUER, "Un document excepcional: la declaració de suport als militars sublevats el 1936 d'un centenar de catalans", dins *Miscel·lània d'Homenatge a Josep Benet*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, ps. 497-516.

I

Sr. D. Lluís Duran i Ventosa
Barcelona

Distingit amic: No m'ha pas de dir res quan un article per una raó o per una altra no li agrada. El retira i en paus. Sempre que hem parlat de la qüestió, li he dit que jo no puc comprendre ni una política ni un diari sense una direcció efectiva i que obri segons les necessitats de cada moment. El contrari és la pura anarquia i la política precisament és el diametralment oposat. Tractant-se de vostès, además, considero innecessari dir-los-hi que em faran un vertader favor sempre que em fassin veure que en alguna cosa vaig errat. Car no em puc estar de donar-li les gràcies per les coses que m'ha fet comprendre i m'ha fet observar. Cregui que certes coses que m'ha dit, m'han estat de més utilitat i de més profit per veure el mecanisme polític i social que la lectura de molts llibres i el tracte amb això que s'anomenen els intel·lectuals. Perdoni'm les molèsties que li he donat i que li donaré i el temps que li he fet perdre, que per mi ha estat de tanta utilitat.

Vaig anar-me'n de Barcelona malalt. Estava fatigat físicament i moralment. Es pot dir que de l'edat de deu anys, que em portaven a Girona per estudiar el batxillerat, no he passat més una temporada llarga a casa. La vida agitada de viatges i anades i vingudes m'ha convertit en un malalt crònic de l'estómac, i els metges m'han aconsellat un règimen de menjar que aquí podré fer amb més tranquil·litat que a Barcelona. Per altre part, l'hostilitat d'aquests últims anys m'ha fatigat una mica i això afegit a l'anterior m'ha fet decidir a passar una temporada aquí. Finalment, poden[t] viure aquí, amb la meua família, això em permetrà fer un xic d'economies, car a Barcelona la vida és molt difícil i

tot se'n va. Ja comprenc que, per escriure, em seria de molta més utilitat viure a Barcelona que no pas aquí. Li demano, però, que es fassi càrreg de la situació i que no obli que la meua estada aquí és temporal. Penso además venir a passar més hores a Barcelona desseguida que pugui. Ja li demanaré dia i hora per endavant.

Què li ha semblat el llibre¹, ara, editat? Ha agradat? Veig que els altres diaris catalans han fet un buid sensacional².

El saluda atentament el seu aff. amic i servidor

Josep Pla
Palafrugell, [sense data]

Arxiu Nacional de Catalunya. Fons Duran i Ventosa. Manuscrita.

¹ *Cartes meridionals*. Barcelona, Llibreria Catalònia, 1929.

² Aparegueren crítiques de Just Cabot (*Mirador*, 7-XI-1929), Manuel de Montoliu (*La Veu de Catalunya*, 13-XI-1929), Pau Romeva (*El Matí*, 24-XII-1929) i Agustí Esclasans (*La Nau*, 17-XI-1929). Cfr. Cristina Badosa, *Josep Pla. El difícil equilibri entre literatura i política 1927-1939*. Barcelona, Curial, 1994, p. 133.

II

Sr. D. Lluís Duran i Ventosa
Barna.

Distingit amic: He rebut la seva carta. La contestaré llargament. Faré, amb moltíssim gust, una sèrie d'articles —sense descurar el que es vagi presentant— sobre el que m'indica. Vindrà també a Barcelona, abans no es tanqui l'exposició i aprofitaré el bitllet.

Li envio aquest petit article. Hi tinc un interès especial. Li envio a Vd. per guanyar temps, car el més probable és que el Sr. Pellicena¹ el pasés a Vd. Crec que el tema es porta l'oli i además és una ocasió magnífica per parlar els peus a un dels pitjors enemics nostres, en tot cas un dels més baixament apassionats. Li demano que fassi una mica els ulls grossos i el publiqui. Si m'ataquen fort, no hi fa res, perquè començo a estar curat d'espants. Són atacs que em fan favor.

És seu aff. amic i servidor
Josep Pla

Arxiu Nacional de Catalunya. Fons Duran i Ventosa. Manuscrita

¹ Joaquim Pellicena i Camacho (Madrid 1881 - París 1938). Periodista. Director de *La Veu de Catalunya*.

III

Sr. D. Lluís Duran:

El considero en possessió de la meua primera carta que vingué amb el Zon article i estic segur que està imposat de tot.

Haig de dir-li, en primer lloc, que en marxar el Sr. Cambó em donà unes ordres determinades, ordres que haurà vist reflexades en el que he escrit aquests dies. Em diuen ara que el primer article no ha sortit —cosa que sento molt, perquè fou el Sr. Cambó el que em manà de fer-lo, apart del desordre que representa no saber a què atendre's respecte del que s'ha de fer. Li agrairé moltíssim que em doni unes directives de caràcter general. Si vaig entendre al Sr. Cambó, la meua missió aquí era, apart d'una

missió informativa, una missió de preparació de la nostra política de demà.

Per altre part haig de dir-li que el Sr. Cambó em digué que l'únic representant de "La Veu" aquí era jo i que els diners que guanya al diari el Sr. Marquina¹ em serien acumulats a mi. Això s'hauria de resoldre com més aviat millor, perquè ja pot comprendre que jo, havent donat la cara com he donat duran[t] un any i mitj, el millor que em podria passar seria trobar una fórmula que em permetés *deixar-me oblidar* un quant temps, anant, per exemple, a l'extranger. És per dir-li que jo no tinc cap interès especial de treballar aquí, encara que donades les meves relacions aquí, crec que el meu treball pot ésser útil i els meus serveis aprofitats. D'acord amb aquestes idees, quedarem amb el Sr. Cambó que "La Veu" m'ajudaria a viure d'una manera decent i indispensable, si m'haig de moure en aquest ambient. Suporto que no hi haurà cap obstacle a que em siguin enviades, a partir d'aquest mes, 800 pts. És el mínim a què puc arribar. Escrigui'm, sobre això, si li plau.

Si volés, per altre part, demanar que em fos tramès el diari, desde el dia que sortí el primer article fins a la data a la meua adreça

Miguel Moya, 4

Pensión Juliá

Madrid,

li estaria molt reconegut.

Aquí, l'ambient es va refredant i tothom preveu un període de dificultats. Demà li enviaré un article amb els projectes del govern provisional². L'efecte que ha fet la visita del Sr. Cambó al Rei, comunicada per A.B.C., ha estat pèsim. L'impopularitat del Sr. Cambó, aquí, continua essent enorme, però les coses poden, naturalment, canviar.

Escrigui'm, si li plau.

És seu aff.

Josep Pla

V./ Envio la carta a través del prof. Sr. Larra.

Arxiu Nacional de Catalunya, Fons Duran i Ventosa. Manuscrita en paper imprès de "Palace Hotel. Madrid".

¹ Rafael Marquina i Angulo (Barcelona 1887 - l'Havana 1960). Redactor de *La Veu de Catalunya*. Autor d'una biografia de Cambó (1926).

² "Els projectes del Govern", *La Veu de Catalunya*, 23 d'abril de 1931.

IV

Madrid, 31 maig

Molt apreciat don Lluís:

A l'arribar aquí, de París, trobo la seva carta. Ja pot comprendre el que hauria desitjat parlar llargament amb vostè de tot. La situació és tant caòtica i tendeix a empitjorar amb una tal accentuació que vostè potser m'hagués pogut fer veure clar el que per mi, desde molts aspectes, és completament fosc. A París, he hagut de parlar jo i he exposat la qüestió de la millor manera que he sabut. Els Srs. Cambó i Ventosa li parlaran probablement del meu viatge i li diran quelcom de la qüestió dels articles. La situació de "La Veu" en aquest moment està determinada, és clar, per les circumstàncies de Barcelona, però no creu que ha arribat l'hora de parlar més clar de tot? L'èxit que han tingut els nostres regidors amb la qüestió religiosa potser no es deu a res més que a l'esforç per parlar clar que en nosaltres ha vist l'opinió. Potser, a hores d'ara, la reacció no s'ha manifestat encara amb prou força, quan es manifesti potser serà l'hora de fer una escombrada d'aquests butxars de Barcelona que empobriran el país amb la més gran pedanteria i el més sinistre aplom.

Don Melquíades Álvarez¹ m'ha dit, aquest matí, que s'acaba de fer un bloc republicà conservador a base de Derecha republicana², reformisme³ i Lerroux⁴. Malgrat totes les declaracions en contra, a Madrid es parla insistentment de que el govern, tal com és ara compost, no arribarà a les eleccions; però una crisi, en el present moment, planteja una sèrie de problemes constitucionals de la més gran complicació. De tota manera, Lerroux és un centre al voltant del qual gravita una, cada dia major, massa d'opinió. Lerroux, a París, visità a D. Francesc a l'Hotel Crillon.

A París es dóna per descomptat veure la L./ a 100 amb la pesseta dintre de poc. Vostè deu saber, per altre part, com està la qüestió social a Catalunya; aquí es té l'impressió de que la qüestió social explotarà dintre del juny. En fi, D. Lluís, això de no haver nascut en un país políticament consolidat ja comença d'ésser irritant.

Tinc entès que la Lliga presenta candidatura plena a les eleccions; com que *malgrat tot* crec que perdrem, li demano per això mateix que, si falta gent per perdre, se'm possi en alguna llista. Si hem de donar la cara, la donarem i prou.

Escrigui'm sempre a la mateixa adreça: Miguel Moya 4.

Molts recorts a En Manuel⁵ y a tots vostès. És sempre seu aff. amic i servidor

Josep Pla

Arxiu Nacional de Catalunya. Fons Duran i Ventosa. Manuscrita en paper imprès de "Palace Hotel. Madrid".

¹ Melquíades Álvarez (1864-Madrid 1936), fundador del Partit Reformista.

² Derecha Liberal Republicana, partit liderat per Niceto Alcalá Zamora i Miguel Maura.

³ Seguidors de Santiago Alba (Zamora 1872-San Sebastián 1949).

⁴ Alejandro Lerroux (La Rambla, Còrdova 1864 - Madrid 1949), fundador del Partit Radical.

⁵ Probablement Manuel de Montoliu i de Togores (Barcelona 1877-1962).

V

21/5/47

Sr. D. Lluís Duran i Ventosa
Barcelona

Estimat D. Lluís: He rebut la seva carta, que li agraeixo moltíssim.

Jo no tinc cap raó concreta per estar agraït al Sr. Cambó. Al contrari. Però no tinc pas el costum de veure les coses desde un punt de vista merament particular. Crec que el Sr. Cambó féu algunes coses considerables i per això el defensaré i tractaré d'explicar-lo objectivament, sempre que pugui. He donat un llarguíssim paper a "Destino" sobre la generació de Cambó i la Lliga. Si la censura el deixa passar, tingui, si li plau, la paciència de llegir-lo.

L'editor Zendera¹ voldria que li fes un llibre sobre el Sr. Cambó. Primer s'hauria de resoldre la qüestió de la censura, que amb mi és duríssima —i perdoni l'immodèstia. Després potser convindria anar a una mica a torna-jornals, perquè no hi ha cap raó perquè els que fan la feina siguin cada dia més pobres, i els secretaris i secretariats siguin cada dia més rics, més cursis i més argentins.

La gent es desvià del Sr. Cambó quan sapigué que era immensament ric. Aquesta és la clau de les perplexitats de la seva carta. Els polítics han d'ésser diferents, al menys aparentment, sobretot en un moment d'Europa en què la força política dels diners ha desaparegut completament per una temporada, que

jo espero que serà llarguíssima. Desde la Dictadura, que coincideix amb la conversió de Cambó en "grande hombre de negocios" (com ha dit la Ràdio Vaticano), la Lliga com a partit fou una simple apariència.

Ara s'hauria de salvar el que es podés. Hi ha una cosa a salvar essencial, bàsica: que és la llengua i la literatura. Els supervivents ens hi hauríem de dedicar. Si això no es logra, la seva immensa generació haurà estat un fet esporàdic, un foc d'encesnalls, res.

Mani i disposi sempre del seu agraït
Josep Pla

Arxiu Nacional de Catalunya. Fons Duran i Ventosa, capsa 6.
Manuscrita en paper imprès de "J. Pla. Mas Pla. Llofriu".

¹ Josep Zenderera i Fecha (1894-1968), fundador i propietari d'Editorial Juventud.

RETRATISTES A SANT FELIU DE GUÍXOLS

Dolors Grau i Ferrando

El col·leccionista i expert en imatges antigues, Emili Massanas i Burcet, va dur a terme una investigació sobre la història dels fotògrafs a les comarques de Girona. Dissortadament Massanas va morir prematurament l'any 1991 sense haver pogut concloure aquest ambiciós treball. Els hereus de Massanas van disposar que el seu fons es diposités íntegrament a la Diputació de Girona. Institució que va constituir oficialment, el 16 de març de 1993, l'Arxiu d'Imatges sota el nom d'Emili Massanas i Burcet.

Mercès a aquesta donació he pogut reconstruir el treball iniciat per Massanas, i consolidar els fonaments sobre els quals s'ha de crear el gran diccionari dels fotògrafs a les comarques de Girona.

Precisament Sant Feliu de Guíxols, va ser un dels centres on Emili Massanas va aprofundir en la seva investigació. Una investigació per la qual es va servir de la seva pròpia col·lecció d'imatges (una de les més importants de les comarques de Girona), de les notícies publicades a la premsa del vuit-cents i del primer terç del nou-cents, i de les dades que li proporcionaven els propis padrons municipals.

Part de les conclusions del seu treball a la vila ganxona van ser observables en diferents exposicions com "La Marina d'abans", "En Mur Fotògraf a Sant Feliu", o "Amadeu Mauri, Fotografia Moderna". També va publicar diferents obres que tenien com a protagonistes autors de Sant Feliu com: "Amadeu Mauri, Fotografia Moderna" (Girona en Imatges, nº 6), Girona (Diputació de Girona i Ajuntament de Girona) 1987; "En Mur fotògraf a Sant Feliu" (Estudis Guixolencs), Sant Feliu de Guíxols (Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols), 1988. Finalment dades sobre autors a Sant Feliu de Guíxols també es troben en els articles: "Ricard Mur, l'instant viu de la Costa Brava als anys 20", a *Presència* núm. 803, Girona (El Punt) 1987 (Conjuntament amb Àngel Jiménez); "Els «Retratistes», a *Revista de Girona* núm. 131, Girona (Diputació de Girona) 1988.

LES PRIMERES PASSES

Les dades que Emili Massanas va recollir en el seu treball estan resumits en aquesta comunicació.

Podríem començar recordant que va ser un ganxó un dels primers divulgadors de la fotografia a Catalunya. Concretament el protagonista va ser Josep Roure Estrada (Sant Feliu de Guíxols 1787 - Barcelona 1860) que va intervenir en la realització del primer daguerreotip a Barcelona. Per preparar la planxa es van necessitar tres quarts d'hora, mentre que el temps d'exposició va ser de vint minuts. El resultat va ser la imatge dels porxos d'en Xifré (a la plaça Palau) el dia 10 de novembre de 1839.

Realment però el primer fotògraf que Massanas va poder documentar treballant a Sant Feliu de Guíxols va ser el parisenc August Guyot i Dugene a la dècada dels seixanta. Més o menys per la mateixa època també hi treballava Joan Gironès i Tizon (nat a Torroella de Montgrí) qui va tenir «Fotografia Guixolense». Aquesta galeria va passar a la dècada dels setanta al fotògraf gironí Magí Polbach i Soler qui més tard es va associar amb el barceloní Jaume Bertran, sota el nom de «Polbach y Bertran».

L'any 1880 només Bertran treballava com a fotògraf a Sant Feliu (el mes de juny es va muntar una sucursal de la casa Paul Henri però no va durar gaire). Contràriament l'estiu de l'any 1899, mesos abans de la mort de Bertran, es localitzen a Sant Feliu quatre galeries, entre les quals hi havia la de Bertran, la d'Enric Daniel i la de Lluís Sánchez.

El nombre de fotògrafs professionals va anar augmentant amb el pas dels anys. No tan sols els fotògrafs de galeria, sinó els fotògrafs anomenats ambulants. D'aquesta última categoria de fotògrafs va destacar per sobre de tot Amadeu Mauri qui va editar targetes postals de tot Catalunya. De totes maneres a principis de segle hi va haver una gran mobilitat de retratistes, semblava com si ningú volés restar massa temps a la ciutat marinera. Lluís Sánchez va ser substituït el 1904 per Juli Valdés. Al cap d'un parell de mesos aquest darrer va estar rellevat per Ricard Rizo, qui poc més tard va ser substituït per Juli Nyssen.

Martí Vilallonga, l'any 1899 s'havia fet càrrec de la galeria més antiga de Sant Feliu de Guíxols, la de Jaume Bertran, la successora de Joan Gironès. Aquesta galeria del carrer Concepció va estar oberta fins a quarts de cinc de la matinada del 5 de juliol de 1903, en què es va incendiar. Vilallonga va tornar a obrir una galeria fotogràfica l'any 1905 al carrer del May. L'any 1907 la galeria va passar a Josep Manetes i la seva filla Rosa, que estava casada amb el fotògraf barceloní Josep Costa. Després es van traslladar al carrer de la Rutlla i la galeria va continuar funcionant després de la guerra per Ricard Pla fins a l'any 1953, en què es va traslladar al carrer dels Espeliers.

L'any 1904 un altre fotògraf muntava la seva galeria a Sant Feliu Guíxols: Jesús Mauri, fill d'Amadeu. L'esmentada galeria estava situada al carrer de l'Hospital, davant per davant de l'església de Sant Joan, on va estar actiu una mitja dotzena d'anys, i posteriorment es traslladà a Ripoll, on va exercir fins a la seva mort, als anys 20. Després de la seva mort, la seva vídua es va encarregar de la galeria fins a la guerra.

Ricard Mur va arribar a Sant Feliu de Guíxols pels volts de 1907 i va obrir una galeria a la cantonada del carrer Major amb el carrer de la Creu. També tenia una galeria al carrer Còrsega de Palamós i una tercera a Palafrugell.

Durant aquesta època hi va haver més fotògrafs professionals, com Llorenç Martínez, que per poc temps va ocupar la galeria de Jesús Mauri al carrer de l'Hospital, i més tard Feliu Romani.

Seguidament es pot llegir una breu ressenya de cadascun dels fotògrafs que van treballar a Sant Feliu des de mitjans del segle XIX a mitjans del segle XX.

ELS FOTÒGRAFS A SANT FELIU DE GUÍXOLS

Bertran, Domènec (veure Bertran, J.)

Bertran, J.

Citat com a fotògraf l'any 1917 a la guia de la Cerdanya de J. Xandri.

Bertran, Polbach I (veure Polbach, M. i, Bertran, J.)

Bertran, Vda. de J. (veure Bertran, Jaume)

Bertran i González, Jaume

Jaume Bertran i González va ser un fotògraf barceloní que a l'estiu del 1876 es va associar amb Magí Polbach i Soler, que estava a càrrec de la casa Gironès a Sant Feliu de Guíxols. Van treballar amb el nom de «Polbach y Bertran» en una galeria situada al carrer de la Concepció. Poc temps després, el mes de febrer de 1877, Bertran es casava amb la filla gran de Gironès. L'estada de Polbach a Sant Feliu no va durar gaire, i Bertran va continuar amb la galeria ajudat pel seu germà Domènec. Durant una temporada va utilitzar el mateix nom de «Fotografía Guixolense» que feia servir el seu sogre. L'any 1889 pertanyia a la lògia maçònica Gesoria sota un nom tan explícit com Daguerre. Per la tardor de l'any 1899 va morir i la galeria va quedar a nom de «Vda. de J. Bertran», a càrrec de Martí Vilallonga.

La primera notícia de Bertran localitzada a la premsa és del mes de febrer de 1880, quan va realitzar una vista general de Sant Feliu de Guíxols presa des del camí de Tetuan. El diari «El Eco Guixolense» la descriu així: «El acreditado fotógrafo de esta villa Sr. Bertran ha sacado una vista general de St. Feliu y su puerto tomada desde el camino de Tetuan. Es de grandes proporciones y sin duda la mejor que hasta la fecha hemos visto, pudiendo asegurar que además del acierto de haber sabido escoger el punto topográfico, es la indicada obra un verdadero trabajo de arte que presurosos acudirán a adquirirlo todos los buenos guixolenses». Aquesta fotografia la venia al preu de 10 ptas., mentre que per la mateixa època cobrava 6 ptas. per una dotzena de retrats. Encara que no especifica quin format té, és de suposar que es tractava de la popular Targeta de Visita (una fotografia d'unes mides aproximades de 55x95 mm enganxada sobre una cartolina de més o menys 65x105 mm).

Dels treballs de Bertran es van trobant notícies a la premsa: un parell de dotzenes de retrats de Jofre (encàrrec de la Junta del Lligat); la utilització d'una fotografia seva per fer la cromolitografia per a l'etiquetat de vins del país destinats a l'exportació a Cuba, encarregat per Gabriel Bordas; uns admirables «retratos de busto a la americana», etcètera. L'any 1881, seguint els costums de l'època, Bertran exposava una de les seves fotografies a l'aparador de la camiseria de Vicens Vallbona en el carrer Major Antic «digno de figurar al lado de los mejores acabados que se admiran en Barcelona». Entre els actes celebrats amb motiu de la inauguració del tren a Girona l'any 1892, es va celebrar una Exposició de Belles Arts i Bertran va aprofitar fer una edició en fototípies (tirades per la casa Jorizti i Mariez).

A principis de l'any 1898 exposava per la inauguració de la botiga de mobles de Francisco Carrera. I a principis de l'any 1899 va fer una edició en fototípias de targetes postals de vistes de Sant Feliu. A les acaballes de 1880 Bertran va realitzar unes reformes a la galeria. Tot i això, la galeria no deixava de ser, com quasi totes, una barraca al terrat feta amb quatre fustes i una coberta de cartró enquitranat, ja que, segons una nota del 8 de gener de 1882 publicada a «El Eco Guixolense», «también sopló un norte recio... causando algunos desperfectos, en particular en casa del conocido fotógrafo Sr. Bertran, donde echó abajo la chimenea y parte de la galería». Al cap d'un parell de mesos, una altra nota diu així: «Hemos podido apreciar las mejoras que el fotógrafo de esta villa ha introducido recientemente en su acreditada galería, después de un arduo trabajo y no pocos sacrificios ha llevado con éxito brillante la reproducción instantánea que será de suma comodidad para cuantas personas deseen retratarse y en especial para los niños».

La premsa ganxona va informant dels nouvinguts que fan la competència a Bertran i moltes vegades prenen partit a favor de Jaume. Per exemple el mes de juny de 1880 la casa Paul Henri i Cia. va muntar-hi una sucursal i el «Eco Guixolense» dedicava a les fotografies que tenien exposades al públic, frases com aquestes: «Empiezan ya a deteriorarse saliéndoles algunas manchas amarillas. Desearíamos pusieran mayor cuidado en su trabajo, porque sería muy sensible que público que los favorece saliesen al final perjudicados». En canvi quan parlaven de les de Bertran deien: «En este antiguo y acreditado taller artístico continúan ejecutándose toda clase de trabajos de fotografía, desde el retrato miniatura hasta el de tamaño natural, con la percepción, esmero y prontitud con servicio a sus favorecedores». I encara continuava: «Nuestro amigo D. Jaime Bertran, propietario de la acreditada fotografía situada en el Ensanche de esta villa, ha introducido en su taller algunas reformas que le permitirán sacar sus reproducciones con mayor perfección de la que antes tenían a pesar de haber gozado de merecida nombradía en toda esta provincia. Nos place consignar el progresivo mejoramiento que continuamente ha introducido en sus retratos sin aumentarles por esto su módico precio actual; y por lo mismo recomendamos su establecimiento a todas las personas amantes del progreso y protección a la industria y a las artes nacionales». Sembla que Paul Henri va marxar aquell mateix estiu.

De totes maneres Bertran no va restar molt temps sol ja que per la tardor de l'any 1881 van arribar a Sant Feliu fotògrafs ambulants. Aquesta arribada sembla que tampoc va ser gaire ben rebuda i el mes d'octubre «El Eco» escriu això: «Promoviéndose ayer una extraordinaria competencia entre dos fotógrafos ambulantes y el de esta población llevando trazas de no ceder hasta que aquéllos queden enteramente fastidiados». Els diaris continuen donant notícies de fotògrafs nouvinguts; algunes de tan sornegueres com aquesta: «Llueven fotografías. Después de las que últimamente se establecieron en las calles Estrecha y Mayor, hase instalado otra en los paseos del mar. De manera que, a más del amigo Bertran, / tenemos ya tres fotógrafos / que han venido a retratarnos... / ¡De fijo, habrá que creer que somos aquí muy guapos!»

Canet i Auger, Emili

Emili Canet va editar sèries de targetes postals. Almenys una de Sant Feliu i una altra de Cassà de la Selva. La sèrie de Sant Feliu es pot datar a partir del 1904, any en què es va inaugurar la «Drogueria y Confiteria de la Sra. Viuda de D. J. Canals». Va anar a residir a Barcelona.

Casas, Agustí

Agustí Casas va participar a la «Exposición de Bellas Artes» que es va fer l'any 1892 a Sant Feliu de Guíxols. Hi ha tres fotografies d'ell publicades al volum dedicat a Girona de la G.G.C.: dues de Calonge i una del menhir de Romanyà.

Cateura, Sebastià

El diari «Llevant» publica una vista del naufragi de l'«Anselmo», llagut de tràfic, realitzada per Sebastià Cateura.

Daniel, Enric

L'única notícia coneguda del fotògraf Enric Daniel és del mes de març de 1899, quan el periòdic «El Puerto» escriu: «En las vitrinas de nuestro amigo Juan Donato hemos visto expuestos unos retratos a la acuarela debido a los Sres. Jaime Bertrán y Enrique Daniel, cuyos retratos se recomiendan por el correcto trabajo fotográfico y por lo excelente del colorido». Enric Daniel podria haver arribat a Sant Feliu de Guíxols a principis de l'any

1898, segons la notícia d'un periòdic: «Llueven fotografías. Después de las que últimamente se establecieron en las calles Estrecha y Mayor, hase instalado otra en los paseos del mar». La del carrer Estret seria la de Sánchez i una de les altres dues podria correspondre a Daniel.

Esplugas, Laureà

En el «Bajo Ampurdán» del 21 d'agost del 1887 es publica la següent notícia: «Ha visitado nuestra redacción el conocido fotógrafo barcelonés, D. Laureano Esplugas, inventor de una pequeña y curiosa máquina fotográfica de bolsillo, utilísima en extremo. Dicha máquina reúne las circunstancias siguientes: que su foco está calculado para todas las distancias, que las fotografías son instantáneas y que su manejo está al alcance de todas las inteligencias, pues sólo con tres horas de práctica cualquiera puede convertirse en verdadero fotógrafo. Su coste es de 25 pesetas y a más regala un tratado práctico con las instrucciones convenientes. El Sr. Esplugas permanecerá sólo un par de días en esta villa; así es que los Sres. que tengan el gusto de visitarle podrán pasar a la Fonda de las Hijas del Menut de 10 a 1 y de 3 a 6, en donde le encontrarán dispuesto a dar todas las explicaciones que dicho aparato requiere». La «villa» a què es refereix és Sant Feliu de Guíxols.

Francesa, Fotografia

A «El Eco Guixolense» del 26 de setembre de 1880 hi ha inserit un «Aviso» que diu així: «Parece que la «Fotografía Francesa» instalada en la calle de Tetuán (no sabemos si definitivamente o con carácter ambulante) se ofrece a las personas que allí acuden hacerles retratos al óleo, mandando por su conducto la targeta a París».

Gafas, Joan

Hi ha notícies de Joan Gafas l'any 1894 a Sant Feliu de Guíxols.

Geli i Forest, Josep

Josep Geli va ser un afeccionat guixolenc que va començar a fer fotografies a primers de segle. Diverses obres seves han estat reproduïdes en revistes ganxones.

Girbal i Balandru, Jesús

Va néixer a Girona el 1880 i a principis de segle es va traslladar a Sant Feliu de Guíxols, on va entrar a treballar a l'impremta Viader. Aficionat a la fotografia, exposava en els aparadors d'Octavi Viader les fotos recordatoris de la visita que el rei va fer a aquella ciutat per posar la primera pedra del moll el 1904, i també en va publicar dues a la revista barcelonina «Album Salón», núm. 161. Més tard va escriure al setmanari ganxó «Llevor» i l'any 1906 va ser director del setmanari «El Programa» i del quinzenal «Llevant». Entre els anys 1909 i 1910 van sortir publicades unes quantes fotografies a la revista «Nuevo Mundo», que encara que només anaven signades pel cognom, haurien de ser d'ell, ja que el seu germà Artur ja s'havia absentat a l'Havana. A partir del 1911 té una galeria al carrer Argenteria de Girona.

Gironès i Tizón, Joan

Joan Gironès va néixer a Torroella de Montgrí l'any 1825 i es va establir a Sant Feliu de Guíxols almenys des de la dècada dels cinquanta. Es conegut com a pintor i més tard com a pintor-fotògraf sota el nom de «Fotografía Guixolense». El seu primer taller o estudi estava situat al carrer Algavira i més tard es traslladà al carrer dels Especiers, núm. 2 (cantonada a la plaça). Finalment va muntar una nova galeria al carrer de la Concepció, a l'Eixample, on va morir el mes de novembre de 1874 a l'edat de 49 anys. No és citat mai com a fotògraf, i en el registre de la seva

defunció encara consta com a pintor. De la galeria, se'n va fer càrrec el fotògraf gironí Magí Polbach.

Guyot i Dugene, August

August Guyot fou un retratista parisenc que va arribar a Sant Feliu de Guíxols el 1864. Primer consta com a retratista i no és fins al cap d'un parell d'anys que apareix com a fotògraf. Va fer servir el nom comercial de «Fotografia Italiana», fet que podria ser per dues raons diferents: la seva dona era genovesa i, a més, ell havia estat actiu a Itàlia abans de la seva arribada a Sant Feliu. L'estudi o galeria és probable que el tingués en el seu propi domicili del carrer de la Creu, núm. 21, tocant a les «seis esquinas». El seu fill Elies és citat primer com a retratista i més tard com a pintor, mentre que Cèsar, l'altre fill, a partir del 1866 ho és com a fotògraf. Tots dos es van absentar de Sant Feliu de Guíxols abans del 1869. A Barcelona també hi havia un establiment del mateix nom, «Fotografía Italiana por Guyot» a la Rambla del Centre. Aquesta galeria podria ser tant una sucursal portada per un del seus fills com el seu propi estudi. En marxar ell, el quatre de gener de 1877, la seva dona i la seva filla Carolina van anar a Alacant.

Guyot i Dugene, Cèsar (veure Guyot i Dugene, August)

Henri, Paul (veure Bertran)

Paul Henri havia estat fotògraf de l'administració municipal de Lió, així com també dels Amics de les Arts i de la biblioteca de la dita ciutat. Es va traslladar a Barcelona i va instal·lar els «Talleres Fotográficos Paul Henri». L'any 1880 Bertran era l'únic fotògraf que treballava a Sant Feliu de Guíxols, però el mes de juny la casa Paul Henri hi va muntar una sucursal. Pel que sembla, no van ser ben rebuts, com es pot llegir en aquest parell de notes que els dedica «El Eco Guixolense»: «Hemos observado que los retratos expuestos al público por los Sres. Paul Henri y cia. empiezan ya a deteriorarse saliéndoles algunas manchas amarillas. Desearíamos pusieran mayor cuidado en su trabajo, porque sería muy sensible que el público que los favorece saliesen al final perjudicados». Al cap de vuit dies el periòdic torna a insistir: «Las fotografías que el señor P. Henri tenía expuestas en la calle Mayor Antigua estos últimos días presentaban evidentes señales de deterioro observándose en ellas unas pequeñas pecas muy parecidas a las que notamos unas semanas atrás. ¿Si serán también causas ajenas a la fotografía las que habrán producido aquellas manchas? Lógicamente no puede creerse». De la sucursal de la casa Paul Henri no es localitza cap més notícia, i és de suposar que va marxar aquell mateix estiu.

Korn, Agustí

Agustí Korn era fabricant de taps en el canvi de segle. Va morir a Girona el 1911, poc després de marxar de Sant Feliu de Guíxols.

Manetes, Josep

Josep Manetes era un fotògraf lleidatà que tenia una galeria al carrer Caballers de Sant Feliu de Guíxols. En el canvi de segle es va traslladar a Barcelona, a la Rambla de Catalunya, i més tard va obrir una sucursal a la Ronda de Sant Antoni. L'any 1907 es va associar amb el fotògraf guixolenc Martí Vilallonga, que tenia la galeria situada en els alts de la casa del Telègraf, en el núm. 4 del carrer del Mall. En realitat no va ser una associació sinó una venda, i aquesta galeria va ser portada per la seva filla Rosa, casada amb el fotògraf barceloní Josep Costa. Va restar-hi mitja dotzena d'anys, i després es van traslladar al núm. 12 del carrer de la Rutlla, galeria que va ser continuada després de la guerra

per Ricard Pla fins a l'any 1953, en què es va traslladar al carrer dels Especiers.

Manetes i Prieto, Rosa

Rosa Manetes, filla del fotògraf lleidatà Josep Manetes i germana del també fotògraf Manel Manetes. La Rosa estava casada amb el fotògraf barceloní Josep Costa. Va estar mitja dotzena d'anys a la galeria del carrer del Mall de Sant Feliu de Guíxols, fins que es va traslladar al núm. 12 del carrer de la Rutlla.

Martínez, Llorenç

A mitjans d'agost de 1913 surt una nota de premsa que diu: "Queda oberta al públic l'antiga galeria fotogràfica sita en els alts de la casa no. 2 del carrer de l'Hospital a càrrec de l'expert fotògraf Sr. Llorenç Martínez". Es refereix a la galeria que havia obert Jesús Mauri a Sant Feliu de Guíxols l'any 1904. No hi ha cap més dada sobre Martínez i tampoc no se li coneix cap mena de material sortit de la seva galeria. De totes maneres, poc temps va durar-hi, ja que el mes de febrer de l'any següent la galeria torna a estar tancada.

Mauri i Aulet, Amadeu

Va néixer a Palamós pels volts de l'any 1862, i abans de dedicar-se a la fotografia, va fer de firaire i de taper. No va ser fins a finals de segle que va començar la seva activitat com a fotògraf a la Bisbal, on tenia muntada una galeria anomenada «Fotografia Moderna», situada en el carrer de les Voltes. Des d'aquí, a part de realitzar la feina normal de retrat, va començar a editar una sèrie de targetes postals de les principals poblacions de l'Empordà.

El mes de febrer de 1900 va arribar a Sant Feliu de Guíxols, i instal·là una galeria anomenada també «Fotografia Moderna», situada en el núm. 9 del carrer dels Guíxols. Va enunciar la publicació d'un àlbum de la població amb 24 fotografies i els anuncis corresponents. Aquest àlbum va sortir publicat el mes de juny amb 25 fotografies. A part dels retrats de galeria, va editar també una sèrie de targetes postals, aquesta vegada de la «provincia de Gerona» i algunes de relacionades amb el món del suro, així com també un altre àlbum dedicat a la ciutat de Girona: «Fotografias de la ciudad de Gerona y sus alrededores».

L'any següent s'havia traslladat a Girona, al carrer de l'Argenteria, des d'on va editar un altre àlbum dedicat a la ciutat d'Olot i unes sèries curtes de targetes postals com la «de Hostalrich a St. Hilari». Mentrestant va continuar cobrint més territori, abraçant pràcticament tot Catalunya. Després va tornar a canviar de galeria, i es traslladà al núm. 2 de la plaça del Gra de Girona. Des d'aquí va editar un quart àlbum dedicat a Mataró i a altres poblacions del Maresme, a més de fer unes sèries curtes de targetes postals: una dedicada a Caldes de Malavella i una altra al balneari Prats de la mateixa població, així com també un parell d'Olot i encara una altra impresa per «Fototopia Thomas» dedicat a la «provincia». Les seves fotografies estan reproduïdes en revistes com el «Suplemento Literario del Autonomista» o «El Heraldo de Gerona», entre d'altres. L'any 1907 ja s'havia traslladat a Olot, en el núm. 8 del carrer de Fontanella. Sembla que va residir poc temps en aquesta ciutat, ja que la següent dada és de l'any 1910, quan participava com a fotògraf a l'exposició de Buenos Aires. Estava establert a Mar de Plata i havia substituït el nom de «Fotografia Moderna» que havia fet servir fins aleshores per «Fotografia La Principal».

Un dels seus dos fills fotògrafs, Jesús, s'havia instal·lat a Sant Feliu l'any 1904. Mentrestant l'altre, Colom, va acompanyar el seu pare a l'Argentina i al seu retorn es va instal·lar primer a Granollers i més tard a Barcelona.

Mauri i Rado, Jesús

Jesús Mauri era fill d'Amadeu i treballava amb ell a la galeria de la plaça del Gra de Girona. L'any 1904 es va traslladar a Sant Feliu de Guíxols i posteriorment a Ripoll on va exercir fins a la seva mort, als anys vint. La seva vídua hi continuà fins a la guerra. A Puigcerdà hi havia una sucursal de Jesús Mauri.

Moderna, Fotografia (veure Mauri, Amadeu)

Mur, Francesc (veure Mur, Ricard)

Mur i Dargallo, Ricard

La primera notícia sobre l'arribada de Ricard Mur ens la dona el diari «Llevar» del dia 5 d'octubre de 1907, que diu: «Dijous a la tarda s'inicia un començament d'incendi en el taller fotogràfic d'en Francesc Mur, situat al carrer de la Creu». El diari ho comenta així: «Degut als promtes auxilis que van prestar els veïns, fou apagat tot seguit. Les pèrdues es consideren de poca importància». Aquesta notícia podria ser un error del periodista en transcriure-la i tractar-se de Ricard Mur, que tenia la seva galeria en el núm. 36 del carrer Major, cantonada amb el de la Creu. Reafirma aquesta hipòtesi el fet que no hi ha cap més dada referida a Francesc i que Ricard va arribar precisament per aquesta època.

Ricard Mur i Dargallo va néixer a Gallur (Saragossa) pels volts de l'any 1880, i a la seva arribada a Girona deuria voltar la trentena d'anys. Entre les seves primeres dades gràfiques n'hi ha una a la revista madrilenya «Nuevo Mundo» del mes d'agost de 1910 que ens mostra la representació de l'òpera «Marina a la platja», i una altra publicada a la revista barcelonina «La Hormiga de Oro» l'any 1911 d'un grup de nenes de la Catequística de Santa Agnès. A més de la galeria del carrer Major de Sant Feliu, tenia oberta una sucursal al carrer de Còrcega de Palamós i una tercera a Palafrugell. El fet de mantenir obertes tres galeries al mateix temps no era pas indicatiu d'una gran empresa amb molt de personal, ja que aquestes sucursals solien estar obertes un sol dia a la setmana (que coincidia amb el dia de mercat) i eren ateses pel mateix fotògraf. En la galeria de Sant Feliu i les sucursals es dedicava al retrat i també a les reproduccions.

Hi havia temporades de molta feina: durant les comunions, els casaments i diferents esdeveniments d'interès popular.

En un anunci de l'any 1919 també afirma la seva habilitat per a les reproduccions: «De retratos antiguos, por borrosos o perdidos que estén, se hacen perfectísimos trabajos en ampliaciones, cambiando peinados, vestidos o lo que convenga». Durant aquesta època comencen a arribar els estiuejants al mar, ja que fins aleshores només anaven a l'interior per prendre les aigües. En aquest moment Mur deixa més de banda els temes quotidians i inicia sèries de targetes postals amb fotografies de «coves, misteriosos engorjats, penyals escabrosos, tota una escenografia variada i magnífica». Amb aquestes targetes els estiuejants, asseguts a l'eixida, tot prenent la fresca, podien fer viatges imaginaris sense cap necessitat d'emprendre arriscades excursions. En canvi, les fotografies de temes quotidians són molt més escasses, ja que per veure l'arribada de la pesca només calia anar xino-xano fins a la platja.

Al principi només editava targetes postals esporàdicament i amb motiu d'esdeveniments puntuals com la representació de l'òpera Marina, la Festa de l'Aviació, el Peix de Sant Pol o el Naufragi del Trentino. No hi ha cap dada concreta fins a la inserció d'aquest anunci a «L'Avi Muné» del mes d'agost de 1924: «Las Colecciones Mur son las únicas postales de vistas editadas en fotografía al bromuro, vistas de San Feliu Baños de San Feliu Costa Brava, en todas partes 15 cts. una. El mismo precio que pagaréis por una mala fototipia o un mal grabado. Exigid que la postal diga Colecciones MUR». La seva col·lecció més important és sense dubte la del suro, on hi es reflecteix tot el seu procés: des de la pela a la fabricació de taps, discos, flocs i paper. D'aquestes col·leccions en va fer diverses, encara que moltes vegades eren els mateixos negatius amb numeració diferent. Sembla que la primera va ser la de text imprès; amb una versió del text al davant i l'altra al darrera, però coincident. Més tard va decidir editar-les amb el text manuscrit sobre el negatiu, cosa que li permetia unes tirades segons les necessitats del moment sense dependre de l'impressor.

La numeració més alta d'aquestes col·leccions és la núm. 505. Es tracta d'una sèrie que va fer els últims anys, i que comença pel 501. La trobem editada amb altres numeracions: la 501 amb l'11, la 502 amb el 51, la 503 amb el 39, la 504 amb el 117 i la 505 amb el 81 i també amb el 6. Pel que sembla, la numeració de la sèrie «normal» arribava pels volts del 200, però hi ha certa confusió, ja que es coneixen, només per posar un exemple, quatre fotografies diferents amb el número 1. També va fer unes edicions de fotografies estereoscòpiques tant de Sant Feliu com de Tossa, amb el format de 6x13 cm, al mateix temps que proporcionava el visor adient amb el seu logotip.

Té fotografies publicades a la "Costa Brava" i a "A.O. Gerona".

Nyssen, Juli

La casa de Juli Nyssen, fotògrafs a Badalona amb sucursals a Barcelona, es va fer càrrec l'estiu de 1904 de la galeria guixolenc de Lluís Sánchez, situada en el carrer de la Llibertat, núm. 6, cantonada amb el de Surís. Sembla que no va durar gaire temps al davant d'aquesta galeria.

Patxot, J.M.

J.M. Patxot té una fotografia publicada a la G.G.C.

Patxot, Rafael

Segons una notícia publicada en «El Suplemento» de Barcelona el 29 de juliol de 1892, «En la secció de fotografia resalten a primera vista varias colecciones de Agustín Casas y Rafael Patxot, ejecutadas con suma maestría».

Polbach i Bertran (veure Bertran, J. i Polbach, M.)

Polbach i Soler, Magí

Magí Polbach (Girona, 1843) és un dels fotògrafs gironins més difícil de situar. El poc que se sap d'ell és que va ser «escribiente y propietario», així com delegat d'Assegurances La Central. De via exercir de fotògraf ambulant, ja que s'han localitzat retrats en format Targeta de Visita en les quals hi ha imprès «Magín Polbach Fotógrafo», sense que es faci cap referència a la població on estava actiu. Va estar associat amb Amis Unal, amb el nom de «El Fénix Unal i Polbach», en el carrer d'Avinyonet, núm. 17 de Figueres. També va tenir el «Taller Fotográfico en planta baja a cargo de Magín Polbach» a la plaça de Sant Agustí de Girona. La primera domiciliació documentada és a Sant Feliu de Guíxols, quan es va fer càrrec de la galeria fotogràfica de Joan Gironès,

després de la seva mort el novembre de 1874. L'estiu de 1876 encara tenia la galeria al seu càrrec i poc temps després es va associar amb Jaume Bertran per continuar treballant amb el nom de «Polbach y Bertran». A les acaballes de 1877 residia a Anglès. L'any 1880 tenia la seva galeria en el núm. 2 de la plaça de les Cols (Rambla de la Llibertat) de Girona amb el nom de «Fotografía Universal».

Rizo, Ricard

Ricard Rizo es va fer càrrec de la galeria fotogràfica de Lluís Sánchez, que estava a càrrec de Juli Valdés i situada a la cantonada del carrer de la Llibertat amb el de Surís de Sant Feliu de Guíxols. Per la primavera de 1904 encara hi era, però hi va romandre poc temps més, ja que el mes de juny se'n va fer càrrec Juli Nyssen.

Romaní, Feliu

Feliu Romaní va ser un fotògraf professional de Sant Feliu de Guíxols.

Sabater

Sabater és un autor de la postguerra a Sant Feliu de Guíxols, posterior a Mur.

Sabater, Joan

Joan Sabater va estar actiu a Sant Feliu de Guíxols i va publicar les seves fotografies a la Costa Brava i a la G.G.C.

Sánchez, Lluís

Una notícia en el periòdic ganxó «La Lealtad» del mes de juliol de 1898 donava a conèixer una galeria fotogràfica instal·lada en el carrer Estret que podria ser la de Lluís Sánchez. De fet el logotip d'una targeta de visita duu inscrit «Fotografía de L. Sánchez Estrecha del Centro no. 7 San Feliu de Guíxols», que era la sucursal de la casa barcelonina del mateix nom. A començaments de segle es traslladava cap a l'Eixample, al núm. 6 del carrer de la Llibertat, cantonada amb el carrer Surís. Pel carnestoltes de 1904 s'havia fet càrrec de la galeria Juli Valdés.

Soler i Batlle

Localitzat l'any 1910 a Sant Feliu de Guíxols.

Valdés, Juli

Juli Valdés era un fotògraf barceloní, ex-operador de la coneguda casa dels Napoleón, que va arribar a Sant Feliu de Guíxols pel carnaval de l'any 1904, per fer-se càrrec de la galeria fotogràfica de Lluís Sánchez, situada en el carrer de la Llibertat, cantonada amb el carrer de Surís. Només va restar-hi un parell de mesos i no se li coneix cap fotografia.

Vidal, J.

A «La Hormiga de Oro» de l'any 1911 hi ha dues fotos del concurs de natació de Sant Feliu de Guíxols per J. Vidal.

Vilallonga i Dausà, Martí

Martí Vilallonga, l'octubre de l'any 1899, es va fer càrrec de la galeria de la vídua de Jaume Bertran de Sant Feliu de Guíxols. Aquesta galeria estava situada al carrer Concepció. Hi va restar fins a quarts de cinc de la matinada del 5 de juliol de 1903, quan es va incendiar. Vilallonga va estar una temporada inactiu, però continuava amb el Cinematògraf Modern instal·lat per aquells dies al passeig del Mar. Per la primavera de l'any 1905 tornava a obrir la galeria. Aquesta vegada estava situat a l'edifici nou del Telègraf, en el núm. 4 del carrer del Mall. En aquest lloc hi va estar actiu fins al febrer de l'any 1907, quan es va associar amb Josep Manetes. Les fotografies més conegudes d'ell són les editades com a targetes postals per Emili Canet.

	Nom	Nom Comercial	Adreça	Data treball	Data N	Data M
1	Bertran i González, Domènec	FOTOGRAFIA GUIXOLENSE		1877-?		
2	Bertran i González, Jaume		Concepció	1877-1899		
3	BERTRAN, POLBACH I		Concepció	1876-1877		
4	BERTRAN, VDA. DE J.		Concepció	1899		
5	BERTRAN, VDA. I FILL		Concepció			
6	Canet i Auger, Emili			1904		
7	Casas, Agustí			1892		
8	Cateura, Sebastià					
9	Daniel, Enric			1899		
10	Esplugas, Laureà			1877		
11	Fraginals i Massanas, Cristòfol	FOTOGRAFIA GUIXOLENSE				
12	Gafas, Joan			1894		
13	Geli i Forest, Josep					
14	Girbal i Balandru, Jesús			1904-1911	1880	
15	Gironès i Tizón, Joan		Algavira		1825	1874
16	Gironès i Tizón, Joan		Especiers, 2		1825	1874
17	Gironès i Tizón, Joan		Concepció		1825	1874
18	Guyot i Dugene, August		FOTOGRAFIA ITALIANA			
19	Guyot i Dugene, César		Creu, 21	1864		
20	Henri, Paul			1866		
21	Korn, Agustí	FOTOGRAFIA MODERNA		1880		1911
22	Manetes i Prieto, Rosa		Rutlla, 12			
23	Manetes i Prieto, Rosa		May, 4	1907		
24	Manetes, Josep		May, 4	1907		
25	Manetes, Josep		Caballers	1900		
26	Martí i Bruguera					
27	Martínez Llorenç		Hospital, 2	1913-1914		
28	Mauri i Aulet, Amadeu		Guixols, 9	1900	1862	
29	Mauri i Rado, Jesús		Hospital, 2	1904-1907		1927
30	Mur i Dargallo, Ricard		Major, 36	1907-1939	1880	
31	Mur, Francesc	MAGÍN POLBACH - CASA GIRONÈS	Creu	1907		
32	Nyssen, Juli		Llibertat, 6	1904		
33	Patxot, J.M.					
34	Patxot, Rafael					
35	POLBACH I BERTRAN		Concepció	1876-1877		
36	Polbach i Soler, Magí		Concepció	1874-1876	1843	
37	Rizo, Ricard		Llibertat, 6	1904		
38	Romaní, Feliu					
39	Sabater					
40	Sabater, Joan					
41	Sánchez, Lluís	FOTOGRAFÍA DEL. SÁNCHEZ	Estret, 7	1898		
42	Sánchez, Lluís		Llibertat, 6	7-1904		
43	Soler i Batlle			1910		
44	Valdés, Juli		Llibertat, 6	1904		
45	Vidal, J.					
46	Vilallonga i Dausà, Martí		Concepció	1899-1903		
47	Vilallonga i Dauà, Martí		May, 4	1905-1907		
48		FRANCESA, FOTOGRAFIA	Tetuán	1880		

EMILI MASSANAS I LA MEMÒRIA FOTOGRÀFICA DE SANT FELIU DE GUÍXOLS

M. Àngels SUQUET I FONTANA

D'ençà de principis de la dècada dels 80, molts estudis parlen de la importància de les imatges fotogràfiques per a la història dels darrers 150 anys. Actualment no hi ha publicació d'història local en la que no s'emprin imatges antigues. Tanmateix, la fotografia ha transcendit el seu valor estètic, el seu poder evocador i romàntic, per passar a ser un document més d'on extreure informació. Progressivament les fotografies han deixat de ser simples il·lustracions, complements del text, i han esdevingut documents provatoris del contingut o punt de partida d'una investigació.

A les comarques gironines l'esclat de la recuperació de la fotografia antiga va lligat al nom d'Emili Massanas i Burcet, fotògraf afeccionat, dissenyador, col·leccionista d'imatges i estudiós de la fotografia. La seva tasca ha estat el punt de partida per a la valoració i difusió del patrimoni fotogràfic de les comarques gironines. L'Emili Massanas va anar més enllà del mer col·leccionisme, va realitzar un important treball d'investigació i documentació de fotògrafs i fotografies. El coneixement de les vides i trajectòria professional dels fotògrafs va permetre en molts casos la localització i recuperació física de fons fotogràfics que, d'haver restat en l'oblit, s'haguessin perdut irremissiblement. Paral·lelament, l'estudi de les fotografies, amb tota la seva riquesa de matisos, va esdevenir per a ell una font inexhaurible per documentar qualsevol aspecte de la història local.

L'Emili Massanas va encetar la seva activitat de difusió l'any 1974, per les fires de Girona, amb una exposició a la Sala municipal Fidel Aguilar. La mostra duia per títol "Girona en photographia" i recollia part de l'obra de Valentí Fargnoli de la col·lecció de negatius de Sebastià Martí. Amb aquesta exposició culmina una afició cultivada durant anys, però no és més que l'inici d'una activitat gairebé febril, obsessiva, d'investigació i compilació de dades. Com si es tractés d'una addicció, Emili Massanas anava seguint les pistes de cada referència, per mínima que fos, de qualsevol activitat fotogràfica en les comarques gironines. Així havia d'arribar a reconstruir el panorama històric de la fotografia a Girona des dels seus inicis més remots. Des de l'any 1974 fins l'any 1990, un any abans de la seva mort, la seva tasca es va materialitzar en una vintena d'exposicions, que, al seu torn, van produir díptics, carpetes, àlbums i llibres en els que s'anaven recollint les noves descobertes, a mesura que la investigació avançava.

L'estudi d'Emili Massanas se centra principalment en la ciutat de Girona. No obstant, Sant Feliu de Guíxols ocupa també un lloc especialment rellevant en el seu treball. Aquesta predilecció és deguda, sens dubte, als seus vincles familiars amb la població i a la seva sensibilitat per la costa i els temes de la mar.

L'Emili Massanas és un punt de referència obligat per qualsevol que vulgui emprendre la investigació tant de fotògrafs com del contingut de les fotografies. L'objecte d'aquesta comunicació és fer una ressenya de totes les activitats de l'Emili en aquest doble vessant, tot dedicant una especial atenció a les seves aportacions en la recuperació de la memòria fotogràfica de Sant Feliu de Guíxols. I, alhora, donar a conèixer les possibilitats que ofereix el seu fons, dipositat en l'Arxiu d'Imatges de la Diputació de Girona, que, per retre-li homenatge, pren el seu nom.

DOCUMENTACIÓ DE FOTÒGRAFS

El qualificatiu més escaient per aquest vessant de la investigació d'Emili Massanas és la tenacitat. L'objectiu de la seva tasca era ambiciós: elaborar un autèntic cens de fotògrafs de les comarques gironines. Així és com es defineix el seu treball en la ressenya que precedeix l'article "Els 'retratistes': cronistes fotogràfics d'una època", publicat a la Revista de Girona, l'any 1988.

Certament Emili Massanas va dur a terme un estudi exhaustiu per documentar sense omissió tots els fotògrafs i editorials que haguessin treballat a la província de Girona. Però, a la vegada, va saber destriar d'entre els fotògrafs els que eren més rellevants. Així, les seves exposicions i publicacions tant poden ser de caire antològic i globalitzador com monogràfic, dedicades a aquells autors realment representatius.

Dins del grup d'activitats de recull, trobem dues exposicions cabdals per a la història de la fotografia en l'àmbit gironí: "La fotografia i els fotògrafs gironins", realitzada l'any 1980; i "Cent anys de fotografia a Girona, 1839-1939", inaugurada el 1984.

En la primera es recollia l'obra de 25 fotògrafs, dels quals dos corresponien a Sant Feliu de Guíxols: Amadeu Mauri i Manetes, possiblement Manuel Manetes Prieto. Tanmateix, costa pensar que en aquell moment l'Emili desconegués grans noms com el de Ricard Mur, ja que molts retrats de la seva família corresponen a aquest autor. De fet, però, tal i com diu el propi Massanas al tríptic publicat amb motiu d'aquesta exposició, en el qual es donaven les referències biogràfiques dels fotògrafs exposats: "aquestes línies constitueixen una primera aproximació als fotògrafs gironins, de manera que hom pot trobar-hi moltes mancances. En un futur proper esperem completar-ho amb la col·laboració vostra".

En la segona exposició que hem esmentat, la de l'any 1984, els avenços són espectaculars. En aquesta ocasió, el llistat d'autors documentats creix considerablement, ara són ja prop d'un centenar, d'entre els quals n'hi ha nou vinculats amb Sant Feliu de Guíxols: Jaume Bertran i González, Joan Gironès, Guyot, Maria Manetes i Prieto, Amadeu Mauri i Aulet, Jesús Mauri i Rado, Ricard Mur i Gallardo, Magí Polbach i Soler i Martí Vilallonga. A part d'aquests, segons apunta ell mateix en el tríptic, hi ha una sèrie d'editors i fotògrafs afeccionats, dels quals pràcticament només es coneix el nom, però que s'hauran d'anar documentant en el futur. D'aquest segon grup, els que havien treballat a Sant Feliu eren els següents: Casas, l'establiment Fotografia Francesa, Geli, Juli Nyssen, Ricard Rizo, Feliu Romaní, els Sabater, Lluís Sánchez, Soler i Batlle, Juli Valdés, Patxot i Ximeno, aquest darrer de Sant Hilari de Sacalm.

A part d'aquestes dues exposicions i especialment des de l'any 1984, realitza una sèrie de mostres monogràfiques sobre autors com Valentí Fargnoli els anys 1974, 1981, 1985 i 1986; Joan Masó i Valentí els anys 1975 i 1988; Joan Martí, l'any 1982; els Unal, el 1986 i l'establiment Foto Lux el 1990.

En el camp de documentació de fotògrafs, l'any 1987 és cabdal per a la recuperació del patrimoni fotogràfic de Sant Feliu de Guíxols. Durant el mes de juliol s'inaugura en aquesta població l'exposició "En Mur, fotògraf a Sant Feliu", organitzada per Emili Massanas en col·laboració amb l'Ajuntament. La mostra fou possible mercès a la investigació i l'estudi previ de l'Emili sobre

aquest autor i a la localització del seu fons fotogràfic, que posteriorment seria adquirit pel fotògraf gironí Josep M. Oliveras. L'any següent l'exposició es va dur a la Primavera Fotogràfica i es va editar un llibre de la Col·lecció Estudis Guixolencs, en la introducció del qual l'Emili fa una crítica de l'obra de Mur i exposa el panorama fotogràfic ganxo en el primer terç de segle (sic).

El mateix any 1987, per les fires de Girona, l'Emili va realitzar l'exposició "Fotografia Moderna. Amadeo Mauri", que va donar lloc a la publicació d'un opuscle. En aquest llibre dona les dades biogràfiques d'Amadeu Mauri i del seu fill Jesús, que havien tingut establiments a Sant Feliu, comenta la seva trajectòria professional, les obres que van produir, els llocs que retrataven i la seva cronologia.

L'article de l'any 1988 "Els "retratistes", cronistes fotogràfics d'una època" clou, en certa manera, l'etapa de compilació. L'escrit constitueix el primer intent de publicació de la informació sobre autors, ja sistematitzada, fora del marc de les exposicions. Paradoxalment, també fou l'últim. En aquest article, recupera autors que ja havia documentat anteriorment i n'hi afegeix d'inèdits, de manera que en relació amb Sant Feliu parla ja de 13 retratistes: Amadeu Mauri i Aulet, Jesús Girbal, Lluís Sánchez, Juli Valdés, Ricard Rizo, Juli Nyssen, Martí Vilallonga, Josep Manetes, Josep Costa, Jesús Mauri, Ricard Mur, Llorenç Martínez, Feliu Romaní.

Actualment ens hem de conformar amb imaginar fins on hagués pogut arribar la seva empena. No obstant, a part del material publicat, l'Emili va deixar anotacions i fitxes, tant manuals com informatzades. Els seus apunts són un laberint d'informació on es recull molt més del que va sortir a la llum. A Sant Feliu de Guíxols va localitzar uns 33 autors, que dividia en dos grans grups, el dels fotògrafs amb galeria i el de fotògrafs afeccionats. El primer grup és el més nombrós i consta d'autors datats entre el darrer terç del segle passat i la primera meitat del segle XX: Jaume Bertran, el seu germà Domènec i la seva vídua; Enric Daniel, Joan Gironès, Auguste Guyot i el seu fill Cèsar, Paul Henri, Rosa Manetes, Josep Costa, Josep Manetes, Llorenç Martínez, Amadeu Mauri, Jesús Mauri, Ricard Mur, Juli Nyssen, Magí Polbach, Polbach i Bertran, Ricard Rizo, Feliu Romaní, Sabater, Lluís Sánchez, Juli Valdés i Martí Vilallonga. Entre els no professionals, contemporanis dels anteriors, inclou 11 fotògrafs: Agustí Casas, Enric Colominas, Geli, Jesús Girbal, Agustí Korn, Martí Bruquera, Rafael Patxot, Joan Sabater, Soler i Batlle, P. Valls i J. Vidal.

Finalment, ens sembla important comentar el fet que aquest article pòstum formi un dossier conjuntament amb un segon escrit, "El parament tècnic dels primers fotògrafs". Amb aquest darrer s'obrien nous horitzons, noves línies d'investigació a banda de la pura (i meritòria) compilació mecànica de dades. Un cop coneguts els subjectes, començava a investigar el seu context, quins eren els seus recursos, les seves tècniques, les modes o estils a què estaven condicionats, el seu ambient de treball... El nou camí emprès era realment seductor.

DOCUMENTACIÓ DE FOTOGRAFIES

Paral·lelament a la labor de documentació de fotògrafs, l'Emili va emprendre la documentació de fotografies. Tot i que és pràcticament indestruïble de l'anterior, la documentació de fotografies ofereix un vessant més lúdic, menys eixut que la investigació dels autors. Això es dedueix fàcilment en examinar els temes tractats. Quant a exposicions, gairebé totes ens parlen de la marina, el món de la pesca i la navegació a vela. Per tant, tenen molt a veure amb Sant Feliu i amb la participació de l'Emili en les iniciatives de l'AGAM, Associació Gironina d'Amics de la Mar, de la qual ell era membre.

Una de les seves primeres exposicions va ser precisament "La marina d'abans", que va tenir lloc a la sala d'exposicions del Club Nàutic de Sant Feliu el mes de juny de l'any 1976. Aquesta mostra va ser organitzada per la Delegació de Girona de la Liga Naval Española i era un homenatge als navegants a vela. L'Emili hi va col·laborar com a Fototeca Girona, amb la recopilació del material fotogràfic.

Dins d'aquesta mateixa línia, l'any 1986, va participar en l'organització de dues exposicions més: "Aquell temps de la vela llatina" i "La vela llatina a la Mediterrània abans i ara". La primera es va inaugurar el mes de juny i era una mostra d'imatges reproduïdes a partir de negatius de l'Arxiu Massanas. L'exposició va ser un dels actes del programa elaborat per l'AGAM conjuntament amb l'Associació des Amics de la Mer de Banyuls, l'Associació de la Voile Latine de Cotlliure i l'Ajuntament de Sant Feliu. La proposta més espectacular en aquella ocasió va ser la travessia amb barques de vela llatina des de Cotlliure fins al port de Sant Feliu de Guíxols. Aquesta iniciativa no tan sols s'ha anat repetint periòdicament sinó que s'ha estès a d'altres poblacions de la Costa Brava. Fruit d'aquesta activitat, EDINAU.SA va publicar una selecció de 24 de les fotografies que havien estat exposades. La segona exposició es va inaugurar a la Sala Fidel Aguilar de Girona, per fires. En ella es recuperava el recull d'imatges que havia estat mostrat a Sant Feliu el mes de juny, tot incorporant-hi el reportatge que Jordi Mestre havia fet de la navegació a vela llatina.

De les publicacions relatives a la documentació de fotografies, el llibre *Ricard Mur, fotògraf a Sant Feliu* és especialment interessant per a aquesta població. Ja hem comentat que aquesta obra va sorgir arran de l'exposició de nom similar. En ella hi ha presents diferents imatges que corresponen als tres vessants professionals d'aquest autor: retrats, seguiment d'esdeveniments i actes rellevants en la vida quotidiana de la població i presa de vistes de la costa des de Tossa de Mar fins a Palamós. Aquesta publicació és un bell exemple de les aportacions que la fotografia pot fer a l'estudi de la història local. Aquí cal fer esment també del número 8 de la mateixa col·lecció, *Imatges per a la història*, de Quim Bigas i Àngel Jiménez o de *El passeig del mar de Sant Feliu de Guíxols compleix 150 anys*, de Lluís Esteva i Cruañas, número 4 de les Publicacions del Museu Municipal de Sant Feliu de Guíxols. En aquest darrer, al final hi ha un apartat gràfic en el qual l'autor inclou, entre les referències, els treballs d'Emili Massanas.

L'altra publicació de l'Emili en la qual la memòria fotogràfica de Sant Feliu hi està representada significativament és *Fotografia Moderna. Amadeo Mauri*. En aquest llibre es recull íntegrament el *Album de Fotografías de San Feliu de Guíxols y sus alrededores*, que havia estat editat pel propi fotògraf. Com l'anterior, aquest també és conseqüència d'una exposició. En aquest cas, però, l'Emili reproduceix els peus de fotografia que apareixien en la edició original per documentar el contingut de les imatges.

Per acabar aquest apartat, citarem altres obres en les que Emili va intervenir, unes vegades sol, altres en col·laboració: *L'enllumenat elèctric a Girona*, l'any 1981; *Girona. Rius, ponts, aiguats*, l'any 1982; *Centenari Valentí Fargnoli*, l'any 1985 i *Els Unal. 120 anys de fotografia*, l'any 1986. Hem deixat de banda les publicacions en les quals va realitzar assessorament gràfic o aquelles a les quals va proporcionar imatges del seu fons.

L'ARXIU MASSANAS

El fons de l'Emili, que ell mateix anomenava Arxiu Massanas, està constituït per unes vint mil imatges originals, de les quals

cinc mil aproximadament són negatius. Actualment els negatius es troben en fase de positivat, per tal de poder procedir amb comoditat a la descripció del seu contingut. Del conjunt de positius, uns 1100 estan relacionats amb Sant Feliu de Guíxols. Aquesta població és la més representada al fons, després de la ciutat de Girona.

El fons Massanas està constituït per dues grans seccions: la col·lecció pròpiament dita i un conjunt d'imatges produïdes en l'àmbit de la seva vida privada, familiar i professional. La col·lecció d'imatges és la més nombrosa i representa aproximadament el 90% del total. En aquesta secció es poden dibuixar cinc grans agrupacions que ell havia fet: negatius, retrats, postals d'autors rellevants, postals i imatges d'altres formats agrupades per criteris geogràfics, i fotografies estereoscòpiques. A part d'aquestes, hi ha una diversitat de petits grups d'imatges que constitueixen presumiblement unitats d'adquisició, algunes mostren temes acotables com obres d'art o cavalls, d'altres en canvi poden procedir de compres a famílies o a fotògrafs afeccionats. Les imatges generades entorn de la seva persona i de la família Massanas consisteixen principalment en: retrats d'avantpassats i recordatoris (molts inclouen retrats); postals, fruit de la correspondència durant viatges i vacances; reportatges de les activitats de l'Emili, com per exemple algunes de les exposicions; i, finalment, fotografies dels objectes de decoració i d'ús quotidià que havia creat l'Emili en la seva faceta de dissenyador.

La col·lecció compta amb una vuitantena de retrats d'estudi dels següents autors de Sant Feliu: Jaume Bertran i la seva vídua, Joan Gironès, Guyot, Josep Manetes, Amadeu i Jesús Mauri, Ricard Mur, Magí Polbach, Polbach associat amb Bertran, Feliu Romaní, Sabater, Lluís Sánchez, P. Valls i Martí Vilallonga. Els més representatius numèricament són Mur, Manetes i Bertran. Els nens són els protagonistes d'una bona part dels retrats i destaquen per la seva antiguitat tres retrats d'autor desconegut de treballadors de les fàbriques de suro Gmans. Andreu i Cia, Gmans. Cateura i Cia. (1894) i Gmans, H. Bender (1888).

Dins del grup de postals d'autors rellevants, els més representats són Ricard Mur, els Mauri i Luciano Roisin. D'en Mur, per exemple, l'Emili Massanas va arribar a reunir més de dues-centes postals, i va mirar de refer les diferents edicions que s'havien fet. Dels Mauri i de Roisin, la col·lecció compta aproximadament amb un centenar d'imatges respectivament. Altres autors també importants, però menys presents quantitativament són Àngel Toldrà Viazó, Josep Manetes, Feliu Romaní i Joanola. Existeix una trentena de fotografies d'autor desconegut, en format postal, que l'Emili guardava en un àlbum separat, agrupades segons les diferents mans que ell hi intuïa i que volia identificar. Una d'aquestes imatges, per citar un exemple, correspon a l'interior del Teatre Goula.

També hi ha un bon recull de Sant Feliu en l'agrupació d'imatges amb format postal que estaven classificades per llocs i, dins de cada lloc, per editors i impressors. D'aquestes postals, més de quatre-centes, una part correspon a sèries impreses a principis de segle i als anys vint, mitjançant el procediment de la fototípia. L'altra part correspon a sèries més modernes que abasten des dels anys trenta fins la dècada dels cinquanta. De les edicions antigues, destaquen principalment les sèries de H. Barroso, Pascal, Viader o de l'editor E. Canet, les d'aquest darrer impreses per Hauser y Menet. D'entre les més modernes podem citar les sèries de Lingu, Guilera, Cuyàs, Editorial Fotogràfica, R. Gassó, Bou-Zarzosa, Fisa-Soberanas, etc. En conjunt, les postals retraten la població de Sant Feliu i la seva costa des de principis de segle fins abans de la massificació del turisme a la Costa Brava. Mitjançant fotografies d'autors com Mur, Mauri o Manetes podem acos-

tar-nos a la vida quotidiana i als esdeveniments puntuals que marcaven la història de la població.

De les imatges estereoscòpiques catorze corresponen al municipi de Sant Feliu. Principalment mostren paisatges costaners i, en algun cas, vistes del port amb vaixells i de l'estació del tren. En la seva majoria pertanyen a grans sèries com Vistas estereoscópicas de Cataluña publicadas por T. M. Barcelona, Monumentos Paisajes Pueblos Grupos y Fiestas o també Vistas estereoscópicas de España, Colección núm. 2, Costa Brava. Tan sols tres corresponen a les edicions de Ricard Mur.

Dins dels grups que hem considerat com a unitats d'adquisició, podem destacar el conjunt de trenta-cinc fotografies d'Enric Colominas, entre les quals tenim vistes de La Habana i alguns retrats. Juntament amb les imatges es conserven alguns suports secundaris de presentació de retrats i el recordatori de la mort d'aquest fotògraf l'any 1932 a l'edat de 78 anys. També és important citar les tres fotografies que segurament són atribuïbles a Rafael Patxot i que retraten l'interior de la cúpula de l'Observatori Català.

Quant a imatges d'àmbit personal i familiar referides a Sant Feliu de Guíxols, existeix un conjunt de setanta-nou retrats d'avantpassats i de personatges vinculats al seu cercle d'amistats. D'aquestes fotografies, trenta corresponen a Ricard Mur i tretze a Josep Manetes. Els altres retratistes de la família són: Amadeu i Jesús Mauri, Juli Nyssen, Lluís Sánchez, Martí Vilallonga i Colominas i Cia (La Habana).

Entre les postals de correspondència familiar, dinou contenen imatges de Sant Feliu de Guíxols i la seva costa. Aquestes postals pertanyen a editorials com Comercial Escudo de Oro-Ediciones Fisa, i tancarien el cicle de memòria visual de Sant Feliu de Guíxols perquè abasten des dels anys 60 fins pràcticament els nostres dies.

EXPOSICIONS DE FOTOGRAFIA ANTIGA I LA SEVA HISTÒRIA

* Girona en photographia. Girona, Sala Municipal d'Exposicions Fidel Aguilar: Ajuntament; Col·legi Oficial d'Aparelladors i Arquitectes tècnics de Catalunya, Delegació de Girona; Agrupació Fotogràfica i Cinematogràfica de Girona. 28 d'octubre a 15 de novembre de 1974.²

* Manifestacions populars a Girona "els anys vint". Girona, Sala d'Exposicions Les Voltes d'en Rosés: Col·legi Oficial d'Aparelladors i Arquitectes tècnics de Catalunya, Delegació de Girona. Octubre a novembre de 1975.

* La marina d'abans. Sant Feliu de Guíxols, Sala d'Exposicions del Club Nàutic: Liga Naval Española, Delegació de Girona. 24 de juny a 8 de juliol de 1976.¹

* La fotografia i els fotògrafs gironins. Girona, Sala Municipal d'Exposicions Fidel Aguilar: Ajuntament. 25 d'octubre al 7 de novembre de 1980.¹

* Fòtica V. Fagnoli. Girona, Casa de Cultura, Sala Municipal d'Exposicions Fidel Aguilar, Sala d'Exposicions de l'Institut Vell del Museu d'Història de la Ciutat: Diputació, Ajuntament. Febrer a març de 1981.³

* Valentí FARGNOLI. Sarrià de Ter, Casa de Cultura: Obra Cultural de la Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis, Ajuntament. 10 a 20 de setembre de 1981.¹

* Girona 1877. Girona, Sala Municipal d'Exposicions Fidel Aguilar: Ajuntament. Abril de 1982. Va ser itinerant i es va exposar també a Perpinyà i Manresa.²

* Cent anys de fotografia a Girona, 1839-1939. Girona, Museu d'Història de la Ciutat: Ajuntament. Juny a setembre de 1984.¹

* *Girona vista per Fargnoli*. Girona, Sala Municipal d'Exposicions Fidel Aguilar: Ajuntament. Abril de 1985.^{2 3}

* *Els Unal*. 120 anys de fotografia. Girona, Sala Municipal d'Exposicions Fidel Aguilar: Ajuntament. Abril de 1986. Es va incloure en la Primavera Fotogràfica del mateix any.²

* Valentí Fargnoli. Rupià i els seus voltants. Abril de 1986.

* "Festa dels Vells", 1a època, anys 1934, 1935 i 1936. Amer, Biblioteca de La Caixa: Obra Social de la Caixa de Pensions, Ajuntament. 3 a 4 de maig de 1986.¹

* *Aquell temps de la vela llatina*. Sant Feliu de Guíxols: Associació Gironina d'Amics de la Mar, Association des Amics de la Mer de Banyuls, Association de la Voile Latine de Cotlliure, Ajuntament. 22 de juny de 1986.²

* *La vela llatina a la Mediterrània abans i ara*. Girona, Sala Municipal d'Exposicions Fidel Aguilar: Associació Gironina d'Amics de la Mar, Ajuntament. Octubre a novembre de 1986.¹

* *En Mur*, fotògraf a Sant Feliu. Sant Feliu de Guíxols, Pati de l'Ajuntament: Ajuntament. Juliol de 1987. Va ser inclosa en la Primavera Fotogràfica de 1988.³

* Amadeo Mauri. *Fotografia Moderna*. Girona, Sala Municipal d'Exposicions Fidel Aguilar: Ajuntament, Diputació amb la col.laboració de l'Arxiu Comarcal de La Bisbal i l'Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guíxols. Octubre a novembre de 1987.³

* Autocroms Joan Masó i Valentí 1923-1924. Girona, Sala Municipal d'Exposicions Fidel Aguilar: Ajuntament. 19 d'abril a 1 de maig de 1988.^{1 2}

* *Foto Lux*. Girona, Sala Municipal d'Exposicions Fidel Aguilar: Ajuntament. Octubre a novembre de 1990.²

¹ han originat díptics

² han originat carpetes o reedició de postals

³ han originat catàlegs

PUBLICACIONS

* *Fòtica V. Fargnoli*. Recopilació i selecció a cura d'Emili Massanas. Girona: Ajuntament i Diputació, 1981.

* ALBERCH, Ramon; i altres. *L'Enllumenat elèctric a girona*. 1883/1930. Girona: Ajuntament, 1981.

* ALBERCH, Ramon; i altres. *Girona: rius, ponts, aiguats*. Girona: Ajuntament, 1982.

* *Girona 1877*. Recopilació i selecció a cura d'Emili Massanas. Girona: Ajuntament, 1982.

* *Girona vista per Fargnoli*. Recopilació i selecció a cura d'Emili Massanas. Girona: Ajuntament, 1985.

* MASSANAS, Emili. "Fargnoli, la Girona del nou-cents", *Presència*, núm. 685 (7 abril 1985).

* *Centenari Valentí Fargnoli*. Recopilació i selecció a cura d'Emili Massanas. Girona: Ajuntament, 1985 (Col.lecció Girona en imatges, 4).

* *Els Unal*. 120 anys de fotografia a Girona. Recopilació i selecció a cura d'Emili Massanas. Girona: Ajuntament, 1986 (Col.lecció Girona en imatges, 5).

* MASSANAS, Emili; LANAÓ, Pau. "Els Unal, una dinastia de fotògrafs que ha fet història a Girona", *Presència*, núm. 740 (27 abril 1986).

* *Aquell temps de la vela llatina*. Col.lecció de 24 fotografies de l'època recollides per Emili Massanas. Girona: EDINAU S. A., 1986. (Arxiu d'Imatges de l'Ajuntament de Girona)

* LANAÓ, Pau; MASSANAS, Emili. "La vela llatina torna a retallar el mar de la Costa Brava", *Presència*, núm. 753 (27 juliol 1986).

* *La costa d'abans vista per Valentí Fargnoli*. Fotografies de l'arxiu d'Emili Massanas. Girona: EDINAU S. A., 1987.

* *Fotografia Moderna*. Amadeo Mauri. Recopilació i selecció a cura d'Emili Massanas. Girona: Ajuntament i Diputació, 1987 (Col.lecció Girona en imatges, 6)

* MASSANAS, Emili; JIMÉNEZ, Àngel. "Ricard Mur, el fotògraf d'una Costa Brava sense especulació", *Presència*, núm. 803 (12 juliol 1987).

* MASSANAS, Emili. *Ricard Mur, fotògraf a Sant Feliu*. Sant Feliu de Guíxols: Ajuntament, 1988 (Col.lecció Estudis Guixolencs, 3)

* ALBERCH, Ramon; FREIXAS, Pere; MASSANAS, Emili. *L'Arxiu d'Imatges. Propostes de classificació i conservació*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 1988 (Col.lecció Museus Documentació).

* MASSANAS, Emili. "Els "retratistes", cronistes fotogràfics d'una època", *Revista de Girona*, núm. 131 (novembre-desembre 1988).

* MASSANAS, Emili. "El parament tècnic dels primers fotògrafs", *Revista de Girona*, núm. 131 (novembre-desembre 1988).

* *Foto Lux*. Recopilació i selecció a cura d'Emili Massanas. Girona: Ajuntament, 1990 (Col.lecció Girona en imatges, 7).

LA HISTÒRIA ORAL I L'ÚS DE LA MEMÒRIA COL·LECTIVA VERS LA HISTÒRIA LOCAL: OFICIS I INDÚSTRIES ARTESANALS A L'ANTIC MUNICIPI DE SANT ANDREU DE PALOMAR (BARCELONA).

Meritxell Casadesús, Nèlida Celma, Martí Checa, Yolanda Esteve,
Mònica Herrera, Jordi Serra i Yolanda Serrano

INTRODUCCIÓ

Des de finals de 1989, inicis de 1990, el Centre d'estudis Ignasi Iglésias¹, entitat creada per fomentar i promocionar els estudis de ciències humanes i socials relacionats amb l'antic municipi de Sant Andreu de Palomar (actualment dos districtes de la ciutat de Barcelona) i per extensió de la unitat geogràfica anomenada Pla de Barcelona, desenvolupa un seguit de treballs de recerca etnogràfica on es documenten oficis i activitats comercials i artesanals en vies de desaparició o extingides que abasten l'àrea geogràfica de l'antic municipi.

L'elecció d'aquesta àrea no és casual, està determinada pel veïnatge de les persones que s'integren en el desenvolupament d'aquest treball de recerca, focalitzat com a projecte des de l'octubre de 1994 i per les especials característiques físiques, enteses com urbanes, i socials d'aquesta àrea. Aquestes característiques per altra banda compartides amb major o menor èxit a altres districtes de la ciutat: Sarrià i Gràcia, especialment plantejgen una trama urbana pròpia de poble (cases de planta, carrers estrets, espais públics minimitzats, trama urbana esponjada per places que adquireixen usos públics, etc...) que ha facilitat un important desenvolupament de la vida associativa i col·lectiva de la zona, amb una àmplia perifèria, antigament rural on s'han articulat altres realitats de diferents característiques i ordre cronològic (urbanitzacions tipus Cases Barates, polígons d'habitatges, suburbanització de creixement progressiu, etc.).

Les fonts utilitzades són, essencialment, les orals, emprades per a la documentació de l'ofici, activitat comercial i artesanal en perill de desaparició o a extingir.

La nostra comunicació és la relació de les activitats que o bé de forma individual o bé en grup de treball s'han desenvolupat. Aquestes que ara presentem han estat utilitzades com a base prèvia per conformar el projecte de recerca que desenvolupem actualment: OFICIS I INDÚSTRIES ARTESANALS A L'ANTIC MUNICIPI DE SANT ANDREU DE PALOMAR (BARCELONA). Recerca que pretén ser un punt de dinamització cultural i social on un seguit d'activitats paral·leles a la investigació o com a resultat d'aquesta es desenvolupen amb finalitats didàctiques i divulgatives. I altres amb un marcat caràcter social, com són la potenciació de les tècniques artesanals o el coneixement de la història viscuda a través d'incentivar la participació dels veïns d'una zona concreta de l'àrea tractada.

És així que presentem l'activitat que hem dut a terme, desenvolupada sota el títol genèric, *Sempre ha estat així?* Establiments, botigues, oficis i llocs a través de la memòria col·lectiva d'un barri. Realitzada amb la voluntat d'haver estat una eina d'esbarjo i entreteniment, alhora que d'adquisició de coneixements, dels col·lectius que han participat en ella.

Per últim, ressenyarem la utilització d'aplicacions informàtiques per crear les nostres pròpies eines de treball, fitxes, plantilles d'enquestes, etc., i per a la creació d'una base de dades on emmagatzemar les informacions recollides, vertebrar circuits d'informació i per en un futur constituir un fons de consulta utilitzable amb la intenció de ser integrat al fons de l'Arxiu Municipal².

DEL FOLKLORE A L'ETNOGRAFIA: ELS OFICIS DE SANT ANDREU DE PALOMAR

Meritxell Casadesús, Nèlida Celma, Yolanda Esteve i Yolanda Serrano

L'any 1987, el Centre d'Estudis Ignasi Iglésias i l'Arxiu Històric de Sant Andreu organitzaren l'exposició titulada A l'entorn del Rec Comtal. Durant les conferències complementàries a aquesta exposició es proposa la recuperació dels oficis, les activitats artesanals i les petites indústries que es desenvolupaven a l'antic municipi de Sant Andreu. És des d'aquest moment que es va desenvolupar una iniciativa encaminada, a través de la documentació bibliogràfica existent, l'ús de la història oral i aplicant l'arqueologia industrial, a donar-los a conèixer.

QÜESTIONS METODOLÒGIQUES

ELABORACIÓ D'UN LLISTAT D'ARTESANS

Com a fase prèvia, calia confeccionar un llistat dels artesans i indústries ubicats a Sant Andreu de Palomar, no solament els que havien desaparegut sinó els que encara subsistien. Per a l'elaboració de l'esmentat llistat es feren les següents propostes:

1.- INFORMACIÓ PRÈVIA

Tenir en compte que els components del grup són persones de l'àmbit de Sant Andreu i com a tals coneixen la ubicació d'algunes d'aquestes activitats.

2.- RECERCA D'INFORMACIÓ

2.1. Recerca bibliogràfica

Consulta de l'obra historiogràfica de Mossèn J. Clapés, erudit local, emmarcada a finals del segle XIX i principis del XX³.

Consulta de l'hemeroteca i documentació de l'Arxiu Municipal del Districte de Sant Andreu.

2.2. Recerca oral

Entrevistar a particulars: socis del centre, personatges destacats de la vida andreuca.

Fer ressò de la nostra tasca a associacions del barri. El de Sant Andreu és caracteritzat pel volum i riquesa de la seva vida associativa, el nombre d'entitats centenàries és relativament alt i aglutina

¹ El Centre d'estudis Ignasi Iglésias va ser creat el 1987. Malgrat això, l'entitat és continuadora de les activitats que desenvolupà a la dècada del vuitanta l'anomenat Arxiu Històric de Sant Andreu. Actualment, es troba instal·lat a les dependències municipals de l'Arxiu Històric del Districte de Sant Andreu. El fet de compartir local s'explica per la funció que desenvolupa el Centre com a eina de dinamització de l'Arxiu.

² M. Vazquez de Parga. "Proyectos y equipos de historia oral". Al seminari *Diseño de proyectos de historia oral* celebrat a l'abril de 1988 a Madrid i posteriorment publicat sota el títol *Historia, fuente y archivo oral*. M.C. Madrid, 1990.

³ J. Clapés. *Sant Andreu de Palomar*. Barcelona, 1900 i J. CLAPÉS. *Fulls històrics de Sant Andreu de Palomar*. 3 volums, Barcelona, 1984 (edició facsímil, 1931).

nen a un important número d'habitants. Són, per tant, importants focus d'informació.

3.- DIFUSIÓ

Utilització de mitjans de comunicació del barri: *Sant Andreu, De cap a Peus*⁴ (revista de l'Associació de Veïns), *Sant Andreu Express* (premsa local), etc.

2. SELECCIÓ DELS ARTESANS

Aquesta selecció s'articulà amb una sèrie de premisses prèvies com eren:

- grau d'urgència: jubilacions d'artesans, edats,...
- accessibilitat i predisposició a ser entrevistat.
- Especificitat de l'activitat.

3. MÈTODE D'INVESTIGACIÓ

1. RECERCA BIBLIOGRÀFICA SOBRE OFICIS I LLUR ESTUDI

2. FIXACIÓ D'UNS OBJECTIUS QUE VOLIEN ASSOLIR:

- Donar testimoni escrit.
- Documentar les eines i estris dels oficis tractats.

El tractament dels oficis s'estructura en tres blocs d'anàlisi:

- història i aspectes folklòrics dels oficis
- Procés d'elaboració i eines emprades
- Context geogràfic: l'ofici a Sant Andreu

3. ELABORACIÓ DE L'ENTREVISTA

Elaboració d'un model global d'entrevista que ha de servir com a pauta a l'hora d'assolir una informació que serà la base de l'estudi. Les preguntes s'usarien com a preguntes-guia que permeten l'ordenació dels temes a preguntar⁵. Igualment s'elaboraria un model per al recull gràfic i informatiu de les eines dels diferents oficis tractats (veure ànnex 1).

4. TREBALL DE CAMP

Establir el primer contacte amb l'artesà, al que considerarem les persona més adient per a ser entrevistada, en un primer estadi. Aquest contacte ha de servir per establir dos objectius:

- Presentació del nostre projecte
- Recopilació d'unes primeres dades sobre la seva activitat

Desenvolupar l'entrevista, basada en les preguntes-guia. A l'hora de fer les entrevistes sempre anaven un grup de dos o tres persones. Fer-la acompanyat d'un altre servia per centrar el tema, redirigir-la i recopilar tot allò que a l'entrevistador principal li podia passar per alt pel fet mateix de dirigir l'entrevista.

EL BOTER: LA URGÈNCIA DE DOCUMENTAR⁷

Malgrat que coneixien l'existència d'un número d'artesans que encara treballaven a Sant Andreu, inclosos a la llista que el Centre d'Estudis Ignasi Iglésias ja havia elaborat. Vam iniciar la nostra iniciativa amb l'ofici de boter per la raó que l'any 1989 l'artesà que representava aquest ofici a Sant Andreu es jubilava, sense possibilitat de continuïtat del mateix ofici, fet que suposava la seva pèrdua.

El nostre objectiu era, principalment, donar a conèixer la història i els aspectes folklòrics de l'ofici, les eines del boter i el procés d'elaboració de les bótes.

Després de tota una tasca prèvia de recerca i documentació bibliogràfica al voltant de les especificitats de l'ofici, vam contactar

amb l'informant⁸. Aquest es va mostrar accessible i ens va facilitar molt el treball. De fet, l'artesà ja havia passat per experiències semblants, ja fos explicant l'ofici a alumnes de les escoles del barri o respondent a entrevistes de diversos mitjans de comunicació. Aquest fet va fer que moltes qüestions de tipus metodològic que ens havíem plantejat abans de començar l'entrevista ens les resolgués el mateix artesà, gràcies a la seva experiència. Altra ment, el mateix artesà ens va facilitar documentació escrita referent al seu ofici.

EL CALDERER: LA NECESSITAT D'INTERMEDIARIS⁹

L'aproximació a l'ofici de calderer¹⁰ es va desenvolupar per la necessitat de classificar i ordenar les eines que l'artesà d'aquest ofici havia cedit. Tanmateix, la disponibilitat extraordinària de l'artesà per iniciar l'ordenació i catalogació de les eines, van permetre l'estudi de l'ofici.

Pel fet que les eines no es trobaven al taller de l'artesà, que de fet ja no existia, les entrevistes es van haver de fer en el mateix local del Centre d'Estudis on es conservaven les eines. Per tant, malgrat que disposàvem de les eines pròpies de l'ofici, no teníem el lloc de treball, i això d'alguna manera va condicionar les nostres entrevistes.

L'experiència que pel que fa l'entrevista havíem tingut amb l'ofici de boter ens va empènyer a elaborar una metodologia més acurada, en funció de les característiques concretes de l'ofici de calderer. Metodològicament, vam haver de solucionar la problemàtica que va suposar la difícil comprensió del registre emprat per l'informant, aquest problema es va mitigar amb l'ús de la figura de l'intermediari. La intervenció d'aquest va esdevenir necessària per tal de conèixer i sintonitzar a través de la seva experiència vital els girs i la manera de parlar d'una època i un context determinats, desconeguts per a nosaltres.

⁴ La revista està editada per l'Associació de Veïns de Sant Andreu, té una periodicitat mensual amb 10 edicions a l'any, amb un tiratge de 1000 exemplars. La distribució es fa per correu als associats de l'entitat, els quioscs de premsa, comerços anunciant, el Centre Cívic, altres entitats i equipaments.

⁵ D.Hammer i A.Wildavsky. "La entrevista semi-estructurada de final abierto. Aproximación a una guía operativa. Entrevistar... para que?" *Historia y Fuente oral*, nº4, 1990, Barcelona. p.29 i s

⁶ Op.cit nota 5. p.30 i s.

⁷ Aquest estudi va quedar reflectit al dossier que es publicà amb el títol "L'ofici de boter a Sant Andreu de Palomar", al número 2 de la revista del centre d'estudis, *Finestrelles*, l'any 1990. Aquest constava de les següents parts:

M.Pous.Presentació. p.17-19

M.Pous i Y.Serrano. Història i folklore. p.19-22

M.Casadesus,N.Celma i Y.Esteve. Les eines del boter i el procés d'elaboració de les botes. p.22-45. Texts i documents, p.45-70

⁸ El Sr.Manuel Pujol, boter amb taller al carrer Gran de Sant Andreu de Barcelona. Va donar per acabada la seva activitat professional a finals de 1989. Les entrevistes es van fer en el seu lloc de treball.

⁹ Aquest estudi va quedar reflectit al dossier que es publicà amb el títol "L'ofici de calderer a Sant Andreu de Palomar", al número 3 de la revista del centre d'estudis, *Finestrelles*, l'any 1991. Aquest constava de les següents parts:

J.Seda.Presentació. p.151-153

M.Pous i Y.Serrano. Història i folklore. p.153-155

N.Celma, Y.Esteve i M.Franco. Les eines del calderer. p.155-167.

J.Seda i S.Solé. La caldereria a Sant Andreu. p.167-177

¹⁰ L'any 1987 el senyor Sebastià Solé i Miralles, calderer de Sant Andreu, va tancar el seu taller per jubilació, i va fer donació de les seves eines al que abans era l'Arxiu Històric de Sant Andreu, entitat de la qual és continuadora el Centre d'Estudis Ignasi Iglésias.

Un altre problema que se'n plantejava era la impossibilitat d'arribar a la història de vida a través de la primera font, l'artesà. En aquesta ocasió l'alternativa ens va venir donada pel mateix fill de l'artesà, que no tan sols va aportar informació sobre la biografia del seu pare, sinó que fins i tot s'integrà en el grup de treball.

EL BASTER: UN ARTESÀ QUE PROMOU EL SEU OFICI¹¹

Fins llavors la mitjana d'edat dels artesans que havíem entrevistat i amb els que havíem contactat superava els 65 anys, però en el cas del baster vam trobar una persona en plena activitat professional, i per tant, encara en actiu¹².

Malgrat que el baster vivia fora de Sant Andreu, trasllat que s'havia produït per raons professionals, va voler donar testimonatge de la seva anterior presència a Sant Andreu de Palomar. La disposició del professional entrevistat va significar una activitat de mútua correspondència i un ús interdisciplinar de la recerca que dúiem a terme. D'una banda, l'interès de l'artesà que veia en el nostre treball una via de promoció i de donar a conèixer la seva feina i els seus productes i per altra, la nostra visió com a historiadors locals¹³.

Sense cap dubte, aquest cas és un bon exemple de com els mateixos artesans sovint són els primers interessats a donar a conèixer el seu ofici, fet que ens hauria de servir per potenciar una col.laboració mútua a l'hora de divulgar la seva presència i utilitat.

EL CONSTRUCTOR DE TUBS D'ORGUE: L'ESPECIFICITAT D'UN OFICI¹⁴

El tractament de l'ofici de constructor de tubs marcava unes necessitats de tractament diferents donada les seves pròpies peculiaritats. Per un costat, l'ofici estava directament lligat a un estatut de la societat, l'Església, que esdevenia pràcticament l'únic client, i això de per si ja implicava un tractament diferent. D'altra banda, estava immers dins del món de la música, fet que feia necessari que el constructor de tubs d'orgue tingués certs coneixements musicals, que podien haver estat apresos o no per la pràctica de l'ofici, però alhora havia de ser una persona amb bona disposició per entendre el llenguatge sonor de tipus musical, que és una qualitat que si bé es pot educar depèn en bona part de les qualitats de l'individu.

A banda d'això, hi havia també dues qüestions que el diferenciaven dels altres oficis, i era el fet que no fabricava objectes d'ús quotidià, i el fet que no feia un objecte acabat per si mateix, sinó que el producte final de la seva feina formava part d'un altre ofici, el constructor d'orgues o orguener.

D'altra banda, però, vam comprovar que malgrat les especificitats de l'ofici, ens apareixien les constants dels anteriors oficis que havíem tractat. La pèrdua per la jubilació de l'ofici, la no existència del fet continuador, etc.

LA CARBONERIA: OFICI O ACTIVITAT COMERCIAL?¹⁵

Fins aquest moment el nostre treball s'havia centrat en l'estudi d'uns oficis en els quals l'artesà produïa un conjunt de peces per mitjà d'un procés d'elaboració i ajudat per unes eines determinades. Ara bé, en el cas del carboner la manera d'enfocar l'article i la metodologia de treball havien de ser necessàriament diferents. El carboner comerciava, transportava i coneixia una matèria primera, però no la transformava en un producte elaborat; no era, doncs, un ofici en si, i sí una activitat comercial.

CONCLUSIONS

Una reflexió sobre els treballs realitzats permet ressenyar els següents punts:

1. La urgència de la recerca. Majoritàriament, els artesans són persones grans i, en un elevat percentatge, la seva tasca no té continuïtat familiar o professional.
2. La necessitat de treballar en grup.
3. La necessitat de l'ús d'una metodologia. Però, amb un grau important de flexibilitat en el moment d'aplicar-la.
4. L'adaptació progressiva a les diferents problemàtiques que l'entrevista oral planteja.
5. La necessitat de intermediaris, d'edats aproximades a les de l'artesà, per tal d'establir un punt de contacte i accessibilitat entre l'artesà i els entrevistadors.
6. L'examen darrer de cada treball i la valoració de la progressiva metodologia que s'adquireix.
7. L'espontaneïtat dels artesans entrevistats i l'excel·lent disposició a donar a conèixer al seu ofici, aspectes aquests que han de servir per divulgar-los i utilitzar-los com a eines de coneixement de l'entorn.
8. Donar a conèixer el treball a través del resultat més evident, les publicacions, però darrere queda una tasca encetada que volem continuar, completar i divulgar de formes diferents.
9. El grup de treball no solament ha d'estar format per antropòlegs o historiadors, es necessari vincular a professionals dels temes tractats, voluntariat que vegi en l'activitat unes possibilitats d'entreteniment i d'autovaloració i apropar-se, sobretot a les persones que són testimonis d'un temps que ja ha passat.
10. La possibilitat de crear un fons oral sobre aquesta temàtica a l'Arxiu Històric de Sant Andreu. Les cintes de les entrevistes passen a formar un fons d'història oral on els artesans no solament donen testimoni del seu ofici sinó de l'època en què van desenvolupar-lo plenament¹⁶.

¹¹ Aquest estudi va quedar reflectit al dossier que es publicà amb el títol "L'ofici de baster a Sant Andreu de Palomar", al número 4 de la revista del centre d'estudis, *Finestrelles*, l'any 1992. Aquest constava de les següents parts:

M.Pous i Y.Serrano. Història i folklore. p.111-113

M.Casadesus, N.Celma i Y.Esteve. Les eines del baster. p.113-133.

¹² El fet diferenciador respecte als altres artesans del Sr. Joan Clapés era que no seguia una tradició familiar, ja que els seus avantpassats no havien estat basters, sinó que ell mateix va voler aprendre l'ofici, car des de petit havia viscut envoltat de cavalls. Els Clapés eren propietaris d'una masia, Can Nyau, que fins el 1992 encara sobrevivia entre terrenys erms i blocs d'edificis. En aquesta masia es guardaven i es tenia cura de cavalls de passeig, sobretot dels que sortien per la festa dels Tres Tombs, i és que Sant Andreu és l'únic barri que, conjuntament amb el de Sant Antoni, conserva aquesta tradició.

¹³ J.Freeman. "El historiador y los oficios". *Taller d'Història* (Revista del Centre d'Estudis d'Història Local de la Diputació de València), n° 2, 2° semestre de 1993, València. p.4

¹⁴ M.Casadesus, N.Celma, Y.Esteve, M.Franco, M.Pous i Y.Serrano. "L'ofici de constructor de tubs d'orgue a Sant Andreu de Palomar. *Finestrelles*, n°5 1993, p.227-247.

¹⁵ M.Casadesus, N.Celma, Y.Esteve, M.Pous i Y.Serrano. La carboneria a Sant Andreu de Palomar. a. *Finestrelles*, n°6, Barcelona, 1994. p.245-263.

¹⁶ Seguint exemples com el ha suposat la creació del Fons d'història oral Mercè Rodoreda del Taller d'història de Gràcia i l'Arxiu Històric de Gràcia. Veure: G.Biosca i D.Iduarte. "Novel·la i fonts orals: Gràcia 1930-1952. Una col.laboració d'estudiants de secundària amb l'arxiu municipal del districte de Gràcia [Barcelona]" *Història i Ensenyament. L'AVENÇ*. n° 175, octubre de 1993. p.48 i s. I també C.S. "L'arxiu de Gràcia, el darrer racó de la història local". *GRÀCIA EXPRESS*, n° 24 novembre de 1993.

LA PREMSA LOCAL COM A DIFUSORA DE LA MEMÒRIA COL·LECTIVA D'UN BARRI

Mònica Herrera

A través de l'encàrrec d'un article¹⁷ per a les planes centrals de la revista de l'Associació de Veïns de *Sant Andreu, Sant Andreu, de Cap a Peus*¹⁸ vam poder desenvolupar, amb les limitacions que un tractament periodístic imposa, una aproximació a les botigues i establiments. Malgrat la seva diversitat, teníem un tret comú: la perseverança al llarg del temps, assolint en molts dels casos la qualificació de centenàries.

Les botigues tractades van ser sis, quatre botigues de queviures i dos bars. En tractar-se d'un article periodístic calia limitar el número d'establiments i buscar un sector comercial concret com era el de l'alimentació.

Per tal d'establir un mètode, vam elaborar un qüestionari general, el qual formularíem en totes les botigues. La finalitat era tenir unes línies comunes que hi unissin la història d'aquests establiments. Les preguntes eren senzilles i podíem aportar molta informació, ja que possibilitaven l'explicació argumental dels botiguers. Aquestes foren:

-Quin any va ser fundat/fundada la botiga?

-Han fet mai reformes?

-Com és la clientela?

-Els ha afectat l'obertura de les grans superfícies?

En el moment d'accedir a les botigues vam notar que moltes vegades no va caldre recórrer a les preguntes, ja que els comerciants en la seva explicació, iniciada arran de la nostra presentació, responien els nostres dubtes. Aquesta actitud l'hem d'entendre com una necessitat d'autorepresentació i de valoració del seu establiment.

Una posterior revisió de les notes i en el moment de redacció de l'article vam adonar-nos d'un seguit de trets comuns:

1. Totes desconeixien la data fundacional del negoci amb exactitud.

2. Gairebé totes tenien un marcat caràcter familiar, passant de generació a generació.

3. Havien fet les mínimes reformes indispensables pel pas del temps o havien romàs intactes.

4. Aquest darrer fet permet que mantinguin un caràcter d'atemporalitat.

5. Les botigues compartien el mateix tipus de clientela. Els consumidors ocupaven tots els graons de la piràmide d'edats, encara que destacava un públic de caràcter familiar i la gent gran que assolía la identificació de gent de tota la vida.

6. L'obertura de grans superfícies havia afectat a totes de forma molt negativa. Però afegien també altres motivacions de la davallada de la clientela: els efectes de la crisi, l'existència d'un elevat número de superfícies comercials mitjanes i les reformes urbanístiques que han afectat el casc antic de l'ex-poble que han fet canviar els hàbits de la clientela.

7. La botiga és un fet social, que serveix com a pretext per establir una sèrie de vincles i xarxes de relació entre el comerciant-receptor-venedor i el client-distribuidor-comprador.

8. Els propietaris amb un intent de revaloritzar la seva botiga fan especial difusió del seu passat. Aquesta revalorització suposa

un pressupost mental més genèric, on una millor qualitat del producte venut o subministrat és proporcional a una major presència històrica i implantació en la zona tractada.

A nivell de l'actual recerca que duem a terme, les mínimes aportacions d'aquest treball han de servir de preàmbul per desenvolupar entrevistes tant a les botigues ja preguntades com d'altres per tal d'assolir major profunditat en la informació que volem rebre.

TEMPS LOCAL, VINCLES DE PERTINENÇA I FONTS ORALS DE LA BARRIADA DE CAN BERDURA A L'ANTIC BARRI DELS INDIANS (Districte de Sant Andreu, Barcelona)

Martí Checa

Un pas previ al tractament del món dels oficis i dels artesans d'una zona, o bé del món comercial ha de ser el coneixement de la seva realitat històrica, per tal d'establir les xarxes socials actuals i del passat que en ella han existit. En aquest sentit, una valoració diferent del temps en l'àmbit urbà permet realitzar l'exercici d'ubicar les xarxes d'influència, de dependència, de contradicció i de vinculació dintre ell¹⁹.

Aquest exercici ha de prendre com a unitat bàsica el barri, entès com espai urbà amb uns límits geogràfics o bé uns elements de paisatge comuns, una història, un fet cultural i econòmic que li atorguen una determinada personalitat. Dividint aquest objecte d'estudi en quatre apartats generals que cal anar omplint: institucions, societat, formes de vida i paisatge urbà²⁰. És així que vam utilitzar com a unitat de treball el barri anomenat Antic barri dels Indians del districte de Sant Andreu, a la ciutat de Barcelona²¹. El barri com a objecte d'estudi ha permès l'ús de diverses fonts, en el nostre cas vam conjuntar l'anàlisi de les fonts orals amb els registres d'obres i els padrons municipals (1930 i 1950) que afecten l'àrea d'estudi²². Aquesta conjunció està justifi-

¹⁷ L'article va ser publicat a *Sant Andreu de Cap a Peus*, nº 383 de març de 1994 amb el títol. "Ciutadans de cara al públic".

¹⁸ Op.cit. nota 4.

¹⁹ Pel que fa aquesta valoració del temps local qui millor l'expressat ha estat R.Baudouin et alii. "Écrire une histoire contemporaine de l'urbain". *Vingtème siècle. Revue d'histoire*. nº27, 1990. També sobre la valoració de l'espai i les seves implicacions a l'hora de fer història urbana cal assenyalar a: B.Lepetit. "Histoire urbaine et espace". *L'Espace Géographique*. nº1, 1980.

²⁰ Seguim la divisió establerta per Maurice Garden. M.Garden. "Le quartier, nouvel objet de l'histoire". *Economie et humanisme*. setembre-octubre, 1981.

²¹ Aquest districte es divideix administrativament en tres unitats, A: Sant Andreu-Sagrera, B: Trinitat-Bon Pastor i C: Navas-Congrés. Aquesta darrera presenta tres zones socio-geogràfiques enteses com a unitats o com a barris o barriades: Navas, Vivendes del Congrès Eucarístic i Antic barri dels Indians.

²² Aquesta recerca pot ser semblant, pel fet de tractar amb barris, a les que a nivell de l'Estat espanyol es desenvolupen per exemple al barri de las Palomeras de Madrid dirigida per Carmen Garcia Nieto, veure C.Garcia Nieto (dir) "Marginalidad, movimientos sociales, oposición a franquismo. Palomeras un barrio obrero de Madrid, 1950-1980" a *La oposición al régimen de Franco*. (Congreso internacional), Madrid, Octubre 1988, UNED, Actas, tomo II, Madrid, 1990, i el coordinat per MªDolores Ramos Palomo "Vida cotidiana y cultura popular en un barrio obrero: El Perchel de Malaga", 1937-1975, citat a: MªD.Ramos, C.Campos i M.A.Martin. *Arqueología industrial (Notas para un debate)* U.de Malaga, 1991, Malaga. p.10 i s.

Pel cas de Catalunya, cal destacar: DD.AA. *Moià d'ahir a avui. Records històrics d'una quarantena de moianesos*. Moià, 1991. Específicament per a l'àrea metropolitana barcelonina, coneixem l'existència de diverses inicia-

ficada pel fet d'examinar l'evidència de la font oral, per tal de confirmar-la o desmentir-la amb les altres fonts i trobar les seves possibles desviacions i pel fet desmitificador de la font oral i la seva utilitat per trobar pistes per a la recerca i consulta a les fonts escrites²³.

L'escassa bibliografia²⁴ no permetia estructurar cap dels quatre apartats a dalt esmentats. D'aquesta manera vam realitzar un seguit d'entrevistes exploratòries per tal de delimitar la recerca i trobar eines per establir el coneixement de la zona. Seguint a P. Thompson realitzarem unes entrevistes generals de recopilació²⁵ en un número de quinze, treballant amb uns onze informants, la banda d'edats d'aquests se situava entre 52 i 91 anys i la distribució per sexes es repartia entre tres dones i vuit homes. Pel que fa a la seva situació socio-laboral, cinc dels informants estaven en actiu, amb activitats professionals que desenvolupaven a l'àrea, tres feia menys de dos anys que estaven jubilats i havien desenvolupat la seves activitats professionals a la zona, la resta portaven més de deu anys jubilats i només un no havia desenvolupat activitat professional a la zona. Aquests informants van ser escollits, no com una mostra a l'atzar, ni com una mostra de quota²⁶ i sí com una mostra estratificada, estratificació dividida en diverses unitats (d'estratificació) enteses cada una com unitats socials²⁷ significatives per al nostre estudi. Aquest, prenent en consideració les premisses anteriors, pretenia trobar i demostrar la veracitat de l'explicació històrica que respecte al passat de la zona feia l'entitat associativa més important, explicació creada en el moment fundacional, ara fa onze anys, de l'entitat.

L'elaboració de les preguntes no va ser homogènia i global en el temps. El qüestionari, malgrat, mantenir uns paràmetres bàsics centrats en la presència o no d'indians al barri i el referment sobre la seva identificació de l'espai urbà on vivien, era modificat a mesura que els informants donaven pautes i presentaven nous elements del paisatge social i urbà viscut que servissin per articular noves preguntes envers ells i altres informants posteriors. Es tractava de combinar l'exploració i la pregunta estructurada prèviament, dintre del context de diàleg amb l'informant, per tal de conèixer allò previst a la conversa i allò no previst i per tant, nou²⁸. Aquesta metodologia permetia un creixement exponencial de la informació i a la vegada una confirmació de l'evidència de les informacions subministrades pels anteriors informants. En quatre casos, l'entrevista va esdevenir un relat construït o bé una entrevista no directiva però temàticament centrada²⁹ per l'enorme volum de la informació subministrada³⁰.

Una primera valoració dels resultats que només parcialment han estat presentats³¹, permet establir una seriació cronològica de la història del barri marcada en 4 etapes:

1. Creació de la barriada de Can Berdura (1895-1910)

tives de les quals destaquem: El recull d'entrevistes a veïns destacats de l'exemple barceloní. P.Gabancho. *L'exemple vist per 20 veïns*. La Campana, Barcelona, 1989. El desenvolupament dels tallers d'història a l'Hospitalet, on la història oral serveix de base per plantejar-se temàtiques com la del associacionisme. Veure: M.Jové Campmajo. "Tallers d'història a l'Hospitalet: L'associacionisme al barri del Gornal". *I Jornades de recerca històrica i social al Baix Llobregat* (VIII Jornades d'estudis sobre el Baix Llobregat, 27, 28 i 29 de novembre de 1990). Cecbll, Ahcsfll i Abadia de Montserrat, Barcelona, 1993. La monografia sobre el barri de Can Tunis de Barcelona. J.Baños Soria. *Can Tunis, Llocàs d'un barri*. Barcelona, 1993. L'extens recull d'entrevistes a personatges, botiguers i altres del barri d'Hostafrancs de Barcelona. LL.Bonet, J.Noves, J.Pelegri, J.Romeu i F.Salvado *Gents i fets del barri d'Hostafrancs*. Barcelona, octubre 1992. La creació del Fons d'història oral Mercè Rodoreda del Taller d'història de Gràcia i l'arxiu històric de Gràcia. Veure: G.Biosca i D.Iduarte. "Novel·la i fonts orals: Gràcia 1930-

1952. Una col·laboració d'estudiants de secundària amb l'arxiu municipal del districte de Gràcia (Barcelona) a: Història i Ensenyament. *L'AVENÇ*. nº 175, octubre de 1993. p.48 i s. I també C.S." L'arxiu de Gràcia, el darrer racó de la història local. "a. *GRÀCIA EXPRESS*, nº 24 novembre de 1993. Malgrat, el seu preminent caràcter sociològic els treballs que es desenvolupaven com projecte de curs per a alumnes de 2nº i 3r. de BUP de l'I.B. Barri Besòs titulat "Besòs, Radiografia d'un barri" exposats a les *Jornades de reflexió i mostra d'art* organitzades per l'Institut de Batxillerat Barri Besòs, del 10 al 13 de maig de 1989, posteriorment presentats en el llibre *El futur de les perifèries urbanes*. FAVB, Barcelona, 1994.

On la base és una enquesta més o menys elaborada entre els quals destaquem: DD.AA. *Movilidad residencial y deterioro en el Barrio de la Mina*. p. 151-158, DD.AA. *Medi social i condició de la dona*. p.164-168. DD.AA. *La noia de la perifèria i els seus problemes*. p. 169-176. i DD.AA. *Les aspiracions del jovent als barris del Besòs*. p. 221-228. I les darreres aportacions que representen el recull de vivències i opinions dels veïns que ocupen càrrecs a l'associacionisme del barri de l'Almeda de Cornellà. DD.AA. *Almeda, temps de lluita i de progrés*. Cornellà de Llobregat, 1995. I entre d'altres els treballs de M.Tatjer sobre el conjunts d'habitatges de l'Obra de l'Hogar Sindical a la Trinitat Nova i la Urbanització Meridiana on les fonts orals fan de suport o il·lustren alguns aspectes on les fonts escrites són escadusseres. M.Tatjer Mir. *Urbanització Meridiana*. Col. Els barris d'Adigsa, nº 52 Adigsa, Barcelona, 1995 i M.Tatjer I Mir. *La Trinitat Nova*. Col. Els barris d'Adigsa, nº 30 Adigsa, Barcelona, 1995.

²³ C Garcia Nieto. "Valor y potenciación de la fuente oral" dins el seminari *Diseño de proyectos de historia oral* celebrat a l'abril de 1988 a Madrid i posteriorment publicat sota el títol *Historia, fuente y archivo oral*. M.C. Madrid, 1990. I també, J.C. Jimenez de Aberasturi i M.Otaegui. "Historia oral y Archivística oral para el estudio de la historia local". a *Estudios de historia local*, Bilbao, 1987. p.79-103.

²⁴ J.Fabre i J.Mª Huertas Claveria. "El Guinardó" Tots els barris de Barcelona. VOL 2, Ed.62, Barcelona, 1976. On citen textualment: "El passeig Maragall no va obrir-se com a via de circulació d'automòbils, sinó com a lloc de pas del tramvia d'Horta". No fou fins el 1911 que van acondicionar-se els marges de la via, i va néixer l'actual passeig. A la part inferior, diuen que van fer-hi el seu barri els «americanos» que tornaven de l'altra banda de l'Atlàntic i s'hi feien la torreta. Així ho testimonien els noms dels carrers: Pinar del Río, Puerto Príncipe, Matanzas, Manigua... p.157. També dels mateixos autors "Viviendas del Congreso" a *Tots els barris de Barcelona*, vol.6, Ed.62, Barcelona, 1976. Altres notícies bibliogràfiques més indirectes: S.A. "Un barri creat per Indians". *El Mercat* (Revista comercial del mercat de Felip II), nº1, Març 1993, Barcelona, M.Tatjer Mir. *Urbanització Meridiana*. Col. Els barris d'Adigsa, nº 52 Adigsa, Barcelona, 1995, C.Cervantes, M.Checa i A.de Grado. "Un model d'adjudicació de vivendes a Barcelona: Les Vivendes del Congrés Eucarístic. 1952-1967", *III Congrés d'Història de Barcelona*. Ponències i comunicacions. Barcelona: IMH, vol2, 1993 i C.Cervantes, M.Checa i A.DE Grado. El procés de distribució dels primers adjudicatariis de les vivendes del Congrés Eucarístic (1954)" a. *FINESTRELLES*, nº6, Barcelona, 1994 p.163-174. Una aportació sobre el passat rural de la zona és: J.Berdura i M.Checa. El llibre d'anotacions Mariano Berdura Gaig, Un pagès de Sant Andreu a les darreries del segle XIX (1895-1897)" a. *FINESTRELLES*, nº7, Barcelona, 1995.

²⁵ P.THOMPSON. "La voz del pasado", *Historia oral*. IVEI, València, 1988, p.221 i s.

²⁶ Op.cit. nota 25, p.145 i s.

²⁷ J.Littlejohn. *La estratificación social*. Alianza, Madrid, 1983. p.53 i s.

²⁸ P.Thompson. "Historias de vida en el análisis de cambio social". Dins. J.M.Marinas i C.Santamaria (Eds) *La historia oral: Métodos y experiencias*. Ed.Debate, Madrid, 1993. p. 70 i s.

²⁹ M.Catani. "Algunas precisiones sobre el enfoque biográfico oral." *HISTORIA Y FUENTE ORAL*, nº3, Barcelona, 1988. p.161.

³⁰ Paradoxalment, un d'aquest informants, un antic pagès i propietari de la casa que donà nom al barri, Can Berdura va aportar paral·lelament molta informació escrita sobre la seva família i la zona dipositada a l'arxiu familiar.

³¹ Alguns dels resultats que aquí exposem es presentaren al l'exposició fotogràfica i documental celebrada el dies 10 al 26 de gener de 1995 al Centre Cívic Torre Llobeta de Barcelona i coordinada per C. Cervantes, M.Checa i A.de Grado. *EL CONGRÉS: 40 ANYS DE LA HISTORIA D'UN BARRI*. I a la xerrada complementària a l'exposició titulada: Aproximació a la història de l'antic barri dels Indians, realitzada el 12 de gener de 1995.

2.Desenvolupament de la barriada (1910-1939)

3.Transformació i pèrdua de vincles (1939-1981)

4.Creació d'un vincle fictici i desenvolupament d'aquest: Antic barri dels indians (1981-1995-...)

Arran d'aquesta seriació, determinada per les fonts emprades, les fonts orals assenyalen una inflexió³², produïda a cavall de la guerra civil i la dècada dels quaranta com és la pèrdua de vincles físics que articulaven la sociabilitat de la zona i el sentiment de "pertànyer a" de la gent que hi vivia. Particularitzant, diversos factors marcaren la pèrdua d'identitat: d'una banda, la desaparició de la masia, Can Berdura, a inicis de la dècada dels cinquanta (1952-1954) que havia estat el nucli sinó físic, sí ideològic i social on la població de la zona havia referenciat els seus vincles socials i culturals i en el cas de les botigues i negocis, els comercials, d'altra banda, el progressiu estancament de la trama urbana, que arran d'una antiga carretera³³ s'havia anat articulant.

L'aturada del creixement urbà va aturar la consolidació social de la zona. Els canvis en la valoració del sòl, el naixement d'altres habitatges tipus polígon al voltant faran que el fet constructiu canviï d'estructura, passant de la casa de planta i eixida al bloc de pisos. A aquest factor s'hi afegirà, la creació d'un teixit industrial de petites i mitjanes empreses que ompliran els espais buits que la creixent nova trama urbana tenia. Aquest canvi en el paisatge urbà serà decisiu per al desvirtuament de la realitat social que fins llavors conformava el barri.

Les pautes d'identificació amb el lloc que marquen les fonts orals assenyalen dos moments generacionals. D'una banda, la gent que va viure la joventut i l'adolescència abans de la guerra civil, amb un clar sentiment de ser de la barriada de Can Berdura com demostren la creació de colles de teatre amateur, les penyes d'amistat i les referències i direccions que apareixen en les postals i cartes que escriuen, aquest sentiment estava recolzat per les pròpies guies de carrers de l'època (1910-1939) que assenyalen l'existència de la barriada com un fet real.

El segon moment, serà el que marquen les generacions que van viure la infantesa, adolescència i joventut després de la guerra, especialment a les dècades dels 40, 50 i meitat de la dels 60, que ara de forma majoritària formen la xarxa comercial del barri i els quadres organitzatius i participatius de les entitats de la zona. Aquest s'hi ha d'afegir la població resultant de la immigració que es donà en aquelles dècades.

Tots aquests són, els que a inicis de la dècada dels vuitanta cercaran un vincle que pugui servir com a identificador de "pertànyer a", tant a nivell personal com a nivell col·lectiu per reforçar el desenvolupament de les seves activitats, inicialment, reivindicacions veïnals, posteriorment centrades en aspectes lúdics i festius, vincle que havia de complir les funcions d'identificador i alhora prestigiador d'aquestes activitats. El sentit de la identificació amb aquest passat era un procés pel qual el grup associatiu arribava a una dignificació social per fer front a la pressumpció de no tenir història o com en aquest cas, el desconeixement d'ella³⁴.

Aquest vincle s'articularà al voltant de l'existència, gairebé mitificadora, d'indians a la zona; explicada per la pervivència de certs elements físics en el paisatge urbà. (torres i cases de planta i jardí d'unes dimensions destacables) que es troben a altres llocs de la ciutat. Aquests elements articularan uns nous vincles de pertinença, alhora que de sobrevaloració de la zona. Val a dir que una recerca acurada d'arxius (padrons i bàsicament registres d'obres) mostren que les noves referències creades són de dubto-

sa atribució i responen a altres mecanismes com serien la valoració i prestigi de cert tipus de petita i mitjana burgesia i del món comercial barceloní que a la dècada dels vint instal·len, primer les seves residències d'estiueig, posteriorment els seus domicilis, al barri. La desaparició dels seus propietaris i de la primera generació d'ells, junt amb el canvi de propietat i d'ús d'aquests habitatges, (passen a ser escoles, col·legis i residències geriàtriques) explicarien que només aquella generació anterior a la guerra tingui coneixement d'aquests habitants. Aquesta articulació estava suportada per les escasses notes bibliogràfiques i per la presència d'individualitats personals que podien testimoniar pel seu origen o relacions amb Cuba, el fet històric del barri³⁵.

Les paraules de Francesc Candel ("... vull dir que si la història no s'escriu, la història no existeix, perquè la història oral s'extingeix amb els qui la van forjar, i si passa als seus hereus sense els punts de l'erudició escrita, es transforma en llegenda"³⁶) serveixen per explicar el fenomen que s'ha donat en aquest barri barceloní i observar que l'ús de les fonts orals pot servir per allò que Ronald Fraser deia: "... pot servir per a la indagació del paper de la consciència, de la subjectivitat en el procés històric"³⁷. Particularment, pel projecte de recerca que estem duent a terme, les informacions subministrades serviran com a base documental per a futures activitats.

SEMPRE HA ESTAT AIXÍ³⁸ ESTABLIMENTS, BOTIGUES, OFICIS I LLOCS A TRAVÉS DE LA MEMÒRIA COL·LECTIVA D'UN BARRI.

Martí Checa

Seguint els postulats de K.Lynch³⁹ la imatge mental de la ciutat s'organitza a partir de cinc elements singulars del paisatge. Les diferències d'imatge mental entesa com a valor de lectura de les ciutats són variables segons la disponibilitat i afinitat d'aquests elements. Aquest serien: vies, nodus, barris, fites i límits (vores). El barri, és tractat com un espai urbà ben diferenciat mentalment per l'observador gràcies a la existència d'uns elements peculiars dins del conjunt de la ciutat. Aquestes peculiari-

³² Hem trobat enormes similituds en l'anàlisi, malgrat ser aplicat en altre marc cronològic i en una altra àrea, noroest d'Anglaterra, pel que fa referència a aspectes de canvi i de continuïtat en els usos socials en una zona o barri a: E.Roberts.Neighbours:North west England 1940-1970. Dins: Women's Oral History, tardor 1993.p.37 i s.

³³ Correspon a l'actual carrer Garcilaso de Barcelona, anteriorment conegut com la carretera d'Horta a la Sagrera, per on havia circulat les principals línies tramviàries de connexió de la zona.

³⁴ Op.cit. Nota 13. p.4 i s.

³⁵ Veure nota 24. Pel que fa a les individualitats, hem documentat la presència de dues persones que van tenir relacions amb l'illa de Cuba. D'una banda, un forner que s'establí al barri i va servir a la guerra colonial cubana i la guerra amb els Estats Units i una dona cubana resident a la barriada, on s'instal·là amb la seva família després de fugir de l'illa amb l'inici dels moviments militars de Fulgencio Batista (1933) i el govern de Ramón Grau San Martín o més probablement amb l'inici de la fèrria dictadura de Batista, el 1952.

³⁶ Pròleg de Francesc Candel al llibre de J.Baños Soria. *Can Tunis, l'ocàs d'un barri*. Barcelona, 1993.

³⁷ R.Fraser."La història oral, una nova font documental". Dins *L'AVENÇ* nº 66 Barcelona 1984.

³⁸ Aquesta s'ha desenvolupat al llarg del quart trimestre de 1995 Es va realitzar l'activitat en col·laboració del Centre de Serveis personals del districte de Sant Andreu depenent de l'Ajuntament de Barcelona i el Casal-Centre Congrés (C./ Acàcies 26-28), Barcelona.

³⁹ K.Lynch. *La imagen de la ciudad*, Buenos Aires, 1966.

tats estan identificades pels seus habitants i són utilitzades com a punts de referència des de l'exterior per altres ciutadans⁴⁰.

Per altra banda, les relacions entre els individus i l'entorn es reflecteixen en la percepció col·lectiva⁴¹ d'aquest i en el comportament dels seus habitants, que estableixen uns vincles d'unió amb el lloc on es viu. El reconeixement d'aquest espai proper viscut, que fan seu, crea el que ha estat anomenat sentit de lloc⁴².

L'estudi dels sentits de lloc és interessant pel fet de poder establir, per la seva relació amb les conductes dels habitants, les actituds i comportaments íntimament relacionats amb les experiències dels ciutadans amb aquest entorn i els sentiments de pertànyer i d'identificació amb ell⁴³. L'anàlisi acurada pot permetre el posicionament i l'estratègia de planificació a seguir per col·lectius, entitats socials i culturals i elements comercials per tal d'assolir uns determinats objectius per millorar la seva actuació.

En aquest sentit, van prendre com a punt de partida un seguit d'establiments, botigues, oficis, indústries i llocs de dos dels barris⁴⁴: Congrés i Antic barri dels indians, del districte de Sant Andreu, de la ciutat de Barcelona.

Aquests establiments, entesos com a fites puntuals, però definitoris de l'evolució d'aquest espai urbà i elements dintre dels esquemes d'imatge mental dels habitants de la zona, són en la majoria de casos encara existents, malgrat que transformats. En altres han desaparegut però resten a la memòria col·lectiva dels habitants de la zona. Aquests són factors potenciadors del sentit de lloc pel fet de ser o haver estat espais d'activitat i que han generat un seguit d'experiències als habitants de la zona. Aquestes experiències han quedat dipositades en major o en menor grau a la memòria col·lectiva dels habitants d'aquests barris.

Aprofitant aquesta memòria col·lectiva vam realitzar una activitat socio-participativa focalitzada en una proposta expositiva de caracter interactiu, SEMPRE HA ESTAT AIXÍ? Establiments, botigues, oficis i llocs a través de la memòria col·lectiva d'un barri. El nostre paper va restar en la funció de recollir, tractar i exposar de forma coherent, aquesta memòria col·lectiva, als mateixos que la van subministrar o bé a altres persones o/i col·lectius.

L'activitat va partir d'una recollida preliminar d'informació bibliogràfica respecte als elements seleccionats i a l'àrea tractada per poder plantejar-nos la forma d'assolir la informació oral, escrita, o visual (fotos, anuncis, etc.) que els potencials informants ens podien donar. La base dels elements seleccionats eren les botigues o establiments d'unes determinades característiques de la zona. Aquest elements també es van valorar com factors creadors de vincles i la seva presència amb el valor afegit d'inserir-se dintre de les xarxes urbanes com a vertebradors de relacions socials, econòmiques i culturals.

Tanmateix, el tractament particular de la botiga sensu strictu va permetre traçar un seguit d'històries de vida dels propietaris, dependents, amb exercici actual de la seva activitat o no, que seguint altres projectes semblants ens ha permès observar un món estructurat en un paràmetres fixos i que com Mullins i Stockdale citen es podria expressar de la següent forma: "Shop life has always had its pains and pleasures, long hours, dull and repetitive routine, awkward, customers, the struggle to make business pay the efforts to meet new challenges and fight off competition. Many of interviewees express their views about these matters and also give a sense of pride which they had in providing a high standard of service to their customers and the vital part which shops played in community"⁴⁵.

L'activitat es va plantejar des de la dinàmica de participació oberta d'aquells col·lectius, persones individuals, etc. interessats

o vinculats en la seva participació com a subministradors de la informació i que col·laboraren en la realització definitiva d'una pràctica expositiva. El marcat caràcter intergeneracional de l'activitat amb la participació de diversos col·lectius (botiguers, jubilats, població en general) va servir per mostrar els valors afegits d'aquesta intergeneracionalitat (àptituds, idees, creences, experiències de vida, etc.).

LA GESTIÓ DE LA INFORMACIÓ EN ELS PROJECTES OFICIS I INDÚSTRIES ARTESANALS A L'ANTIC MUNICIPI DE SANT ANDREU DE PALOMAR (BARCELONA). I SEMPRE HA ESTAT AIXÍ? ESTABLIMENTS, BOTIGUES, OFICIS I LLOCS A TRAVÉS DE LA MEMÒRIA COL·LECTIVA D'UN BARRI.

Jordi Serra

En aquesta comunicació hem presentat dos projectes de recerca paral·lels, amb característiques similars pel que fa al tractament però diferents pel que fa al desenvolupament. Ambdós pretenen recuperar una part important del patrimoni etnogràfic d'un barri. Tal com ja s'ha explicat, en un cas es volen documentar tots els oficis artesanals que encara es practiquen a l'antic municipi de Sant Andreu de Palomar. En l'altre, el que es pretén és reunir la memòria històrica que fa referència a les botigues i d'altres edificis o indrets emblemàtics del barri del Congrés de Barcelona. Ambdós treballs contemplen l'ús de tècniques d'història oral.

En els cas de les botigues es disposa ja dels recursos per presentar els resultats del treball en una exposició interactiva, en la qual les aportacions del barri, tant a través dels qui visitin l'exposició com dels que siguin entrevistats mentre es realitza, aniran conformant el contingut de la pròpia exposició. En el cas dels oficis es preveuen diverses formes de difusió, segons els possibles àmbits receptors, malgrat que pel moment cap d'elles ha trobat encara la seva forma concreta.

El format de les dades que cal manipular, similar en tots dos projectes, és el que caracteritza el sistema d'informació del projecte de recerca⁴⁶. Els documents que es poden recollir en la fase d'investigació poden ser de molts tipus: visuals (escrits o icònics),

⁴⁰ A. Zarate Martin. *El espacio interior de la ciudad*. Madrid, 1991, p. 179 i s.

⁴¹ Percepció entesa segons la definició d' H. Capel «Es la asignación de valores a las distintas partes del espacio. Esto da lugar a la aparición de áreas de alta estimabilidad o que son objeto de respeto a consideración especial, de áreas débilmente valoradas o indiferentes o de áreas con una valoración negativa». H. Capel. "Percepción del medio y comportamiento geográfico". *Revista de geografía*, vol II, nº 12, 1973, p. 65 i s.

⁴² Op.cit. nota 31.

⁴³ R. Comba. "El territori com espai viscut". *L'ESPai VIScut*. COL·LOQUI INTERNACIONAL D'HISTORIA LOCAL, Valencia, 1989. p. 128 i s.

⁴⁴ Aquest districte es troba dividit en tres àrees administratives, A, B i C, aquesta darrera, la denominada zona C, Navas-Congrés, engloba els següents barris o unitats socio-geogràfiques: Congrés, Navas, Antic Barri dels Indians i el polígon de habitatges Grup Meridiana.

⁴⁵ S. Mullins & D. Stockdale. *Talking shop: An oral history of retailing in the Hasborough area during the 20th century*. Alan Sutton (ed.) and Leicestershire Museum, Art and record service. Leicester, 1994. p. 23 i s.

⁴⁶ Blokdijsk, A. & P.: *Planning and design of information systems*, London, Academic Press Ltd., 1991.

Lucas, Jr. y Henry, C.: *Sistemas de información. Análisis, diseño y puesta a punto*, Madrid, Paraninfo, 1984.

Senn, J.A. (Georgia State University): *Analysis and design of information systems* (2nd ed.), McGraw-Hill Publishing Co., 1989.

sonors, objectes significatius, etc. Les dades que contenen també poden oferir una variada tipologia.

La principal dificultat per a la correcta gestió d'aquesta informació rau en dos punts: a) la heterogeneïtat de les dades que cal manipular, i b) la necessitat d'una disponibilitat total d'aquestes dades.

a) La diversitat de formes i continguts en les dades que es recullen té el seu origen en la imprevisibilitat dels informadors. Qualsevol individu o grup és una potencial font d'informació. De cada entrevista cal extreure les dades històriques, i juntament amb els resultats del recull bibliogràfic, i tota mena d'altres informacions, anar-ho integrant en un mateix discurs narratiu, que, en el cas del projecte SEMPRE HA ESTAT AIXÍ? Establiments, botigues, oficis i llocs a través de la memòria col·lectiva d'un barri, havia d'anar-se definint en una exposició viva.

b) L'èxit d'un projecte com el que emprenem es basa en la perfecta coordinació entre tots els membres dels diferents equips que hi treballen. I aquesta coordinació només es pot fer real si tots els membres de l'equip poden accedir a la mateixa informació en el mateix moment, és a dir, si existeix una disponibilitat absoluta de tota la informació utilitzada i recollida pel projecte. En una campanya d'entrevistes que té per objectiu l'acumulació progressiva de dades, qualsevol dels entrevistadors ha de disposar en tot moment d'un estat de la qüestió general i de tota la informació de detall recollida fins al moment per la resta d'entrevistadors. Aquesta informació permanentment actual, a més d'evitar reiteracions o confusions, li ha de permetre obtenir opinions molt més contrastades, i fins i tot provocar declaracions que s'obviarien per manca de coneixements contextuals.

La finalitat d'aquests dos projectes es aconseguir la màxima difusió de les dades que es puguin recollir durant el procés d'investigació, amb la voluntat d'oferir un servei cultural el més complet possible, de qualitat, i transmissible per la màxima quantitat de canals de difusió. No volem quedar-nos en una simple acumulació de dades purament científista. Aquesta idea, força recent, de rendibilitat de l'esforç cultural i investigador, ja no és compatible amb els tradicionals mètodes de planificació d'un treball d'investigació, i propicia un nou plantejament de les activitats de recerca: des d'un principi cal preveure totes les possibles fonts d'informació, paucar el format de recollida i emmagatzemament de les dades, i tenir-les permanentment actualitzades en previsió de qualsevol eventual possibilitat de difusió que requereixi una resposta immediata. No es tracta només d'oferir els fruits de la investigació, sinó de fer-ho en un temps i condicions plausibles al potencial «usuari/consumidor»⁴⁷.

Per aconseguir una amortització efectiva del cost i l'esforç cal optimitzar el rendiment del treball, és a dir, aconseguir el màxim rendiment del volum de treball que sigui possible realitzar. Aquest treball consisteix en una part de camp i una altra d'elaboració, i en tots els casos el que es gestiona és informació. L'optimització del treball en el camp de la recollida d'informació té una part tècnica i una part tecnològica:

a) Tècnica:

Gestió del personal: distribució del treball per aptituds, formació i disponibilitat, organització de la dinàmica dels diferents grups de treball.

Gestió de la informació: centralització i paucació de la recollida de dades.

b) Tecnològica:

Utilització de les eines informàtiques adients per a la gestió i posterior explotació de la informació.

La capacitat de resposta a què hem fet referència està en relació directa amb l'efectivitat de la planificació informàtica del projecte. Una encertada planificació ha d'agilitar tots els processos, i aconseguir que el format utilitzat per a la recollida de les dades disti poc dels de presentació.

Obviament en aquest àmbit hi juga un paper fonamental el maquinari disponible, factor en directa relació amb les possibilitats econòmiques del projecte. Avui dia no hi ha barreres tècniques per als requeriments d'un treball d'aquest tipus⁴⁸. Tanmateix, donat que el més usual és no disposar de la solvència suficient i haver de treballar amb mitjans deficitaris en prestacions, cal afinar molt més en els detalls de planificació.

Les claus que considerem que possibiliten aquesta accessibilitat i disponibilitat de les dades són les següents:

a) Una estructura d'emmagatzematge de la informació elàstica i relacional, a base de fitxers separats, de petit tamany i interrelacionats⁴⁹. En el disseny dels camps hem defugit els camps excessivament codificats, ja que el manteniment simultani d'una sèrie de llistes de codis consumeix un temps de treball considerable, que va en detriment de l'actualització de les dades de contingut. Creiem preferible utilitzar mots clau i classificacions facetades o combinatòries⁵⁰.

b) Una tasca permanent d'actualització de la informació, fruit de la centralització de la recollida en un banc de dades.

La presència de la informàtica, en el nostre cas, es materialitza a dos nivells:

a) La gestió general del projecte (organització del treball dels diferents grups)

b) El tractament dels continguts, fruit de la investigació portada a terme

Com ja hem apuntat, actualment és molt més important una planificació del treball orientada a facilitar la informatització de les dades i l'aprofitament dels resultats obtinguts de l'anàlisi d'aquestes que no pas el programari concret que s'utilitzi⁵¹. el qual usualment ve condicionat pel maquinari disponible. El programa que utilitzarem per emmagatzemar i distribuir la informació és DBASE V sobre WINDOWS. Creiem que és un gestor de bases de dades prou potent i s'adequa a les nostres possibilitats en maquinari. A més és programable, permet crear mòduls executables independents, i incorpora tractament de dades multimèdia (imatges i sons). Les transferències de dades no representen cap problema: les dades recollides en qualsevol de les

⁴⁷ Burch, J.G.; Strater, F.R.; Grudnitski, G.: *Information systems: theory and practice*, New York, John Wiley, 1989.

Brookes, C.H.P.; Grouse, P.J.; Jeffery, D.R.; Lawrence, M.J.: *Information systems design*, Netley, Prentice-Hall, 1982.

⁴⁸ Contreras, G.: «Bases de datos documentales: cómo organizar lo inorganizable», a *PC World*, maig 1990.

«Software can read natural languages», a *Washington Technology*, vol. 4, núm. 21, febrer 1990.

⁴⁹ Soergel, D.: *Organizing information. Principles of database and retrieval systems*, London, Academic Press, 1985.

⁵⁰ Turuguet, D.: «Documentació i anàlisi documental», materials del curs Organització i gestió dels sistemes de documentació a l'empresa, Barcelona, Institut Català de Tecnologia, 1995.

⁵¹ «El uso de la tecnología», a Hewlett Packard: *Un viaje a través de la empresa y las tecnologías*, Barcelona, setembre de 1995.

Les noves tecnologies: fonts d'informació per a les polítiques culturals, material del seminari celebrat pel Centre d'Estudis i Recursos Culturals de la Diputació de Barcelona el maig de 1995.

versions antigues de DBASE (III, III+ i IV) o en qualsevol altre format poden ser integrades al sistema sense cap problema, com també dades processades amb qualsevol processador de text o programa de tractament d'imatges. Per millorar el format de presentació utilitzarem diversos processadors de text (WordPerfect 6.0, Lotus AMIPRO 3.1), com també programes tant de tractament d'imatges (PhotoStyler, CorelDraw) com de gestió de presentacions (Lotus Freelance, Harvard Graphics 2.0).

És obvi que, aplicant més nous i sofisticats mitjans⁵² com els que proporciona la tecnologia actual es podrien preveure possibilitats de tractament i d'explotació dels resultats molt més espectaculars del que podem proposar. Malauradament, el que en altres camps ja es gairebé una realitat quotidiana pel que fa a la voluntat d'invertir en tecnologia (gestió empresarial, sector comercial,...) en el camp de la història oral, i més genèricament de les ciències humanístiques, és encara ciència ficció.

Projecte SEMPRE HA ESTAT AIXÍ? Establiments, botigues, oficis i llocs a través de la memòria col·lectiva d'un barri.

El projecte SEMPRE HA ESTAT AIXÍ? Establiments, botigues, oficis i llocs a través de la memòria col·lectiva d'un barri. es va veure marcat per la immediatesa de la difusió i la interactivitat. La vocació del projecte era implicar a tot un barri en el reconeixement de la seva pròpia història a través dels establiments comercials i edificis o indrets emblemàtics. La principal tasca dels grups de treball va ser coordinar la participació dels diferents individus per extreure uns continguts comuns. En aquest cas la informació va haver de circular en doble sentit i de forma molt ràpida: els mateixos entrevistadors es convertien en informadors per obtenir més dades o per implicar a més gent del barri. A partir de l'inici de la fase d'intervenció i fins que va finalitzar l'exposició, el banc de dades va centralitzar la recollida i distribució de dades en diversos sentits. Això va requerir:

- Tenir totes les dades possibles recollides d'antuvi (documents no orals).

- Pautar estrictament la recollida de les dades, a fi d'haver-les de reelaborar el menys possible.

- Disposar d'eines per oferir dades en format final al ritme de les necessitats.

- Aquesta coordinació de la informació la vam estructurar en dos moments: la fase d'intervenció i la fase d'exposició.

Fase d'intervenció: a causa de les limitacions de maquinari, els grups de recollida de dades van utilitzar fitxes manuals en paper. Enlloc de multiplicar els formats de fitxes segons la informació recollida, es va optar per emprar un format únic universal, del qual es podien omplir només els camps que convenia segons el tipus d'ítem, i s'hi podia adjuntar informació en altres suports (magnètic, fotogràfic,...). Totes aquestes fitxes eren processades pel banc de dades, qui destriava quina informació de la fitxa havia d'anar a cada fitxer, i duplicava o reinterpretava la informació amb l'ajut de qui l'havia recollida⁵³. Com que sovint es realitzen successives entrevistes a un mateix informador, i calia anar acumulant la informació, la mateixa fitxa va servir com a format de sortida («report») de les informacions dels diferents fitxers, de manera que alguns camps ja estaven plens quan es va realitzar la segona entrevista, i l'entrevistador podia disposar en un sol full de dades bibliogràfiques, històriques, personals, i de contingut de l'anterior entrevista.

En aquesta fitxa apareixien tots els camps clau, que permetien establir lligams múltiples entre els registres de tots els fitxers.

Fase d'exposició: durant el període que va durar l'exposició

es va ampliar l'espectre de formats diferents de suport de la informació, donat que les procedències eren més imprevisibles (fotografies, aportacions orals, anuncis o publicitat impresa, etc.). Durant la fase d'intervenció ja s'havia donat forma a una fitxa-resum de contingut per a cada ítem referenciat, on s'hi consignaven les dades històriques per un cantó i les anecdòtiques per l'altre que es van extreure de tota la informació recollida fins el moment. Les dades d'aquesta fitxa van rebre forma narrada per a ser penjades, durant l'exposició, al costat de la fotografia corresponent. Es van separar en un text històric i un altre que incloïa les dades anecdòtiques i les històriques no fiables, i s'hi va afegir la llista dels informants per a cada cas (sempre que no vulguessin restar en l'anonimat). Aquest text es va anar actualitzant amb les noves aportacions que es realitzaven durant l'exposició.

-La base de dades la vam estructurar en quatre fitxers:

ELEMENTS (camp clau: nom element): recollia les dades de les botigues, edificis i llocs emblemàtics, acumulant les referències de tots els registres d'altres fitxers que s'hi referien. Aquest fitxer articulà tot el sistema, i actuà de distribuïdor a través de tots els camps clau.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES (camp clau: codi): cada referència publicada, sigui de monografia, article o notícia, va rebre un número de sèrie que va servir per citar-la a les altres fitxes⁵⁴.

ENTREVISTES (camps clau: nom element, nom informador): font primària, havia de recollir totes les dades textuais i gràfiques de l'entrevista, mínimament estructurades. El seu contingut es repartia entre els altres fitxers.

INFORMADOR (camp clau: nom element): dades del personatge entrevistat. Incloïa les dades acumulatives del que havia anat dient i aportant cada individu o col·lectiu (en cas el que es respongui corporativament).

La fitxa única servia de lligam dels diferents camps clau, i s'utilitzà sempre a partir de la unitat mínima de registre: una fitxa per entrevista (entesa per sessió), per entrevistat i per element. Calia omplir tantes fitxes com entrevistes, entrevistats o elements. La mateixa fitxa reunia els quatre tipus de dades i fornïa l'entrevistador d'un marc contextual que li podia facilitar la precisió en el desenvolupament de les futures entrevistes.

Projecte OFICIS I INDUSTRIES ARTESANALS A L'ANTIC MUNICIPI DE SANT ANDREU DE PALOMAR (BARCELONA).

El projecte OFICIS I INDUSTRIES ARTESANALS A L'ANTIC MUNICIPI DE SANT ANDREU DE PALOMAR (BARCELONA) té com a vocació principal la preservació de quelcom que es perd amb rapidesa. Per tant, la fase d'intervenció és la que concentra més esforços. És necessari recollir molta informació, en tot tipus de documents, i en un temps relativament curt. Pautar en excés la recollida podria entorpir el ritme de treball. És a posteriori que el gatekeeper haurà de reelaborar les dades recollides, enriquir-les amb recerca bibliogràfica i donar-los-hi un format d'emmagatzematge d'acord amb la difusió que s'hagi previst.

⁵² «El uso de la tecnología», op. cit.

⁵³ Sovint les notes preses d'una entrevista reflecteixen poc el seu contingut, i són només claus que posteriorment ha de reinterpretar l'entrevistador.

⁵⁴ Aquest sistema és extret de l'utilitzat pel grup de treball del Proyecto Testaccio de la Universitat de Barcelona, dirigit pel Dr. José Remesal, i que porta a terme la confecció d'un vast inventari de marques amfòriques romanes en suport informàtic. Aguilera, A. i Berni, P.: «Programa Testaccio», a *Activitat científica de la Universitat de Barcelona*, vol. II, època 2, 1991.

Són vuit els fitxers de la base de dades. Tots ells estan relacionats per camps clau i utilitzen el mateix format en els camps amb contingut similar.

OFICIS (camp clau: nom ofici): descripció de l'ofici a través de camps textuais que acumulin les dades de síntesi. Inclourà dades tècniques sobre l'ofici, materials de treball, malalties, etc. Aquest fitxer fa la mateixa funció que el d'elements en el projecte SEMPRE HA ESTAT AIXÍ?, articulant tot el sistema.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES (camp clau: codi): actua de la mateixa forma que el corresponent del projecte SEMPRE HA ESTAT AIXÍ?

DOCUMENTACIÓ GRÀFICA (camp clau: codi): segueix la mateixa mecànica de codificació que el de referències bibliogràfiques, permetent referenciar de la mateixa manera els documents no escrits⁵⁵. Donat que una mateixa imatge digitalitzada podria constar en registres de diversos fitxers, creiem necessari incloure'l per, centralitzant tota la informació gràfica, evitar un excessiu consum de memòria.

ENTREVISTES (camps clau: nom ofici, nom artesà): són les fitxes que ompliran els entrevistadors, i el contingut de les quals es buidarà en la resta de fitxes, després d'una revisió conjunta de l'entrevistador i el gatekeeper.

ARTESANS (camps clau: nom ofici, taller): conté les dades personals i les històries de vida.

TALLERS (camps clau: nom ofici, nom artesà): dades d'ubicació física i de context topogràfic, a fi de poder estudiar distribucions dins el barri.

EINES I OBJECTES RELACIONATS AMB L'OFICI (camp clau: nom ofici): inclourà tant eines com productes de l'ofici, i fins i tot objectes que, independentment de la seva funcionalitat, tinguin una relació iconogràfica o significativa amb l'ofici⁵⁶.

TÈCNiques DE TREBALL (camp clau: nom ofici): descripció de les tècniques i mètodes de treball. Podria incloure filmacions en vídeo.

Amb les dades emmagatzemades segons aquesta estructura creiem que es podran atendre ràpidament totes les especificitats de la difusió del nostre treball. A nivell de recerca permetrà fer-hi anàlisi estadístics, estudis de distribució sobre el barri. Pel que fa a la difusió, al emmagatzemar-se ja en format final, les dades es podrien oferir en serveis de consulta on-line, crear presentacions per a la projecció en xerrades, o bé editar parts del contingut en paper, disquets o CD-ROM.

BIBLIOGRAFIA CONSULTADA

- DD.AA. *L'espai Viscut*. Col·loqui Internacional d'Història local, València, Diputació Valenciana, 1989.
- DD.AA. *Història, fuente y archivo oral*. (Seminari Diseño de proyectos de historia oral celebrat a l'abril de 1988 a Madrid), Ministerio de Cultura. Madrid, 1990.
- D.BERTAUX. "Los relatos de vida en el análisis social." *Historia y fuente oral*, nº1, Barcelona, 1989, p.87-96.
- M.CATANI. "Algunas precisiones sobre el enfoque biográfico oral". *Historia y fuente oral*, nº3, Barcelona, 1988.
- J.DEL ALCAZAR. "Arxiu de la paraula i arqueologia industrial". *I Congrés d'Arqueologia Industrial del País Valencià*. València, 1991, p.307-328.
- R.FRASER. "La història oral, una nova font documental". *L'avenç* nº 66 Barcelona 1984.
- J.FREEMAN. "El historiador y los oficios". *Taller d'Història* (Revista del Centre d'Estudis d'Història Local de la Diputació de València), nº 2, 2º semestre de 1993, València.
- M.GARDEN. "Le quartier, nouvel objet de l'histoire". *Economie et humanisme*. septembre-octobre, 1981.

D.HAMMER i A.WILDAVSKY. "La entrevista semi-estructurada de final abierto. Aproximación a una guía operativa". *Entrevistar... para que? Historia y Fuente oral*, nº4, 1990, Barcelona.

P.JOUTARD. *Esas voces que nos llegan del pasado*. México, FCE, 1986.

J.MIRALLES. *La història oral. Qüestionari i guia didàctica*. Palma de Mallorca, 1985.

R.PERKS. "Historia oral. Hablando del pasado". *Taller d'Història* (Revista del Centre d'Estudis d'Història Local de la Diputació de València), nº4, 2º semestre 1994, València.

R.POLSKY. "Interviewing craftspeople in the USA: An oral history project". *The crafts Oral History*, tardor 1990.

E.ROBERTS. "Neighbours: North west England 1940-1970. Women's lives" *Oral History*, tardor 1993.

C.SUBIELA, A.CALZADO, E.GALLEGO i R.TORRES. "Arqueologia industrial i fonts orals: una compenetració". *I Congrés d'Arqueologia Industrial del País Valencià*. València, 1991, p.295-307.

P.THOMPSON. "Historias de vida en el análisis de cambio social". J.M.MARINAS i C.SANTAMARINA (Eds) *La historia oral: Metodos y experiencias*. Ed. Debate, Madrid, 1993.

P.THOMPSON. *La voz del pasado, Historia oral*. IVEI, València, 1988.

M.VILANOVA. "La Historia oral: Una forma de dialogar". D.LLOPART, J.PRATS i LL.PRATS (ED), *La cultura popular a debat*, Altafulla, 1985.

A.ZARATE MARTIN. *El espacio interior de la ciudad*. Madrid, 1991.

ANNEX 1. Model global d'entrevista utilitzat, entès com a paràmetres a qüestionar l'artesà.

Model de fitxa per al recull gràfic de les eines dels oficis tractats.

MODEL ENTREVISTA

NOM OFICI: Activitat - Nom de l'entrevistat - Adreça de l'entrevistat
Lloc de l'entrevista - Data i hora

DADES BIOGRÀFIQUES

Any d'inici de l'ofici - De qui ho va aprendre - Motivacions
Possible continuïtat - Anys d'arribada a Sant Andreu
Pertinença a algun gremi o associació

PROCÉS D'ELABORACIÓ

* Matèries primes: Tipus - Origen - Canvis - Cost

* Eines i maquinària: Tipus - Antiguitat - Canvis - Definició - Usos

* Procés d'elaboració: Lloc d'elaboració - Descripció del procés
Nombre de treballadors - Durada del procés

* Productes

Tipus - Distribució i comercialització del producte - Cost

Elaboració de fitxa per al recull gràfic i informatiu d'eines.

FITXA NÚM:

EINA NÚM:

OFICI:

LLOC:

Nom del propietari:

FOTO (10 x 15) Núm negatiu:

NOM (oficial): Nom que li dóna l'artesà:

DEFINICIÓ I USOS:

MIDES:

⁵⁵ Alberch, R.; Freixas, P.; Massanas, E.: *L'arxiu d'imatges. Propostes de classificació i conservació*, dossier de documentació de museus del Servei de Museus del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1988.

⁵⁶ Llopart, D. i Montmany, M.: *Instruccions per a la recollida de materials etnogràfics*, dossier de documentació de museus del Servei de Museus del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1991.

Sauri, M.: *Notes per a la documentació de les col·leccions etnològiques del Museu d'Arts, Indústries i Tradicions Populars*, sèrie 2: Documentació, Ajuntament de Barcelona, 1994.

ÍNDEX

EL PATRIMONI CULTURAL LOCAL. Què és, a qui i per a què serveix Narcís Soler i Masferrer	7
TIPOLOGIA DE LES ROQUES EMPRADES EN LA CONSTRUCCIÓ DE LA PORTA FERRADA (Sant Feliu de Guíxols) Lluís Pallí - Carles Roqué	13
LA CONSERVACIÓ DE LA PORTA FERRADA DE SANT FELIU DE GUÍXOLS Eduard Porta	17
ELS DÒLMENS DE L'EMPORDÀ I DEL ROSSELLÓ: UNA VISIÓ DE CONJUNT E. Carreras, B. Bofarull, P. Gay i J. Tarrús	19
UN PROJECTE DE RECERCA I DIFUSIÓ EN L'ÀMBIT DEL MEGALITISME MERIDIONAL CATALÀ: EL SEPULCRE MEGALÍTIC DE LES MAIOLES (RUBIÓ, ANOIA) Josep Miquel Faura i Vendrell - Xavier Clop i García	25
EL POBLAT IBÈRIC DE CASTELL BARRI (CALONGE) Jordi Caravaca i Delclós	31
ELS SEGLES III-II A.C. A SANT SEBASTIÀ DE LA GUARDA (PALAFRUGELL). HÀBITAT, SITGES I ABANDONAMENT Joan Llinàs i Pol	35
PRODUCCIÓ D'ÀMFORES ROMANES AL BAIX EMPORDÀ. ELS TALLERS DE PALAMÓS, PLATJA D'ARO I S'AGARÓ Joaquim Tremoleda i Trilla	41
DOCUMENTACIÓ ESCRITA I ESTUDI ARQUEOLÒGIC DEL TERRITORI DE GIRONA DURANT L'ÈPOCA ROMANA Xavier Alberch - Josep Burch - Jordi Turon	47
ARQUITECTURA ROMÀNICA CIVIL A GIRONA: EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES AL CARREC DEL SAC Joan Llinàs i Pol - Jordi Sagrera i Aradilla	51
GESTIÓ I DIFUSIÓ DEL PATRIMONI CULTURAL A LA CIUTAT DE DÉNIA. ANNALS D'UNA PUGNA REVULSIVA I NECESSÀRIA ENTRE EL TURISME CULTURAL I LA CULTURA TURÍSTICA. Josep A. Gisbert Santonja	57
DISSENY I GESTIÓ D'UN PARC ARQUEOLÒGIC. UNA PROPOSTA TEÒRICA Carme Carrascal, Anna Mª Puig, Albert Riera, Gemma Vieyra	71
LA GESTIÓ PRIVADA DEL PATRIMONI PÚBLIC. EL MUSEU COMARCAL DE L'ANOIA Arqueoanoia SL	75
A L'ENTORN DE LA HISTÒRIA LOCAL. LA VIDA DE LA GENT Llorenç Ferrer i Alòs	77
ELS FILLS DE PARES INCÒGNITS I LA XARXA ASSISTENCIAL GANXONA AL SEGLE XVIII Miquel Borrell i Sabater	81
ESTUDIANTS DE SANT FELIU DE GUÍXOLS A L'ESTUDI DELS PILOTS D'ARENYS DE MAR J.M. Pons Guri	85
LA IL·LUSTRACIÓ A SOLIUS I LA CONSTRUCCIÓ DE SANTA AGNÈS (1773-1773) Montserrat Moli Frigola	91
PRIMER SEMESTRE DE CRISI SOCIAL A SANT FELIU DE GUÍXOLS, ALS INICIS DE LA DEPRESSIÓ ECONÒMICA DE LA PRIMERA GUERRA EUROPEA (Juliol 1914-Gener 1915) Àngel Jiménez	95
LA CUINA ECONÒMICA DE SANT FELIU DE GUÍXOLS (1915-1918) Santiago Hernández i Bagué	101
ACCIÓ SOCIAL OBRERA: UN MODEL PERIODÍSTIC ENTRE LA TRADICIÓ OBRERISTA I LA PREMSA DE MASSES Lluís Costa	107

LES INDÚSTRIES PAPERERES A SARRIÀ DE TER (1935-1960): FONTS I EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ OBRERA J. Antón Pelayo i M. Jiménez Sureda	111
EL PAPER DELS ARXIS COM A FONTS PER A LA INVESTIGACIÓ HISTÒRICA Ramon Alberch i Fugueras	115
ELS ARXIS I LA HISTÒRIA DE L'EDUCACIÓ I L'ENSENYAMENT Salomó Marquès Sureda	119
L'USUARI DE L'ARXIU: L'EXEMPLE DE L'ARXIU HISTÒRIC DE TARRAGONA (1990 - 1994) Josep M. T. Grau i Pujol - Jordi Piqué i Padró	123
UN TEXT D'EIXIMENIS AL MONESTIR Sergi Gascón Uris	127
L'EXERCICI DE NOTARIA A LA SENYORIA EPISCOPAL DE BÀSCARA (SEGLE XIV). UNA PRIMERA APROXIMACIÓ Albert Riera i Pairó	131
CORRESPONDÈNCIA DE JOSEP PLA AMB LLUÍS DURAN I VENTOSA Josep Clara	135
RETRATISTES A SANT FELIU DE GUÍXOLS Dolors Grau i Ferrando	139
EMILI MASSANAS I LA MEMÒRIA FOTOGRÀFICA DE SANT FELIU DE GUÍXOLS M. Àngels Suquet i Fontana	145
LA HISTÒRIA ORAL I L'ÚS DE LA MEMÒRIA COL·LECTIVA VERS LA HISTÒRIA LOCAL: OFICIS I INDÚSTRIES ARTESANALS A L'ANTIC MUNICIPI DE SANT ANDREU DE PALOMAR (BARCELONA) Meritxell Casadesús, Nèlida Celma, Martí Checa, Yolanda Esteve, Mònica Herrera, Jordi Serra i Yolanda Serrano ...	149

AQUEST LLIBRE DE LA
 COL·LECCIÓ
 ESTUDIS GUIXOLENCES
 HA QUEDAT ENLLESTIT,
 EN ELS TALLERS DE
 GRÀFIQUES BIGAS
 DE SANT FELIU DE GUÍXOLS,
 AL MES DE DESEMBRE DE
 MCMXCVI

**AJUNTAMENT DE
SANT FELIU DE GUÍXOLS**